

નમો અરિહંતાણં
નમો સિધ્ધાણં
નમો આયરિયાણં
નમો ઉવજઝાયાણં
નમો લેએ સવ્વ સાહુણં
એસો પંચ નમુકકારો
સવ્વ પાવપ્પણાસણો
મંગલાણં ચ સવ્વેસિં
પઠમં હવઈ મંગલં

જિનાગમ પ્રકાશન યોજના

પ. પૂ. આચાર્યશ્રી ઘાંસીલાલજી મહારાજ સાહેબ
કૃત વ્યાખ્યા સહિત

DVD No. 2
(Gujarati Edition)

:: યોજનાના આયોજક ::

શ્રી ચંદ્ર પી. દોશી - પીએચ.ડી.

website : www.jainagam.com

SHRI SUTRA KRUTANG SUTRA

PART : 04

શ્રી સૂત્ર કૃતાંગ સૂત્ર : ભાગ-૦૪

जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालजी-महाराज
विरचितया समयार्थबोधिण्याख्यया व्याख्यया समलङ्कृत
हिन्दी-गुर्जर-भाषाऽनुवादसहितम्

॥ श्री-सूत्रकृताङ्गसूत्रम् ॥

(चतुर्थो भागः)

नियोजकः

संस्कृत-प्राकृतज्ञ-जैनागमनिष्णात-प्रियव्याख्यानि
पण्डितमुनि-श्रीकन्हैयालालजी-महाराजः

प्रकाशकः

मांगरोलनिवासी-स्व. श्रेष्ठिश्री माणिकचंद नेमचंदभाई
तत्प्रदत्त-द्रव्यसाहाय्येन

अ० भा० श्वे० स्था० जैनशास्त्रोद्धारसमितिप्रमुखः
श्रेष्ठि-श्रीशान्तिलाल-मङ्गलदासभाई-महोदयः

मु० राजकोट

प्रथमा-आवृत्तिः	धीर-संवत्	विक्रम-संवत्	ईसवीसन
प्रति १२००	२४९७	२०२७	१९७१

मूल्यम्-रु० २५-०-०

भणवानुं ठेकाणुं :
श्री अ. ला. श्वे. स्थानकवासी
जैनशास्त्रोद्धार समिति,
ठे. गरेडिया कूवा रोड,
राजकोट, (सौराष्ट्र).

Published by :
Shri Akhil Bharat S. S.
Jain Shastroddhara Samiti,
Garedia Kuva Road, RAJKOT,
(Saurashtra), W. Ry, India

ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञा,
जानन्ति ते किमपि तान् प्रति नैष पत्नः ।
उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा,
कालो ह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥ १ ॥

हरिगीतच्छन्दः

करते अवज्ञा जो हमारी यत्न ना उनके लिये ।
जो जानते हैं तत्त्व कुछ फिर यत्न ना उनके लिये ॥
जनमेगा मुझसा व्यक्ति कोई तत्त्व इससे पायगा ।
है काल निरवधि विपुलपृथ्वी ध्यान में यह लायगा ॥ १ ॥

मूल्यः ३. २५=००

प्रथम आवृत्ति प्रत १२००
वीर संवत् २४६७
विक्रम संवत् २०२७
धसवीसन १६७१

: मुद्रक :
भण्डालाल छगनलाल शाह
नवप्रलात प्रिन्टींग प्रेस,
धीकांटा रोड, अमदावाद.

સ્વાધ્યાય માટે ખાસ સૂચના

- (૧) આ સૂત્રના મૂલપાઠનો સ્વાધ્યાય દિવસ અને રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરે તથા ચોથા પ્રહરે કરાય છે.
- (૨) પ્રાતઃઉપાકાળ, સન્ધ્યાકાળ, મધ્યાહ્ન, અને મધ્યરાત્રિમાં બે-બે ઘડી (૪૮ મિનિટ) વંચાય નહીં, સૂર્યોદયથી પહેલાં ૨૪ મિનિટ અને સૂર્યોદયથી પછી ૨૪ મિનિટ એમ બે ઘડી સર્વત્ર સમજવું.
- (૩) માસિક ધર્મવાળાં સ્ત્રીથી વંચાય નહીં તેમજ તેની સામે પણ વંચાય નહીં. જ્યાં આ સ્ત્રીઓ ન હોય તે ઓરડામાં બેસીને વાંચી શકાય.
- (૪) નીચે લખેલા ૩૨ અસ્વાધ્યાય પ્રસંગે વંચાય નહીં.
 - (૧) આકાશ સંબંધી ૧૦ અસ્વાધ્યાય કાલ.
 - (૧) ઉલ્કાપાત—મોટા તારા ખરે ત્યારે ૧ પ્રહર (ત્રણ કલાક સ્વાધ્યાય ન થાય.)
 - (૨) દિગ્દાહ—કોઈ દિશામાં અતિશય લાલવર્ણ હોય અથવા કોઈ દિશામાં મોટી આગ લગી હોય તો સ્વાધ્યાય ન થાય.
 - (૩) ગર્જરવ—વાદળાંનો ભયંકર ગર્જરવ સંભળાય. ગાજવીજ ઘણી જણાય તો ૨ પ્રહર (છ કલાક) સ્વાધ્યાય ન થાય.
 - (૪) નિર્ધાત—આકાશમાં કોઈ વ્યંતરાદિ દેવકૃત ઘોરગર્જના થઈ હોય, અથવા વાદળો સાથે વીજળીના કડાકા બોલે ત્યારે આઠ પ્રહર સુધી સ્વાધ્યાય ન થાય.
 - (૫) વિદ્યુત—વિજળી ચમકવા પર એક પ્રહર સ્વાધ્યાય ન થા.
 - (૬) યૂપક—શુક્લપક્ષની એકમ, બીજ અને ત્રીજના દિવસે સંધ્યાની પ્રભા અને ચંદ્રપ્રભા મળે તો તેને યૂપક કહેવાય. આ પ્રમાણે યૂપક હોય ત્યારે રાત્રિમાં પ્રથમા ૧ પ્રહર સ્વાધ્યાય ન કરવો.
 - (૭) યક્ષાદીપ્ત—કોઈ દિશામાં વીજળી ચમકવા જેવો જે પ્રકાશ થાય તેને યક્ષાદીપ્ત કહેવાય. ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.
 - (૮) દ્યુમિક કૃષ્ણ—કારતકથી મહા માસ સુધી ધૂમાડાના રંગની જે સૂક્ષ્મ જલ જેવી ધૂમ્મસ પડે છે તેને ધૂમિકાકૃષ્ણ કહેવાય છે. તેવી ધૂમ્મસ હોય ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.
 - (૯) મહિકાશ્વેત—શીતકાળમાં શ્વેતવર્ણવાળી સૂક્ષ્મ જલરૂપી જે ધુમ્મસ પડે છે. તે મહિકાશ્વેત છે ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.
 - (૧૦) રજઉદ્ઘાત—ચારે દિશામાં પવનથી બહુ ધૂળ ઉડે. અને સૂર્ય ઢંકાઈ જાય. તે રજઉદ્ઘાત કહેવાય. ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨) ઔદારિક શરીર સંબંધી ૧૦ અસ્વાધ્યાય

(૧૧-૧૨-૧૩) હાડકાં-માંસ અને રૂધિર આ ત્રણ વસ્તુ અગ્નિથી સર્વથા બળી ન જાય, પાણીથી ધોવાઈ ન જાય અને સામે દેખાય તો ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો. કૂટેલું ઈંડુ હોય તો અસ્વાધ્યાય.

(૧૪) મળ-મૂત્ર—સામે દેખાય, તેની દુર્ગન્ધ આવે ત્યાં સુધી અસ્વાધ્યાય.

(૧૫) સ્મશાન—આ ભૂમિની ચારે બાજુ ૧૦૦/૧૦૦ હાથ અસ્વાધ્યાય.

(૧૬) ચંદ્રગ્રહણ—જ્યારે ચંદ્રગ્રહણ થાય ત્યારે જઘન્યથી ૮ મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૨ મુહૂર્ત અસ્વાધ્યાય જાણવો.

(૧૭) સૂર્યગ્રહણ—જ્યારે સૂર્યગ્રહણ થાય ત્યારે જઘન્યથી ૧૨ મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૬ મુહૂર્ત અસ્વાધ્યાય જાણવો.

(૧૮) રાજવ્યુદ્ગત—નજીકની ભૂમિમાં રાજાઓની પરસ્પર લડાઈ થતી હોય ત્યારે, તથા લડાઈ શાન્ત થયા પછી ૧ દિવસ-રાત સુધી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૧૯) પતન—કોઈ મોટા રાજાનું અથવા રાષ્ટ્રપુરુષનું મૃત્યુ થાય તો તેનો અગ્નિસંસ્કાર ન થાય ત્યાં સુધી સ્વાધ્યાય કરવો નહીં તથા નવાની નિમણુંક ન થાય ત્યાં સુધી ઊંચા અવાજે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨૦) ઔદારિક શરીર—ઉપાશ્રયની અંદર અથવા ૧૦૦-૧૦૦ હાથ સુધી ભૂમિ ઉપર બહાર પંચેન્દ્રિયજીવનું મૃતશરીર પડ્યું હોય તો તે નિર્જીવ શરીર હોય ત્યાં સુધી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨૧થી ૨૮) ચારે મહોત્સવ અને ચાર પ્રતિપદા—આષાઢ પૂર્ણિમા, (ભૂતમહોત્સવ), આસો પૂર્ણિમા (ઈન્દ્ર મહોત્સવ), કાર્તિક પૂર્ણિમા (સ્કંધ મહોત્સવ), ચૈત્ર પૂર્ણિમા (યક્ષમહોત્સવ, આ ચાર મહોત્સવની પૂર્ણિમાઓ તથા તે ચાર પછીની કૃષ્ણપક્ષની ચાર પ્રતિપદા (એકમ) એમ આઠ દિવસ સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨૯થી ૩૦) પ્રાતઃકાલે અને સન્ધ્યાકાળે દિશાઓ લાલકલરની રહે ત્યાં સુધી અર્થાત્ સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્તની પૂર્વે અને પછી એક-એક ઘડી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૩૧થી ૩૨) મધ્ય દિવસ અને મધ્ય રાત્રિએ આગળ-પાછળ એક-એક ઘડી એમ બે ઘડી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

ઉપરોક્ત અસ્વાધ્યાય માટેના નિયમો મૂલપાઠના અસ્વાધ્યાય માટે છે. ગુજરાતી આદિ ભાષાંતર માટે આ નિયમો નથી. વિનય એ જ ધર્મનું મૂલ છે. તેથી આવા આવા વિકટ પ્રસંગોમાં ગુરુની અથવા વડીલની ઈચ્છાને આજ્ઞાને જ વધારે અનુસરવાનો ભાવ રાખવો.

स्वाध्याय के प्रमुख नियम

- (१) इस सूत्र के मूल पाठ का स्वाध्याय दिन और रात्री के प्रथम प्रहर तथा चौथे प्रहर में किया जाता है ।
- (२) प्रातः ऊषा-काल, सन्ध्याकाल, मध्याह्न और मध्य रात्री में दो-दो घड़ी (४८ मिनट) स्वाध्याय नहीं करना चाहिए, सूर्योदय से पहले २४ मिनट और सूर्योदय के बाद २४ मिनट, इस प्रकार दो घड़ी सभी जगह समझना चाहिए ।
- (३) मासिक धर्मवाली स्त्रियों को स्वाध्याय नहीं करना चाहिए, इसी प्रकार उनके सामने बैठकर भी स्वाध्याय नहीं करना चाहिए, जहाँ ये स्त्रियाँ न हों उस स्थान या कक्ष में बैठकर स्वाध्याय किया जा सकता है ।
- (४) नीचे लिखे हुए ३२ अस्वाध्याय-प्रसंगों में वाँचना नहीं चाहिए—

(१) आकाश सम्बन्धी १० अस्वाध्यायकाल

- (१) **उल्कापात**—बड़ा तारा टूटे उस समय १ प्रहर (तीन घण्टे) तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।
- (२) **दिग्दाह**—किसी दिशा में अधिक लाल रंग हो अथवा किसी दिशा में आग लगी हो तो स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।
- (३) **गर्जाव**—बादलों की भयंकर गड़गड़ाहट की आवाज सुनाई देती हो, बिजली अधिक होती हो तो २ प्रहर (छ घण्टे) तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।
- (४) **निर्घात**—आकाश में कोई व्यन्तरादि देवकृत घोर गर्जना हुई हो अथवा बादलों के साथ बिजली के कडाके की आवाज हो तब आठ प्रहर तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।
- (५) **विद्युत**—बिजली चमकने पर एक प्रहर तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।
- (६) **यूपक**—शुक्ल-पक्ष की प्रथमा, द्वितीया और तृतीया के दिनों में सन्ध्या की प्रभा और चन्द्रप्रभा का मिलान हो तो उसे यूपक कहा जाता है । इस प्रकार यूपक हो उस समय रात्री में प्रथमा १ प्रहर स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।
- (७) **यक्षादीप्त**—यदि किसी दिशा में बिजली चमकने जैसा प्रकाश हो तो उसे यक्षादीप्त कहते हैं, उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।
- (८) **धूमिका कृष्ण**—कार्तिक से माघ मास तक धूँए के रंग की तरह सूक्ष्म जल के जैसी धूमस (कोहरा) पड़ता है उसे धूमिका कृष्ण कहा जाता है इस प्रकार की धूमस हो उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

- (९) **महिकाश्वेत**—शीतकाल में श्वेत वर्णवाली सूक्ष्म जलरूपी जो धूमस पड़ती है वह महिकाश्वेत कहलाती है, उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।
- (१०) **रजोद्घात**—चारों दिशाओं में तेज हवा के साथ बहुत धूल उड़ती हो और सूर्य ढँक गया हो तो रजोद्घात कहलाता है, उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(२) ऐतिहासिक शरीर सम्बन्धी १० अस्वाध्याय—

- (११,१२,१३) **हाड-मांस और रुधिर** ये तीन वस्तुएँ जब-तक अग्नि से सर्वथा जल न जाएँ, पानी से धुल न जाएँ और यदि सामने दिखाई दें तो स्वाध्याय नहीं करना चाहिए । फूटा हुआ अण्डा भी हो तो भी अस्वाध्याय होता है ।
- (१४) **मल-मूत्र**—सामने दिखाई देता हो, उसकी दुर्गन्ध आती हो तब-तक अस्वाध्याय होता है ।
- (१५) **श्मशान**—इस भूमि के चारों तरफ १००-१०० हाथ तक अस्वाध्याय होता है ।
- (१६) **चन्द्रग्रहण**—जब चन्द्रग्रहण होता है तब जघन्य से ८ मुहूर्त और उत्कृष्ट से १२ मुहूर्त तक अस्वाध्याय समझना चाहिए ।
- (१७) **सूर्यग्रहण**—जब सूर्यग्रहण हो तब जघन्य से १२ मुहूर्त और उत्कृष्ट से १६ मुहूर्त तक अस्वाध्याय समझना चाहिए ।
- (१८) **राजव्युदगत**—नजदीक की भूमि पर राजाओं की परस्पर लड़ाई चलती हो, उस समय तथा लड़ाई शान्त होने के बाद एक दिन-रात तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।
- (१९) **पतन**—कोई बड़े राजा का अथवा राष्ट्रपुरुष का देहान्त हुआ हो तो अग्निसंस्कार न हो तब तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए तथा उसके स्थान पर जब तक दूसरे व्यक्ति की नई नियुक्ति न हो तब तक ऊंची आवाज में स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।
- (२०) **औदारिक शरीर**—उपाश्रय के अन्दर अथवा १००-१०० हाथ तक भूमि पर उपाश्रय के बाहर भी पञ्चेन्द्रिय जीव का मृत शरीर पड़ा हो तो जब तक वह निर्जीव शरीर वहाँ पड़ा रहे तब तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।
- (२१ से २८) **चार महोत्सव और चार प्रतिपदा**—आषाढी पूर्णिमा (भूत महोत्सव), आसो पूर्णिमा (इन्द्रिय महोत्सव), कार्तिक पूर्णिमा (स्कन्ध महोत्सव), चैत्र पूर्णिमा (यक्ष महोत्सव) इन चार महोत्सवों की पूर्णिमाओं तथा उससे पीछे की चार, कृष्ण पक्ष की चार प्रतिपदा (ऐकम) इस प्रकार आठ दिनों तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(२९ से ३०) प्रातःकाल और सन्ध्याकाल में दिशाएँ लाल रंग की दिखाई दें तब तक अर्थात् सूर्योदय और सूर्यास्त के पहले और बाद में एक-एक घड़ी स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(३१ से ३२) मध्य दिवस और मध्य रात्री के आगे-पीछे एक-एक घड़ी इस प्रकार दो घड़ी स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

उपरोक्त अस्वाध्याय सम्बन्धी नियम मूल पाठ के अस्वाध्याय हेतु हैं, गुजराती आदि भाषान्तर हेतु ये नियम नहीं है । विनय ही धर्म का मूल है तथा ऐसे विकट प्रसंगों में गुरु की अथवा बड़ों की इच्छा एवं आज्ञाओं का अधिक पालन करने का भाव रखना चाहिए ।

શ્રી સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર ભાગ ૪ ચૌથે કી વિષયાનુક્રમણિકા

અનુ. વિષય

પાના નં.

૧ દૂસરે શ્રુતસ્કંધ કી અવતરણિકા	૫
૨ પુણ્ડરીક નામકા પ્રથમ અધ્યયનકા નિરૂપણ	૬
૩ ક્રિયાસ્થાન નામકે દૂસરે અધ્યયનકા નિરૂપણ	૪૮
૪ આહારપરિજ્ઞા નામકે ત્રીસરે અધ્યયનકા નિરૂપણ	૯૮
૫ પ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા કા ઉપદેશ નામકે ત્રીસરે અધ્યયનકા નિરૂપણ	૧૧૯
૬ આચારશ્રુત નામક પાંચવેં અધ્યયનકા નિરૂપણ	૧૩૧
૭ આર્દ્રક કુમાર કે ચરિત વર્ણનાત્મક છદ્દે અધ્યયનકા નિરૂપણ	૧૬૧

સાતવાં અધ્યયન

૮ સાતવેં અધ્યયન કી વિષયાવતરણિકા	૨૧૩
૯ રાજગૃહ નગરકા વર્ણન	૨૧૩
૧૦ લેપ નામકા ગાથાપતિકા વર્ણન	૨૧૪
૧૧ ઉદકપેઢા લપુત્રકા આગમાન એવં ગૌતમસ્વામી કે પ્રતિ પ્રત્યાખ્યાન સંબંધ મે શંકા પ્રદર્શન	૨૧૬
૧૨ ઉદકપેઢાલપુત્રકો ગૌતમસ્વામીકા ઉત્તર	૨૧૯
૧૩ ફિરસે ગૌતમસ્વામી કો ઉદકપેઢાલપુત્ર કા પ્રશ્ન	૨૨૧
૧૪ પ્રતિજ્ઞાભંગ કે વિષયમેં ફિરસે ગૌતમ સ્વામી કા ઉત્તર	૨૨૨
૧૫ હિંસાત્યાગકે ખારેમેં ઉદકપેઢાલ પુત્ર એવં ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્નોત્તર	૨૨૩
૧૬ ગૌતમસ્વામીકા દષ્ટાન્ત સહિત વિશેષ ઉપદેશ	૨૨૫
૧૭ ગૌતમસ્વામીકા દેશવિરતિ ધર્મ આદિકા સમર્થન	૨૨૯
૧૮ ઉપસંહાર	૨૩૮

II સમાપ્ત II

દૂસરે શ્રુતસ્કંધ કી અવતરણિકા

બીજા શ્રુત સ્કંધનો પ્રારંભ—
અધ્યયન પહેલું.

પહેલા શ્રુતસ્કંધની સમાપ્તિ પછી આ બીજા શ્રુતસ્કંધનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. પહેલા શ્રુતસ્કંધમાં સંક્ષેપથી જે અર્થોનું નિરૂપણ કરવામાં આવેલ છે, એજ અર્થ આ બીજા શ્રુતસ્કંધમાં સુક્તિપૂર્વક અને વિસ્તારથી કહેવામાં આવશે. સંક્ષેપ અને વિસ્તારથી કહેવામાં આવેલ પદાર્થ સમજાતા પૂર્વક સમજવામાં આવી જાય છે.

અથવા પહેલા શ્રુતસ્કંધમાં જે વિષયોની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે, એજ દૃષ્ટાન્ત દ્વારા સરલ પણ્ગથી સમજાવવ. માટે બીજો શ્રુતસ્કંધ પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. તેથી જ બન્ને શ્રુતસ્કંધોનો વિષય સરખોજ છે. અંતર એજ છે કે—પહેલા શ્રુતસ્કંધમાં જે વિષયોનું સંક્ષેપથી પ્રતિપાદન કરેલ છે, તેનું જ અહિયાં વિસ્તાર પૂર્વક નિરૂપણ કરેલ છે.

આ શ્રુતસ્કંધમાં સાત અધ્યયન છે. તે આ પ્રમાણે સમજવા. પુંડરીક (૧) ક્રિયાસ્થાન (૨) આહાર પરિજ્ઞા (૩) પ્રત્યાખ્યાન (૪) અનગારશ્રુત (૫) આદ્ર્ક (૬) અને નાલનદા (૭)

પહેલા શ્રુતસ્કંધ—અધ્યયનની અપેક્ષાથી મોટું હોવાથી આહું નામ મહાધ્યયન પણ છે. આનું પહેલું અધ્યયન પુંડરીક નામનું છે, પુંડરીકનો અર્થ કમળ એ પ્રમાણે થાય છે. કમળની ઉપમા આપીને ધર્મમાં રૂચિ ઉત્પન્ન કરવા માટે મહાન પુરૂષોત્તમ આખ્યાન બતાવીને જીવોને વિષય ભોગોથી નિવૃત્ત કરીને સાધુઓએ તેમને મોક્ષ માર્ગ માટે સમર્થ બનાવ્યા.

આસ્કંધમાં સંસારથી છોડાવવા વાળા એજ વિષયોનું વિવેચન કરવામાં આવેલ છે. એ સંબંધથી પ્રાપ્ત થયેલ બીજા શ્રુતસ્કંધના પહેલા અધ્યયનનું આ પહેલું સૂત્ર છે. ‘સુયં મે આવસંતેજં’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—સુધર્મસ્વામી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે કે—હે આયુષ્મન્ જમ્બૂ ! મેં ભગવાનની સમીપથી સાંભળેલ છે. કેવળજ્ઞાનવાળા તીર્થંકર ભગવાને આ પ્રમાણે કહ્યું છે. અહિયાં જનશાસનમાં પુંડરીક નામનું અધ્યયન છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે.—

જેમ કોઈ પુષ્કરિણી (કમળોવાળી વાવ) હોય, તે ઘણા જળથી પૂર્ણ રીતે ભરેલી હોય, ઘણા કાદવ વાળી હોય, અગાધ પાણી હોવાથી અત્યંત ઉંડી હોય પાણીમાં થવાવાળા પુષ્પોથી યુક્ત હોય, જોવા માત્રથી ચિત્તને મોહ પમાડનારી હોય, દર્શનીય હોય, મનોરૂપવાળી હોય, અને અસાધારણ (અનુપમ) હોય, તે વાવના દેશ-દેશમાં એટલે કે સ્થળે સ્થળે સઘળી દિશાઓમાં જૂદી જૂદી જાતના કમળો વિદ્યમાન હોય, તે કમળો અનુક્રમથી ઉંચા થયા હોય, એટલે કે ઉત્તમોત્તમના ક્રમથી શતપત્ર કમલ સહસ્રપત્ર, વિગેરેના ભેદથી અનેક પ્રકારના કમળો હોય તે ઉંચા, મનોરૂપ, સુંદર નીલ, પીળા, રાતા, અને ઘોળા વર્ણવાળા હોય, સુંદર વિલક્ષણ ગંધથી યુક્ત હોય આલ્હાદકારી, દર્શનીય અભિરૂપ, સુંદર રૂપવાન અને પ્રતિરૂપ અર્થાત્ અસાધારણ હોય,

તે પુષ્કરિણી-વાવના બિલકુલ મધ્ય ભાગમાં એક પક્ષવર પુંડરીક-નામનું ઘોળું કમળ કહેલ છે. તે પ્રવેત કમળ વિલક્ષણ રચનાથી યુક્ત, કાદવથી ઉપર નીકળેલ ઘણું ઉંચું, સુંદર વખાણવા લાયક વર્ણ-રંગવાળું, મનને

આનંદ આપનાર ગંધવાળું, સારા સ્વાદ યુક્ત રસવાળું, અને મનોહર સ્પર્શ વાળું હોય છે. તે જોનારના ચિત્તને પ્રસન્નતા આપનાર યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. અર્થાત્ દર્શનીય, અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે. તે સંપૂર્ણ પુષ્કરિણીમાં ઘણા કમળો-પદ્મવરપુંડરીકો આવેલા છે. તે અનુકમથી ઉંચા ઉઠેલા કાદવથી ઉપર નીકળેલા મતને ગમનાર રૂચિર યાવત્ પ્રતિરૂપ છે, અર્થાત્ પૂર્વોક્ત સઘળા ગુણોથી યુક્ત હોય છે, તે પુષ્કરિણી-વાવની વચ્ચેવચ્ચ એક વિશાળ પદ્મવર પુંડરીક કહેલ છે, તે પણ અનુકમથી ઉંચે ઉઠેલ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. અર્થાત્ પૂર્વોક્ત તમામ વિશેષણોથી યુક્ત છે. ॥૧॥

‘અહ પુરિસે’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—કોઈ અજ્ઞાત નામવાળો અને અજ્ઞાત દેશવાળો પુરૂષ પૂર્વદિશાથી તે જળ, કીચડ, અને કમળો વાળી, પુષ્કરિણી-વાવની નજીક આવ્યો. તે પુષ્કરિણીના કિનારે ઉભો રહીને તે એ ઉત્તમ શ્રેષ્ઠ એવા પુંડરીક-કમળોને જુવે છે.—આ કમળ સઘળા કમળોથી અત્યંત સુંદર અને વિલક્ષણ છે. આ અનુકમથી ઉઠેલ છે. અર્થાત્ જે જે સ્થાન પર જેવા જેવા અવયવોના સન્નિવેશ થવાને યોગ્ય હોય, ત્યાં એજ પ્રમાણે સન્નિવેશ-રચના થવાને કારણે અત્યંત સુંદર રચનાથી યુક્ત છે. આ કાદવથી ઉપર આવેલ છે. યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. પ્રશસ્ત વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શ વિગેરેથી યુક્ત હોવાને કારણે મનોહર છે.

આ પ્રમાણે જોયા પછી પૂર્વદિશાથી આવેલ તે પુરૂષ એવું કહે છે કે -હું માર્ગમાં થયેલા પરિશ્રમને જાણું છું. હિતની પ્રાપ્તિ અને અહિતનો પરિહાર-ત્યાગ કરવામાં કુશળ છું. વિવેક બુદ્ધિવાળો છું પ્રૌઢ અને પરિપક્વ છું. બુદ્ધિશાળી છું. સત્પુરૂષો દ્વારા આચરવામાં આવેલ માર્ગને જાણુ-વાવાળો છું. જે માર્ગ પર ચાલતો થકો જીવ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણેના લક્ષ્યને પ્રાપ્ત કરે છે. તે માર્ગને હું જાણુનારો છું. અથવા જે પ્રમાણે જળમાં તરીને જળની મધ્યમાં રહેલ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે, તેને હું સમજું છું હું પુરૂષ છું. મર્દ છું. હું આ શ્રેષ્ઠ કમળને ઉખાડીને લઈ આવીશ અને મારું બનાવીશ.

આ પ્રમાણે પોતે પોતાનો નિશ્ચય કરીને તે કમળને લાવવા માટે પુષ્ક-
રિણી વાવમાં પ્રવેશ કરે છે. પરંતુ જેમ જેમ તે આગળ વધે છે, તેમ તેમ
વધારે પાણી અને વધારે કાઢવનો સામનો કરવો પડે છે, તે કિનારાથી
પતિત થઈ જાય છે; અને કમળના પુષ્પ સુધી પહોંચી શકતો નથી. ન
અહિનો રહ્યો અને ન ત્યાનો કિનારાથી પણ ગયો અને કમળથી પણ ગયો.
વાવની મધ્યમાં જ અત્યંત કાઢવ (ઢિંડા કાઢવ) માં ફસાઈ જાય છે, અને
દુઃખનો અનુભવ કરે છે. ॥૧॥

॥ આ પહેલા પુરૂષની કહેવત થઈ ॥

બીજા પુરૂષનું વૃત્તાંત

‘અહાવરે દોઢ્ઢે પુરિસજાવ’ ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—અહિયાં ‘અથ’ શબ્દ બીજા પુરૂષના વૃત્તાંતનો સૂચક છે.
પહેલો પુરૂષ કાઢવમાં ફસાયા પછી બીજો પુરૂષ દક્ષિણ દિશામાંથી એ વાવની
નજીક આવે છે. તે પુરૂષ એ વાવના દક્ષિણ દિશાના કિનારા પર ઉભો
રહીને પહેલા વર્ણન કરેલ એ પ્રધાન પુંડરીક-કમળને જુવે છે. તે કમળ
પોતાની વિલક્ષણ રચનાથી વ્યવસ્થિત છે. જોનારના ચિત્તને પ્રસન્ન કરવા-
વાળું યાવતૂ પ્રતિરૂપ છે. અહિયાં ‘યાવતૂ’ શબ્દથી દર્શનીય, અને અભિરૂપ
એ બે વિશેષણો સમજી લેવા.

તે બીજો પુરૂષ ત્યાં એક પુરૂષને જુવે છે, કે જે કિનારેથી નીકળી
ચૂકેલ છે, અર્થાત્ કિનારાથી પતિત થઈ ચૂક્યો છે, અને તે પ્રધાન કમળ
સુધી પહોંચી શક્યો નથી. અર્થાત્ નથી અહિનો રહ્યો કે નથી તહીનો રહ્યો.
પરંતુ વાવની વચમાં કાઢવમાં ફસાઈ ગયો છે. ત્યારે દક્ષિણ દિશાએથી
આવેલો પુરૂષ કમળને લાવવા માટે વાવમાં પ્રવેશેલા તે પુરૂષને આ
પ્રમાણે કહે છે.—

અહો ! આ પુરૂષ ખેડ કે પરિશ્રમ-થાકને સમજતો નથી, વિવેક બુદ્ધિ
વગરનો છે. તત્ત્વ કે અતત્ત્વના જ્ઞાન વગરનો છે. કાર્ય કરવામાં કુશળ નથી.
આની બુદ્ધિ પરિપક્વ થયેલ નથી, અજ્ઞાની છે, તેથી તે માર્ગસ્થ-અર્થાત્
માર્ગ પ્રમાણે ચાલનારો નથી, એટલે કે સત્પુરૂષોએ આચરેલ માર્ગનું તેણે

અવલમ્બન કરેલ નથી. સત્યુરૂપોએ સેવિત માર્ગને તે જાણતો પણ નથી. માર્ગ સંબંધી ગતિ અને પરાક્રમને તે જાણતો નથી. આણે ઘણું જ અયોગ્ય કર્મ કર્યું છે.

પરંતુ હું એના જેવો મૂખ નથી, હું માર્ગમાં થનારા પરિશ્રમને જાણવાવાળો છું, કુશળ છું. યાવત તે ઉત્તમ પુંડરીકને ઉખેડીને લઈ આવીશ. જે રીતે આ કાદવમાં ફસાયેલ પુરૂષ સમજે છે, તે રીતે આ ઉત્તમ ક્રમળ ઉખાડીને લાવી શકાતું નથી. તે ક્રમળને ઉખાડીને લાવવું તે એટલું સહેલું નથી, કે જેમ આ પુરૂષ પોતાના મૂખપણાથી સમજે છે. તેને ઉખાડવું ઘણું જ કઠણ છે, હું મદદ છું. ખેદજ્ઞ-પરિશ્રમને જાણનારો છું. કુશળ છું, પંડિત છું. પરિપક્વ છું. મેઘાવી-બુદ્ધિશાળી છું. જ્ઞાનવાન છું, માર્ગમાં સ્થિત અને માર્ગને જાણનારો છું.

આ પ્રમાણે તે પોત પોતાનામાં બુદ્ધિના વિશેષપણાને તથા ક્રમળને લાવવાની યોગ્યતાને પ્રગટ કરતો થકો હસીને આડમ્બર પૂર્વક પરાક્રમ કરાવાને તૈયાર થયો. તે પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે-હું આ ક્રમળને ઉખેડીને લઈ આવીશ. હું એવી પ્રતિજ્ઞા કરીને જ અહિયાં આવેલ છું આ પાણી અને કાદવથી વ્યાપ્ત જલાશય-વાવમાંથી ક્રમળને કઈ રીતે બહાર કઢાડવું જોઈએ તે સઘળી વિધિ-વિધાન હું જાણું છું. તેથી જ આ કાર્ય મારે કરવું જોઈએ. આ પ્રમાણે કહીને તે પુરૂષ તે વાવમાં પ્રવેશે છે. અને જેમ જેમ તે તેમાં આગળ વધે છે, તેમ તેમ વધારેમાં વધારે પાણી અને કાદવ સામે આવે છે. એ પણ કિનારાને છોડી દે છે, અને તે ઉત્તમ ક્રમળ સુધી પહોંચી શકતો નથી, ન અહિનો રહ્યો કે ન ત્યાંનો અર્થાત્ તે નતો હક્ષિણના કિનારે રહી શક્યો કે ન ક્રમળની નજીક સુધી પહોંચી શક્યો. તે વાવની વચમાં જ કાદવમાં ફસાઈ જાય છે. અને મહાન્ દુઃખનો અનુભવ કરે છે. ॥૩॥

આ બીજા પુરૂષનું વત્તાન્ત છે. ॥૨॥

પહેલા અને બીજા પુરુષનું વર્ણન કરીને હવે ત્રીજા પુરુષનું વર્ણન કરવામાં આવે છે—‘અહાવરે તત્ત્વે પુરિસજાએ’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—કેાઈ એક અજ્ઞાત નામ ગોત્રવાળો પુરુષ પશ્ચિમ દિશાએથી તે વાવની નજીક આવ્યો કે જેમાં બે પુરુષો કાઢવમાં ફસાઈ ચુક્યા હતા. તે પુરુષ તે વાવના પશ્ચિમ કિનારે ઉભો રહીને તે એક ઉત્તમ પુંડરીક-કમળને જુવે છે. કે જે કમળ અનુક્રમથી-ઉત્થિત-અર્થાત્ વિશેષ પ્રકારની રચનાથી યુક્ત યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. અર્થાત્ પ્રશસ્ત વખાણવા લાયક વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શથી યુક્ત પ્રાસાદીય દર્શનીય અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે.

તે ત્રીજો પુરુષ તે વાવમાં બે પુરુષને જુવે છે. કે જેઓ કિનારાથી અલગ થઈ ગયેલા છે, અને પક્ષવર પુંડરીક-કમળ સુધી પહોંચી શક્યા નથી. તેઓ નથી અહિંના રહ્યા કે નથી ત્યાંના રહ્યા, યાવત્ તેઓ કાઢવમાં ફસાઈ ગયા છે. તે બન્ને પુરુષોને જોઈને તે ત્રીજો પુરુષ આ પ્રમાણે વિચારે છે. અહો ! આ બન્ને પુરુષો પરિશ્રમ સંબંધી જ્ઞાનથી રહિત છે, અકુશળ છે, વિવેક વિનાના છે, અવ્યક્ત-સમજણ વિનાના છે, મેધાવી-બુદ્ધિશાળી નથી, બાળકની જેમ ઉતાવળ કરવાથી વસ્તુ-સ્થિતિની સમજણ વિનાના છે, સત્પુરુષોના માર્ગમાં સ્થિર નથી માર્ગની સમજણ વિનાના છે. અર્થાત્ માર્ગને જાણતા નથી, તે કારણથી તેઓ એવું માને છે કે અમો આ ઉત્તમ કમળને ઉપાડીને લઈ જઈશું. પરંતુ આ ઉત્તમ કમળ એ રીતે સહેલાઈથી ઉપાડીને લાવી શકાતું નથી. જેમ આ બન્ને પુરુષો માને છે, કે આ કમળને ઉપાડવું સહેલું છે, તેથી તેઓ એવું માને છે કે-અમો આ કમળને ઉપાડીને લઈ આવીશું. પરંતુ આ કમળ એ રીતે ઉપાડીને લાવી શકાય તેમ નથી, કે જેમ આ બન્ને માને છે. આ પુરુષો આ કમળને ઉપાડવાનું સહેલું સમજીને પ્રવૃત્ત થયા છે. પરંતુ તે સહેલું નથી. અત્યંત કષ્ટ સાધ્ય દુઃખથી પ્રાપ્ત કરાય તેવું છે. હું આ કમળને ઉપાડીને લાવવાનો કિમિયો

જાણું છું. હું ખેદજ-ખેદ-પરિશ્રમને જાણુવાવાળો કુશળ, પંડિત, વ્યક્ત, મેધાવી, વિજ્ઞ માર્ગમાં સ્થિત માર્ગનો જાણુકાર અને માર્ગમાં રહેવાવાળો પુરૂષ છું. હું જ આ કાર્યને પાર પાડી શકું તેમ છું. હું માર્ગની ગતિ અને પરાક્રમને જાણનારો છું. માટે હું આ કમળને ઉખાડીને લઈ આવીશ. આ પ્રમાણે વિચારીને એ ત્રીજો પુરૂષ એ વાવમાં પ્રવેશ કરે છે. પરંતુ જેમ જેમ તે પુરૂષ એ વાવમાં પ્રવેશતો જાય છે, તેમ તેમ વધારેને વધારે પાણી અને કાઢવનો સામનો તેને કરવો પડે છે, યાવત્ તે પુરૂષ પણ એ વાવના કાઢવમાં ફસાઈ જાય છે.

આ રીતે અભિમાન પૂર્વક તેણે વાવમાં પ્રવેશ કર્યો હતો પણ કાઢવનું અધિકપણ હોવાથી તથા તરવાનું જ્ઞાન ન હોવાથી તે પુરૂષ પણ એ વાવના કાઢવમાં ફસાઈ ગયો, અને શોક સાગરમાં ડૂબી ગયો. આ ત્રીજા પુરૂષની વાત છે. જેમ પહેલા એ પુરૂષો કાઢવમાં ફસાઈને ડૂબી થયા એજ પ્રમાણે આ ત્રીજો પુરૂષ પણ ડૂબી થઈ ગયો. ॥૪॥

ત્રણ પુરૂષની વાત કહીને હવે ચોથા પુરૂષનું વૃત્તાંત કહેવામાં આવે છે. ‘બહાવરે ચરત્યે’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ચોથો પુરૂષ ઉત્તર દિશાએથી છે વાવની નજીક આવ્યો. અને તેના ઉત્તર કિનારે ઉભો રહીને તે કમળને જૂવે છે. અને વિચારે છે કે—આ પ્રધાન ઉત્તમ પુંડરીક-કમળ છે. તે વિલક્ષણ પ્રકારની રચનાથી સુકત છે. યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. અર્થાત્ અત્યંત મનોહર છે. ઉત્તમ વર્ણગંધ વિગેરેવાળું પ્રાસાદીય, દર્શનીય, અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે. આ પ્રકારના તે ઉત્તમ અને મનોહર કમળને તેણે જોયું. અને વાવમાં પ્રવેશેલા તે ત્રણે પુરૂષોને પણ જોયા. કે જેઓ કિનારાથી છુટી ગયેલા છે, અને કમળ સુધી પહોંચી શક્યા નથી. પરંતુ કાઢવમાં જ ફસાઈ ગયા છે આ બધું જોઈને ચોથો પુરૂષ આ પ્રમાણે વિચારવા લાગ્યો અહો ! આ ત્રણે પુરૂષો માર્ગ સંબંધી ખેદને સમજતા નથી. યાવત્ માર્ગની ગતિ અને પરાક્રમને પણ જાણતા નથી જે વિશેષ પ્રકારના માર્ગને પ્રાપ્ત કરીને લોકો પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણેના સાધ્યને સિદ્ધ કરે છે, તે માર્ગને જાણનારા આ પુરૂષો નથી, તેથી જ એટલે કે માર્ગને ન જાણવાથી પોતાના ઇચ્છિતને પ્રાપ્ત કર્યા વિનાજ કાઢવમાં ફસાઈ ગયા છે અને ડૂબ લોગવે છે. આ પુરૂષો સમજે છે કે—અમે આ વાવમાં રહેલા ઉત્તમ પુંડરીક-કમળને ઉખેડીને લઈ આવીશું. પરંતુ આ કમળ એમ ઉખાડીને લાવી શકાતું નથી. પરંતુ હું મર્દ છું. માર્ગના ખેદને

જાણનારો છું યાવત્ માર્ગની ગતિ અને પરાક્રમને જાણનારો છું. જે માર્ગના અવલમ્બનથી જીવ પોતાનું અભીષ્ટ પ્રાપ્ત કરે છે, તે માર્ગનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ હું યથાર્થ પછે જાણું છું. હું આ કમળને ઉખેડીને લઈ આવીશ. એમ વિચારીને જ હું અહિયાં આંચો છું. હું સર્વ પ્રકારથી કુશળ છું. સંપૂર્ણ માર્ગને જાણું છું. એટલે જ હું અવશ્ય આ કમળને ઉખાડી લઈ શકીશ.

આ પ્રમાણે કહીને તે ચોથો પુરૂષ પોતાને સમર્થ માનીને તે અગાધ જળ અને કાઢવથી યુક્ત એ પ્રધાન કમળવાળી વાવમાં પ્રવેશ્યો, અને પ્રવેશ કરીને જેમ જેમ વાવમાંથી કમળને લાવવા માટે જેમ જેમ આગળ વધે છે, તેમ તેમ તેને વધારે વધારે કાઢવનો સામનો કરવો પડે છે, યાવત્ તે પછી પાણી અને કાઢવમાં ફસાઈ જાય છે. આ ચોથા પુરૂષનું વૃત્તાંત થયું. ॥૪॥

‘અહ મિત્રા લૂહે તીરટ્ટી’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ત્યાર પછી રાગદ્વેષ વિનાના હોવાના કારણે રૂક્ષ, સંસાર સાગરની પાર પામવાની ઇચ્છાવાળો, ષટ્ જીવનિકાયોના ખેદને જાણવાવાળો—અજાણ નહીં યાવત્ ગતિ અને પરાક્રમને જાણનાર યાવત્ શબ્દથી કુશળ, પંડિત, વ્યક્ત, મેધાવી વિજ્ઞ, માર્ગસ્થ, માર્ગવેત્તા આ તમામ વિશેષણો ગ્રહણ થયા છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે, પાપ કર્મોના નાશ કરવામાં કુશળ, પંડિત અર્થાત્ પાપથી ડરવાવાળો, ખાલ અર્થાત્ નાનપણથી રહિત, નિવૃત્ત, વિજ્ઞ મેધાવી અર્થાત્ સત્ અસત્ના વિવેકથી યુક્ત અખાલ—એટલે કે વિચારીને કાર્ય કરવાવાળો, માર્ગસ્થ, અર્થાત્ સમ્યક્જ્ઞાન સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્ચારિત્ર અને સમ્યક્ તપ રૂપ મોક્ષ માર્ગમાં સ્થિત, માર્ગવેત્તા—અર્થાત્ મોક્ષના માર્ગને જાણનાર, આ બધા વિશેષણોથી યુક્ત લિલુ (નિરવધ લિલ્લાથી જીવન નિર્વાહ કરવાવાળો) કોઈ દિશા અથવા અનુદિશાએથી તે પુષ્કરિણી—વાવના કિનારે કે જેમાં પૂર્વોક્ત ચારે પુરૂષો ફસાયા હતા. ત્યાં સ્થિર ઉભા રહીને જીવે છે, તો તે વાવમાં એક મહાન સુંદર પ્રધાન પુંડરીક-કમળ છે, તે કમળ વિલક્ષણ પ્રકારની રચનાથી યુક્ત છે, સર્વાંગ સુંદર છે ઉત્તમ પ્રકારના રૂપથી યુક્ત છે.

વિલક્ષણ પ્રકારના લક્ષણો વાળું છે, જોનારના મનને આનંદ આપનારું છે. અત્યંત સુંદર છે. આવા સુંદર કમળને તે વાવમાં તે પાંચમા પુરૂષે જોયું, તે સાથે તેણે તે પૂર્વોક્ત ચારે પુરૂષોને પણ જોયા. કે જેઓ તે કમળને લાવવા માટે જાણે કે-મરવાને માટે તે વાવના કિનારાનો ત્યાગ કરીને વાવમાં પ્રવેશ્યા છે. તેઓ કિનારાનો ત્યાગ કરીને વાવમાં પ્રવેશવા છતાં તે કમળ સુધી પહોંચી શક્યા નથી. પોતે ધારેલા કાર્યમાં સફળ થયા નથી. તેઓ નથી અહિંના રહ્યા કે નથી ત્યાંના રહ્યા. અને પુષ્કરિણીના કાદવમાં ફસાઈ ગયા છે, તથા હુઃખનો અનુભવ કરી રહ્યા છે.

આ તમામને જોઈને તે ભિક્ષુએ આ પ્રમાણે વિચાર્યું અહા ! આ ચારે પુરૂષો ખેદને જાણનારા નથી. અકુશળ છે. અપાંડિત છે. અણુસમજૂં છે. બુદ્ધિશાળી નથી. અજ્ઞાની છે. માર્ગસ્થ નથી. માર્ગવેત્તા નથી. માર્ગની ગતિ અને પરાક્રમ જાણતા નથી; કેમકે સત્પુરૂષો દ્વારા આચરેલ માર્ગને જાણ્યા વિના જ તેઓ આ પુષ્કરિણીમાં પ્રવેશ્યેલા છે. તેઓ સમજે છે કે-અમે પ્રધાન કમળને વાવમાથી કઢાડી લઈશું. પરંતુ તેઓનો પરિશ્રમ વ્યર્થ થયો છે. આ કમળ એમ બહાર કઢાડી શકાતું નથી. કે જેમ એ લોકો માને છે. હું સંસાર સાગરથી પાર પામવાની ઈચ્છા વાળો, રાગદ્વેષ વિનાનો હોવાથી રક્ષ યાવત્ માર્ગની ગતિ અને પરાક્રમને જાણનારો ભિક્ષુ છું. હું આ ઉત્તમ કમલને ગ્રહણ કરીશ. એમ નિશ્ચય કરીને અહિંયાં આવ્યો છું.

આ પ્રમાણે કહીને કોઈ દિશા અને કોઈ દેશથી આવેલ અને વાવના કિનારે ઉભો રહેલ તે ભિક્ષુ તે પુષ્કરિણી-વાવમાં પ્રવેશ્યા વિના કિનારા પર ઉભા રહીને તે પાંડિત વીર્યથી યુક્ત, ઉત્તમ ભિક્ષુ આ પ્રમાણે શબ્દ કરે છે. -કે પદ્મવર પુંડરીક ઉપર આવીજ.

ભિક્ષુના આ શબ્દોથી તે કમળ તત્કાળ તે પુષ્કરિણી-વાવનો ત્યાગ કરીને તેના ચરણોમાં કિનારા પર આવી ગયું.

આ દૃષ્ટાન્ત કહેવામાં આવેલ છે. તેના દાષ્ટાન્તિકની યોજના હવે પછી કહેવામાં આવશે. ॥૬૧॥

‘કિટ્ટિય નાણ સમજાડસો’ ધત્યાદિ

ટીકાર્થ—ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી કહે છે કે—હે આયુષ્મન શ્રમણો તમારી સામે મેં દંટાનત બતાવેલ છે, તેનો અર્થ તમારે પોતે સાંભળવો જોઈએ.

ત્યારે હે ‘ભદન્ત’ આ પ્રમાણે સંબોધન કરીને શ્રમણ અને શ્રમણિયો શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીને વંદના નમસ્કાર કરે છે. વંદના નમસ્કાર કરીને આ પ્રમાણે કહે છે. આપે કહેલ ઉદાહરણને અમો બધાએ સાંભળ્યું. પરંતુ તેનો અર્થ (રહસ્ય) અમો જાણતા નથી, તેથી હે આયુષ્મન! ભગવાન્ અનુગ્રહ કરીને આપ જ તેનો અર્થ સમજાવો.

શ્રમણોના આ અર્થને સાંભળીને શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ તે ઘણી સખ્યાવાળા નિર્ગથો અને નિર્ગથીયોને સંબોધન કરીને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. હે આયુષ્મન શ્રમણો! તમોએ પૂછેલા રહસ્યને હવે હું કહું છું. પર્યાય વાચક શબ્દો દ્વારા પ્રગટ કરું છું. હેતુ અને દંટાનત દ્વારા તેને હું તમોને સમજાવું છું અર્થ (પ્રયોજન) હેતુ-કારણ અને નિમિત્તની સાથે ઉદાહરણના અર્થને વારંવાર બતાવું છું.

તાત્પર્ય એ છે કે—નિમિત્ત અને પ્રયોજન વિગેરે પ્રગટ કરતા થકા તે રહસ્યને પ્રગટ કરું છું. એ પ્રમાણે હું કહું છું ॥જા

‘લોયં ચ સ્વલુમણ’ ધત્યાદિ

ટીકાર્થ—બધા ઉપરિચિત શ્રમણોને ઉદ્દેશીને ભગવાન્ ઉપર કહેલ વિષયના અર્થનું પ્રતિપાદન કરે છે. અર્થના દુર્ગંભપણાનું પ્રતિપાદન કરવા માટે લોકને મેં પુષ્કરિણીના સ્થાને રાખેલ છે કહેલ છે.

તાત્પર્ય એ છે કે—હે શ્રમણો! આ ચૌદ રાત્રુ પ્રમાણવાળા લોકને મેં પુષ્કરિણી-વાવ કહી છે. એજ લોક કે જેમાં અનેક પ્રકારના જીવો પોતાના પુણ્ય અને પાપકર્મ પ્રમાણે જન્મે અને મરે છે. મરીને ફરીથી પ્રગટ થાય છે. અને અનેક પ્રકારના દુઃખોનો અનુભવ કરતા જોવામાં આવે

છે. તેને જ પુષ્કરિણીના સ્થાન રૂપ કલ્પના કરેલ છે. પુષ્કરિણીમાં અનેક પ્રકારના કમળો હોય છે. સંસાર અનેક પ્રકારના જીવ સમુદાયથી સુજ્ઞ છે. આવા પ્રકારના સરખા પશુના આધાર પર લોકને પુષ્કરિણીની ઉપમા આપી છે. હે આયુષ્મન્ શ્રમણો ! કર્મને એ પુષ્કરિણીના જલ રૂપે કહેલ છે. જેમ પાણીનો સદ્ભાવ હોવાથી કમળની ઉત્પત્તિ થાય છે, એજ પ્રમાણે આ સંસારમાં આઠ પ્રકારના કર્મોથી જીવોનો જન્મ થાય છે. અર્થાત્ જેમ કમળોની ઉત્પત્તિનું કારણ જળ છે, એજ પ્રમાણે સંસારમાં જીવોની ઉત્પત્તિનું કારણ જીવે ઉપાર્જન કરેલ આઠ પ્રકારના કર્મો છે. તેથી જ તેને કમલની ઉપમા આપવામાં આવી છે. આ બંનેમાં વિસદૃશપણું એટલું જ કે-એક જગ્યાએ કમળની ઉત્પત્તિનું કારણ જળ છે, પરંતુ જળની ઉત્પત્તિનું કારણ કમળ નથી. પરંતુ અહિયાં જીવોના જન્મનું કારણ કર્મ છે. અને એ કર્મ જીવે કરેલ હોય છે.

હે આયુષ્મન્ શ્રમણો ! કામલોગોને મેં કાઢવ કહેલ છે, જેમ વાવના કાઢવમાં ફસાયેલા મનુષ્યો પોતાના ઉદ્ધારમાં સમર્થ થતા નથી. એજ પ્રમાણે કામલોગથી હરાયેલા ચિત્તવાળા જીવોનો સંસારથી ઉદ્ધાર થવો શક્ય હોતો નથી, તેથી જ હે શ્રમણો ! મેં કામલોગોની ઉપમા કાઢવથી આપી છે. આ બંને સરખી રીતે બંધના કારણ રૂપ છે. ફેરફાર હોય તો કેવળ એટલો જ છે કે-પંક-કાઢવ બાહ્ય-બહારનું બંધન છે, જ્યારે આ કામ અને લોગ આધ્યાત્મિક બંધન છે.

હે આયુષ્મન્ શ્રમણો ! જનોને અને જનપદોને મેં અનેક સંખ્યાવાળા પદ્મવર પુંડરીક કહેલ છે. જેમ વાવમાં અનેક પ્રકારના કમળો હોય છે, એજ પ્રમાણે લોકમાં અનેક જીવો નિવાસ કરે છે. તે સંસાર વાવના કમળો જેવો છે, આ રીતે સંસારી જીવોને કમળની ઉપમા આપી છે. અથવા જેમ કમળોથી સરોવર શોભાયમાન છે, એજ પ્રમાણે મનુષ્યોથી સંસાર શોભાયમાન હોય છે. કમળમાં નિર્મળ સુગંધ હોય છે, મનુષ્યમાં મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની યોગ્યતા હોય છે. આ રીતે પોત પોતાના શુભોના કારણે બંનેમાં સમાન પણું રહેલ છે. તેમ સમજવું.

હે આયુષ્મન્ શ્રમણો ! રાજાને મેં વાવના પદ્મવર પુંડરીક અર્થાત્ પ્રધાન કમળ કહેલ છે. જેમ પુષ્કરિણીમાં બધાં કમળો કરતાં એક મહાન્ શ્વેત કમળ કહ્યું છે. તેજ પ્રમાણે મનુષ્ય લોકની અપેક્ષાથી રાજા ઉત્તમ અને બધાના પર શાસન કરવા વાળો હોય છે. તેથી જ લોક રૂપી વાવમાં રાજા રૂપી મહાન્ શ્વેત કમળ કહેલ છે.

હે આયુષ્મન્ શ્રમણો ! અન્ય યૂથિકોમાં મેં તે આર પુરૂષ કહેલ છે. આરે દિશાએથી આવીને કાઢવમાં ફસાઈ ગયા તે અન્ય દર્શનવાળાઓના અનુયાયીઓ કહ્યા છે તેમ સમજવું. જેમ તે આરે પુરૂષ વાવમાંથી કમળો લાઢવા સમર્થ થયા નથી, ઉઢટા તેઓ કાઢવમાં ફસાઈ ગયા. અને પોતાનો પણ ઉઢ્ધાર કરી શકયા નથી. એજ પ્રમાણે અન્ય તીર્થિકો પણ મોક્ષ પ્રાપ્ત ન કરતાં સંસારમાં જ રહીને દુઃખો ભોગવે છે.

હે આયુષ્મન્ શ્રમણો ! ધર્મને મેં સાધુ (ભિક્ષુ) કહેલ છે. જેમ ચતુર પુરૂષે વાવમાં પ્રવેશ કર્યા વિના જ તેમાંના કમળોને પોતાના તરફ આકર્ષિત કર્યા અર્થાત્ ખેંચી લીધા એજ પ્રમાણે રાગદ્વેષથી સર્વથા રહિત ધાર્મિક પુરૂષ કામભોગોનો ત્યાગ કરીને ધર્મોપદેશ દ્વારા રાજા વિગેરેને સંસારથી બહાર કહાડી લે છે, તે કારણે મેં સાધુને ધર્મની ઉપમા આપી છે.

હે આયુષ્મન્ શ્રમણો મેં ધર્મતીર્થને વાવનો કિનારો કહેલ છે. જેમ પુષ્કરિણી-વાવનો અન્ત ભાગ તટ-કિનારો કહેવાય છે, અને તેના આગળના ભાગને (અન્તના ભાગ) પુષ્કરિણી કહે છે, એજ પ્રમાણે સંસારની ચરિમ સીમાને ધર્મતીર્થ કહેલ છે. ધર્મતીર્થ સંસારનો અન્ત કરવાવાળું છે. પણ લૌકિકતીર્થ સંસારનો અન્તકર્તા હોતું નથી.

હે આયુષ્મન્ શ્રમણો ધર્મકથાને મેં ભિક્ષુ રૂપ કહેલ છે. ધર્મકથા દ્વારા ઘણા જીવોને સંસારથી પાર કરવામાં આવે છે. તેથી જ ધર્મ કથાની ઉપમા શબ્દની સાથે આપવામાં આવી છે.

હે આયુષ્મન્ શ્રમણો નિર્વાણને મેં રવેત કમળનું ઉત્પત્તન કહેલ છે. જેમ પાણીમાંથી કમળ કાઢવને દૂર કરીને ઉપર આવી જાય છે. એજ પ્રમાણે સાધક સાધુ પોતાના આઠ પ્રકારના કર્મનો નાશ કરીને સંસારથી બહાર નીકળી જાય છે. તે કારણે મેં મોક્ષની ઉપમા ઉત્પત્તન-ઉપર જવા રૂપ કહેલ છે. હે આયુષ્મન્ શ્રમણો મેં મારી બુદ્ધિથી કલ્પના કરીને આ પ્રમાણે કહેલ છે. અર્થાત્ પોતાની સ્વ બુદ્ધિથી વિચારીને પુષ્કરિણી વિગેરેનું રૂપ કહેલ છે. ॥૮॥

‘इह खलु’ धृत्यादि

ટીકાર્થ—શ્રી વર્ધમાન સ્વામી સમવસરણુમાં એકઠા થયેલા અગ્રગણ્ય, મુખ્ય એવા મનુષ્યો તથા દેવોના રૂમૂહને ઉદ્દેશીને કહે છે—આ મનુષ્ય લોકમાં, પૂર્વ દિશામાં, પશ્ચિમ દિશામાં, ઉત્તર દિશામાં, દક્ષિણ દિશામાં અનેક પ્રકારના મનુષ્યો હોય છે. બધા મનુષ્યો એક પ્રકારના હોતા નથી. જેમ—કોઈ આર્ય અર્થાત્ ધર્મ બુદ્ધિવાળા હોય છે, કોઈ અનાર્ય અર્થાત્ આર્ય વિરોધી—અધર્મી હોય છે. અથવા કોઈ આર્યદેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા અને કોઈ અનાર્ય દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે. કોઈ ઉચ્ચ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે. અને કોઈ નીચ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે. કોઈ શરીરથી લાંબા હોય છે, કોઈ ઠીંગણા કઢવાળા વામન અથવા કુબડા પશુ હોય છે. કોઈ રૂપથી સુંદર હોય છે, તો કોઈ કુરૂપ હોય છે. અર્થાત્ કોઈનો વર્ણ સુંદર વખાણવા યોગ્ય અને કોઈનું રૂપ અક-મનીય અર્થાત્ મનને ન ગમે તેવું હોય છે. આ રીતે ગોત્ર અને વર્ણ વિગેરેથી જૂઠા જૂઠા પ્રકારના મનુષ્યો આ લોકમાં નિવાસ કરે છે.

તે મનુષ્યોમાં કોઈ રાજા હોય છે. તે રાજા ધાતુ અને વિસ્તારની દૃષ્ટિથી, હિમાલય પર્વત, મલયાચલ પર્વત, મન્દર (મેરૂ) પર્વત અને મહેન્દ્ર નામના પર્વતની સરખા હોય છે. અથવા હિમાલય પર્વત વિગેરેની સરખા દંઠ (મજબૂત) તથા મહેન્દ્ર અર્થાત્ બળ અને વૈભવમાં ઈન્દ્રની સરખા પ્રતાપવાનું હોય છે. અત્યંત વિશુદ્ધ રાજકુળોની પરંપરામાં જન્મેલા હોય છે. તેના અંગ પ્રત્યંગ રાજાના ચિન્હોથી નિરંતર (આંતરા વિના) સુશોભિત હોય છે. અર્થાત્ તેના અંગ પ્રત્યંગોમાં રાજાને યોગ્ય શુભલક્ષણ હોય છે. અનેક પુરૂષો હમેશાં આદર પૂર્વક તેના આદર સત્કાર કરે છે. તે સર્વગુણોથી યુક્ત હોય છે. તે ક્ષત્રિય અર્થાત્ ક્ષત્રના લયથી ત્રાણુ-રક્ષણુ કરનાર અથવા ક્ષત્રિય જાતિના હોય છે. સર્વદા પ્રસન્ન ચિત્ત, વિધિ યુક્ત રાજ્યાભિષેક કરેલા તથા માતા પિતાને આનંદ આપનાર અને તેઓનું પોષણ વિગેરે કરવાથી સંપૂર્ણ હોય છે.—કુળના બૂપણુ રૂપ હોય છે. બધાના પર દયા કરનાર પ્રજાની અને પોતાની વ્યવસ્થા માટે મર્યાદા બાંધનાર અને મર્યાદાને ધારણ કરનાર હોય છે. સીમા કરવાવાળા અર્થાત્ મર્યાદા કરવાવાળા અને મર્યાદાને ધારણ કરવાવાળા હોય છે. ક્ષેમકર અને ક્ષેમધર હોય છે. અર્થાત્ પ્રજાનું ક્ષેમ-કુશલ કરે છે. અને

પોતાનું પણ કલ્યાણ કરે છે. તે મનુષ્યોમાં ઇન્દ્રની સરખો જનપદ-દેશનું પાલન અને રક્ષણ કરવાથી પિતા સરખા તથા જનપદના પુરોહિત હોય છે. અર્થાત્ જેમ રાજપુરોહિત પોતાના યજમાનનું શાંતિ પ્રયોજક પ્રતિનિધિ બનીને અનેક ક્રિયાઓ કરે છે. એજ પ્રમાણે રાજા પણ પોતાની પ્રજાનું હિત કરનાર હોવાથી તથા વિદ્વોથી પ્રજાનું રક્ષણ કરવાવાળો હોવાથી પુરોહિત સરખો હોય છે. તે પોતાના રાષ્ટ્રની સુખશાંતિ માટે નદી, નદ, નહેર, પુલ અને કેતુ વિગેરેને કરવાવાળો હોય છે. તે નદોમાં શ્રેષ્ઠ-પુરૂષ પ્રવર, પુરૂષોમાં સિંહ સમાન બળ શાળી (સિંહની સરખા પશુપણાથી યુક્ત નહીં) પુરૂષોમાં આશીર્વાદ સર્પ સરખા અર્થાત્ અનિષ્ટ કરવાવાળાને દંડ આપવાના કારણે રાજદંડ રૂપી વિષવાળા, પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ હોવાથી પુંડરીકની સરખા પ્રિયદર્શન, પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ ગંધ હોવાથી સરખા-અર્થાત્ જેમ હાથિયોમાં મહવાળા હાથી વિશેષ પ્રકારનો હોય છે, એજ પ્રમાણે મનુષ્યોમાં રાજા કે જેનું શાસન-આરામ અનુલ્લંઘનીય-ઉલ્લંઘી ન શકાય તેવું હોય છે. એટલે કે વિશેષ પ્રકારથી માનવામાં આવે છે. તે અત્યંત ધનવાન તેજસ્વી અને દર-રોજ નૂતન (નવા) નૂતન (નવા) લાભવાળા હોય છે. જ્યાં ત્યાં ફેલાયેલા અનેક ભવનો, પલંગો. આસનો' ખુશિયો, પાલખિયો, તથા વાહનો અથ્થ વિગેરેથી યુક્ત હોય છે. અર્થાત્ દરેક પ્રકારની સાધન સામગ્રીથી યુક્ત હોય છે. તેની પાસે ઘણું ધન, ઘણું સોનું અને ઘણી ચાંદી હોય છે. તે ધનના આયોગ પ્રયોગમાં કુશળ હોય છે. અર્થાત્ જે વ્યવહારથી ધનનો લાભ થાય તેમાં તથા ક્યાં કેટલું અને કેવા પ્રકારના ધનનો વ્યય-ખર્ચ કરવો જોઈએ તેમાં કુશળ હોય છે. અર્થાત્ યોગ્ય આય અને વ્યય કરે છે. અનેક અનાથોનું પેટ ભરાઈ જાય એટલા વધારે પ્રમાણમાં ભોજન આપવામાં આવે છે. તેની પાસે ઘણા અનેક કાર્ય કરવાવાળા દાસી, દાસ, ગો (ગાય) ભેંષ બકરાં ઘેટા વિગેરે હોય છે. તેમનો કોષ-ખજનો, કોઠાર, અને શસ્ત્રાગાર સર્વદા ભરેલ રહે છે. તે સેના અને શરીરના બળથી યુક્ત તથા શત્રુઓને શક્તિ રહિત બનાવી દેનારા છે. તે એવા રાજ્યનું શાસન કરે છે કે-જેમાંથી કંટક અર્થાત્ શત્રુ વિગેરે અથવા પોતાના ગોત્રવાળામાં; મિત્રમંડલમાં, મંત્રિમંડલમાં, અથવા મિત્રમંડલમાંથી શત્રુપક્ષ સાથે મળેલા અને છિદ્રાન્વેષી-એટલે કે-છિત્રને શોધનારા-અર્થાત્ રાજ્ય બ્રહ્મ કરવા માટે સમયની રાહ જોવાવાળા અમાત્ય વિગેરે વિરોધિયોને દૂર કરી નાખ્યા છે, રાજ્યની બહાર રહેવાવાળા

શત્રુઓને યુક્તિથી, મંત્ર, ઔષધિ અથવા વિશ્વાસના પ્રયોગથી નાશ કર્યા હોય, જેમાં કંટકોને માર્ગમાં રહેલા પાષાણ-પથરના ટુકડાની જેમ ફેંકી દીધા હોય, તેથી જે રાજ્ય સર્વથા કંટક રહીત હોય, અને એજ પ્રમાણે જે રાજ્યમાં શત્રુઓને પોતાને વશ કરી લીધા હોય, શત્રુ શત્રુઓનો નાશ કરી નાખ્યો હોય. કચડી નાખ્યા હોય ઉખેડીને ફેંકી દીધા હોય, પૂરી રીતે છૂતી લીધેલા હોય, તેને પરાજીત કરી દીધા હોય (શત્રુને નિર્બલ કરી નાખ્યા હોય) એથી જ શત્રુ બલ વગરનો હોય, ટુકાળથી રહિત હોય, તેમજ જે મહામારી વિગેરેના લયથી રહિત હોય, એવો રાજા આવા રાજ્ય પર શાસન કરીને વિચરે છે.

અહિયાં રાજાનું સઘળું વર્ણન જેમ ઔપપાતિક સૂત્રમાં કૌણિક રાજાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, તેજ પ્રમાણે કરવું જોઈએ.

ફરીથી ત્યાં કેવા પ્રકારનું રાજ્ય કહ્યું છે? જેમાં સ્વ ચક્ર અને પર ચક્રનો લય શાન્ત થઈ જવાને કારણે રણભેરી વગાડવાની જરૂરત જ રહેતી નથી. તે રાજા આવા પ્રકારના રાજ્યનું શાસન કરતો થકો વિચરે છે.

તે રાજાની પરિષદ હોય છે, તે પરિષદમાં સભાજનો-સદસ્ય હોય છે. તેઓના નામો આ પ્રમાણે છે.—ઉગ્રવંશી ઉગ્રવંશવાળાઓના પુત્રો (૧) ભોગવંશી—ભોગવંશવાળાના પુત્રો (૨) એજ પ્રમાણે ઇક્ષ્વાકુ ઇક્ષ્વાકુપુત્ર (૩) ઋષભદેવના વંશ પરિવારવાળા, જ્ઞાતવંશી (૪) જ્ઞાતવંશવાળાના પુત્રો (૫) કૌરવ વંશી—કૌરવ વંશવાળાના પુત્રો (૬) સુભટ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ ભટ્ટ (૭) ભટ્ટોના પુત્રો (૮) બ્રાહ્મણ (૯) બ્રાહ્મણ પુત્રો (૧૦) લિચ્છવી લિચ્છવિયોના પુત્રો (૧૧) પ્રશાસ્તા (મંત્રી) (૧૨) પ્રશાસ્તાઓના પુત્રો (૧૩) સેનાપતિ અને સેનાપતિના પુત્રો (૧૪) તે પરિષદમાં કેઈ કેઈ ધર્મની શ્રદ્ધાવાળા હોય છે તે કેઈ પણ શ્રમણ અથવા બ્રાહ્મણની સમીપે ધર્મનું શ્રવણ કરવા માટે આવ્યા જાય છે, ત્યારે કેઈ ધર્મનો ઉપદેશ કરનાર એવો નિશ્ચય કરે છે કે—આને આ ધર્મનો ઉપદેશ કરીશ. તેઓ કહે છે કે—હે સંસાર ભીડ! અમારાથી આ ધર્મ સ્વાખ્યાત-સારી રીતે કહેલ તથા સુપ્રસન્ન છે. અર્થાત્ અમે તમારી પાસે જે ધર્મની પ્રરૂપણા કરીએ છીએ તેને જ તમે સત્ય સમજો.

તેમાંથી પહેલાં શરીરને જ જીવ માનવા વાળાઓના પક્ષના સંબંધમાં કથન કરે છે-પગના તળિયાની ઉપર, કેશ-વાળોના અગ્ર ભાગની નીચે અને તિર્છા ભાગમાં ચામડી સુધી જ જીવ છે, અર્થાત્ શરીર રૂપ પરિણામથી યુક્ત કાયા-શરીર જ જીવ છે. શરીરથી જુદા જીવનું અસ્તિત્વ-હોવાપણું માનવામાં કોઈ જ પ્રમાણ નથી. અન્વય અને વ્યતિરેક દ્વારા શરીર જ આત્મા છે. શરીરનો અન્ત-નાશ થયા પછી કોઈ જુદો જીવ મળતો નથી, આ રીતે શરીર જ આત્મા છે. એ પ્રમાણે સિદ્ધ થાય છે. શરીર જ આત્મા છે, આ સંબંધમાં અનેક દૃષ્ટાંતો બતાવે છે. અને તેનાથી એ સિદ્ધ કરે છે કે-શરીર જ જીવ છે. અન્વય અને વ્યતિરેકથી જ તેઓ શરીર જ જીવ છે, તેમ બતાવે છે. પગના તળિયાના ભાગથી ઉપર અને વાળના અગ્ર ભાગની નીચે અને તિરછા ચામડીના ભાગ સુધી જીવ છે, શરીર જ જીવના સમ્પૂર્ણ પર્યાય છે. કેમકે શરીર જીવતું રહે ત્યારે જીવ જીવે છે. અને શરીર મરી જાય ત્યારે જીવ પણ મરી જાય છે. શરીરનો નાશ થવાથી જીવ પણ નાશ પામે છે. જ્યાં સુધી શરીર ધારણ કરેલ છે, ત્યાં સુધી જીવ ધારણ કરી શકાય છે. શરીર નાશ પામવાથી જીવ ધારણ કરી શકાતો નથી. શરીરના અંત સુધી જ જીવનું જીવન છે. શરીર જ્યારે નાશ પામે છે, તો બંધુ, બાંધવ તેને બાળવા માટે રમશાન વિગેરેમાં લઈ જાય છે. શરીર જ્યારે અગ્નિ દ્વારા બાળી નાખવામાં આવે છે, તો કપોતવર્ણ (કબુતરના શરીરના પ્રમાણ) હાંડકાં બાકી રહી જાય છે. મરેલાના શરીરને બાળીને આસન્દી (અર્થી-ઠાઠડી) ને લઈને બાળવા વાળા પુરૂષો ગામમાં પાછા આવી જાય છે. કોઈ દેશ વિશેષના રિવાજને લક્ષમાં રાખીને શાસ્ત્રકારે આ પ્રતિપાદન કરેલ છે. સામાન્ય રીતે તો મરેલાની સાથે અર્થી-ઠાઠડી પણ બાળી નાખવામાં આવે છે. આ સ્થિતિને જોઈને એવો નિશ્ચય થાય છે કે-શરીરથી જુદા એવા આત્માનું અસ્તિત્વ જ નથી. કેમકે-જીવ શરીરથી અલગ પ્રતીત થતો નથી. તેથી જ આ સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર કરવાવાળાઓનું કહેવું છે કે-શરીરથી જુદો આત્માને ન માનવો એજ યુક્તિ યુક્ત છે. જેમના મત પ્રમાણે આત્મા દીર્ઘ છે, અથવા હસ્વ છે, લાડુની જેમ ગોળ છે, ચૂડીની સરખા ગોળ આકારવાળો છે, ત્રિકોણ-ત્રણ ખૂણા વાળો છે, ચતુષ્કોણ-ચાર ખૂણાવાળો છે, લાંબો છે, ષટ્કોણ છ ખૂણાવાળો છે. અષ્ટકોણ આઠ

ખૂણાઓવાળો છે, અથવા કેવા આકારવાળો છે? કાળો છે, નીલ છે, લાલ છે, પીળો છે, સફેદ છે, અર્થાત્ કેવા પ્રકારના રંગવાળો છે? સુગંધવાળો છે? કે દુર્ગંધ વાળો છે? તીખો છે? કડવો છે? કષાય-તુરો છે? ખાટો છે? મીઠો છે? અર્થાત્ કેવા પ્રકારના રસવાળો છે? કઠોર છે? કૌમળ છે? ભારે છે? હલ્કો છે? ઠંડો છે? ઉનો છે? ચિકણો છે? રૂક્ષ-ખરબચડો છે? અર્થાત્ અમુક સ્પર્શવાળો છે, તે રીતે તેઓ આત્માને બતાવત પરંતુ તેઓ બતાવી શકતા નથી. તેથી જ શરીરથી જુદો આત્મા નથી. તેમ માનવું જોઈએ.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—જો આત્માનું અસ્તિત્વ શરીરથી જૂદા હોત તો તેમાં કોઈ આકાર, વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ હોત જ અને તેથી અમારી કોઈ પણ ઇન્દ્રિય તેને જાણી લેત, પરંતુ તે ઇન્દ્રિયોને ગોચર-જાણી શકાય તેવો નથી. તેથી જ તેની જુદી સત્તા નથી. તેથીજ શરીરથી જુદો આત્મા ન માનવાવાળાઓનો મત જ સુક્ષિત સંગત છે.

ફરીથી પણ તેઓનો જ મત બતાવવામાં આવે છે—જો લોકો એવું માને છે કે—આત્મા ભિન્ન છે, અને શરીર પણ અલગ છે, તેને તેઓ આ રીતે ઉપાલંબ આપે છે.—જેમ કોઈ પુરૂષ તલવારને મ્યાનથી બહાર કઢાડીને બતાવે છે કે—હે આયુષ્મન્ જુવો આ તલવાર છે. અને આ મ્યાન છે. એજ પ્રમાણે કોઈ એવો પુરૂષ નથી કે આ આત્મા છે, અને આ શરીર છે, તેમ બતાવી શકે. બન્નેને જૂદા જૂદા કોઈ બતાવી શકતું નથી, તેથી જ એ સિદ્ધ થાય છે કે શરીરથી ભિન્ન આત્મા નથી.

જેમ કોઈ પુરૂષ મુંજ નામની વનસ્પતિમાંથી ઇષિકા અર્થાત્ તેના પુષ્પને અલગ કરીને બતાવે છે, હે આયુષ્મન્ આ મુંજ છે, અને આ તેનું પુષ્પ છે.

જેમાં રૂપ છે તે વસ્તુ ખીજી વસ્તુઓથી અલગ કરીને બતાવી શકાય છે, જેમ મુંજ નામની વનસ્પતિમાંથી ઇષિકા અલગ દેખાય છે. મુંજ નામના ઘાસમાંથી મુંજની અપેક્ષાએ કૌમળ સ્પર્શવાળી ઇષિકાને કઢાડીને લોકો દોરી બતાવે છે. તે દોરીથી ખાટલા ભરીને તેના પર સુબથી સુવે છે. એજ પ્રમાણે એવો કોઈ પુરૂષ નથી, કે જે આ બતાવી શકે કે—હે આયુષ્મન્ આ આત્મા છે, અને આ શરીર છે. જો કોઈ પુરૂષ શરીરથી બહાર કઢાડીને

આત્માને અલગ બતાવી શકે છે તો માની પણ લેવાય કે આત્મા શરીરથી મિશ્ર છે. પરંતુ એવો કોઈ પુરૂષ નથી કે જેમ મુજમાંથી ઈષિકા (પુષ્પ) બહાર કઢાડીને બતાવે છે, તેમ શરીરથી બહાર કઢાડીને આત્મા બતાવી શકે. તે કારણથી આત્મા શરીરથી જૂદો નથી.

જેમ કોઈ પુરૂષ માંસમાંથી હાડકું અલગ કરીને બતાવે છે, કે હે આયુષ્મન્ આ માંસ છે, અને આ હાડકું છે, એ પ્રમાણે એવો કોઈ પુરૂષ નથી કે આ આત્મા છે, અને આ શરીર છે તેમ કહીને બન્નેને અલગ અલગ બતાવી શકે. જો કોઈ બન્નેને જૂદા જૂદા કરીને બતાવવાને સમર્થ હોત તો શરીરથી જૂદા આત્માનું અસ્તિત્વ સ્વીકારી પણ લેત પરંતુ એવો કોઈ પુરૂષ જન્મે જ નથી. કે જે શરીરથી અલગ આત્માને બતાવી શકે.

જેમ કોઈ પુરૂષ હથેલીમાંથી અલગ કરીને આંગળી બતાવે છે, કે હે આયુષ્મન્ આ હથેલી છે, અને આ આંગળી છે. આ પ્રમાણે એવું બતાવવા વાળો કોઈ પુરૂષ નથી કે હે આયુષ્મન્ આ આત્મા છે, અને આ શરીર છે, જેમ હથેલીથી આંગળી અલગ છે, તેમ જો શરીરથી આત્મા અલગ હોત તો તે બતાવવાને શક્ય બનત પરંતુ તેવું કોઈ કરી શકતું નથી તેથી જ શરીરથી અલગ આત્મા નથી.

જેમ કોઈ પુરૂષ દહીંમાંથી નવનીત (માખણ) અલગ કરીને બતાવી દે છે, કે હે આયુષ્મન્ આ નવનીત-માખણ છે, અને આ દહીં છે, તે રીતે એવો કોઈ પુરૂષ બતાવી શકવાને સમર્થ નથી કે હે આયુષ્મન્ આ આત્મા છે. અને આ શરીર છે. દહીંમાંથી માખણની જેમ શરીરમાંથી આત્માને અલગ કરીને જો બતાવવામાં આવી શકત તો સમજત કે આત્મા અને શરીર બન્ને ભિન્ન ભિન્ન છે.

જેમ કોઈ પુરૂષ તલોમાંથી તેલ અલગ કઢાડીને બતાવી દે છે કે— હે આયુષ્મન્ આ તેલ છે. અને આ તેલ છે, એ પ્રમાણે આત્મા અને શરીરને અલગ અલગ બતાવવાને કોઈ માણસ સમર્થ નથી.

જેમ કોઈ માણસ સેલડીમાંથી રસને અલગ કરીને બતાવી દે છે, કે— હે આયુષ્મન્ આ રસ છે, અને આ સેલડીનો રસ છે, તે પ્રમાણે આ આત્મા છે, અને આ શરીર છે, તેમ બન્નેને અલગ અલગ બતાવવાવાળો કોઈ પણ પુરૂષ જણાતો નથી.

જેમ કોઈ પુરૂષ અરણી નામના કાષ્ઠમાંથી અગ્નિને બહાર કઢાડીને બતાવી દે છે, કે હે આયુષ્મન્ આ અરણી છે, અને આ અગ્નિ છે. એજ પ્રમાણે એવું બતાવનારો કોઈ પુરૂષ નથી કે-આ આત્મા રહ્યો અને આ શરીર રહ્યું. અર્થાત્ જેમ અગ્નિ અને અરણીમાં લેદ જણાઈ આવે છે. એ રીતે દેહ અને આત્મામાં લેદ જણાતો નથી. તેથી જ આત્મા અને શરીર બંને અલગ અલગ નથી પણ એક જ છે.

આ પ્રમાણે આત્માની અલગ સત્તાની ખાત્રી થતી નથી, જેથી શરીરથી જૂદો આત્મા નથી એજ પક્ષ યોગ્ય છે. આ પ્રમાણે જીવ ભિન્ન છે, અને શરીર ભિન્ન છે, એવું કહેનારાઓનું કથન સમીચીન લાગતું નથી. તે કથન મિથ્યા છે.

આ ચાર્વાક મત (નાસ્તિક મત-વાદ) નો ઉલ્લેખ કરેલ છે,

શરીર અને આત્માને એક હોવાનું સ્વીકારીને આ નાસ્તિકો ખીબાઓને હિંસાનો ઉપદેશ આપે છે. તેજ બતાવે છે.-તે નાસ્તિક લોકો સ્વયં જીવોનો ઘાત કરવા વાળા હોય છે. અને ‘તેઓને મારો’ વિગેરે પ્રકારથી ઉપદેશ આપીને હનનક્રિયામાં ખીબાઓને પ્રેરક થાય છે. તેઓ કહે છે કે-ખોદો, છેદન કરો, ખાજો, પકાવો, લુટો, ખૂબ લુટો વગર વિચારે મારી નાખો, વિપરામર્શકરો વિગેરે, આ શરીર જ જીવ છે, પરલોક નથી, કે જેથી હિંસા વિગેરે પાપ કરતાં ડરનું પડે. તેઓ ઉલટી વાતો કરતાં કહે છે કે-ક્રિયા, અક્રિયા, સુકૃત, દુષ્કૃત, ભલું, બુરું, સાડું કે ખરાબ, સિદ્ધિ કે અસિદ્ધિ, નરક, અનરક, વિગેરે કંઈજ નથી. આ પ્રમાણે કહીને તેઓ ધર્મ, અધર્મનું અસ્તિત્વ પણ સ્વીકારતા નથી. તેઓ અનેક પ્રકારના કર્મોનો સમારંભ કરીને અનેક પ્રકારના કામભોગોનું સેવન કરે છે. અથવા વિષયોનો ભોગ કરવા માટે અનેક પ્રકારના દુષ્કૃત્ય-ખરાબ કામો કરે છે. તે નારકી પરલોક તથા પુણ્ય અને પાપને બૂલીને-અજ્ઞાનથી તેનો અનાદર કરીને આ રીતે ધૃષ્ટપણું કરે છે. તેઓ ઘેરથી નીકળીને અને દીક્ષા લઈને સાધુનો વેશ ધારણ કરી લે છે. અને ખીબાઓની સામે એવું સમર્થન કરે છે કે-અમારો ધર્મ જ સર્વથી ઉત્તમ છે.

તે શરીરના આત્મવાદ પર શ્રદ્ધા-વિશ્વાસ કરતા થકા પ્રતીતિ-ખાત્રી કરતા થકા, કોઈ કોઈ રાજા વિગેરે તેઓને કહે કે હે શ્રમણ ! અથવા હે

બ્રાહ્મણ ! આપે આ કથન ઘણું જ ઉત્તમ કહ્યું છે, વાસ્તવિક રીતે આપનો ધર્મ જ ઘણો જ સારો છે. અમે આપનો અશન, પાન, ખાદિમ, અને સ્વાદિમ, અહારથી અને વસ્ત્રથી, પાત્રથી કાંબળથી, અને પાદપ્રોંછનથી આદર કરીએ છીએ, આપનો સત્કાર કરીએ છીએ. આ પ્રમાણે કહીને તે રાજા વિગેરે તેઓનો આદર કરવા માટે ઉદ્યમશીલ બને છે, ધર્મ શ્રવણ કર્યા બાદ તેઓને અનેક પ્રકારની ઉપહાર-લેટ આપે છે, અને તેઓ નાસ્તિક વાદના ઉપદેશકો તે રાજા વિગેરેને પોતાના મતમાં દબ-મજબૂત બનાવે છે.

પહેલાં તો તેઓ એવી પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે—અમે શ્રમણ બનીશું. અનગાર થઈશું. નિર્ધન થઈશું. પુત્ર વિગેરે સઘળા પરીવારનો ત્યાગ કરીશું. ચતુષ્પદ-પશુઓનો ત્યાગ કરીશું. સ્વયં પચન, પાચન વિગેરે ન કરતાં બીજાઓએ આપેલ ભોજન જ કરીશું. ભિક્ષુક બનીશું. અને પાપકર્મનો ત્યાગ કરીશું. પરંતુ આવા પ્રકારની પ્રતિજ્ઞા કરીને અને ઘરનો ત્યાગ કરીને પણ તેઓ પાપોથી નિવૃત્ત થતા નથી. પરંતુ પહેલાં પ્રતિજ્ઞા કરેલ તપની વિધિથી વિરૂદ્ધ પાપકર્મોનો આરંભ કરે છે. એજ વાત આગળ બતાવે છે.—તેઓ સ્વયં પાપકર્મનો સ્વીકાર કરે છે. બીજાઓની પાંસે પાપકર્મ કરાવે છે. અને પાપકર્મ કરવાવાળાનું અનુમોદન કરે છે. એજ પ્રમાણે તેઓ સ્ત્રિઓ અને કામલોગોમાં મૂર્છિત થઈ જાય છે. ગૃહ-આસક્ત થઈ જાય છે. અત્યંત આસક્ત થઈ જાય છે. લુપ્થ થઈ જાય છે. કામલોગોની સામગ્રીના સંગ્રહમાં લોલુપ્થ થઈ જાય છે. આ રીતે રાગ અને દ્વેષને વશ થઈને તેઓ પોતાનો પણ ઉદ્ધાર કરી શકતા નથી, તેમજ બીજાઓનો ઉદ્ધાર પણ કરી શકતા નથી. પોતે સંસારના પાશમાંથી છૂટી શકતા નથી. તો પછી બીજાઓને તો કેવી રીતે છોડાવી શકે ? જેઓ પોતે સિદ્ધ નથી, તેઓ બીજાઓને કેવી રીતે સિદ્ધ કરી શકે ? આ ન્યાય પ્રમાણે તેઓ સંસારના પ્રાણિ વર્ગને તારવામાં કેઈ પણ રીતે સમર્થ થતા નથી. આ પ્રમાણે સ્ત્રી, પુત્ર વિગેરે પોતાના પરિવારથી બ્રષ્ઠ થઈ જાય છે, પરંતુ મોક્ષમાર્ગને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. તેઓ અહિંના રહેતા નથી તેમ ત્યાંના પણ રહેતા નથી. વચમાં જ કામલોગોના કાદવમાં ફસાઈ જાય છે. અર્થાત્ સ્ત્રી વિગેરેને ઐહિક-આલોક સંબંધી સુખ સાધનોનો ત્યાગ કરીને દીક્ષિત થઈ જાય છે, અને મોક્ષનો યોગ્ય માર્ગ પ્રાપ્ત ન કરી શકવાથી મોક્ષમાર્ગ પણ મેળવી શકતા નથી. આ રીતે

બન્ને તરફથી બ્રહ્મ થઈને સંસાર રૂપી મહા સાગરમાં જ દુઃખમાં રૂપી જાય છે. તેની દશા પુંડરીકને પ્રાપ્ત કરવામાં નિષ્કળ થયેલા તે પહેલા પુરૂષના જેવી થઈ જાય છે.

આ આત્મા અને શરીર બન્નેને એક માનવાવાળા ‘તજ્જીવત્ત્વચ્છરીરવાદી’ પહેલા પુરૂષની સરખા છે. કે જે પૂર્વ દિશાએથી પુષ્કરિણી-વાવના કિનારા પર આવેલ હતો, તીર્થંકર બગવાને નાસ્તિકને તેની ઉપમા આપી છે. ॥૬૫॥

‘અઘાવરે લોચ્ચે’ ઇલાદિ

ટીકાથી—પહેલા પુરૂષનું વર્ણન કરીને હવે બીજા પુરૂષનું વર્ણન કરવામાં આવે છે તે બીજો પુરૂષ પાંચ મહાભૂત કહેલ છે. અર્થાત્ વાવના કિનારા પર આવેલ બીજો પુરૂષ કહેલ હતો. તેને અહિયાં પાંચ મહા ભૂતિક સમજી લેવો જોઈએ,

આ મનુષ્ય લોકમાં પૂર્વ વિગેરે દિશાઓમાં કોઈ કોઈ મનુષ્યો એવા હોય છે કે જેઓ અનેક પ્રકારના રૂપોથી ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે. જેમકે-કોઈ આર્ય હોય છે. તો કોઈ અનાર્ય હોય છે. એજ પ્રમાણે કોઈ સુંદર રૂપવાળો હોય છે, તો કોઈ ખરાબ રૂપ વાળો હોય છે. તે મનુષ્યોમાં કોઈ એક રાજા હોય છે, તે હિમાલય પર્વત જેવો હોય છે. વિગેરે પૂર્વ સૂત્રમાં કહેલ સઘળા વિશેષણો અહિયાં પણ સમજી લેવા જોઈએ. તે રાજાની પરિષદ સભા હોય છે. બ્રાહ્મણથી લઈને સેનાપતિના પુત્ર સુધી પહેલાં કહેલ તે સઘળા તે તે પરિષદના સદસ્યો હોય છે. તે સદસ્યોમાં કોઈ કોઈ ધર્મની શ્રદ્ધાવાળા પણ હોય છે, તેની પાસે કોઈ શ્રમશ્ચ અથવા બ્રાહ્મણ જઈ પહોંચે છે, અર્થાત્ તેને પોતાના ધર્મમાં શ્રદ્ધા વાળા બનાવવા માટે તેઓ ઉદ્યમ કરે છે. તેઓ એવો વિચાર કરે છે કે-અમે અમુક કોઈ ધર્મનો આને ઉપદેશ આપીશું અને પોતાના ધર્મનો અનુયાયી-અનુસરનાર બનાવી લઈશું. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેઓ રાજા વિગેરેની પાસે જઈને કહે છે કે-હે ભયથી રક્ષણ કરનારા ! અમે આપને અમુક ધર્મનો ઉપદેશ કરીશું. આપ તેનો સ્વીકાર કરો. અમેએ કહેલ ધર્મ સ્વાખ્યાત છે. તે સરલપણથી સમજવામાં આવી જાય છે. તેને આપ સત્ય માનો. તે પછી તેઓ પોતાના ધર્મનું પ્રતિપાદન કરે છે.-આ સંપૂર્ણ જગતમાં પાંચ મહા-ભૂતો જ છે. સમગ્ર સંસાર પાંચ મહાભૂતાત્મક જ છે. તેનાથી જુદું બીજું કંઈ પણ નથી. પાંચ મહાભૂતો દ્વારા જ સઘળું સુકૃત અને દુઃકૃત વિગેરે

રૂપ ક્રિયાઓ હોય છે. વિશેષ શું કહી શકાય, તરણાનું હલવું જેવી ક્રિયા પણ તેનાથી જ થાય છે. અમારા મત પ્રમાણે પાંચ મહાભૂતોથી જ ક્રિયા, અક્રિયા, સુકૃત, દુષ્કૃત, કલ્યાણ અકલ્યાણ, સાધુ, અસાધુ સિદ્ધિ અસિદ્ધિ નરક અનરક એટલે સુધી કે તરણાનું હલન પણ પાંચ મહાભૂતોથી જ થાય છે. તેના સિવાય અન્ય કંઈજ નથી. તે ભૂત સમુદાયને જુદા જુદા નામોથી બોલવા બેઠાએ. તે નામો આ પ્રમાણે છે.—પૃથ્વી નામનો પહેલો મહાભૂત છે, જલ બીજો મહાભૂત છે. તેજ ત્રીજો મહાભૂત છે, વાયુ ચોથો મહાભૂત છે. અને આકાશ પાંચમો મહાભૂત છે. આ રીતે આ પાંચ મહાભૂતો છે. આ મહાભૂતો કોઈનાથી ઉત્પન્ન થતા નથી. પરંતુ અનિર્મિત બન્યા નથી. અનિર્માપિત છે. અર્થાત્ કોઈનાથી બનાવેલ નથી. અકૃત છે. કૃત્રિમ નથી. અનાદિ છે. અનંત (વિનાશ રહિત) છે. અપુરોહિત છે, અર્થાત્ તેને કોઈ પ્રેરણા કરવા વાળા નથી. સ્વતંત્ર છે. શાશ્વત છે. પોત પોતાનું કાર્ય કરવામાં સમર્થ છે.

કોઈ કોઈ પાંચ મહાભૂતો સિવાય છઠ્ઠા આત્મતત્વનો પણ સ્વીકાર કરે છે. તેઓનું કથન એવું છે કે—સત્નો વિનાશ થતો નથી. તથા અસત્ની ઉત્પત્તિ થતી નથી. ભૂતવાદીનો મત બતાવીને આ સાંખ્યમત બતાવેલ છે. કેમકે તેઓ પાંચ મહાભૂતોથી સિદ્ધ આત્માને પણ સ્વીકારે છે.

હવે પાંચ મહાભૂત વાદીના મતનો ઉપસંહાર કરતા થકા કહે છે. બસ આટલું જ (પાંચ મહાભૂત જ) જીવકાય છે. એટલું જ અસ્તિકાય અર્થાત્ અસ્તિત્વ છે. આટલો જ સંપૂર્ણ લોક છે. આ પાંચ મહાભૂત જ લોકનું પ્રધાન કારણ છે. વિશેષ શું ? તૃણની ઉત્પત્તિ, તરણાનું હલવું અને તરણાનું આલવું. એ પણ મહાભૂતનું જ કાર્ય છે. તેના સિવાય અન્ય કંઈ જ કારણ

નથી તેથી જ પાંચજૂતોથી જ સઘળાની ઉત્પત્તિ વિગેરે થાય છે તેનાથી જુદા કોઈ જીવ છે જ નહીં.

આવી સ્થિતિમાં જો કોઈ પુરૂષ સ્વયં કય વિકય વિગેરે કરે છે, કય-વિકય કરાવે છે, પ્રાણુઘાત કરે કરાવે છે. સ્વયં સંધે અગર બીજા પાસે સંધાવે છે, એટલે સુધી કે પુરૂષને પણ ખરીદીને તેનો ઘાત કરે છે. તો તેમ કરવ માં પણ દોષ નથી. અર્થાત્ હિંસાથી થનારું પાપ લાગતું નથી તેમ સમજવું.

પંચ મહાભૂતવાદી કહે છે કે—કોઈ ક્રિયા છે જ નહીં યાવત્ નરક પણ નથી અનરક પણ નથી અર્થાત્ નરકથી ભિન્ન કોઈ ગતિ વિગેરે પણ નથી. તેઓ જુદા જુદા પ્રકારના સાવચ કર્મો દ્વારા કામભોગોની પ્રાપ્તિ માટે આરંભ સમારંભ કરતા રહે છે—અનેક પ્રકારના પ્રાણિયોનું ઉપમર્દન (હિંસા) વિગેરે કરે છે. તેથી જ તેઓ અનાય છે ભ્રમપૂર્ણ વિચારવાળા છે. આ પાંચ મહાભૂત વાદિયોના મત પર શ્રદ્ધા કરવા વાળા રાજા વિગેરે અથવા અન્ય પુરૂષ તેમના મતને સત્ય સમજતા થકા વિષયોપભોગની સામગ્રી આપે છે. ઉપર કહેલ ધર્મની પ્રરૂપણા કરવાવાળા વાદી તથા તેના પર શ્રદ્ધા કરવાવાળા તેમના અનુયાયી નતો અહીંના રહે છે, કે નતો ત્યાંના રહે છે, તેઓ આ લોકથી જાણ્ય થાય છે. અને તેમનો પરલોક તો જાણ્ય હોય જ છે. તેઓ કામભોગોના કાદવમાં વચમાં જ ફસાઈ જાય છે, અને વિવાદ-ખેદને વ્યાપ્ત કરે છે. આ ગતિવાળા આ અનંત એવા સંસારમાં તેઓ ભટક્યા કરે છે.

આ બીજો પુરૂષ તે પંચમહાભૌતિક કહેવામાં આવેલ છે. ॥૧૦॥

પાંચ મહાભૂતવાદી ચાર્વાકિનો મત કહેવામાં આવેલ છે. તથા પહેલાના બે પુરૂષોનું વર્ણન થઈ ગયું છે. હવે ત્રીજા પુરૂષના સંબંધમાં કહેવામાં આવે છે.—‘બ્રહ્મવરે તત્ત્વે પુરિસજાણ’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ત્રીજો પુરૂષ ઇશ્વર કારણિક કહેવાય છે. તેના મત પ્રમાણે ઇશ્વર જગત્તનું કારણ છે આ મનુષ્ય લોકમાં પૂર્વ વિગેરે દિશાઓમાં કોઈ કોઈ મનુષ્ય એવા હોય છે, કે જે અનેક રૂપોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેમાં કોઈ આર્ય હોય છે, કોઈ અનાર્ય હોય છે, તેનું વર્ણન પહેલા સૂત્ર પ્રમાણે સમજી લેવું જોઈએ. તેઓમાં કોઈ રાજા હોય છે. જે હિમાલય પર્વત જેવો હોય છે. વિગેરે વર્ણન પણ પહેલા પ્રમાણે અહિયાં કહી લેવું જોઈએ. તેમની પરિષદ હોય છે. જેમાં સેનાપતિ વિગેરે હોય છે. ત્યાં પણ સમ્પૂર્ણ પૂર્વોક્ત વર્ણન સમજી લેવું જોઈએ. કોઈકોઈ શ્રમણ અથવા માહન તે રાજા વિગેરેની પાસે તેને પોતાના ધર્મનો અનુયાયી બનાવવા માટે તેની સમીપે જઈ પહોંચે છે. ત્યાં જઈને તેઓ તેને કહે છે કે—અમારો આ ધર્મ સુ—આખ્યાત છે. અને સુપ્રસૂત છે. સરલતાથી સમજી શકાય તેવો છે. હે રાજા અમે આપને સત્ય ધર્મ સમજાવીએ છીએ અને સત્ય સમજો તે ધર્મ આ પ્રમાણે છે.—

આ જગત્મા જડ ચેતન વિગેરે જે કોઈ પદાર્થ છે, તે બધા પુરૂષ વિગેરે છે, અર્થાત્ તેનું આદિકારણ ઇશ્વર છે. તેઓ સઘળા પુરૂષોત્તરિક છે. અર્થાત્ ઇશ્વર જ તેઓનો સંહાર કરે છે. ઇશ્વર દ્વારાજ તેની રચના કરાઈ છે. ઇશ્વરથી જ તેનો જન્મ થયો છે. તેઓ ઇશ્વર દ્વારા જ પ્રકાશિત છે, ઇશ્વરને જ અનુસરનાર છે. તે ઇશ્વરનો જ આશ્રય લઈને સ્થિત છે. તાત્પર્ય એ છે કે—જગતના સઘળા પદાર્થો ઇશ્વરથી જ ઉત્પન્ન થયા છે. ઇશ્વરમાં જ સ્થિત છે, અને ઇશ્વરમાં જ લીન થઈ જાય છે. આ વિષયમાં દૃષ્ટાન્ત બતાવતાં તેઓ કહે છે કે—જેમ ફેાલ્લો ફેાલ્લી શરીરમાંથી જ ઉત્પન્ન થાય છે, શરીરમાં જ વધે છે. શરીરનું જ અનુગમન કરે છે. અને શરીરના આધાર પર જ ટકે છે, એજ પ્રમાણે સઘળા પદાર્થો ઇશ્વરથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. ઇશ્વરમાં જ વધે છે, અને ઇશ્વરને આધાર બનાવીને સ્થિત રહે છે.

ફરીથી બીજુ દષ્ટાન્ત બતાવીને આજ હેતુને વધારે દઢ કરે છે. જેમ અરતિ (ચિત્તનુ ઉદ્વિગ્ન પણું) શરીરમાં ઉત્પન્ન થઈ શરીરમાં વધે છે, અને શરીરનું જ અનુગમન કરે છે, અને શરીરના આશ્રયથી રહે છે. એજ પ્રમાણે સઘળા પદાર્થો ઇશ્વરથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. યાવત્ ઇશ્વરના આશ્રયથી જ રહે છે. જેમ વલ્મીક (રાફડો) પૃથ્વીમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, પૃથ્વીમાં જ વધે છે, અને પૃથ્વીમાં જ સ્થિર રહે છે. અને પૃથ્વીમાં જ અનુગત રહે છે, તથા પૃથ્વીમાં જ વ્યાપ્ત થઈને રહે છે. એજ પ્રમાણે સઘળા જડ અને ચેતન પદાર્થો પણ ઇશ્વરમાંથી જ ઉત્પન્ન થયા છે. યાવત્ પુરૂષના આશ્રયથી રહે છે.

જેમ વૃક્ષ પૃથ્વીથી ઉત્પન્ન થાય છે. પૃથ્વીમાં વધે છે, અને પૃથ્વીમાં જ વ્યાપ્ત થઈને રહે છે. એજ પ્રમાણે સઘળા પદાર્થો પુરૂષથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. અને પુરૂષમાં જ વ્યાપ્ત થઈને રહે છે.

જેમ વાવ પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થાય છે, યાવત્ પૃથ્વીમાં જ વ્યાપ્ત થઈને રહે છે. અને પૃથ્વીમાં જ વિલીન થઈ જાય છે. એજ પ્રમાણે સઘળા પદાર્થો પુરૂષથી જ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. યાવત્ પુરૂષને જ વ્યાપ્ત થઈને રહે છે.

જેમ જળની વૃદ્ધિ જળથી જ થાય છે. અને જળને જ વ્યાપ્ત થઈને રહે છે. એજ પ્રમાણે સઘળા પદાર્થો પુરૂષ-ઇશ્વરથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. અને પુરૂષના જ આશ્રયથી રહે છે,

જેમ પાણીના પરપોટા પાણીથી જ ઉત્પન્ન થાય છે, યાવત્ જલના આશ્રયથી રહે છે, એજ પ્રમાણે સઘળા પદાર્થો પુરૂષથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. અને યાવત્ પુરૂષના આશ્રયથી જ રહે છે.

શ્રમણુ નિર્ઘન્યો દ્વારા ઉપદેશેલ આચારાંગથી લઈને દંઢિવાદ પર્યન્ત જે દ્વાદશાંગ ગણિપિટક છે, તે મિથ્યા છે. અને અમારો મતજ શ્રેષ્ઠ છે. શ્રેયસ્કર છે. ઉદ્ધાર કરવાવાળો છે. ઇશ્વર કારણ-વાદિયોનું એવું કથન છે આ પ્રમાણે કથન કરતા થકા પોતાના મત અનુસાર લોકોને અનેક અનર્થોને

કરવાવાળા અને સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવાવાળા કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત કરતા થકા તેઓ સ્વયં પણ સાવધ અનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્ત રહે છે. આ રીતે બંને બાબતોથી બ્રહ્મ થઈને વારંવાર સંસાર ચક્રને જ પ્રાપ્ત કરે છે.

તેઓ હઃખ રૂપી સંસાર સાગરથી કોઈ પણ પ્રકારે રક્ષણ મેળવી શકતા નથી. આ રીતે સંસાર સાગરમાં કર્મ રૂપી કાઢવમાં ફસાયેલાને પુરૂષના રૂપથી વાવના કાઢવમાં ફસાયેલ ત્રીજા પુરૂષના વ્યાખ્યાન પ્રમાણે સમજવા.

તેઓ આ રીતે કહે છે. આચારાંગ-સૂત્રકૃતાંગ યાવત્ દષ્ટિવાદ આ સઘળું જીનોક્ત શાસ્ત્ર મિથ્યા છે. કેમકે તે નિર્મૂળ છે. તે તથ્ય નથી તેમજ યાથાતથ્ય પણ નથી અર્થાત્ તેમાં સત્યપણું નથી. અમોએ પ્રતિપાદન કરેલ શાસ્ત્ર સત્ય છે. એજ વાસ્તવિક અર્થને પ્રકાશ કરનાર છે. તેઓ આ રીતે સમજે છે. અને સમજાવે છે. અને એજ મતને સિદ્ધ કરવાનો પ્રયાસ કરે છે.

સુધર્મા સ્વામી જમ્બૂ સ્વામીને કહે છે—હે જમ્બૂ તેઓ આ મતનો સ્વીકાર કરવાથી ઉત્પન્ન થવાવાળા હઃખનો નાશ કરી શકતા નથી. નિર્દોષ

શાસ્ત્રની નિંદા કરવાથી અને તેનાથી ઉલટા કુશાસ્ત્રમાં પ્રતિપાદન કરેલ જીવહિંસા વિગેરે કુકૃત્યોને કરવાથી ઉત્પન્ન થવાવાળા અશુભ બંધનો નાશ કરવામાં સમર્થ ન થતા સંસાર ચક્રમાંજ પરિભ્રમણ કરતા રહે છે.

આ વિષયમાં તેને યોગ્ય દષ્ટાન્ત બતાવતાં કહે છે કે—જેમ પક્ષી પાંજરાના બંધનને તોડવામાં સમર્થ થઈ શકતા નથી, એજ પ્રમાણે તે વાદીઓ પણ સંસાર ચક્રનું ઉલ્લંઘન કરી શકતા નથી. કેમકે તેઓ પોતાનાથી ઉપાજીત કરેલા, અશુભ કર્મોના બંધનથી બંધાયેલા હોય છે. તેઓ મોક્ષમાર્ગનો સ્વીકાર કરતા નથી, તેઓ કહે છે કે—ક્રિયા નથી, તેમજ અક્રિયા પણ નથી, યાવત્ નરક નથી. તેમ નરકથી જુદો એવો બીજો કોઈ લોક પણ નથી. અર્થાત્ અનરક પણ નથી. તેમજ આ અધ્યયનના દસમા સૂત્રમાં કહેલ

પુણ્ય, પાપ વગેરેનો તેઓ સ્વીકાર કરતા નથી. અહિયાં યાવત શબ્દથી અક્રિયા સુકૃત, દુષ્કૃત, કલ્યાણ, પાપ, સાધુ, અસાધુ, સિદ્ધિ અસિદ્ધિ અને નરક સુધીનો તેઓ સ્વીકાર કરતા નથી તેમ સમજવું. આ રીતે તેઓ અનેક પ્રકારથી આરંભ, સમારંભ કરીને અનેક પ્રકારના કામભોગોને ભોગવવા માટે સાવધ કર્મ કરે છે આ પ્રમાણેની શ્રદ્ધા કરતા થકા તેઓ અનાય છે. વિપરીત માન્યતા ગ્રહણ કરેલ છે. તેઓ અહિંના નથી. તેમ ત્યાંના પણ રહેતા નથી. વચમાં જ ઇચ્છા અને મદન રૂપ કામભોગોમાં નિમગ્ન રહે છે.

આ ત્રીજો પુરૂષ ઇશ્વર કારણવાદી કહેલ છે. આ ત્રીજો પુરૂષ છે, કે જે પશ્ચિમ દિશાએથી આવીને પોતાના પાંડિત્યને પ્રગટ કરતો થકો વાવની મધ્યમાં રહેલ મોક્ષરૂપી પ્રધાન પુંડરીક-કમળને લાવવા માટે સંસાર રૂપી વાવમાં પ્રવેશ કર્યો અને સર્વજ્ઞ દ્વારા પ્રતિપાદન કરેલા જ્ઞાનાદિરૂપ મોક્ષ-માર્ગને ન જાણવાના કારણે કર્મરૂપી કાલવમાં ફસાઈને ખેદને પ્રાપ્ત થયો છે.

ઇશ્વર જગતના કર્તા છે. આ પક્ષને સિદ્ધ કરવા માટે કોઈ પણ યુક્તિ નથી. સઘળા પદાર્થોને આત્મ સ્વરૂપ આત્મમય માનવામાં અનુભવથી બાધ આવે છે. તેથી જ આ બન્ને પક્ષોનો અંગીકાર ન કરવાથી જ તે ખંડિત થઈ જાય છે. ॥૧૧॥

‘બ્રહ્મવરે ચ્ચત્તથે પુરિસજાપ’ ઇત્યાદિ

ટીકાથ—ત્રીજા પુરૂષનું વર્ણન કરીને હવે ચોથા પુરૂષનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. આ ચોથો પુરૂષ તે નિયતિવાદી સમજવો. અહિયાં પણ વાવની પૂર્વદિશાએથી આરંભીને રાજા, પરિષદ સેનાપતિ પુત્ર પર્યાન્તના આ અધ્યયનના પહેલા સૂત્રમાં કહેલ સઘળા વિષયોનું કથન સમજી લેવું જોઈએ. તેમાંથી કોઈ ધર્મ શ્રદ્ધાવાન હોય છે. તેને શ્રદ્ધાવાન સમજીને કોઈ શ્રમણ અથવા બ્રાહ્મણ પોતાની ઇચ્છાથી તેની પાસે જવાની ઇચ્છા કરે છે. અને તે શ્રદ્ધાલુ રાજાની પાસે જઈને કહે છે કે—અમારો આ ધર્મ સુઆખ્યાત છે. અને સરલ પણાથી સમજી શકાય તેવો છે. હે ધર્મના અભિલાષી! હું આપને સત્ય ધર્મનો ઉપદેશ કરું છું. આપ તેને સાવધાન થઈને સાંભળો.

આ લોકમાં બે પ્રકારના પુરૂષો હોય છે. એક તો તે છે કે જેઓ ક્રિયા દ્વારા જ સ્વર્ગ અને મોક્ષ થવાનું કહે છે. અને બીજો એ છે કે જે ક્રિયાવાદી નથી. અર્થાત્ ક્રિયાથી સ્વર્ગ અને મોક્ષ થવાનું સ્વીકારતા નથી જે

ક્રિયાને સ્વીકારે છે. અને જે ક્રિયાને માનતા નથી આ બંને પુરૂષો સરખા જ છે. બન્ને એક જ કારણને પ્રાપ્ત થયેલા છે. આ બન્ને અજ્ઞાની છે. કેમ કે તેઓને તત્ત્વનું જ્ઞાન નથી. તેઓ એવું કહે છે કે નિયતથી જ સઘળું થાય છે. કારણને માનવા વાળા અજ્ઞાની એવું સમજે છે કે-કાળ, કર્મ, ઇશ્વર, વિગેરે જ ફલના આપવા વાળા છે. તેઓ સમજે છે કે-હું જે હુઃખ લોગવી રહ્યો છું શોક પામી રહ્યો છું. હુઃખથી આત્મગ્લાની પામી રહ્યો છું. શારીરિક શક્તિનો નાશ કરી રહ્યો છું. પીડા પામી રહ્યો છું. અને સંતાપ પામી રહ્યો છું. આ બધું મારા કરેલા કર્મનું જ ફળ છે. અથવા બીજા કોઈ જે હુઃખ પામી રહ્યા છે, શોક પામી રહ્યા છે, આત્મગ્લાની કરી રહ્યા છે, શારીરિક બળનો નાશ કરી રહ્યા છે, પીડા પામે છે, અથવા સંતાપ લોગવે છે, આ બધું તેના કર્મનું જ ફળ છે. આ પ્રમાણે અજ્ઞાનીઓ કાળ, કર્મ, પરમેશ્વર વિગેરેને સુખહુઃખનું કારણ માનતા થકા પોતાના સુખ હુઃખનું કારણ પોતાના કર્મને અને બીજાના સુખ હુઃખનું કારણ બીજાના કર્મને સમજે છે. પરંતુ કારણને પ્રાપ્ત બુદ્ધિમાન્ એવું સમજે છે કે-હું હુઃખ લોગવું છું, શોક પામી રહ્યો છું. હુઃખથી આત્મનિંદા કરી રહ્યો છું. શારીરિક શક્તિનો નાશ કરી રહ્યો છું. પીડા પામી રહ્યો છું. સંતાપ પામી રહ્યો છું. તેમાં મેં કરેલ કર્મ કારણ નથી. આ બધું હુઃખ વિગેરે નિયતિના બળથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી નિયતી જ સઘળાનું કારણ છે. આ પ્રમાણે એ બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ એવું સમજે છે, કે મને અથવા બીજાને જે કોઈ સુખ અથવા હુઃખ થાય છે, તે સ્વકૃત અથવા બીજાએ કરેલ કર્મનું ફળ નથી. આ બધું નિયતિનું જ લાગ્યાધીન કારણ છે. તેથી જ હું એવું કહું છું કે-પૂર્વ વિગેરે સઘળી દિશાઓમાં જે કોઈ ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિયો છે, તે સઘળા નિયતિના બળથી જ ઔદારિક વિગેરે શરીરને પ્રાપ્ત

કરે છે. નિયતિના બળથી જ શરીરથી છૂટી જાય છે. નિયતિથી જ સુખ દુઃખ વિગેરે અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ સંવેદન કરે છે. નિયતિથી જ તેમાં અનેક પ્રકારના બાહ્ય વિગેરે અવસ્થા પ્રમાણુ ઉત્પન્ન થાય છે. નિયતિથી જ કોઈ કાણો, કોઈ કુખડો, કોઈ બહેરો, અને કોઈ આંધળો, કોઈ લુલો અને કોઈ લાંગડો હોય છે. એજ પ્રમાણુ આ ત્રસ અને સ્થાવર જીવો નિયતિના બળથી જ અનેક પ્રકારના સુખ દુઃખ વિગેરેને પ્રાપ્ત થાય છે.

સુધર્માસ્વામી જંબૂ સ્વામીને કહે છે કે—તે નિયતિ વાદીઓ આગળ કહેવામાં આવનારા પદાર્થોનો સ્વીકાર કરતા નથી. તેઓ આ પ્રમાણુ ક્રિયા અક્રિયા યાવત્ નરક, અનરક વિગેરે તથા યાવત્ શબ્દથી પૂર્વેક્ષિત કલ્યાણુ, અકલ્યાણુ સિદ્ધિ અસિદ્ધિ, સુકૃત, વિગેરેનો સ્વીકાર કરતા નથી. આથી તેઓ અનેક પ્રકારના સાવધ કર્મોનું અનુષ્ઠાન કરીને શબ્દાદિ કામલોગોનો આરંભ કરે છે. તેઓ અનાય—અર્થાત્ વિપરીત શ્રદ્ધાન કરતા થકા અર્થિના રહેતા નથી તેમ ત્યાંના પણુ રહેતા નથી. વચમાં જ કામલોગોમાં આસક્ત થઈ જાય છે.

તાત્પર્ય એ છે કે—તે નિયત વાદીઓ કામલોગોમાં આસક્ત, અનાય, ભ્રમને પ્રાપ્ત થયેલા, નિયત વાદમાં શ્રદ્ધા રાખનારા પોતાનો આ લોક સુધારી શકતા નથી. બન્ને બાજુથી બ્રષ્ઠ થઈ જાય છે.

આ રીતે ચોથો પુરૂષ નિયતવાદી કહેલ છે. આ ચારે પુરૂષ અલ્પ બુદ્ધિવાળા છે. જૂઠા જૂઠા અભિપ્રાય વાળા છે. જૂઠા જૂઠા સ્વભાવ અને આચાર વાળા છે, અને અલગ અલગ દષ્ટિવાળા છે. ભિન્ન રૂચિવાળા, પ્રાણુ-તિપાત વિગેરે આરંભ કરવાવાળા ધર્મ સમજીને અધર્મ કરવાવાળા છે. આ માતા, પિતા, વિગેરેના પૂર્વકાળના સંબંધનો ત્યાગ કરવા છતાં પણુ આયર્ માર્ગ અર્થાત્ તીર્થકરોના માર્ગને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. અર્થાત્ સમ્યક્ જ્ઞાન, સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્ચારિત્ર, અને સમ્યક્તપ રૂપ મોક્ષ માર્ગને પ્રાપ્ત થતા નથી. તે કારણુ તેઓનો આ લોક સુધરતો નથી તથા પરલોક પણુ સુધરતો નથી. તેઓ વચમાં જ કામલોગોમાં ફસાઈ જાય છે. અને સંસાર ચક્રમાં પરિભ્રમણુના દુઃખને લોગવવા વાળા થાય છે. ૧૧૨૧

‘સે વેમિ’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—સુધર્માસ્વામી જન્મ્યુસ્વામીને કહે છે કે—હું આ પ્રમાણે કહું છું. પૂર્વ દિશામાં, પશ્ચિમ દિશામાં, દક્ષિણ દિશામાં, ઉત્તર દિશામાં ઉદ્ધર્વ દિશામાં અને અધોદિશામાં, અનેક પ્રકારના મનુષ્યો હોય છે. જેમકે—કોઈ આર્ય, કોઈ અનાર્ય, અર્થાત્ કોઈ જ્ઞાન દર્શનના અંકુરવાળા અને કોઈ તેના વિનાના હોય છે. કોઈ ઉંચા ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલ અને કોઈ નીચ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન હોય છે. કોઈ લાંબા શરીરવાળા, કોઈ ટુંકા શરીરવાળા, હોય છે. કોઈ સુંદર રૂપવાળા—સુરૂપ અને કોઈ કદરૂપા હોય છે. લોક અને દેશ તે લોકોનો પરિચય હોય છે. તે પરિચય કોઈની પાસે થોડો હોય છે, કોઈની પાસે વધારે હોય છે. આવા પ્રકારના કુલોમાંથી આવીને અને કોઈ પણ કુળમાં જન્મ લઈને લોકોનો તથા સંસારિક સુખોનો ત્યાગ કરીને તેમાંથી કોઈ કોઈ લિક્ષા વૃત્તિને માટે ઉદ્યમવાળા થઈ જાય છે. અર્થાત્ ઘરનો ત્યાગ કરવાવાળા બની જાય છે. કોઈ કોઈ પુરૂષ વિદ્યમાન એવા બંધુ, બાંધવ વિગેરે પરિવારનો તથા ધન ધાન્ય વિગેરે ઉપકરણોનો ત્યાગ કરીને લિક્ષા-ચર્યાનો સ્વીકાર કરે છે. અને કોઈ કોઈ અવિદ્યમાન પરિવાર તથા ધન, ધાન્ય વિગેરેનો ત્યાગ કરીને લિક્ષા ચર્યા માટે ઉદ્યમ વાળા થાય છે. આ રીતે જેઓ વિદ્યમાન અથવા અવિદ્યમાન પરિવારનો તથા ધન, ધાન્ય વિગેરેનો ત્યાગ કરીને લિક્ષા ચર્યામાં ઉપસ્થિત થાય છે તેઓને પહેલેથી જ એ જાણ હોય છે કે—આ જગતમાં લોકો પોતાનાથી જુદા એવા પદાર્થોને મિથ્યા-અભિમાન કરીને ‘આ માફ’ છે’ તેમ માને છે. તેઓ સમજે છે કે—આ ખેતર માફ છે. આ મકાન—ઘર માફ છે. આ ચાંદી, સોનું માફ છે. આ ધન, ધાન્ય માફ છે. આ કાંસુ માફ છે. આ પુષ્પ આ વસ્ત્ર માફ છે. આ ઘણું એવું ધન, કનક—સોનું રત્ન મણિ, મોતી, શંખ શિલા, પ્રવાલ, મુંગા—લાલ રત્ન તથા ઉત્તમ સાર રૂપ પદાર્થો મારા છે. સુંદર શબ્દો કરવાવાળી વીણા. વિગેરે વાદ્યો મારાં છે, સુંદર રૂપવાળી સ્ત્રી મારી છે. અત્તર તથા સુગંધવાળું તેલ માફ છે. ઉત્તમ રસ, તથા સ્પર્શવાળા પદાર્થો મારા છે, અને હું તેનો માલિક છું. તાત્પર્ય એ છે કે—અજ્ઞાની મનુષ્યો સંસારના પદાર્થોને પોતાના માને છે.

પરંતુ જ્ઞાની પુરૂષોએ તો પહેલેથી જ એ જાણી લેવું જોઈએ કે—જ્યારે મને કોઈ પણ દુઃખ કારક અર્થાત્ તાવ વિગેરે રોગ તથા શીઘ્રધાતુ કરવા-

વાળા શૂળ વિગેરે ઉત્પન્ન થાય છે, તો વિનંતીયો કરવા છતાં પણ આ કામ લોગોના સાધન રૂપ ખેતર વિગેરે તેનાથી બચાવવા શું સમર્થ થાય છે ? કદાપિ મને તે બચાવી શકતા નથી. બદલે કોઈને કોઈ રૂપથી તેઓ એ દુઃખના સહાયક બની જાય છે. તેથી જ આ ખેતર વિગેરે વસ્તુઓમાં જ્ઞાનવાને મમત્વ બુદ્ધિ રાખવી ન જોઈએ. અર્થાત્ તે સઘળી વસ્તુઓને પોતાની માની લેવી ન જોઈએ

રોગાતંક વિગેરે કેવા હોય છે ? તે હવે બતાવવામાં આવે છે.—અનિષ્ઠ અર્થાત્ ઇષ્ટ વસ્તુઓમાંથી ઉત્પન્ન થવાવાળા સુખનો અનુભવ કરાવતા નથી. એકાન્ત-અનિચ્છનીય, અપ્રિય-નિરંતર દુઃખ ઉત્પન્ન કરવાવાળા અશુભ-અશુભ અધ્યવસાય કરવાવાળા અમનોજ્ઞ-વિચાર કરવા છતાં પણ દુઃખને ઉત્પન્ન કરનાર, અમનેઆમ-દુઃખ ઉત્પન્ન કરવામાં મનથી પ્રતિકૂળ સુખરૂપ નહીં.

આવા પ્રકારના રોગાતંકો ઉત્પન્ન થવાથી કામલોગોને પ્રાર્થના પૂર્વક કહેવામાં આવે કે હે ભયથી રક્ષણ કરવાવાળા કામલોગો ! મારા રોગમાંથી ભાગ કરીને થોડો તમો લઈ લો, અર્થાત્ મારા કોઈ દુઃખમાં તમો લાગીદાર બની જાવ. આ દુઃખ અમનોજ્ઞ છે, અમન આમ છે, દુઃખરૂપ છે. સુખરૂપ નથી. તે કારણથી હું દુઃખ લોગવી રહ્યો છું. અને શોકનો અનુભવ કરી રહ્યો છું. ઝુરી રહ્યો છું. શરીરની શક્તિ ક્ષીણ કરી રહ્યો છું. પીડા પામી રહ્યો છું. અને પરિતાપ પામી રહ્યો છું. આ દુઃખથી મને છોડાવો. આ દુઃખ મારે માટે અનિષ્ટ છે. અકાન્ત છે. અપ્રિય છે. અશુભ છે, અમનોજ્ઞ છે. અમન આમ છે. દુઃખ હાયક છે. સુખ આપનાર નથી. આ પ્રમાણે વિનંતી કરવામાં આવે તો પૂર્વોક્ત ખેતર, ઘર, ધન વિગેરે પદાર્થો પ્રાર્થના કરનારને કોઈ પણ રીતે દુઃખથી છોડાવવાને સમર્થ થતા નથી. એટલું જ નહીં પણ આ ખેતર વિગેરે સાક્ષાત્ અથવા પરંપરાથી દુઃખને ઉત્પન્ન કરનાર જ સાબિત થાય છે. આ કામલોગો રક્ષણ કરવાવાળા હોતા નથી. શરણ રૂપ થતા નથી. અથવા તો તેનો સ્વામી કહેવડાવનારો પુરૂષ કોઈવાર કામલોગોનો ત્યાગ કરે છે, અથવા એ કામલોગો પહેલેથી જ તે પુરૂષનો ત્યાગ કરી દે છે. કામલોગો જૂઠાં છે, અને હું જૂઠો છું. અર્થાત્ મારું સ્વરૂપ આનાથી જૂઠું છે. આ મારું સ્વરૂપ નથી. હું તેનું સ્વરૂપ નથી, તો પછી આ ભિન્ન એટલે કે પારકા એવા કામલોગોમાં હું શા માટે મમતાપણું ધારણ કરું ? જે વસ્તુ મારી નથી, જે મારાથી અલગ થવા વાળી છે, તેને હું પોતાની માનવાનું મૂખપણું શા માટે કરું ? જે વસ્તુ જેની હોય છે,

તે ત્રણે કાળમાં પણ તેનાથી જુદી થતી નથી, જેમકે ઠંડા પણું તે જલનો ધર્મ છે, તે શીતલ પણું જલનો ત્યાગ કરતું નથી. જો આ ખેતર, મકાન, વિગેરે સાધનો મારા નિજ સ્વરૂપ હોત તો સદાકાળ મારી સાથે જ રહેત મારો ત્યાગ કરીને તે જાત નહીં. પરંતુ એવું જોવામાં આવતું નથી, હું વિદ્યમાન રહું છું, તો પણ આ મને છોડીને બીજે ચાલ્યા જાય છે. મારી હાજરીમાં જ તે બીજાના બની જાય છે. મારા મરી જવાથી અથવા બીજે જવાથી આ અહીંજ રહી જશે. જ્યારે હું દુઃખી બનું છું તો આ મારું રક્ષણ કરી શકતા નથી. તેથી જ તેને ગ્રહણ કરવું તે મને યોગ્ય નથી, વાસ્તવિક રીતે આ કામભોગોના સાધનો સુખને આપવાવાળા હોતા નથી, તેના આશ્રાથી અંતઃકરણમાં ઘોર અશાંતિ અને વ્યાકુળપણું ઉત્પન્ન થતું રહે છે. તે મને મારા શુદ્ધ ચિદાનંદ સ્વરૂપ તરફ જુકવા-વળવા દેતા નથી. હું મારા જીવનનો અમૂલ્ય સમય આની રક્ષા અને તેને વધારવામાં જ વીતાવી રહ્યો છું. પરંતુ તેના બદલામાં તેનાથી શું મેળવું છું? આ લેશમાત્ર પણ શાંતિ આપી શકતા નથી, તેથી જ તેને ગ્રહણ ન કરવું અને પોતાનું ન માનવું એજ મારા માટે કલ્યાણ કારક છે. જેથી હું તેનો ત્યાગ કરી દઈશ.

બુદ્ધિમાન પુરૂષ આ પ્રમાણે સમજે કે—ખેતર, મકાન, વિગેરે પદાર્થો તો મારાથી જુદા છે જ, પરંતુ આ પદાર્થોથી પણ જે વધારે નજીક છે જેમકે—આ મારી માતા છે, મારા પિતા છે, મારો ભાઈ છે, મારી બહેન છે, મારી સ્ત્રી છે, મારા પુત્રો છે, મારા નોકર ચાકર છે. મારા પૌત્રો છે. પુત્રવધૂઓ છે, પ્રિયજનો છે, સખા છે. આગળ પાછળના પરિચિત અને સંબંધી વર્ગ છે, સ્વજન—અર્થાત્ પૂર્વાપરના પરિચયવાળા માતા પિતા વિગેરે સંબંધી અર્થાત્ પછીના સંબંધ વાળાઓ જેમકે સાસરા વિગેરે અને સંસ્તુત

અર્થાત્ સામાન્ય પણાથી પરિચય વાળા આ મારા જ્ઞાતિજનો છે, અને હું તેઓનો છું. ખેતર, ધન, ધાન્ય વિગેરેના કરતાં આ અંતરંગ સંબંધી છે.

સત્ અસતના વિવેકથી યુક્ત પુરૂષ એમના વિષયમાં પહેલેથી સમજી લે કે- કદાચ મને કોઈ પ્રકારનું દુઃખ અથવા આતંક સંઘોષાતિ શૂલાદિ ઉત્પન્ન થઈ જાય કે જે અનિષ્ટ યાવત્ દુઃખ દેનાર હોય, અને સુખ આપનાર ન હોય, તો શું આ માતા પિતા વિગેરે તે દુઃખથી મારું રક્ષણ કરી શકશે ? અર્થાત્ નહીં કરી શકે કોઈ કાળે તેઓ દુઃખથી મારું રક્ષણ કરી શકે તેમ નથી. તે વખતે હું તેઓને પ્રાર્થના કરું કે-હે ભયથી રક્ષણ કરવાવાળા જ્ઞાતિજનો ! મને આ દુઃખ ઉત્પન્ન થયું છે. જે કષ્ટપ્રદ છે. અને સુખ આપનાર નથી. તેને થોડું થોડું વહેંચીને તમો લઈ લો. કે જેથી સંપૂર્ણ મારે એકલાએ જ ભોગવવું ન પડે. અને વહેંચાઈ જવાથી તે હલકું થઈ જાય, આ રીતે પ્રાર્થના કરવાથી શું તેઓ મારો ઉદ્ધાર કરી શકશે ? શું તે દુઃખની વહેંચણી કરીને તેઓ ઝહણ કરી લેશે ? પરંતુ એવું કદી થયું નથી, અને થશે પણ નહીં. આવા પ્રકારની પ્રાર્થના કરવા છતાં પણ જ્ઞાતિજનો તે દુઃખરૂપ રોગાતંકથી મારું રક્ષણ કરી શકશે નહીં.

જ્ઞાતિજનો મારું દુઃખ વહેંચી શકશે નહીં. એટલું જ નહીં પણ હું પણ તેઓનું દુઃખ વહેંચીને લઈ શકવાને સમર્થ નથી. તે ભયથી રક્ષા કરવા વાળા જ્ઞાતિજનોને કોઈ અનિષ્ટ અવાંછનીય યાવત્ અસુખરૂપ રોગાતંક ઉત્પન્ન થઈ જાય અને હું તેઓને તે અનિષ્ટ. અવાંછનીય યાવત્ અસુખ રૂપ રોગાતંકથી છોડાવી લઉં, તો પણ એવું હું કરી શકતો નથી. તેનું શું કારણ છે ? એક મનુષ્ય બીજા મનુષ્યને દુઃખથી ખચાવવામાં અથવા તેને વહેંચી લેવામાં કેમ સમર્થ થતા નથી ? તેનું કારણ આગળ ખતાવવામાં આવશે. સાચું તો એ છે કે-બીજાના દુઃખને અન્ય કોઈ પણ વહેંચીને લઈ શકતા નથી. બીજાએ કરેલ શુભ અશુભ કર્મને બીજું કોઈ ભોગવી શકતું નથી. જીવ એકલો જ જન્મે છે, અને એકલો જ મરે છે. એકલો જ વર્તમાન ભવનો અથવા સંપત્તિનો ત્યાગ કરે છે. એકલો જ નવો ભવ અથવા સંપત્તિને ઝહણ કરે છે. એકલો જ કપાયથી યુક્ત થાય છે. દરેકની સંજ્ઞા અલગ હોય

અલગ હોય છે. દરેકનું મનન ચિંતન અલગ અલગ હોય છે. વિક્ષતા અને દરેકનું સુખ દુઃખ અલગ અલગ હોય છે.

તાત્પર્ય એ છે કે—જેણે જેવું કર્મ કર્યું હોય છે, તે તેના ફલરૂપે એવું જ સુખ અને દુઃખ ભોગવે છે. તેણે કરેલ કર્મને ખીજે કોઈ ભોગ વતો નથી. એમ હોય તો કૃતહાનિ અને અકૃતાભ્યાગમ નામનો દોષ આવવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે. અર્થાત્ કર્મનો કરનારો તો તેનું ફળ ભોગવ્યા વિનાનો રહી જશે. અને જેણે કર્મ કર્યું નથી, તેને તેનું ફળ ભોગવવું પડશે. આ રીતે કર્મભોગની સમગ્ર વ્યવસ્થા જ લાંબી પડશે.

આ રીતે એ નિશ્ચિત છે કે—જ્ઞાતિ જનોનો સંયોગ ત્રાણ અથવા શરણુ રૂપ થતો નથી. અથવા તો પુરૂષ જ પહેલાં જ્ઞાતિ જનોના સંયોગનો ત્યાગ કરી દે. અથવા જ્ઞાતિ સંયોગ તે પુરૂષનો પહેલાં ત્યાગ કરી દે છે. જ્ઞાતિ સંયોગ મારાથી ભિન્ન છે, હું જ્ઞાતિ સંયોગથી ભિન્ન છું. આવી સ્થિતિમાં હું જ્ઞાતિજનોમાં શા માટે મૂર્છાભાવ-વિશ્વાસ રાખું? કયાંઈ પણ આસક્તિ રાખવી ન જોઈએ. કદાચ આસક્તિ હોય તો તે પોતાનામાં પોતાના આત્મામાં જ હોવી જોઈએ. પોતાનાથી જુદા અન્ય પદાર્થોમાં આસક્તિ હોવી કોઈ પણ રીતે શ્રેયસ્કર નથી. તે સર્વથા અશાંતિ, આકુલ પણું, ચિંતા, શોક, અને દુઃખનું જ કારણ હોય છે. જેમ પશુ અને ઘન, ઘાન્ય વિગેરે સર્વ પ્રકારથી બહિરંગ છે, તેજ રીતે બન્ધુ, બાંધવ, વિગેરે પણ સર્વથા ભિન્ન અર્થાત્ પરપદાર્થ છે. તેથી જ તેમાં મમત્વપણું રાખવું તે શ્રેયસ્કર નથી. આ પ્રમાણે સમજીને હું જ્ઞાતિ સંબંધનો ત્યાગ કરી દઈશ આ પ્રમાણે વિવેક વાળા પુરૂષે વિચારવું જોઈએ. કહ્યું પણ છે કે—પરિવર્તન વાળા એવા આ સંસારમાં કોણ કોની મા છે? કોણ કોના પિતા છે? કોણ કોનો ભાઈ છે? અર્થાત્ નિશ્ચય દૃષ્ટિથી કોઈ જીવનો ખીજા જીવ સાથે કાંઈજ

સંબંધ હોતો નથી. અને વ્યવહાર દૃષ્ટિથી એવો કોઈ જીવ આ સંસારમાં દેખાતો નથી, કે જેની સાથે અનન્ત, અનન્ત વાર બધા જ પ્રકારના સંબંધો થઈ ચૂક્યા ન હોય ? આવી સ્થિતિમાં કેને શું કહી શકાય ?

બુદ્ધિશાળી પુરૂષ એવો પણ વિચાર કરે કે—જ્ઞાતિ-સંયોગ તો આમ પણ બહારનો પદાર્થ છે, પણ તેનાથી વધારે નજીક તો આ મારા હાથ છે પગ છે, મારા બાહુ છે, મારી ઉડ-જાંઘ છે, માઈં પેટ છે, માઈં માથું છે. મારો શીળ છે, માઈં આયુષ્ય છે, માઈં બળ છે, મારો વર્ણ છે, મારી ચામડી છે, મારી કાંતિ છે, મારા કાન છે, મારી આંખો છે, માઈં નાક છે. મારી જીભ છે, મારી સ્પર્શન ઇન્દ્રિય છે, આ રીતે જીવ પોતાના શરીરમાં મમત્વભાવ (મારાપણું) ધારણ કરે છે, માઈં માઈં કરતાં જીવનું સંપૂર્ણ આયુષ્ય જીવું થઈ જાય છે, અને શરીર પણ જીવું થઈ જાય છે. કહ્યું પણ છે કે—अज्ञं मे वसनं मे' ઇત્યાદિ

માઈં અશન—આહાર છે, માઈં વસ્ત્ર છે, મારી સ્ત્રી છે, મારો બંધુ વર્ગ છે, આ પ્રમાણે હું અને માઈં માઈં કરતા કરતા પુરૂષ રૂપી બકરાને કાળ રૂપી વડ ખાઈ જાય છે.

તે મનુષ્ય આયુથી, બળથી વર્ણથી, ચામડીથી, કાંતિથી કાનોથી યાવત્ સ્પર્શથી રહિત થઈ જાય છે. તેની સંધિયો ઢીલી પડી જાય છે, હાડકાનું જોડાણ નરમ ઢીલા પડી જાય છે. ચામડીમાં સળવળાટ આવી જાય છે. અને કાળા કાળા વાળો સફેદ થઈ જાય છે, અને જે આ ઉત્તમ આહાર દ્વારા વધારેલું શરીર છે, તેનો પણ અનુક્રમથી ત્યાગ કરવો જોઈએ.

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને અર્થાત્ ખેતર વિગેરે તથા બંધુ વર્ગ અને બાંધવ વર્ગ વિગેરે તથા શરીર વિગેરેના અનિત્ય પણાને સમજીને તેના પર મમતા પાણું ન કરે. અને ભિક્ષા ચર્ચા માટે ઉદ્યમ કરવા તૈયાર થઈ જાય. તે જીવ અને અજીવ તથા ત્રસ અને સ્થાવર એમ બંને પ્રકારના જીવને જાણી લે ॥૧૩॥

इह खलु गार्त्था' धृत्यादि

टीका—पुत्र, कलत्र विगेरेनी साथे घरમાં રહેવા વાળા ગૃહસ્થ કહે-
વાય છે. આ લોકમાં ગૃહસ્થો આરંભ અને પરિગ્રહથી યુક્ત હોય છે. કેમકે
તેઓ એવી ક્રિયા કરે છે. જેનાથી પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાપ થાય છે. તેઓ
દ્વિપદ, એટલે બે પગવાળાનો ચતુષ્પદ—ચાર પગવાળાનો, તથા ધન, ધાન્ય
વિગેરેનો પરિગ્રહ પણ કરે છે, એજ પ્રમાણે કોઈ કોઈ શ્રમણ અને બ્રાહ્મણ
પણ આરંભ અને પરિગ્રહથી યુક્ત હોય છે, કેમકે તેઓ પણ ગૃહસ્થની
જેમ સાવધ અનુષ્ઠાન કરે છે. અને દ્વિપદ, ચતુષ્પદ, ધન, ધાન્ય વિગેરેનો
સંગ્રહ કરે છે. જે આ ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણી છે, તેનો સ્વયં આરંભ કરે
છે, અને બીજાઓ પાસે આરંભ કરાવે છે, અને આરંભ કરાવવાવાળા બીજા-
ઓને સારા માને છે.

ગૃહસ્થો આરંભ અને પરિગ્રહથી યુક્ત હોય છે, અને કોઈ કોઈ શ્રમણ
અને બ્રાહ્મણ પણ આરંભ અને પરિગ્રહ વાળા હોય છે. જે આ કામલોગના
દ્વિપદ, ચતુષ્પદ વિગેરે સચિત્ત અને ધન, સુવર્ણ, હિરણ્ય, વિગેરે અચિત્ત
સાધનો છે, તેને સ્વયં ગ્રહણ કરે છે. બીજાઓ પાસે ગ્રહણ કરાવે છે, અને
ગ્રહણ કરવાવાળા બીજાઓનું અનુમોદન કરે છે. એજ પ્રમાણે શાક્ય વિગેરે
લિક્ષુ અને બ્રાહ્મણ પણ સચિત્ત વિગેરે પરિગ્રહને ધારણ કરે છે. બીજાઓ
પાસેથી ધારણ કરાવે છે, અને બીજા ધારણ કરનારાઓનું અનુમોદન કરે છે.
તેઓ સ્વયં સાવધ અનુષ્ઠાન કરે છે. કરાવે છે, અને સાવધ અનુષ્ઠાન કરવા
વાળાનું અનુમોદન કરે છે. તેથી જ તેઓ વિશુદ્ધ સંયમનું પાલન કરી
શકતા નથી. તેમની પૂર્વ અવસ્થા (ગૃહસ્થ અવસ્થા) અને પછીની અવસ્થા
(ત્યાગી અવસ્થા) બન્ને સરખી જ હોય છે, વાસ્તવિક રીતે તેઓ સાધુહોતા
નથી. તેથી સાધુજનો તેમની સાથે સંપર્ક રાખતા નથી.

આ લોકમાં ગૃહસ્થ આરંભ અને પરિગ્રહથી યુક્ત હોય છે. અને કોઈ કોઈ શાક્ય વિગેરે ભિક્ષુ તથા બ્રાહ્મણ પણ આરંભ તથા પરિગ્રહથી હોય છે યુક્ત છે.

આ પરિસ્થિતિમાં આત્માર્થી સંયમી મુનિ વિચાર કરે છે.—હું અહંત મતનો અનુયાયી મુનિ સાવધ કર્મના અનુષ્ઠાનથી રહિત છું. અને સચિત્ત અચિત્ત પરિગ્રહથી વર્જીત છું. જે ગૃહસ્થ છે, તેઓ આરંભ અને પરિગ્રહ વાળા છે. તથા કોઈ કોઈ શ્રમણ તથા બ્રાહ્મણ પણ આરંભ અને પરિગ્રહ વાળા છે, તેઓ બન્ને પ્રકારથી પાપ કરે છે, અર્થાત્ રાગથી અને દ્વેષથી અથવા બાહ્ય (બહારના) અને આંતર્યંતર (અંદરના) રૂપથી પાપ જનક કર્મો કરતા થકા પાપોનું ઉપાર્જન કરે છે.

આવું સમજીને અર્થાત્ ગૃહસ્થો અને શાક્ય વિગેરે ભિક્ષુઓ અને બ્રાહ્મણોને રાગદ્વેષવાળા તથા સાધુને રાગદ્વેષ વિનાના જાણીને સ્વયં રાગદ્વેષથી નિવૃત્ત થતા થકા વિચરે અહિંયાં ‘અંત’ શબ્દનો અર્થ રાગદ્વેષ છે. કેમકે—તેઓ આત્માને મોક્ષથી દૂર કરે છે, નીચે પાડે છે તાત્પર્ય એ છે કે—સાધુ રાગદ્વેષથી રહિત થઈને સંયમ માર્ગમાં વિચરણ કરે.

હું કહું છું કે પૂર્વ વિગેરે છ દિશાઓએથી આવેલા જે સાધુ પરિગ્રહ અને આરંભ વિનાના છે, એજ કર્મોના સ્વરૂપને જાણે છે આ પ્રમાણે તે સધળા કર્મોથી રહિત થઈને કર્મોનો ક્ષય કરે છે. સાવધ કર્મોનું અનુષ્ઠાન કરવાવાળા ગૃહસ્થ શાક્ય વિગેરે શ્રમણ તથા બ્રાહ્મણ કર્મોનો ક્ષય કરવામાં સમર્થ થતા નથી.

સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામી વિગેરે શિષ્યોને કહે છે કે—આજ તીર્થંકરોનું કથન છે. ॥૧૪॥

‘તત્થ સ્વલુ મગવયા’ ઇત્યાદિ

ટીકા—નિશ્ચય જ તીર્થંકર ભગવાને છ જીવનિકાએને કર્મબંધનું કારણ કહેલ છે. જેમકે—પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય અને ત્રસકાય આ છ જીવનિકાય કર્મબંધના કારણ રૂપ છે. જેમ કોઈ ડંડાથી, મુઠીથી, ઢેખલાથી, અથવા ઈંટના ટુકડાથી અથવા ઠીકરાથી મને મારે, કે આંગળી વિગેરે બતાવીને લય બતાવે, આબુક વિગેરેથી માર મારે, સંતાપ

પહોંચાડે, કલેશ ઉત્પન્ન કરે અથવા કોઈ પણ પ્રકારનો ઉપદ્રવ કરે છે, તો જેમ મને દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે, વિશેષ શું કહેવું યાવત્ કોઈ એક રૂંવાટું પણ ઉખાડે તો હું હિંસાકરક દુઃખનો અનુભવ કરું છું. સુધર્માસ્વામી જમ્બૂ સ્વામીને કહે છે—હે જમ્બૂ એજ પ્રમાણે એ પણ સમજીલો કે—સઘળા પ્રાણિયો સઘળા ભૂતો, સઘળા જીવો અને સઘળા સત્વો ડંડાથી યાવત્ ઠીંકરાથી અહિયાં યાવત્ શર્પીથી મુઠિ તથા ઇંટનો ટુકડો સમજવો તેનાથી મારવામાં આવે, આળુક વિગેરેથી મારવામાં આવે, આહત અર્થાત્ દુઃખી કરવામાં આવે આંગળી વિગેરે બતાવીને ધમકાવવામાં આવે ભોજન કે પાણી રોકીને સંતાપવાળા કરવામાં આવે, શદ્દિ ગમિ દ્વારા સંતાપવામાં આવે, ભય બતાવીને ઉદ્વેગ પહોંચાડવામાં આવે. વિશેષ શું કહેવું તેનો એક વાળ પણ ઉખાડવામાં આવે તો પણ તેઓ હિંસા જનક દુઃખનો અનુભવ કરે છે. કહેવાનો અભિપ્રાય એ છે કે—જેમ મારવા વિગેરેથી મને દુઃખ થાય છે, એજ પ્રમાણે અન્ય પ્રાણિયોને પણ દુઃખ થાય છે, તેમ સમજીને સઘળા પ્રાણિયો જીવો, ભૂતો અને સત્વોને ડંડા વિગેરેથી મારવા ન જોઈએ. તેઓને અનિષ્ટ કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત કરાવવા ન જોઈએ. ‘આ મારા નોકરો વિગેરે છે, તેમ સમજીને તેઓને પોતાને આધીન બનાવવા ન જોઈએ. અર્થાત્ તેઓના સ્વાધીન પણાનો નાશ કરવો ન જોઈએ. તેઓના ભોજન વિગેરેમાં રોકાણ કરીને તેમને પીડા પહોંચાડવી ન જોઈએ. અને એવું કોઈ કાર્ય કરવું ન જોઈએ કે—જેનાથી તેઓ ગભરાઈ જાય.

હું કહું છું.—ભૂતકાળમાં કેવળ જ્ઞાનવાળા નિર્વાણી સાગર વિગેરે નામના જે અહંત ભગવાન થઈ ચૂક્યા છે, વર્તમાનમાં ઋષભ, અજીત, સંભવ, વિગેરે તીર્થંકરો થયા છે, અને ભવિષ્યમાં જે પદ્મનાભ શૂરસેન સુપાત્થ વિગેરે તીર્થંકરો થશે તેઓ સઘળાનું એજ કથન છે.

સુધર્માસ્વામી કહે છે—હે જમ્બૂ હું કહું છું કે કોઈ પણ જીવની હિંસા કરવી ન જોઈએ કોઈને પણ સંતાપ પહોંચાડવો ન જોઈએ આ આજ્ઞા ઉપદેશ, અને પ્રરૂપણા અતીતકાળ, -ભૂતકાળ, વર્તમાન કાળ અને ભવિષ્ય કાળના તીર્થંકરોની છે. સઘળા તીર્થંકરો એવું કહે છે. એવી જ પ્રરૂપણા કરે છે, કે—સઘળા પ્રાણી ભૂત, જીવ, અને સત્વો હનન કરવાને યોગ્ય નથી આજ્ઞા કરવા યોગ્ય નથી, આધીન બનાવવાને યોગ્ય નથી.

પરિતાપ કરવાને યોગ્ય નથી, ઉદ્વેગ પહોંચાડવા યોગ્ય નથી. આ અહિંસા ધર્મ. ધ્રુવ, નિત્ય, અને શાશ્વત છે અર્થાત્ સર્વદા સ્થાયી છે. ઉત્પાદ અને વિનાશ રહિત છે. અને સદા એક રૂપથી સ્થિત છે તે મહાપુરૂષોએ સઘળા લોકોને કેવળ જ્ઞાનથી જાણીને આ નિત્ય, ધ્રુવ અને શાશ્વત એવા અહિંસા ધર્મનું પ્રતિપાદન કરેલ છે તે લિલુ છે કે જે પ્રાણાતિપાતથી વિરત છે, ચાવત્ પરિગ્રહથી વિરત છે. દન્ત પ્રક્ષાલનથી અર્થાત્ દાંતણુ કે ચૂર્ણ-પાવડર વિગેરેથી પોતાના દાંતોને સાફ ન કરે. આંગ્રોમાં કાઝળ વિગેરે ન લગાવે, યોગ-ક્રિયા અથવા ઝોસડથી ઉલટી ન કરે સુગંધવાળા પદાર્થોથી કપડા વિગેરેને સુગંધવાળા ન કરે. અથવા રોમની શાન્તિ માટે ધૂપ કરે નહીં. તથા ધૂમ્ર પાન વિગેરે પણ ન કરે. લિલુએ સાવધ ક્રિયાથી રહિત થવું. અલ્પક અર્થાત્ જીવહિંસા વિગેરે કાર્યોથી રહિત થવું ક્રોધમાન માયા અને લોભથી રહિત થવું. ઇન્દ્રિયો અને મનનું દમન કરે. કષાય રૂપી અગ્નિને શાંત કરીને શીતલ સ્વરૂપ થાય આ લોક અને પરલોક સંબંધી કામના ન કરે. અને એવી ઇચ્છા પણ ન કરે કે મેં જે આ જ્ઞાન જોયું, સાંભળ્યું અથવા મનન કર્યું છે, અર્થાત્ શ્રુતનો અભ્યાસ કર્યો છે, તપશ્ચરણ કર્યું છે. નિયમોનું પાલન કર્યું છે. અનેક પ્રકારના અભિગ્રહો ધારણ કર્યા છે, બ્રહ્મચર્યનું પાલન કર્યું છે. શરીર યાત્રાનો નિર્વાહ કરવા માટે શુદ્ધ અને પ્રાસુક આહાર પાણીનું સેવન કર્યું છે, ધર્મનું આચરણ કર્યું છે, આ બધાના ફલ સ્વરૂપ આ ભવનો ત્યાગ કરીને દેવ બની જાઉં. બધા પ્રકારના કામભોગો માટે આધીન થઈ જાય અભિમા વિગેરે ઋદ્ધિઓ મને પ્રાપ્ત થઈ જાય, હું સઘળા હુઝો અને અશુભોથી બચી જાઉં.

સાધુએ એવી આકાંક્ષા ક્યારેય પણ કરવી ન જોઈએ-કેમકે તપસ્યા દ્વારા કદાચ કેઈ કામના પૂરી થાય છે, અને કેઈ કામના કદાચ પૂરી ન પણ થાય. અર્થાત્ એવો કેઈ નિયમ નથી કે-તપસ્યાથી દરેકની સમગ્ર કામનાઓ પૂરી થઈ જાય.

લિલુઓએ મનોહર એવા શબ્દોમાં આસક્ત ન થવું. મનોહર એવા સુંદર રૂપોમાં આસક્ત ન થવું. એજ પ્રમાણે સુંદર ગંધ સારા સારા રસો અને સ્પર્શોમાં પણ આસક્ત ન થવું. આ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ દ્વેષ, કલહ અભ્યાપ્ત્યાન, પૈશૂન્ય, પરપરિવાદ સંયમમાં અરતિ-અપ્રીતિ અને

અસંયમમાં રતિ-પ્રીતિ માયા યુક્ત મૃષાવાદ અને મિથ્યાદર્શન શક્યથી વિરત થવું. એવા સાધુ મહાન્ કર્મબંધથી છૂટિ જાય છે, અને સાવધ કાર્યોના ત્યાગ કરી દે છે. જે આ ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણી છે તેઓ સ્વયં આરંભ કરતા નથી. બીજાઓથી આરંભ કરાવતા નથી. અને બીજા આરંભ કરવાવાળાઓને અનુમોદન આપતા નથી. તે મહાન્ કર્મબંધનથી નિવૃત્ત થઈ જાય છે. અર્થાત્ છૂટિ જાય છે શુદ્ધ સંયમમાં સ્થિત થાય છે. અને પાપથી નિવૃત્ત થઈ જાય છે. તે સાધુ સચિત્ત અને અચિત્ત બન્ને પ્રકારના કામલોગોના સાધનોને સ્વયં ગ્રહણ કરતા નથી તથા બીજાઓ પાસે ગ્રહણ કરાવતા નથી. તથા ગ્રહણ કરવાવાળાને અનુમોદન આપતા નથી. તેથી જ તે મહાન્ કર્મબંધથી મુક્ત થઈ જાય છે. વિશુદ્ધ સંયમના અનુષ્ઠાનમાં સ્થિત થાય છે. અને સઘળા પાપોથી નિવૃત્ત થાય છે. સંસારમાં જે સાંપ્રાયિક કર્મો કરવામાં આવે છે, અર્થાત્ કષાય યુક્ત થઈને સંસારની વૃદ્ધિ કરવાવાળા કર્મ બંધ કરવામાં આવે છે, તેને તે સાધુ સ્વયં કરતા નથી. બીજાઓ પાસે કરાવતા નથી, તથા કરવાવાળાનું અનુમોદન પણ કરતા નથી. તે કારણથી તે મહાન્ કર્મબંધથી મુક્ત થઈ જાય છે. સંયમમાં ઉપસ્થિત થાય છે, અને પાપથી છૂટિ જાય છે.

જો સાધુ એવું સમજે કે ગૃહસ્થે કોઈ એક સાધુને ઉદ્દેશીને પ્રાણો, ભૂતો, જીવો અને સત્વોનો આરંભ સમારંભ કરીને અશન, પાન, ખાદિમ અને સ્નાદિમ તૈયાર કરેલ છે, અથવા સાધુ માટે ક્ષીંમત આપીને ખરીદ કરેલ છે, કોઈની પાસે ઉઘાર લીધેલ છે, કોઈની પાસે બલાતકાર કરીને પડાવી લીધું છે, ધનના માલિકને પૂછ્યા વિના લઈ લીધું છે, કોઈ ગામ વિગેરેમાંથી સાધુની પાસે લાવ્યા છે, અથવા સાધુને નિમિત્તે તૈયાર કરેલ છે, તો એવી રીતે આપેલ અથવા આપવામાં આવનારા આહારને સાધુ પોતે ઉપયોગમાં ન લે તથા બીજાઓને ખવડાવે નહીં તથા ખાનારાઓનું અનુમોદન ન કરે. એવું કરવાવાળા સાધુ મહાન્ કર્મ બંધથી બચી જાય છે. સંયમમાં સ્થિત થાય છે, અને પાપથી નિવૃત્ત થાય છે.

સાધુના જાણવામાં એવું આવે કે આ આહાર બનાવેલ છે, તે સાધુ માટે ખતાવવામાં આવેલ નથી, પરંતુ ગૃહસ્થ માટે અથવા પોતાના માટે તેણે

બનાવેલ છે, તે એ સ્થિતિમાં આધ્યાક્રમિક વિગેરે દોષોથી રહિત એવા આહારનો સ્વીકાર કરવામાં સાધુને કોઈ પણ દોષ લાગતો નથી. નિર્દોષ આહાર પણ શરીરના નિર્વાહ અને સંયમ યાત્રા માટે જ ગ્રહણ કરવો જોઈએ.

તાત્પર્ય એ છે કે—સાધુના જાણવામાં જો એવું આવે કે આ આહાર ગૃહસ્થ પોતાના માટે અથવા પોતાના પુત્રાદિકો માટે કે પુત્રવધૂ માટે ધ્યાય માટે દાસ દાસિયો માટે કામ કરનારાઓ માટે પશુઓ માટે અથવા બીજે ઠેકાણે મોકલવા માટે બનાવેલ છે, અથવા વાળુ માટે કે નાસ્તા માટે બનાવેલ છે, અથવા બીજા કોઈ માણસ માટે આહારનો સંગ્રહ કરેલ છે, તે ભિક્ષુ ગૃહસ્થ દ્વારા નિષ્પાદન કરેલ બીજા માટે બનાવેલ વિગેરે પ્રકારથી અહિયાં ચાર લાંગો (વિકલ્પ) થાય છે તે આ પ્રમાણે છે.—(૧) તસ્ય કૃતં તસ્યૈવ નિષ્ઠિતમ્ (૨) તસ્ય કૃતમ્ અન્યસ્ય નિષ્ઠિતમ્ (૩) અન્યસ્ય કૃતં તસ્ય નિષ્ઠિતમ્ (૪) અન્યસ્ય કૃતમ્ અન્યસ્ય નિષ્ઠિતમ્ ઉદ્રમ, ઉત્પાદના અને એવળા સંબંધી દોષોથી રહિત અગ્નિ વિગેરેથી અથવા શસ્ત્રો દ્વારા અગ્નિ બનાવેલ તથા શસ્ત્રો દ્વારા પૂર્ણ રૂપથી અગ્નિ બનેલા હિંસા વિગેરેના લેગસેગથી રહિત અથવા દરેક પ્રકારથી અગ્નિ, એવળાથી પ્રાપ્ત થયેલ, કેવળ સાધુ-વેષના કારણથી જ પ્રાપ્ત થયેલ મધુકર ભમરાની વૃત્તિથી પ્રાપ્ત થયેલ આહારને ક્ષુધાવેદનીય વિગેરે છ કારણોથી પ્રમાણ યુક્ત જ ગ્રહણ કરે. પ્રમાણનું ઉદ્ભવન કરીને કોઈ પણ વખતે આહાર ગ્રહણ ન કરે. અને તે પણ ગાડાને ચલાવવા માટે લગાવવામાં આવતા ઔગન (ગાડીના પૈડાની ધરીમાં તેલ લગાવે તેની) માફક અથવા ઘા પર લગાવવામાં આવતા લેપની માફક સંયમ યાત્રાના નિર્વાહ માટે જ આહાર ગ્રહણ કરે. જેમ સાપ સીધો જ દરમાં પ્રવેશ કરે છે, એ જ પ્રમાણે સાધુએ સ્નાહ લીધા વિના જ આહાર લેવો જોઈએ. આ પ્રમાણે ભિક્ષુ અન્નના સમયમાં અન્ન અને પાણીના સમયમાં પાણી ગ્રહણ કરે છે. અને જ્યારે વસ્ત્રની જરૂર હોય ત્યારે જ વસ્ત્ર ગ્રહણ કરે છે, તે સિવાય નહીં લયન-ધર પણ વર્ષા કાળના સમયે ગ્રહણ કરે છે. તે સિવાયના સમય માટે નિયમ નથી, શયનના સમયે શય્યા-પથારીને ગ્રહણ કરે છે. જનકલ્પી સાધુ માટે શયન કાળ એક પ્રહરનો અને સ્થવિર કલ્પકોને માટે એ પહોરનો હોય છે. તેનાથી વિશેષ હોતો નથી, કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—તે દરેક વસ્તુ યોગ્ય સમયે જ ગ્રહણ કરે છે. સમયનું ઉદ્ભવન કરીને લેતા નથી. એવા સાધુ-કર્મની મર્યાદાને જાણવાવાળા સાધુ કોઈ પણ દિશા કે વિદિશામાં કે દેશમાં

વિચરતા થકા ધર્મનો ઉપદેશ કરે. તેમજ સાવધ અને નિરવધનો વિભાગ કરે. સાંભળવાની ઇચ્છા વાળા જે ધર્મ કરવા તત્પર છે, અથવા અનુપસ્થિત છે, તેઓને જીન વચન પ્રમાણે નિર્દોષ ધર્મ અને ધર્મના ફળની પ્રરૂપણા કરે. શાન્તિ, વિરતિ ઇન્દ્રિય અને મનનો વિજય ઉપશમ-સઘળા દુઃખોથી રહિત એવો નિર્વાણ મોક્ષ શૌચ-મનની શુદ્ધિ સરલપણુ, મૃદુ-કોમળપણુ, લાઘવ અને અહિંસાનો સઘળા પ્રાપ્તિયો ભૂતો, જીવો, અને સત્વોના કલ્યાણનો વિચાર કરીને ઉપદેશ કરે. અર્થાત્ પ્રાપ્તિયોના કલ્યાણનો વિચાર કરીને મોક્ષ, શાન્તિ, દયા, ઉપશમ વિગેરે ધર્મનો ઉપદેશ કરે.

ધર્મનો ઉપદેશ કરતા થકા સાધુ અન્નની પ્રાપ્તિ માટે ઉપદેશ ન કરે. પાણીની પ્રાપ્તિ માટે ધર્મનો ઉપદેશ ન કરે, વસ્ત્ર માટે ધર્મનો ઉપદેશ ન કરે. ઉપાશ્રય મેળવવા માટે ધર્મનો ઉપદેશ ન કરે. શય્યા પ્રાપ્ત કરવા માટે ધર્મનો ઉપદેશ ન કરે. અથવા જુદા જુદા પ્રકારના કામભોગોને પ્રાપ્ત કરવા માટે ધર્મનો ઉપદેશ ન કરે. અગ્લાન લાવથી ધર્મનો ઉપદેશ કરે કર્મની નિર્જરા સિવાય બીજા કોઈ પણ પ્રયોજન માટે ધર્મનો ઉપદેશ કરવો ન જોઈએ.

લિલ્લુ પાસેથી ધર્મનું શ્રવણ કરીને તેમજ તેને હૃદયમાં ધારણ કરીને વીર-કર્મ વિદારણ કરવામાં સમર્થ પુરૂષ દીક્ષાનો સ્વીકાર કરીને તથા ધરનો ત્યાગ કરીને આહત-અહત ભગવાને ઉપદેશ કરેલા ધર્મમાં ઉદ્યમવાળા બની જાય છે. તે વીર પુરૂષો સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્ચારિત્ર અને સમ્યક્ તપ રૂપ મોક્ષ માર્ગને પ્રાપ્ત કરે છે. અને સઘળા સાવધ કર્મોથી રહિત બની જાય છે. તેઓ બધા જ કષાયોને જીતી લેય છે અને એજ સઘળા કર્મોનો પૂર્ણપણાથી ક્ષય કરે છે.

શ્રી સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે કે—હે જમ્બૂ ! મેં ભગવાન તીર્થંકરની પાસેથી જે પ્રમાણે સાંભળ્યું છે, એજ પ્રમાણે તમોને કહું છું.

આ પ્રમાણે તે લિલ્લુ શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મની કામના વાળા હોય છે. વિશુદ્ધ ધર્મને ભણુનારા હોય છે. અને મોક્ષ અથવા સાંયમને પ્રાપ્ત કરે

છે. એવા સાધુ પૂર્વોક્ત પુરૂષોમાં પાંચમો પુરૂષ છે, તે એ ઉત્તમ એવા પુંઠ-
રીક-કમળને પ્રાપ્ત કરે, અથવા ન કરે પરંતુ એજ સૌથી શ્રેષ્ઠ છે. એવો તે
ભિક્ષુ કર્મના સ્વરૂપને જાણવા વાળો, બાહ્ય-બહારના તથા આંતર-અંદ-
રના સંબંધોને જાણનાર અર્થાત્ માતા, પિતા, પુત્ર પૌત્ર વિગેરેના બાહ્ય-
બહારના સંબંધને અને કષાય વિગેરેના આંતર-અંદરના સંબંધને સપરિ-
જ્ઞાથી કડવા ફલ આપનાર જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી, તેનો ત્યાગ કરે
છે. જીતેન્દ્રિય પાંચ સમિતિયોથી યુક્ત સદા ચતનાશીલ જ્ઞાન વિગેરે ગુણોથી
યુક્ત એવો તે સાધુ આ નીચે બતાવવામાં આવેલ શબ્દોને યોગ્ય ગણાય છે.
-શ્રમણ, માહન, ક્ષાન્ત, ક્ષમા વિગેરે ગુણોથી યુક્ત, ક્ષાન્ત, જીતેન્દ્રિય, શુભ,
સુક્ત, ઋષિ, મુનિ, કૃતિ, વિદ્વાન, ભિક્ષુ. રૂક્ષ, તીરાથી અને ચરણ કરણ
પારવિત્

આ પ્રમાણે હું કહું છું. ॥૧૫॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર' ની
સમયાર્થબોધિની વ્યાખ્યાનું પહેલું અધ્યયન સમાપ્ત

બીજા અધ્યયનના પ્રારંભ—

બીજા શ્રુતસ્કંધનું પહેલું અધ્યયન સમાપ્ત થયું, હવે બીજા અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. પહેલા અધ્યયનમાં પુષ્કરિણી-વાવ અને પુંડરીક-કમળના દૃષ્ટાંતથી આ વિષયનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ છે કે—આ ભૂમિ પર મોક્ષના કારણોને ન જાણનારા એવા પરતીર્થિકો કર્મના બંધથી મુક્ત થતા નથી. પરંતુ સમ્યક્ શ્રદ્ધાથી પવિત્ર અંતઃકરણવાળા શાગ અને દ્વેષથી રહિત ઉત્તમ નિર્ઝંઘોજ કર્મના બંધનોને તોડીને મુક્તિને પ્રાપ્ત કરે છે. તથા પોતાના સદુપદેશથી બીજાઓને પણ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરાવે છે.

હવે પ્રશ્ન એ થાય છે કે—જીવ કેવા કારણોથી કર્મ બંધને પ્રાપ્ત થાય છે, અને કયા કારણ રૂપ કુકાર્તાથી બંધનને કાપીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે? આ મહત્વ ભરેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા માટે આ બીજું અધ્યયન પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આ અધ્યયનમાં બાર ક્રિયા સ્થાનોથી બંધન અને તેર ક્રિયા સ્થાનોથી મોક્ષ થાય છે, આ વિષયનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવશે. જો કે બંધ અને મોક્ષના કારણોની ચર્ચા પહેલાં પણ થઈ ચુકી છે, પરંતુ તે સંક્ષેપથી થઈ છે, અહિંયાં તે વિસ્તાર પૂર્વક કરવામાં આવશે. એ આ અધ્યયનનું વિશિષ્ટ પાણું છે.

જે પુરૂષ પોતાના કર્મોનો ક્ષય કરવાની ઇચ્છા રાખે છે, તેણે સૌથી પહેલાં બાર ક્રિયા સ્થાનોને જાણી લેવા જોઈએ. તે પછી તે એનો પરિત્યાગ કરીને કર્મ બંધનને શિથિલ (ઠીલું) બનાવતા થકા મોક્ષના ભાગી થાય છે. આ કારણથી આ અધ્યયનમાં બાર ક્રિયા સ્થાનોનું વર્ણન કરવામાં આવશે. તેથી જ આ અધ્યયનને ‘ક્રિયાસ્થાનાધ્યયન’ એ નામ આપવામાં આવેલ છે.

ચાલવું ફરવું વિગેરે વ્યાપાર એટલે કે પ્રવૃત્તિ એજ ક્રિયા શબ્દનો

અર્થ છે. ક્રિયા બે પ્રકારની હોય છે. દ્રવ્યક્રિયા અને ભાવક્રિયા ઘટ પટ, વિગેરેની ક્રિયાથી લઈને શરીરના અંત સુધીની ક્રિયા દ્રવ્ય ક્રિયા કહેવાય છે. ભાવક્રિયા આઠ પ્રકારની હોય છે. તે આ પ્રમાણે છે. પ્રયોગ ૧, ઉપાય કરણીય ૩, સમુદાન ૪, ઇર્થાપથ ૫, સમ્યક્ત્વ ૬, અને સમ્યક્ મિથ્યાત્વ ૭, ક્રિયા ૮, આ ક્રિયાઓનું સ્વરૂપ સૂત્રકાર પોતે જ પ્રસંગોપાત યથાસ્થાન પ્રતિપાદન કરશે. આ ક્રિયાઓનું સ્થાન ક્રિયાસ્થાન કહેવાય છે. આહુ આ ખીભ અધ્યયનમાં આ ક્રિયાસ્થાનનું જ વ્યાખ્યાન કરવામાં આવશે તે પછી શબ્દલતા વિગેરે દોષોથી રહિત સૂત્રનું ઉચ્ચારણ કરવું જોઈએ આ અધ્યયનનું પહેલું સૂત્ર ‘સુયંમે આરંભે તેજં’ ઇત્યાદિ છે.

ટીકાથ—શ્રી સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામી વિગેરે પોતાના શિષ્યોને કહે છે કે—હે શિષ્યો ! આયુષ્યમાન ભગવાન મહાવીર તીર્થંકરે આ પ્રમાણે કહ્યું છે. ભગવાને જે કહ્યું તે મેં સાંભળ્યું છે. એજ ક્રિયાસ્થાનનું સ્વરૂપ હું તમોને કહું છું તે તમો સાવધાન ચિત્તવાળા થઈને સાંભળો.

આ જીન શાસનમાં ક્રિયાસ્થાન નામનું અધ્યયન કહેવામાં આવેલ છે. તેનો અર્થ એ છે કે—સામાન્ય પશુાથી બે સ્થાનો આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે તે બે સ્થાન ધર્મ, અને અધર્મ એ છે. ઉપશાંત અને અનુપશાંત અર્થાત્ ઉપશાંત ધર્મસ્થાન અને અનુપશાંત ધર્મસ્થાન તેમાં પહેલાં અધર્મ સ્થાનનો અર્થ આ પ્રમાણે કહેલ છે.—

પ્રાયઃ સઘળા લોકો પહેલાં અધર્મમાં પ્રવૃત્ત હોય છે. અને પછી સદુપદેશ પામીને ધર્મમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. તેથી અધર્મ પક્ષ પડેલા કહેલ છે.

આ લોકમાં જરૂર પૂર્વ વિગેરે સઘળી દિશાઓ અને વિદિશાઓમાં અનેક પ્રકારના મનુષ્યો હોય છે. જેમકે—કોઈ આર્ય હોય છે, કોઈ અનાર્ય હોય છે. કોઈ ઉચ્ચ ગોત્રવાળા હોય છે. કોઈ નીચા ગોત્રવાળા હોય છે. કોઈ લાંબા શરીરવાળા તો કોઈ ઠીંગણા શરીરવાળા હોય છે કોઈ ખાલણ વિગેરે ઉંચ વર્ણવાળા અને કોઈ નીચા વર્ણવાળા હોય છે. કોય સુંદર રૂપ વાળા અને કોઈ કદરૂપા એટલે કે ખરાબ રૂપવાળા હોય છે. આ અનેક પ્રકારના મનુષ્યોને પાપકર્મ કરવાની ઇચ્છા થાય છે. એ જોઈને નારકો,

તિથિઓ મનુષ્યો અને દેવનિકાયોમાં જે સત્ અસતના વિવેકને જાણનારા તથા પુણ્ય કર્મના ઉદયથી ભાગ્યવાન જીવ સુખ દુઃખ રૂપ વેદનાનો અનુભવ કરે છે તેઓનો પણ આ નીચે બતાવવામાં આવેલ તેર સ્થાનો ભગવાને કહ્યા છે. તે તેર ક્રિયાસ્થાનો આ પ્રમાણે છે.—

- (૧) અર્થદંડ—કોઈ પણ પ્રયોજનથી હિંસા કરવી
- (૨) અનર્થદંડ—કારણ વિના હિંસા કરવી
- (૩) હિંસાદંડ—પ્રાણિઓનો ઘાત કરવો.
- (૪) અકસ્માત્ દંડ—ખીજના અપરાધનો ખીજને દંડ આપવો.
- (૫) દષ્ટિ વિપર્યાસદંડ—દષ્ટિ દોષથી દંડદેવો જેમકે—પત્થરનો કકડો

સમજીને પક્ષીને બાણથી મારવું.

(૬) મૃષા પ્રત્યયિક દંડ—મિથ્યા લાષણુ કરીને અર્થાત્ અસત્ય યોદ્ધીને પાપ કરવું તે

(૭) અદત્તાદાન પ્રત્યયિક—ચોરી કરીને પારકી ચીજ લેવી.

(૮) અધ્યાત્મ પ્રત્યયિક—મનમાં-અપ્રશસ્ત ચિંતન કરવું.

(૯) માન પ્રત્યયિક—જાતિ વિગેરેનો ગર્વ કરીને ખીજઓનું અપમાન કરવું.

(૧૦) મિત્રદ્વેષ પ્રત્યયિક—મિત્રો સાથે દ્વેષ રાખવો.

(૧૧) માયાપ્રત્યયિક—છળ કપટ કરીને પાપ કરવું.

(૧૨) લોભ પ્રત્યયિક—લોભ કરવો.

(૧૩) ધર્માપથિક—ઉપયોગ પૂર્વક ગમન (ચાલવા) કરવા છતાં પણ સામાન્ય પણાથી કર્મબંધ થવો તે.

આ તેર ક્રિયાસ્થાનોથી જીવને કર્મબંધ થાય છે. તેનાથી ભિન્ન કોઈ એવી ક્રિયા નથી, કે જે કર્મબંધનું કારણ હોય, સંસારના સઘળા જીવો આજ ક્રિયા સ્થાનોમાં રહેલા છે. ॥૧॥

(૧) અર્થદંડ ક્રિયાસ્થાન

‘પદમે દંડસમાદાણે’ ધ્યાનિ

ટીકાર્થ—પહેલો દંડ સમાદાન અર્થાત્ ક્રિયાસ્થાન અર્થદંડ પ્રત્યયિક કહેલ છે. દંડ સમાદાનના ઉદ્દેશ અને વિભાગ અર્થાત્ સામાન્ય કથન અને

ભેદ પ્રદર્શન કરીને અર્થદંડ ક્રિયાસ્થાનનું સ્વરૂપ કહે છે—કોઈ પુરૂષ પોતાના માટે, ઘર માટે, પરિવાર માટે, મિત્રને માટે; નાગ, ભૂત, અથવા યક્ષ માટે ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિયોની પોતે હિંસા કરે છે બીજાથી હિંસા કરાવે છે, તથા હિંસા કરવાવાળાનું અનુમોદન કરે છે. આ રીતે કોઈ પ્રયોજનથી સ્વયં હિંસા કરવા, કરાવવા અને અનુમોદન કરવાથી તે પુરૂષને કર્મબંધ થાય છે. આ અર્થદંડ પ્રત્યયિક પહેલું ક્રિયાસ્થાન છે.

તાત્પર્ય એ છે કે--જે પોતાને માટે અથવા પોતાના મિત્ર અથવા પોતાના પરિવાર વિગેરે માટે ત્રસ સ્થાવર જીવોને પ્રાણુતિપાત કરે છે, કરાવે છે. અથવા કરવાવાળાનું અનુમોદન કરે છે, તેને અર્થદંડ પ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન કહેવાય છે. આ પહેલું ક્રિયાસ્થાન છે. ॥૨॥

(૨) અનર્થદંડ પ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન

‘અહાવરે દોઢે વંડસમાદાળે’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ--પહેલું અર્થદંડ પ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન કહીને હવે બીજું અનર્થદંડ પ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન કહેવામાં આવે છે--જે પુરૂષ કોઈ પણ પ્રયોજન વગર જીવોની હિંસા કરે છે, તે બીજા ક્રિયાસ્થાનના અધિકારી બને છે.

હવે સૂત્રનો અર્થ પ્રગટ કરે છે.—

આના પછી બીજો દંડસમાદાન--અર્થાત્ ક્રિયાસ્થાન અનર્થદંડ પ્રત્યયિક છે. તે આ પ્રમાણે છે--જે આ ત્રસ જીવે છે. અર્થાત્ જેઓ શરીર--ગમીના કારણે ઉદ્વેગ પામે છે, અને જેમને જંગમ પ્રાણી કહેવામાં આવે છે, તેમની જે હિંસા કરે છે, અને પ્રયોજન વગર જ હિંસા કરે છે, પોતાના અથવા બીજાના શરીરના રક્ષણ અથવા સંસ્કાર માટે નહીં, તથા ન ચામડા માટે, ન માંસ માટે ન લોહી માટે, ન કાળજી માટે તથા ન પિત્ત, ચર્મી, પિચ્છ અથવા વાળો માટે હિંસા કરે છે. ન સીંગડા માટે ન પુંછ માટે, ન દાંતો માટે ન દાઢો માટે ન નખો માટે ન સ્નાયુઓ માટે ન હાડકાઓ માટે ન મજ્જા માટે હિંસા કરે છે.

અહિંયાં પિચ્છ શબ્દથી મોરનો વધ કહ્યો છે અને પુચ્છ શબ્દથી ચમરી ગાયની હિંસા કહી છે. કેમકે--તેના પુંછડાના વાળોથી ચામર બનાવવામાં આવે છે. વાળ કેશ શબ્દથી વેટાં અને બકરાંઓની હિંસા સૂચિત કરેલ છે. દાઢા શબ્દથી હાથીના વધની સૂચના કરેલ છે, નખ માટે વાવ વગેરેની હિંસા કરવામાં આવે છે. તેમજ એવું માનીને હિંસા કરવામાં આવતી નથી, કે આ જીવે મારા કોઈ સંબંધીને

મારેલ છે. અથવા આ મારે છે, અથવા મારશે, ન પુત્ર વિગેરેના પેષણ માટે, ન ગાય વિગેરે ચતુષ્પદ-ચાર પગવાળા જીવોના પેષણ માટે, ન ઘરની વૃદ્ધિ માટે ન શ્રમણ અથવા બ્રાહ્મણ માટે મારે છે, ન શરીરના નિર્વાહ માટે મારે છે, પરંતુ પ્રયોજન વગર જ ક્રીડા-રમત કરતાં કરતાં આદત-ટેવને વશ થઈને જે હિંસા કરે છે, તે વિવેક હીન પ્રાણી અનર્થ દંડના પાપને ભોગવનાર બને છે. અને મારવામાં આવનારા પ્રાણિયો સાથે વેર બાંધે છે. એજ કહે છે કે—આ પ્રયોજન વગર હનન કરવાવાળા છેદન-ભેદન કરવાવાળા પ્રાણિયોના અંગોને કાપીને જુદા જુદા કરવા વાળા, ચામડી અથવા આંખોને કાઢવાવાળા, ઉપદ્રવ કરનારા, અનર્થ દંડના કડવા ફળને ન સમજવા વાળા, તે મંદ બુદ્ધિવાળા જીવોની સાથે થનારા શત્રુ પણાના ભાગીદાર બને છે. નિર્થક જ વેરને પાત્ર બને છે.

અને જે આ પૃથ્વીકાય વિગેરે સ્થાવર પ્રાણી છે, જેમકે—હિંકડ-કઠિન-તથા જન્તુક નામની વનસ્પતિયો. તથા મોથા, તૃણ, કુશ, કુચ્છક, પર્વક, પક્ષાલ, આ વનસ્પતિયોનું જેઓ કુટુંબનું પોષણ કરવા માટે હનન-વધ કરતા નથી, અહિયાં (કુટુંબ શબ્દથી સઘળા જ્ઞાતિ-પરિવાર વિગેરે સમજી લેવા) ન પશુઓનું પોષણ કરવા હનન-વધ કરે છે. ન ઘર વધારવા માટે, ન શ્રમણ કે માહનના પોષણ માટે ન પોતાના શરીરની રક્ષા માટે હનન કરે છે. એવા વિના પ્રયોજન હનન કરવાવાળા, છેદન કરવાવાળા, ભેદન કરવાવાળા, કચટ કરીને પૃથક્ પૃથક્ કરવાવાળા, ઉખાડવાવાળા, ઉપદ્રવ કરવા વાળા અજ્ઞાની વ્યર્થ ફેાગટ જ વેરને ભોગવનારા બને છે. આ રીતે કોઈ પણ પ્રયોજન વગર જ હિંસા કરવી તે અનર્થ દંડ કહેવાય છે.

વિશેષ કહે છે—કોઈ પણ પુરૂષ કછાર-નદીના કિનારા પર તલાવ પર જલશય પર નદીથી વીંટળાયેલા સ્થળ પર, ખાડામાં અંધારાવાળા સ્થાનમાં ગહનમાં-ગહન વિદુર્ગ એટલે કે જ્યાં જવું મુકેલ હોય એવા ગહન સ્થાનમાં, વનમાં, વનવિદુર્ગમાં પર્વત પર, પર્વત વિદુર્ગ પર તૃણ વિગેરે ફેલાવીને સ્વયં આગ લગાડે છે, અથવા બીજની પાસે આગ લગાવે છે,

અથવા અગ્નિ સળગાવવાવાળાને અનુમોદન-ઉત્તેજન કરે છે, તેને એ નિમિત્તે પાપ થાય છે, અર્થાત્ આ રીતે નિર્ધારક જીવ હિંસા કરવાથી પાપકર્મનો બંધ થાય છે, આ અનર્થ દંડ પ્રત્યયિક નામનું બીજું ક્રિયાસ્થાન છે. ॥૩૩॥

(૩) હિંસાદંડ પ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન

‘અહાવરે તત્ત્વે’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—બીજા ક્રિયાસ્થાનનું નિરૂપણ કરીને હવે ત્રીજા હિંસાદંડ પ્રત્યયિક નામના ક્રિયાસ્થાનનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે. તે આ પ્રમાણે છે.—કોઈ પુરૂષ એવું વિચારે કે—આ પ્રાણિએ મને અથવા મારા સંબંધિને બીજાને અથવા બીજાના સંબંધીને માર્યો હતો અથવા આ મારે છે. અથવા મારશે. અને એવું સમજીને કોઈ ત્રસ અથવા સ્થાવર જીવનો સ્વયં વધ કરે છે, બીજાની પાસે તેનો વધ કરાવે છે. અથવા હિંસા કરવાવાળાને અનુમોદન-સમર્થન આપે છે, એવું કરવું તે હિંસાદંડ કહેવાય છે, એવું કરવાવાળા પુરૂષને હિંસા નિમિત્તે પાપકર્મનો બંધ થાય છે. આ ત્રીજું હિંસા પ્રત્યયિક નામનું ક્રિયાસ્થાન કહેવામાં આવેલ છે

ઘણા મનુષ્યો એવા હોય છે કે—જેઓ એવું સમજે છે કે—જો આ જીવ જીવતો રહેશે તો કદાચ મને મારી નાખશે. એવું સમજીને તેઓ સ્વયં તેને મારી નાખે છે, અથવા બીજાનાથી મરાવી નાખે છે, અથવા મારવાવાળાને અનુમોદન-ઉત્તેજન આપે છે, એવા પુરૂષોને હિંસા કારણક પાપકર્મનો બંધ થાય છે. આ પ્રમાણે સૂત્રનો ભાવ છે. ॥૪॥

(૪) અકસ્માત્ દંડ ક્રિયાસ્થાન

‘અહાવરે ચત્ત્વે’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ત્રીજો હિંસા પ્રત્યયિક દંડ સમાહાન કહેલ છે.—હવે આ ચોથો અકસ્માત્ દંડ પ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન કહેવાય છે. કોઈ મૃગવધની આજીવિકાવાળો પુરૂષ કંઠારમાં, તળાવમાં જળાશયમાં, નદીવાળા પ્રવેશમાં, ખાડામાં ગહન જંગલમાં, ગહન વિદુર્ગમાં, વનમાં, વનવિદુર્ગમાં, પર્વત પર, પર્વતના વિદુર્ગ પર, કહેવાનો હેતુ એ છે કે—કોઈ પક્ષુ નદી કિનારે અથવા, મહા અરણ્ય વિગેરેમાં જઈને મૃગને મારવા માટે સંકલ્પ-નિશ્ચય કરે છે, મૃગવધનું ધ્યાન કરે છે, મૃગનો વધ કરવા માટે જ તે ‘આ મૃગ છે’ એવો વિચાર કરીને કોઈ મૃગનો વધ કરવા માટે ધનુષ પર બાણ ચડાવે છે. અને તેને છોડી દે છે. પરંતુ તે બાણ લક્ષ્ય પર ન જતાં વચમાં જ તેતર, બતક, ચટક, લાલક, કબૂતર, કપિ કે કપિંજલને વીંધી દે છે, અને

તેમાંથી કોઈ પ્રાણિનો ઘાત-વધ થઈ જાય છે, આ રીતે બીજાને મારે છોડેલ બાણ અન્યને મારે છે તો તેને અકસ્માત્ દંડ કહેવામાં આવે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—હત્યારાએ કોઈ પ્રાણિને ઉદ્દેશીને બાણ છોડ્યું પરંતુ લક્ષ્ય વિધાયું નહીં, પણ બીજું કોઈ પ્રાણી વીધાઈ ગયું. આ રીતે અબ કૃપાણી ન્યાય અથવા કાકતાલિન્યાય ચરિતાર્થ થાય છે, તેને અકસ્માત્ દંડ કહેવાય છે. બીજાનો વધ થવા છતાં પણ જેના બાણથી પ્રાણી મરાયું છે, તે હિંસક તો ગણાય જ છે.

વિશેષમાં કહે છે કે—જેમ કોઈ ખેડુત ડાંગર વીહિ, કોદરા, કાંગ, વિગેરે ધાન્યોનું નિદાણ નીંદવાનું કાર્ય કરી રહ્યો હોય, અર્થાત્ ધાન્યની સાથે ઉગેલા ઘાસને ઉખાડી રહ્યો હોય, તેણે કોઈ ઘાસને ઉખાડવા માટે શસ્ત્ર (ખરપડી) ચલાવી હોય અને વિચાર્યું હોય કે હું શ્યામો, તૃણ, કુસુદક, વિગેરે કોઈ એક ઘાસને ઉખાડું, પરંતુ ઘાસને બદલે શાલી, વીહી, કોદરા, કાંગ વિગેરે ધાન્યમાં જ ખરપડી લાગી જાય, અને તે ધાન્યનો છોડ ઉખડી જાય, આ રીતે તે ઘાસને બદલે ધાન્યને ઉખાડી લે છે, તો આ અકસ્માત્ દંડ કહેવાય છે.

તાત્પર્ય એ છે કે—કોઈ ખેડુત પોતાના ખેતરમાં શાલી-ડાંગર વિગેરે અનાજને વધારવા માટે વધારે-પડતા અનિચ્છનીય, ઘાસ-ને ઉખેડવા ઇચ્છે છે, અને તેને ઉખેડવા માટે શસ્ત્ર ચલાવે છે, પરંતુ દષ્ટિ દોષે અથવા અસાવધાનપણાને કારણે તે શસ્ત્ર ઘાસમાં ન લાગતાં ધાન્યના છોડમાં લાગી જાય, અને અનાજનો છોડ ઉખડી જાય. આ રીતે જેને ઉખાડવાનો વિચાર કર્યો હતો, તે ન ઉખડતાં અનાજનો છોડ ઉખડી જાય છે, તેને અકસ્માત્ દંડ કહેવાય છે. આ રીતે અકસ્માત્ દંડનું સેવન કરવાવાળાને તેના નિમિત્તે પાપકર્મનો ખંધ થાય છે. આ થોથો દંડ સમાદાન અર્થાત્ ક્રિયાસ્થાન છે, જેને અકસ્માત્ દંડ સમાદાન કહેવામાં આવે છે. ૧૫

‘અહાવરે પંચમે દંડસમાદાણે’ ઇત્યાદિ

ટીકાથે—ચોથું ક્રિયાસ્થાન કહેવામાં આવી ગયું હવે પાંચમા ક્રિયા-સ્થાનનું નિરૂપણ કરવા મઠે સૂત્રકાર કથન કરે છે—પાંચમું ક્રિયાસ્થાન દષ્ટિ વિપર્યાસ પ્રત્યયિક કહેવાય છે દષ્ટિ અર્થાત્ બુદ્ધિના અન્યથા લાવને—જેમ સીપને ચાંદી સમજી લે તેને દષ્ટિ વિપર્યાસ કહેવામાં આવે છે. વાસ્તવિક રીતે કયાંક છીપ પડી હોય તેને નેત્રના દોષથી ચાંદી માની લેવી. તે દષ્ટિ વિપર્યાસ છે. સૂત્રકાર દૃષ્ટાન્ત દ્વારા તે સમજાવે છે—જેમ કોઈ પુરૂષ માતા, પિતા, ભાઈ, બહેન સ્ત્રી, પુત્ર, કન્યા, અને પુત્રવધૂની સાથે રહેતો હોય છે. તે પોતાના સ્વાભાવિક મિત્ર—હિતેચ્છુને શત્રુ માની લે અને તેનો વધ કરી નાખે છે. કહ્યું પણ છે, ‘માતા મિત્રં પિતાચેતિ’ ઇત્યાદિ માતા, મિત્ર, અને પિતા, એ ત્રણે સ્વભાવથી જ હિત કરવાવાળા હોય છે, પરંતુ અન્ય લોક પ્રયોજન વશાત્ હિત કરવાની બુદ્ધિવાળા હોય છે. ૥૧૥

આ કથન પ્રમાણે માતા, પિતા વિગેરે સ્વભાવથી જ મિત્ર હોય છે. પરંતુ કોઈ પુરૂષ પોતાના વિચારના દોષથી મિત્રને જ શત્રુ માનીને તેનો ઘાત કરી નાખે છે, આ તેનો દષ્ટિ વિપર્યાસ છે. તેને જ્યારે વાસ્તવિકતાની સમજણ પડે છે, ત્યારે તેને પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે છે. એવા સ્થળે દષ્ટિ વિપર્યાસ દંડ હોય છે. જેમ દષ્ટિના વિપરીત પણાને કારણે માળામાં સર્પનો ભ્રમ થાય છે, અતદ્વરૂપ વસ્તુ તદ્વરૂપ દેખાય છે.

હવે બીજું ઉદાહરણ બતાવે છે—જેમ કોઈ પુરૂષ (૧) ગ્રામ ઘાત-વાડથી વીંટાયેલા પ્રદેશને ગ્રામ-ગામ કહે છે, તેનો ઘાત કરવાવાળો ગ્રામ-ઘાતક કહેવાય છે. (૨) આકાર ઘાત-સોના અને રત્નોની ઉત્પત્તિના સ્થાનને આકર કહે છે, તેનો નાશ કરવાવાળાને આકરઘાતક કહે છે. (૩) નગર-ઘાત-અઢાર પ્રકારના કર વિનાના સ્થાનને નગર કહેવાય છે. તેનો ઘાત કરનાર નગરઘાતક કહેવાય છે. (૪) ખેડઘાત-ધૂળના પ્રાકાર-કોટથી યુક્ત સ્થાનને ખેટ કહે છે. તેનો ઘાત કરવાવાળાને ખેડઘાતક કહેવાય છે. (૫) કર્ખંટઘાત-કુત્સિત નગરને કર્ખંટ કહે છે. તેનો ઘાત કરવાવાળાને કર્ખંટ ઘાતક કહેવાય છે. (૬) મડંબઘાત-અઢી ગાઉ સુધીમાં જેની વચમાં બીજું ગામ ન હોય, એવા સ્થાનને મડંબ કહેવાય છે. તેનો ઘાત કરવાવાળાને મડંબ-

ઘાતક કહે છે. (૭) દ્રોણુમુખઘાત-જળ અને સ્થળ માર્ગથી યુક્ત સ્થાનને દ્રોણુમુખ કહે છે, તેનો ઘાત કરવા વાળાને દ્રોણુમુખઘાતક કહેવાય છે. (૮) પત્તનઘાત-સઘળી વસ્તુઓની પ્રાપ્તિના સ્થાનને પત્તન કહેવાય છે. તેનો ઘાત કરવાવાળો પત્તનઘાતક કહેવાય છે.

(૯) નિગમઘાત—અનેક વાણિજ્ઞ જનોથી વસેલા પ્રદેશને નિગમ કહેવાય છે. તેનો ઘાત કરવાવાળાને નિગમઘાતક કહેવાય છે. (૧૦) આશ્રમઘાત—તાપસોના રહેવાના સ્થાનને આશ્રમ કહેવાય છે. તેનો ઘાત કરવાવાળાને આશ્રમ ઘાતક કહેવાય છે. (૧૧) સંવાહ ઘાત—ખેડુતો દ્વારા અનાજના રક્ષણ માટે બનાવવામાં આવેલ દુર્ગભૂમિસ્થાન, અથવા પર્વતના શિખર પર રહેલા મનુષ્યોના નિવાસ રૂપ સ્થળ વિશેષ અથવા જેમાં જ્યાં ત્યાંના મુસાફરો આવીને નિવાસ કરે એવા સ્થળ વિશેષને સંવાહ કહે છે, તેનો ઘાત કરવાવાળાને સંવાહ ઘાતક કહેવાય છે. (૧૨) સન્નિવેશ ઘાત—જેમાં મુખ્ય રીતે વેપારિયો રહેતા હોય તેવા સ્થળ વિશેષને સન્નિવેશ કહે છે, તેનો ઘાત કરનારને સન્નિવેશ ઘાતક કહે છે. અથવા રાજધાનીના ઘાતના સમયે જે ચોર ન હોય તેને ચોર માનીને મારી નાખે છે. અર્થાત્ રાજધાની વિગેરેના ઘાતના સંબંધમાં વાસ્તવિક રીતે જે ઘાત કરનારા હોય, તે કયાંય ભાગી ગયેલ હોય, અને જેણે ઘાત ન કર્યો હોય અને દૈવવશાત્ તે કયાંયથી ત્યાં આવી ગયેલ હોય રાજપુરૂષો તેને જ ચોર માનીને હંડ આપે છે, તો તેને દષ્ટિવિપર્યાસ હંડ કહેવાય છે, દષ્ટિના વિપર્યાસથી હંડ દેવાવાળાને તેના નિમિત્તે પાપકર્મનો બંધ થાય છે. આ રીતે આ દષ્ટિ વિપર્યાસ હંડ નામનું પાંચમું ક્રિયાસ્થાન છે. ॥૬॥

(૬) મૃષા પ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન

‘અહાવરે છટ્ટે ફિરિયટ્ટાળે’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—પાંચમું ક્રિયાસ્થાન કહ્યા પછી હવે આ છટ્ટા ક્રિયાસ્થાનનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે. તે આ પ્રમાણે છે.—છટ્ટા ક્રિયાસ્થાન મૃષાવાદના નિમિત્તથી થાય છે તેથી જ તે મૃષાવાદ પ્રત્યયિક કહેવાય છે. તે આ પ્રમાણે છે.—કોઈ પુરૂષ પોતાને માટે, જ્ઞાતિજનો માટે, ઘર માટે, પરિવાર અર્થાત્ પુત્ર, કલત્ર, નોકર, ખાટલા વિગેરેના નિમિત્તે પોતે અસત્ય બોલે છે, બીજા પાંસે અસત્ય વચન બોલાવે છે, અથવા મિથ્યા ભાષણ કરવાવાળાનું

અનુમોદન કરે છે. તે તેમ કરવાથી તેને મિથ્યા લાપણના કારણે પાપકર્મનો ખંધ થાય છે. એજ મૃષા પ્રત્યયિક નામનું છદ્ધું ક્રિયાસ્થાન કહેવાય છે.

તાત્પર્ય એ છે કે—જે પુરૂષ પોતાને માટે અથવા પોતાના પરિવાર વિગેરે માટે સ્વયં અસત્ય વચન બોલે છે, બીજાઓને અસત્ય વચન બોલાવે છે, અથવા અસત્ય બોલવાવાળાનું અનુમોદન કરે છે, તેને મૃષાવાદથી થવા વાળું પાપકર્મ લાગે છે.

આનાથી પહેલાં પાંચ ક્રિયાસ્થાનો કહેવામાં આવ્યા છે. એ બધામાં સાક્ષાત્ અથવા પરંપરાથી વધારે અથવા ઓછી હિંસા હોય જ છે, તેથીજ તેને ‘દંડ સમાધાન’ સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે. છઠ્ઠી આરંભીને તેરમા સ્થાન સુધી જે સ્થાનો કહેવામાં આવનારા છે, તેમાં પ્રાયઃ પ્રાણવધ હોતો નથી તેથી તેને ‘દંડસમાધાન’ સંજ્ઞા ન આપતાં ‘ક્રિયાસ્થાન’ શબ્દથી જ કહેલ છે. ॥૭॥

(૭) અદત્તાદાન પ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન—

‘અદાવરે સત્તમે કિરિયદ્વાળે’ ધૃત્યાદિ

ટીકા—છદ્ધું ક્રિયાસ્થાન કહીને હવે સાતમું ક્રિયાસ્થાન બતાવવામાં આવે છે.—સાતમું ક્રિયાસ્થાન અદત્તાદાન પ્રત્યયિક કહેવાય છે. તેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે.—કોઈ પુરૂષ પોતાના નિમિત્તે અથવા યાવત્ પરિવારને નિમિત્તે પોતે જ અદત્ત (માલિકે આપ્યા વગરનું) ગ્રહણ કરે છે. અર્થાત્ ધનના માલિક પાસે યાચના કર્યા વિનાજ તેના ધનને ચોરીથી ગ્રહણ કરી લે છે, અથવા બીજાની પાસેથી અદત્તને ગ્રહણ કરાવે છે, અથવા અદત્તનું ગ્રહણ કરવાવાળાનું અનુમોદન કરે છે. તે પુરૂષને અદત્તાદાનના નિમિત્તે પાપકર્મનો ખંધ થાય છે. આ અદત્તાદાન પ્રત્યય ક્રિયાસ્થાન કહેવામાં આવે છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—જે ધનનો સ્વામી કોઈ બીજો હોય અથવા કોઈ પણ માલિક ન હોય, એવા ધનને પોતાના માટે અથવા બીજાના માટે અથવા સ્વયં ગ્રહણ કરવાવાળો, બીજા પાસે ગ્રહણ કરાવવા વાળા અને ગ્રહણ કરવાવાળાને અનુમોદન કરવાવાળા અદત્તાદાનથી થવાવાળા કર્મથી ખંધાય છે. આ અદત્તાદાન પ્રત્યય નામનું ક્રિયાસ્થાન છે ॥૮॥

(૮) અધ્યાત્મપ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન

‘અહાવરે અટ્ટમે કિરિયટ્ટાણે’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આઠમું ક્રિયાસ્થાન અધ્યાત્મ પ્રત્યયિક કહેવાય છે. આત્માના આશ્રયથી જે હોય તે અધ્યાત્મ છે. તાત્પર્ય એ છે કે—આ ક્રિયાસ્થાન ક્રોધ વિગેરેના નિમિત્તથી હોય છે. તેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે.—કોઈ પુરૂષ એવો હોય કે—કોઈ વિસંવાદનું બાહ્ય-બહારના કારણ વિનાજ હીન, દીન, ચિન્તા અને શોકના સાગરમાં ડૂબેલો, હથેલી પર મુખને થોભીને, આર્તધ્યાનથી યુક્ત તથા ધરતી તરફ નજર લગાવેલો હોય છે, તે ચિન્તામાં મગ્ન રહે છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—કોઈ કોઈ મનુષ્ય નિષ્કારણ-કારણ વિનાજ ચિન્તાથી પીડિત મનવાળા, હથેલી પર માથું રાખેલ અને નીચેની તરફ નજર કરીને કંઈક સોચ-શોક યુક્ત બનીને વિચારતો હોય છે. ત્યાં ચિંતાનું કોઈ બાહ્ય કારણ હોતું નથી, તેથી જ કોઈ આન્તરિક-અંતરનું કારણ હોતું જોઈએ. તે શું કારણ છે? તે બતાવે છે—એવા પુરૂષને ચિંતાથી મનમાં થવાવાળા ચાર કારણો નિશ્ચયથી કહેલ છે.—તે ચાર કારણો ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ છે.

જે કે ક્રોધ વિગેરે આત્માના સ્વાભાવિક ધર્મ નથી. કેમ કે તે ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થાય છે. અને જે તેમને આત્માનો સ્વાભાવિક ધર્મ માની લેવામાં આવે, તો મુક્ત અવસ્થામાં પણ-જ્ઞાન, દર્શન વિગેરેની જેમ તેમનું અસ્તિત્વ સ્વીકારવું પડશે. તો પણ તે આત્માનો અસાધારણ વૈભાવિક ભાવ છે. અને હું ક્રોધવાળો છું. એવી ખાત્રી પણ થાય છે. તે કારણે વ્યવહાર નયથી તેને આત્માનો ધર્મ કહ્યો છે. આ ક્રોધ વિગેરે વિકારોજ બાહ્ય કારણના અભાવમાં પુરૂષના ઉદાસીન પણાનું કારણ બને છે. એવા પુરૂષને ક્રોધ વિગેરેને નિમિત્તે પાપનો બંધ થાય છે. આ અધ્યાત્મ-પ્રત્યયિક નામનું આઠમું ક્રિયાસ્થાન કહેલ છે. ॥૬॥

(૯) માનપ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન

‘અહાવરે જવમે કિરિયઢુળે’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આઠમા ક્રિયાસ્થાનનું નિરૂપણ કરીને હવે નવમું ક્રિયાસ્થાન માન પ્રત્યયિક કહેવાય છે. તેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે.—કોઈ પુરૂષ જાતિમદ્ અથવા કુળ મદથી અર્થાત્ હું આવી ઉચ્ચી ક્ષત્રીય વિગેરે જાતિનો છું. હું ઇંદ્રનાકુ વિગેરે વિશેષ પ્રકારના કુળમાં જન્મ્યો છું. મારા વિના બીજા હીન-નીચી જાત અને નીચા કુળના છે, આવા પ્રકારનું અભિમાન કરે છે, તે કુલમદ્ કહેવાય છે. તથા શરીર વચન અથવા મન સંબંધી સામર્થ્યનો ગર્વ કરે છે, તે બલ મદ્ કહેવાય છે. હું સુંદર છું. બીજાઓ તેવા સુંદર નથી, આ પ્રમાણે રૂપનું અભિમાન કરે છે, તે રૂપમદ્ છે. તપનું અભિમાન કરે છે, શ્રુતનો મદ્ કરે છે, લાભનો મદ્ કરે છે. ઐશ્વર્યનો મદ્ કરે છે. પ્રજ્ઞા-અર્થાત્ બુદ્ધિનો મદ્ કરે છે. આ મદોમાંથી કોઈ પણ એક મદસ્થાનથી મત્ત-ગર્વવાળો હોય છે, અને તે કારણે બીજાનો તિરસ્કાર કરે છે. નિંદા કરે છે. ઘૃણા કરે છે. ગર્હા કરે છે; પરાભવ કરે છે, અપમાન કરે છે, અને કહે છે કે-આ વિશેષ પ્રકારથી જાતિવાન અથવા કુળવાન નથી, હું વિશેષ પ્રકારની જાત-કુળ અને બળ વિગેરેથી યુક્ત છું. આવા પ્રકારનું અભિમાન ધારણ કરતા થકા પોતાનો ઉત્કર્ષ પ્રગટ કરે છે, બીજાઓ કરતાં પોતાને શ્રેષ્ઠ માને છે, એવા અહંકારીને આ રીતે બીજાની નિંદા કરવાથી અને પોતાનો ઉત્કર્ષ પ્રગટ કરવાથી ઇહ-પરલોક સંબંધી જે ક્ષણ પ્રાપ્ત થાય છે, તે શાસ્ત્રકાર પોતે બતાવે છે.—આવો અભિમાની પુરૂષ જ્યારે મરે છે, અને જે શરીરને હીધે તે આવો મદોન્મત્ત બન્યો હતો તે શરીરને પણ છોડે છે, ત્યારે કેવળ તેના કરેલા કર્મોજ તેના સહાયક થાય છે. અને તે પરવશ થઈને પરલોકમાં આદ્યો જાય છે. અને તે પછી એક ગર્ભમાંથી બીજા ગર્ભમાં, અને એક જન્મથી બીજા જન્મમાં ઉત્પન્ન થઈ વારંવાર મૃત્યુને પ્રાપ્ત થાય છે. એક નરકથી બીજા નરકમાં અર્થાત્ એક દુઃખ સ્થાનમાંથી બીજા દુઃખના સ્થાનને પ્રાપ્ત થાય છે. ગર્ભ, જન્મ, મરણ, અને નરક વિગેરેની વેદનાઓનો વારંવાર અનુભવ કરે છે. અર્થાત્ લોગવે છે.

અભિમાનના આ દુઃખમય ક્ષણો વિચાર કરીને કોઈ પણ પ્રકારે જાતિ વિગેરેનું અભિમાન ન કરે. કોઈનું અપમાન ન કરે, પરંતુ કિંપાક ક્ષણની જેમ અભિમાનથી ડરતા રહે.

અભિમાનીને એટલું જ અશુભ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ નહીં પણ તેનાથી પણ વધારે ફળ તેને લોગવવું પડે છે, હવે તે બતાવે છે—આ લોક અથવા પરલોકમાં જે અભિમાની પુરૂષ છે, ઉગ્રતર છે, અહંકારી છે, પ્રકૃતિથી ચપળ છે, અને માની છે, તેને ગર્વથી થવાવાળા પાપકર્મનો અંધ થાય છે. અર્થાત્ અભિમાનના કારણે કુત્સિત કર્મ ઉત્પન્ન થાય છે. આ માન પ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન કહેલ છે. ॥૧૦॥

(૧૦) મિત્રદ્રેષ પ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન

‘અહાવરે દસમે કિરિયદ્વાળે’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—નવમા ક્રિયાસ્થાનના નિરૂપણ પછી દસમા ક્રિયાસ્થાનનું નિરૂ-

પણ કરવામાં આવે છે. દસમું ક્રિયાસ્થાન મિત્રદ્રેષ પ્રત્યયિક કહેવાય છે. તેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—કોઈ પુરૂષ માતા, પિતા, ભાઈ, ભગિની-બહેન, પત્ની, પુત્ર અથવા પુત્રવધૂની સાથે રહેતો હોય, તેઓ પૈકી કોઈનાથી કોઈ નાનો એવો અપરાધ થઈ જાય, તો તેને પોતે ભારે ઠંડ-શિક્ષા કરે છે, જેમકે—બહેન વિગેરેને ઠંડા પાણીમાં પાડે છે. તેના શરીર પર ઠંડું પાણી છાંટે છે, ઉનાળામાં અપરાધીના શરીર પર અગ્નિ પર ગરમ કરેલ પાણી નાખે છે, અગ્નિથી શરીરને બાળે છે. આગ સળગાવીને અપરાધીને તેમાં પાડે છે, જોતરથી, વેતથી, આર લગાવેલા ઠંડાથી, ચામડાના ચાબુકથી, ફરસાથી, લતાથી કોઈ પણ પ્રકારથી મારી મારીને અપરાધીના પડખાના ભાગની ચામડી ઉખેડી નાખે છે, અથવા લાકડીથી, હાડકાથી, ઘુસ્તાથી, ઢબલાથી, કપાળથી, શરીર પર પીડા પહોંચાડે છે ઠંડા મારી મારીને શરીરને ઢીલું કરી દે છે. એવો પુરૂષ જ્યારે ઘરની અંદર રહે છે, તો તેના માતા, પિતા, ભાઈ, બહેન વિગેરે દુઃખી અને ઉદાસ રહે છે, અને જ્યારે તે ઘરની બહાર નીકળી જાય છે, ત્યારે તેઓ સઘળા પ્રસન્ન થાય છે, જેમ હિમના નાશ થવાથી કમળ વન ખીલી ઉઠે છે, તેમ તેઓ ખુશ થાય છે એવો પુરૂષ બગલમાં દડો વિગેરે રાખે છે, થોડા અપરાધની ભારે શિક્ષા કરે છે. શિક્ષાને જ મુખ્ય ગણે છે. અને જે કોઈનું હિત કરનાર થતો નથી, જે પોતાના ભાઈ વિગેરેની સાથે પણ ડંડાથી વાત કરે છે, તે બીજાનું શું કહ્યાણુ કરે? એવો પુરૂષ આ લોકમાં પોતાનું અહિત કરે છે, અને પરલોકમાં હંમેશાં જ્વલનશીલ-બળતરાના સ્વભાવ વાળો હોય છે. ચાડિયો હોય છે, એવા પુરૂષને મિત્રદ્રેષ પ્રત્યયિક પાપકર્મનો અંધ થાય છે, આ મિત્રદ્રેષ પ્રત્યયિક નામનું ક્રિયાસ્થાન છે. ॥૧૧॥

(૧૧) માયા પ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન

‘અહાવરે એકકારસમે કિરિયદ્રાણે’ ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—મિત્રદ્વેષ પ્રત્યયિક નામનુ દસમાં ક્રિયાસ્થાનનું નિરૂપણ કરવામાં આવી ગયું હવે આ અગિયારમું ક્રિયાસ્થાન માયા પ્રત્યયિક નામનું કહેવામાં આવે છે.—જે પુરૂષ ગૂઢ—એટલે કે જેનો બીજાઓને પત્તો ન લાગે એવા સ્વભાવવાળો હોય છે, લોકોને વિશ્વાસમાં લઈને તેઓને ઠગે છે, ઘુવડની પાંખની માફક અત્યંત હલકા હોવા છતાં પણ પોતાને પર્વતની જેમ ભારે—મહાન માને છે, તેઓ આર્ય હોવા છતાં પણ અનાર્ય ભાષાઓનો પ્રયોગ કરે છે, અન્ય પ્રકારના હોવા છતાં પણ પોતાને વિદ્વાન કહેવડાવે છે, અને કંઈક પૂછવામાં આવે ત્યારે ઉલટી વાત કહે છે. ન્યાયની વાત પૂછવામાં આવે તો બીજી જ વાત કહે છે. જીવ રક્ષા વિગેરેનો સ્વીકાર ન કરતાં અને પ્રસંગોપાત ઉપસ્થિત વિષયને છોડીને અપ્રાસંગિક—પ્રસંગ વિનાના પ્રાણુતિપાત વિગેરેનું કથન કરે છે.

જેમ કોઈ પુરૂષ હૃદયમાં પેટેલા શલ્યને પોતે કહાડતો નથી, બીજા પાંસે પણ કઢાવતો નથી, તેમજ એ શલ્યનો નાશ પણ કરતો નથી, પરંતુ તેને છૂપાવે છે. તેથી તે શલ્યથી અંદરને અંદર જ—મનમાં જ પીડાનો અનુભવ કરે છે, એજ પ્રમાણે માયાવી પુરૂષ માયા કરીને તેની આલોચના કરતો નથી, તથા પ્રતિક્રમણ કરતો નથી, નિંદા કરતો નથી, ગર્હા કરતો નથી, તેમજ તેનું નિવારણ કરતો નથી, તથા વિશેષધન—શુદ્ધિ કરતો નથી, અને તે ફરી ન કરવાનો પ્રયત્ન કરતો નથી, તથા તે માયાની વિશુદ્ધિ માટે યોગ્ય પ્રાયશ્ચિત—તપ કર્મનો સ્વીકાર કરતો નથી, એવો માયાવી પુરૂષ આ લોકમાં દુઃખ ભોગવે છે. પરલોકમાં પણ વારંવાર દુઃખ ભોગવે છે. તે બીજાઓની નિંદા કરે છે. ગર્હા કરે છે. પોતાની પ્રશંસા કરે છે. વારંવાર માયાચાર પૂર્વક અનુષ્ઠાન કરે છે. પરંતુ માયા રૂપ અસહાયરણથી નિવૃત્ત થતા નથી. પ્રાણીઓની હિંસા કરીને પણ તેને છૂપાવે છે. તે અશુભ લેશ્યા

વાળા હોય છે. એવા માયાવીને માયાના નિમિત્તથી પાપકર્મનો બંધ થાય છે. આ રીતે માયા પ્રત્યયિક નામનું અગ્યારમું ક્રિયાસ્થાન કહેલ છે. ॥૧૨॥
(૧૨) લોભપ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન

‘અહાવરે વારસમે કિરિયદાળે’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—માયાપ્રત્યયિક નામના ક્રિયાસ્થાનનું નિરૂપણ કરવામાં આવી ગયું હવે ખારમા લોભ પ્રત્યયિક નામના ક્રિયાસ્થાનનો આરંભ કરવામાં આવે છે.—ખારમું ક્રિયાસ્થાન લોભ પ્રત્યયિક કહેવાય છે.

જે આ જંગલમાં વસનારા તાપસ લોકો હોય છે,—કોઈ પાખંડીઓ વનમાં વાસ કરે છે. અને ત્યાં કંદમળ અને પાનડા તથા સચિત્ત જળનો ઉપભોગ કરે છે, કોઈ ઝાડના મૂળમાં રહે છે. કોઈ પાનડા વિગેરેની કુટિરો બનાવીને રહે છે, કોઈ ગામમાં પોતાનો નિર્વાહ કરતા થકા ગામમાં જ રહે છે. અથવા ગામની નજીકમાં નિવાસ કરે છે. અથવા ગામની સમીપે નિવાસ કરે છે, આ પાખંડી જો કે ત્રસ જીવોનો ઘાત કરતા નથી તો પણ પોતાના—નિર્વાહ માટે એકેન્દ્રિય જીવોનો ઘાત કરે જ છે. તાપસો વિગેરે દ્રવ્યપણાથી અનેક પ્રકારના વ્રતોનું પાલન કરતા થકા પણ ભાવ વ્રતનું પાલન કરતા નથી, કેમકે ભાવ વ્રતનું પાલન કરવા માટે સમ્યક્ જ્ઞાનની અપેક્ષા રહે છે. અને તેઓમાં તે હોતું નથી. તેથી વાસ્તવિક રીતે તેઓ વ્રત વિનાના જ હોય છે. તે પાખંડિયો પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટે અનેક પ્રકારની કથાઓ પણ કર્યા કરે છે, તેઓના વચનો અંશતઃ સત્ય અથવા અસત્ય હોય છે. તેઓ કહે છે.—કે અમે બ્રાહ્મણ તાપસ છીએ તેથી મારવાને યોગ્ય નથી આ શૂદ્ર છે, તેને ચાખકા વિગેરેથી તથા ડંડા વિગેરેથી મારવા જોઈએ એવા પાખંડિયોના સંબંધમાં સૂત્રકાર કહે છે કે—તેઓ જંગલમાં નિવાસ કરનારાઓ, કુટિરો બનાવીને રહેનારાઓ, ગ્રામની સમીપમાં નિવાસ કરનારાઓમાં કોઈ કોઈ શુદ્ધ ક્રિયાઓ કરવાવાળા હોય છે, તેઓ સર્વ સાવધથી વિરત હોતા નથી, તેમજ સર્વ વ્રતોનું પાલન કરવાવાળા પણ હોતા નથી. સઘળા, પ્રાણી, ભૂતો, જીવો, અને સત્ત્વોની હિંસાથી સર્વથા નિવૃત્ત થતા નથી, તેઓ સાચા કે ખોટા વચનોનો પ્રયોગ કરે છે, જેમકે—અપરાધ હોવા છતાં પણ હું હંતવ્ય—મારવા યોગ્ય નથી, અર્થાત્ દંડ વિગેરેથી શિક્ષા કરવાને યોગ્ય નથી, અન્ય શૂદ્ર વિગેરે હંતવ્ય—શિક્ષા કરવાને યોગ્ય છે, હું અયોગ્ય કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવા યોગ્ય નથી. ખીજા શૂદ્રો વિગેરે તેવા કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરાવવા યોગ્ય છે, હું દાસ અથવા ચાકર બનવાને

યોગ્ય નથી. બીજાઓ દાસ બનાવવાને યોગ્ય છે, હું સંતાપિત કરવાને યોગ્ય નથી. અર્થાત્ અન્નપાણીમાં રોકાવટ કરીને અથવા તડકા વિગેરેમાં ઉભા રાખીને સંતાપવા યોગ્ય નથી, પણ તેવા સંતાપ પહોંચાડવાને યોગ્ય બીજાઓ છે, હું વિષ અથવા શસ્ત્ર વિગેરેથી મારવાને યોગ્ય નથી, બીજાઓ તેવી રીતે મારવાને યોગ્ય છે. આવા પ્રકારના વચનો બોલવા વાળા તે તાપસો વિગેરે પાખંડી, સ્ત્રિયો અને કામલોગોમાં મૂર્ચ્છિત હોવાથી ગૃહિ-આસક્તિ યુક્ત હોય છે. તેઓ હંમેશાં કામલોગોની તપાસમાં લાગ્યા રહે છે. વિષયોમાં ગુંથાયેલા રહે છે. શિષ્ટજનો દ્વારા તેઓ નિન્દિત હોય છે. હંમેશાં કામલોગની ચિંતામાં ડૂબી રહે છે. યાવત્ ચાર, પાંચ, છ અથવા દસ વર્ષ સુધી થોડા કે વધારે લોગ્ય પદાર્થોનો ઉપભોગ કરીને કાલનો સમય આવતાં કાલ ધર્મ પામીને અસુરનિકાયમાં કિલ્લિષ્ણિક પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે.

આયુ કર્મ પ્રમાણે ત્યાં દેવ શરીરથી ભોગ ભોગવીને કર્મના ક્ષીણ થવાથી દેવલોકથી ચલે છે. અને વારંવાર ગુંગા-તોતળાની જેમ અસ્પષ્ટ વચનો બોલે છે, જન્મથી આંધળા અથવા જન્મથી ગુંગા-હોય છે. આ રીતે તે પાખંડીયોને લોભના નિમિત્તથી પાપકર્મનો બંધ થાય છે. આ લોભ પ્રત્યયિક નામનું આરમ્બ ક્રિયાસ્થાન કહેવાય છે.

મુક્તિ ગમનને યોગ્ય શ્રમણે આ ખાર ક્રિયાસ્થાનને સ્પર્શિથી સારી રીતે અનર્થ કારક સમજીને પ્રત્યાખ્યાન પરિણાથી તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. અર્થાત્ અર્થદંડથી આરંભીને લોભપ્રત્યયિક સુધીના ખાર ક્રિયાસ્થાનને જાણીને તેનો ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. ॥૨૦૦૧૩॥

(૧૩) ઈર્યાપયિક ક્રિયાસ્થાન

‘ઋહાવરે તેરસમે કિરિયદ્વાણે’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—બાર ક્રિયાસ્થાનોતું નિરૂપણ કરવામાં આવી ગયું હવે તેરમું ક્રિયાસ્થાન ઐર્યાપથિક કહેવાય છે.

જન શાસનમાં સ્વાત્મ સ્વરૂપમાં રહેવું તે આત્મભાવ કહેવાય છે. આત્મા નિરતિશય સુખ સ્વરૂપ છે. પરંતુ અનાદિકાળના કર્મમળ દ્વારા દંકાયેલ અને મલીન હોવાના કારણે તે સ્વરૂપ ગુપ્ત જેવું હોય છે. બ્યારે કોઈ લભ્ય જીવ પહેલાં પ્રાપ્ત કરેલા પુણ્યના બાકથી ઘર વિગેરેના સંબંધનો ત્યાગ કરીને દીક્ષાનો સ્વીકાર કરે છે. અને વિશેષ પ્રકારની તપશ્ચર્યા વિગેરે દ્વારા કર્મોનો નાશ કરે છે. ત્યારે તે આત્મભાવને પ્રાપ્ત કરે છે. આ રીતે આત્મભાવને પ્રાપ્ત કરવા માટે જેઓ સંસારથી યુક્ત છે, અનગાર થઈને દીક્ષા ધારણ કરી ચૂક્યા હોય છે, ઈર્યા સમિતિથી સમિત છે, ભાષા-સમિતિથી યુક્ત છે, અર્થાત્ સાવધ ભાષાનો ત્યાગ કરી ચૂક્યા હોય છે, એવણા સમિતિ આદાનભાંડ માત્ર નિક્ષેપણા સમિતિ તથા ઉચ્ચાર, પ્રસ્તવણ શિંઘાણુ ખેલ્લ, જલ્લ, પરિઠાપનિકા સમિતિથી યુક્ત છે, અર્થાત્ મળભૂત્ર કફ થૂક, નાકનો મેલ (ગુંગા) જલ્લ-મેલ વિગેરેનો ત્યાગ કરવામાં યતનાવાળા હોય છે. મન, વચન અને કાય સમિતિથી સંપન્ન-યુક્ત છે, મન, વચન અને કાય ગુપ્તિથી ગુપ્ત છે. જેણે સઘળી ઇન્દ્રિયોતું ગોપન (વિષયથી વિમુખ) કરી લીધું છે, જેઓ ગુપ્ત બ્રહ્મચારી છે. ગમન ક્રિયામાં ઉપયોગવાળા છે, સુવામાં ઉપયોગવાળા છે, ઉભા રહેવામાં ઉપયોગવાળા છે, બેસવામાં ઉપયોગવાળા છે, શરીરને ખંજવાળવામાં પણ ઉપયોગવાળા છે. આહાર કરવામાં ઉપયોગ વાળા છે. બોલવામાં ઉપયોગ વાળા છે. નિરવધ વચનોનો જ પ્રયોગ કરે છે; વસ્ત્ર, પાત્ર, કાંબળ, પાદપ્રોંછન, સદોરક મુહપત્તી વિગેરે ગ્રહણ કરવામાં અને રાખવામાં ઉપયોગ વાળા છે, વધારે શું કહેવાય ? જેઓ આંખનો પલકારો મારવામાં પણ ઉપયોગવાળા છે, કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-જેઓ પ્રત્યેક ક્રિયાઓ ઉપયોગ પૂર્વકજ કરે છે, સંપૂર્ણપણાથી વિકૃત એવા એ સાધુ અનન્ય ભાવનાવાળા મોક્ષના અધિકારી બને છે. એવા સાધુને પણ જુદી જુદી માત્રાથી અનેક પ્રકારની સૂક્ષ્મ એવી ઐર્યાપથિકી ક્રિયા લાગે છે. જેને સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવાળાઓ પણ મુશ્કેલીથી જ બાણી શકે છે. તે ઐર્યાપથિકી ક્રિયા પહેલાં સમયમાં સૂક્ષ્મતમ કાળમાં-(જે આગ-

મથી જાણવા યોગ્ય હોય છે) બંધાય છે. અને સ્પૃઠ થાય છે. બીજા સમયમાં વેદન કરાય છે. અને ત્રીજા સમયમાં નિર્જીર્ણ થઈ જાય છે.

તાત્પર્ય એ છે કે—અગ્યારમા ખારમા અને તેરમા ગુણસ્થાનમાં કષાયનો ઉદય થતો નથી, તેથી જ એ સમયે કષાયના નિમિત્તથી થવાવાળા સ્થિતિ-બંધ અને અનુભાગ બંધનો પણ અભાવ થઈ જાય છે, પરંતુ યોગના વિદ્યમાન પણથી પ્રકૃતિબંધ અને પ્રદેશબંધ એ વખતે પણ હોય છે. અર્થાત્ યોગના કારણે કર્મદલિક બંધાય છે. અને તેમા જૂદા જૂદા પ્રકારના સ્વભાવો પણ ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ કષાયના અભાવના કારણે તેઓ આત્મામાં રહેતા નથી, અને ફળ પણ આપી શકતા નથી. એજ કારણથી અહિયાં કહેવામાં આવ્યું છે કે—ઐર્યાપથિકી ક્રિયા પ્રથમ સમયમાં બદ્ધ અને સ્પૃઠ થાય છે. બીજા સમયમાં કેવળ પ્રદેશોથી (અનુભાગથી નહીં) તેનું વેદન થાય છે. અને ત્રીજા સમયમાં તેની નિર્જરા થાય છે. અર્થાત્ તેની કર્મ સંજ્ઞા પણ રહેતી નથી.

આ રીતે તે કષાય વિનાના વીતરાગ પુરૂષને ઐર્યાપથિકી ક્રિયા હોય છે, અને તેના નિમિત્તથી તેને સાવધ કર્મ થાય છે. આ તેરમું ઐર્યાપથિક ક્રિયાસ્થાન કહેવાય છે.

શ્રી સુધર્માસ્વામી જંબૂસ્વામીને કહે છે કે—હે જગ્ગૂ તીર્થંકર દ્વારા પ્રરૂપિત ક્રિયાસ્થાન મેં તમને કહ્યા છે, જે તીર્થંકર ભૂતકાળમાં થઈ ચુક્યા છે. વર્તમાનમાં છે. અને ભવિષ્યમાં થનારા સઘળા અરિહન્ત ભગવન્તોએ આ તેર ક્રિયાસ્થાન કહ્યા છે. કહે છે, અને કહેશે, તેનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. કરે છે. અને કરશે. તેઓ આજ પ્રમાણે સ્વયં આચરણ કરે છે કેમકે તેઓ ધર્માચાર્ય છે. આચાર્યનું લક્ષણ આ રીતે કહેલ છે. જે શાસ્ત્ર પ્રમાણે સ્વયં આચરણ કરે છે. અને બીજાને પણ આચરણમાં સ્થાપિત કરે છે, તે આચાર્ય કહેવાય છે,

આ પ્રમાણે ભૂતકાળમાં જે તીર્થંકર થયા છે, તેઓએ આ તેરમા ક્રિયાસ્થાનનું સેવન કર્યું છું, વર્તમાન કાળના તીર્થંકર ભગવાન્ આનું જ સેવન કરે છે. અને ભવિષ્ય કાળના તીર્થંકર ભગવાન્ આનું જ સેવન કરશે. ॥૧૪॥

‘અદુત્તરં ચ જં’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—પાપના કારણભૂત ક્રિયાસ્થાનોનું નિરૂપણ કરીને હવે એ વિદ્યા બતાવે છે કે—જેના કારણે પુરૂષ વિજયવાળો થાય છે, અથવા જેનું તે અન્વેષણ—શોધ કરે છે, તે વિદ્યા બતાવે છે.—

આ સંસારમાં અનેક પ્રકારની યુદ્ધિવાળા અનેક પ્રકારના અભિપ્રાય-વાળા, અનેક પ્રકારના શીલ-સ્વભાવ અથવા આચારવાળા, અનેક પ્રકારની રૂચિવાળા, અનેક પ્રકારના આરંભવાળા અને અનેક પ્રકારના અધ્યવસાય-વાળા, પુરૂષોમાં કોઈ વસ્તુ વેચે છે, તો કોઈ વાસણ વિગેરે વેચે છે. સઘળા મનુષ્યો એક પ્રકારના હોતા નથી. બધાજ એક બીજાથી વિલક્ષણ પ્રકારના હોય છે. તેથી જ તેઓ પોતા પોતાની રૂચિ પ્રમાણે અનેક પ્રકારના પાપશ્રુતોનું અધ્યયન કરતા જોવામાં આવે છે, આ લોક સંબંધી ફળના ઉપલોભ કરવા માટે લોકો જે પાપ વિદ્યાઓને ગ્રહણ કરે છે, તેને અહિંયાં ગણાવવામાં આવે છે, એવી વિદ્યાઓથી પરલોકમાં આત્મકલ્યાણ થતું નથી, પરંતુ તેનાથી પરલોક બગડે જ છે. જેઓ આ વિદ્યાઓનો અભ્યાસ કરે છે, અને તેના જ આશરથી જીવનનો નિર્વાહ કરે છે, મોક્ષ તેનાથી દૂર જ રહે છે. આ વિદ્યાઓ દ્વારા આ લોક સંબંધી ફળ પ્રાપ્ત કરીને પાપી પુરૂષ મૃત્યુ પામ્યા પછી પરલોકમાં પાપોનું ફળ લોગવે છે, અને ફરીથી અત્યંત પાપ-મય યોનિમાં જન્મ લે છે. આ રીતે તે આ સંસાર ચક્રથી બહાર નીકળી શકતો નથી, તેથી જ ક્ષિવેકી મનુષ્યો આ વિદ્યાઓને કર્મ બંધના હેતુ રૂપ માનીને તેનો ત્યાગ કરે છે. મંદ યુદ્ધિવાળાઓને એજ વિદ્યા રૂચિ કર હોય છે. તે પાપવિદ્યાઓ આ પ્રમાણે છે.

(૧) લૌભ-ભૂમિ સંબંધી શાસ્ત્ર, કે જેનાથી ધરતીકંપ વિગેરેનું શુભ અથવા અશુભ ફળ સૂચિત થાય છે. (૨) ઉત્પાત-દિવસમાં શિયાળવાનું રૂઢન (રહતું) કરવું. ગાયોની આંખોમાંથી પાણી વહેવા, તથા તેમના પુંછડા ઉંચે લઈને ભાગવું. વિગેરે ઉત્પાતોનું જેમાં વર્ણન કરવામાં આવે છે, તે ઉત્પાત શાસ્ત્ર કહેવાય છે. (૩) સ્વપ્ન-સ્વપ્નાઓનું શુભ અથવા અશુભ ફળ બતાવવા વાળું શાસ્ત્ર (૪) આન્તરીક્ષ-આકાશમાં થવાવાળા મેઘ વિગેરેનું જ્ઞાન જેનાથી

થાય છે, એવું આકાશ સંબંધી કથન કરવાવાળું શાસ્ત્ર (૫) આંગ-અંગ
 સંબંધી શાસ્ત્ર, કે જેનાથી નેત્ર ફરકવા વિગેરેનું જ્ઞાન થાય છે; અર્થાત્
 આંખ, બાહુ-હાથ, બ્રહ્મકુટિ ભમરે; તથા પગ, વિગેરેના ફરકવાનું જ્ઞાન થાય
 છે, તથા તેના ફળનું જ્ઞાન થાય છે, (૬) સ્વર-કાગડા, શિયાળ વિગેરેના
 શબ્દોને સાંભળીને તેનું ફળ બતાવવા વાળું શાસ્ત્ર. (૭) લક્ષણ-હાથો પગો
 વિગેરેમાં જે તલ, શંખ, ચક્ર વિગેરેના લક્ષણો હોય છે તેના ફળનું નિરૂપણ
 કરવાવાળું શાસ્ત્ર (૮) વ્યંજન-શરીરના મસ, તલ, વિગેરેનું ફલ બતાવવા
 વાળું શાસ્ત્ર, (૯) સ્ત્રી લક્ષણ-પદ્મિની, શંખિની, ચિત્રિણી હસ્તિની વિગેરે
 ભેદો બતાવનારું તથા તેના લક્ષણો વિગેરેનું નિરૂપણ કરવાવાળું શાસ્ત્ર (૧૦)
 પુરુષલક્ષણ-પુરુષોના અજ-ખરૂરા અધ, ઘોડો. વૃષ સસલો, વિગેરેના ભેદો
 અને તેના લક્ષણો વિગેરેનું નિરૂપણ કરવાવાળું શાસ્ત્ર (૧૧) હંચ લક્ષણ-
 ઘોડાઓનું સ્વરૂપ બતાવવાવાળું શાસ્ત્ર. (૧૨) ગજલક્ષણ-હાથિયોના શુભ અથવા
 અશુભ લક્ષણ બતાવવા વાળું શાસ્ત્ર (૧૩) ગોલક્ષણ-ગાયોના ભેદો વિગેરે
 બતાવવા વાળું શાસ્ત્ર (૧૪) મેષલક્ષણ ઘેટાઓનું લક્ષણ બતાવવાવાળું શાસ્ત્ર.
 (૧૫) કુરુકુટ લક્ષણ-કુરુકુટાઓના સ્વરૂપ અને ગુણ, સ્વર વિગેરે ભેદોને બતાવ-
 નારું શાસ્ત્ર (૧૬) તિત્તિર લક્ષણ-તેતર સંબંધી શાસ્ત્ર (૧૭) વર્તકલક્ષણ-બતકના
 લક્ષણો બતાવવા વાળું શાસ્ત્ર (૧૮) લાવક લક્ષણ-ચકલીથી પણ નાનું પરંતુ
 તેના જેવા લાવક પક્ષિઓના લક્ષણો બતાવવા વાળું શાસ્ત્ર (૧૯) છત્રલક્ષણ
 (૨૦) ચક્રલક્ષણ (૨૧) ચર્મલક્ષણ (૨૨) ઢંડલક્ષણ (૨૩) અસિલક્ષણ (૨૪)
 મણિલક્ષણ (૨૫) કાકિણી (કોડી) લક્ષણ (૨૬) સુભગાકર-અસુંદરને સુદર
 બનાવવા વાળી વિદ્યા '૨૮' હુલ્લગાકર-સુંદરને અસુંદર 'કદરૂપા' બનાવવા
 વાળી વિદ્યા '૨૮' ગર્ભકરી-અર્ભવતી બનાવવા વાળી વિદ્યા '૨૯' મોહનકરી-
 સ્ત્રિયો અને પુરુષોને મોહ પમાડવા વાળી વિદ્યા '૩૦' આયર્વૃણી-જગતનો
 નાશ કરવાવાળી વિદ્યા (૩૧) પાકશાસની-ઈન્દ્રજાળ (૩૨) દ્રવ્યહોમ-ઉચ્ચા-
 ટન કરવા માટે મધ, ઘી વિગેરે પદાર્થોનો હોમ કરવાવાળી વિદ્યા (૩૩)
 ક્ષત્રીય વિદ્યા-શસ્ત્રાસ્ત્ર સંબંધી વિદ્યા (૩૪) ચન્દ્રચરિત-ચન્દ્રમાની ગતિચાર
 બતાવનારી વિદ્યા (૩૫) સૂર્યચરિત-સૂર્યના ચાર વિગેરેને બતાવવા વાળી
 વિદ્યા (૩૬) શુકચરિત (૩૭) બૃહસ્પતિ ચરિત- (૩૮) ઉલ્કાપાત બતાવવા

વાળી વિદ્યા (૩૯) દિગ્દાહ-દિશાદાહ બતાવવા વાળું શાસ્ત્ર (૪૦) મૃગચક્ર-
 ગ્રામ પ્રવેશના સમયે જનાવરોને જોવાના ફળને બતાવવા વાળું શાસ્ત્ર (૪૧)
 વાયસ પરિમંડલ-કાગડા વિગેરે પક્ષિયોની યોલીના ફળને બતાવવાવાળું શાસ્ત્ર
 (૪૨) પાંશુવૃષ્ટિ-ધૂળ વર્ષાના ફળ બતાવનારું શાસ્ત્ર (૪૩) કેશવૃષ્ટિ કેશ-
 વર્ષાના ફળનું નિરૂપણ કરવાવાળું શાસ્ત્ર (૪૪) માંસ વૃષ્ટિ-શાસ્ત્ર (૪૫) રૂઘિર-
 વૃષ્ટિ શાસ્ત્ર (૪૬) વૈતાલી-જે વિદ્યાથી અચેતન-સૂકા લોકડામાં પણ ચેતન આવી
 જાય છે. (૪૭) જે અર્ધવૈતાલી વૈતાલીવિદ્યાની વિરોધીની વિદ્યા (૪૮) અવ-
 સ્વાપિની-જે વિદ્યાના બળથી જાગતો માણસ પણ ઉંઘી જાય છે. (૪૯)
 તાલોદ્ઘાટની-તાળું ઉઘાડીનાખવા વાળી વિદ્યા (૫૦) શ્વપાકી-ચાણુડાલ
 વિદ્યા (૫૧) શામ્બરી-શંખર સંબંધી વિદ્યા (૫૨) દ્રાવિડી વિદ્યા (૫૩) કાલિંગી
 વિદ્યા (૫૪) ગૌરી વિદ્યા (૫૫) ગાંધારી વિદ્યા (૫૬) અવપતની વિદ્યા-નીચે
 પાડનારી વિદ્યા (૫૭) ઉત્પતની-ઉપર ચડાવવા વાળી વિદ્યા (૫૮) જૃંભણી-
 જૃંભણ બગાસાસંબંધીવિદ્યા (૫૯) સ્તમ્ભની-સ્તંભ કરી દેનારી વિદ્યા (૬૦)
 શ્લેશણી વિદ્યા-ચોંટાડી દેવાવાળી વિદ્યા (૬૧) આમય કારિણી-રોગ ઉત્પન્ન
 કરવાવાળી વિદ્યા (૬૨) નિઃશલ્ય કરણી-નિઃશલ્ય નિરોગી બનાવવાળી વિદ્યા
 (૬૩) પ્રકામણી-કોઈને ભૂત-પ્રેત વિગેરેની બાધા ઉત્પન્ન કરવાવાળી વિદ્યા
 (૬૪) અંતર્ધાની-દૃષ્ટિને અગોચર બનાવનારી વિદ્યા (૬૫) આયમની-નાની
 વસ્તુને મોટી કરી બતાવનારી વિદ્યા વિગેરે પ્રકારની વિદ્યાઓનો અનાય
 લોકો અન્ન માટે પ્રયોગ કરે છે. પાણીને માટે પ્રયોગ કરે છે, વસ્ત્ર માટે
 પ્રયોગ કરે છે. તથા લયન-નિવાસ સ્થાનને માટે પ્રયોગ કરે છે. તેમજ
 અન્ય અનેક પ્રકારના કામલોગોના કારણે પ્રયોગ કરે છે. પરંતુ આ
 વિદ્યાઓ આત્મહિત અથવા પરલોકથી પ્રતિફળ છે. તેનું સેવન કરવાવાળા
 ભ્રમમાં પડેલ છે. અનાય પુરૂષ મૃત્યુના અવસરે મરણ પામીને અસુર
 સંબંધી કિલ્લિબક સ્થાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. પછી ત્યાંથી પોતે કરેલા
 કર્મોનું ફળ લોગવીને ચલે છે, અને ફરીથી જન્મથી ગુંગા અને આંધળાના
 રૂપે જન્મ લે છે. અને વારંવાર જન્મ મરણ ધારણ કરે છે. ॥૧૫॥

જેને પરલોકની ચિંતા થતી નથી તેઓ આ લોકના સુખને જ સર્વસ્વ માનીને અનેક પ્રકારની પાપક્રિયાઓ કરીને ધન ઉપાર્જન કરે છે. અને તે ધનને જ સુખનું સાધન માને છે. તેના પાપકર્મના અનુષ્ઠાનોની ગણતરી કરે છે. ‘સે યગદ્ભો આયદેઽવા’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—જે પાપી પુરૂષના અંતઃકરણમાં આત્મકલ્યાણની ભાવના હોતી નથી, તથા આગળ કહેવામાં આવનારા અનેક પ્રકારના સાવધ કર્મો કરે છે, પોતાના સુખ માટે અથવા શય્યા માટે, ઘર બનાવવા માટે, પરિવાર માટે, પોતાના પરિચિત અથવા પાડોસી માટે પાપકર્મ કરે છે, તે પાપકર્મ આ પ્રમાણે છે—કોઈ પાપી પુરૂષ ધનની સાથે માર્ગમાં જનારા ધનિકનું ધન પડાવી લેવા માટે તેનો પીછો પકડે છે. કોઈ એવું માનીને તેનો પીછો કરે છે કે—અવસર મળતાં આને મારી નાખીને તેનું ધન લઈ લઈશ. કોઈ ધનિકની સેવા એવું માનીને કરે છે કે—વખત મળતાં તેને મારીને તેનું ધન લઈ લઈશ. કોઈ અન્યનું ધન હરી લેવા માર્ગમાં તેની સામે જાય છે. કોઈ ખાતર પાડે છે. અર્થાત્ ભીંત ખોદીને તેમાંથી અંત કરી દે છે. અને તેનું ધન હરી લે છે. આ રીતે પોતાના સ્વામીનો ઘાત કરવાવાળો તે પુરૂષ ઘોર પાપકર્મ કરીને પોતાને પાપિષ્ઠતા રૂપથી પ્રસિદ્ધ કરે છે. કોઈ પુરૂષ કોઈ ગામ વિગેરે તરફ માર્ગમાં જનારા ધનવાનની સામે જઈને માર્ગમાં જ હનન, છેદન, ભેદન, લુપ્તન, વિલુપ્તન અથવા ઉપદ્રાવણ (મારી નાખવા) કરીને તેના ધન વિગેરેનું હરણ કરી લે છે, આ રીતે તે ઘોર પાપકર્મ કરીને પોતાના આત્માને પાપી તરીકે પ્રસિદ્ધ કરે છે. કોઈ પાપી પુરૂષ ખાતર પાડીને ધનવાનના ઘરમાં પેસીને તેના ધનનું હરણ કરી લે છે, આ રીતે તે ઘોર પાપકર્મ કરીને પોતાને ‘આ ચોર છે’ તેમ પ્રસિદ્ધ કરે છે, કોઈ પાપી જીવ ગજવું કાપીને તથા છેદન, ભેદન વિગેરે કરીને ધનવાનના પ્રાણો લઈને તેનું ધન લઈ લે છે. આ રીતે તે ઘોર પાપકર્મ કરીને પોતાને ‘ગજવા કાતર’ તરીકે પ્રસિદ્ધ કરે છે. કોઈ પાપી મેષ ચાલક ઝનીને ઝકરા અથવા કોઈ ખીજા પ્રાણીના હનન, છેદન, ભેદન, વિગેરે કરીને આહાર પ્રાપ્ત કરે છે, આ રીતે ઘોર પાપકર્મ કરીને પોતાને દુનિયામાં પાપિષ્ઠ તરીકે પ્રસિદ્ધ કરે છે. ઘોર પાપ કરીને પોતાને પાપીપણાથી પ્રસિદ્ધ કરે છે. તે વાક્ય આગળ દરેક વાક્યોની સાથે જોડી લેવું જોઈએ,

ઘરમાં પ્રવેશ કરીને ચોરી કરે છે. કોઈ અંથી છેદન કરે છે. અર્થાત્ ગજવા કાપે છે. કોઈ બકરા ચરાવે છે, અને ખાટકી-હત્યારાને તે વેચીને ધન મેળવે છે, કોઈ ધન મેળવવા મટે શૂફરો-ભુંડોને ચરાવે છે, કોઈ જાળ બનાવીને મૃગ વિગેરેને ફસાવે છે. કોઈ પક્ષિયોની હિંસા કરે છે. કોઈ માછલીયો મારીને ધન કમાય છે. કોઈ ગાયોની હિંસા કરે છે. કોઈ ગાયોનું પાલન કરીને ખાટકી-વિગેરેને વેચીને ધન મેળવે છે, કોઈ ચોરના વધ માટે કુતરા પાળે છે, અથવા કુતરાઓને આગળ વાળીને-કશકેરીને કોઈ પ્રાણીની હિંસા કરે છે. હવે તેઓના કૃત્યો બતાવે છે. કોઈ કૂર પુરૂષ માર્ગમાં જનારા કોઈ ધનવાનનો પીછો પકડીને તેને લાકડીથી મારે છે. તરવાર વિગેરેથી કાપી નાખે છે, ભાલા વિગેરેથી તેને વીંધી નાખે છે. વાળ વિગેરે ખેંચીને પીડા ઉપજાવે છે. ચાબકા વિગેરેથી મારે છે. અત્યંત દુઃખ ઉપજાવે છે. પ્રાણુ લઈ લે છે. અને તેના ધનનું હરણ કરે છે. અર્થાત્ લૂંટી લે છે. એવા કુકર્મ કરવાવાળો તે પુરૂષ ઘોર હિંસા વિગેરે પાપકર્મોથી પોતાને પ્રખ્યાત કરે છે. અર્થાત્ પોતે જ પોતાને પાપીના રૂપથી જગત્માં પ્રસિદ્ધ કરે છે.

કોઈ પુરૂષ કોઈ ધનવાન પુરૂષની સેવાવૃત્તિને સ્વીકારે તેની સેવા કરીને હનન, છેદન, લેદન, લુપ્તન, અને વિલુપ્ત કરીને તેની જીંદગીનો

કોઈ પુરૂષ ભુંડને પાળનારો બનીને, ભેંસ અથવા બીજા કોઈ પ્રાણીનું હનન, છેદન, લેદન કરીને પોતાની આજીવિકા ચલાવે છે, તે એવું ઘોર પાપકર્મ કરીને પોતાને પાપિષ્ઠ પણાથી પ્રખ્યાત કરે છે. કોઈ પાપી પારધી વૃત્તિનો સ્વીકાર કરીને મૃગ અથવા બીજા કોઈ ત્રસ પ્રાણીનું હનન, છેદન લેદન મારણ વિગેરે કરીને પોતાની આજીવિકા ચલાવે છે, તે ઘોર પાપ કરીને પોતાને મૃગઘાતક પણાથી જગત્માં પ્રખ્યાત કરે છે. કોઈ પુરૂષ ચીડીમાર બનીને પક્ષી અથવા બીજા કોઈ ત્રસ પ્રાણીનું હનન, છેદન, લેદન કરીને પોતાની આજીવિકા ચલાવે છે, તે ઘોર પાપકર્મ કરીને પોતાને મહા પાપી પણાથી પ્રસિદ્ધ કરે છે. કોઈ પાપી મચ્છી માર બનીને મત્સ્ય વધની

લેદન વિગેરે કરે છે. અને ઘોર પાપકર્મ કરીને ઘાતક પણાથી પોતાને પ્રસિદ્ધ કરે છે. કોઈ પુરૂષ ગોઘાતક બનીને ગાય અથવા બીજા કોઈ પ્રાણીનું હનન, હેદન, લેદન, વિગેરે કરીને પોતાની આજીવિકા ચલાવે છે, તે ઘોર પાપકર્મ કરીને દુનિયામાં પોતાની અપકીર્તિ ફેલાવે છે, કોઈ ગોપાલક બનીને તે પાલન કરવા યોગ્ય ગાયના વાછડા વાછડીને આયોના ટોળામાંથી બહાર કઢાડીને મારે છે, તે પશુતાડન વિગેરે નિશિદ્ધ કર્મ કરતા થકા ઘોર પાપથી યુક્ત થઈને દુનિયામાં પોતાનો અપયશ ફેલાવે છે, કોઈ કુતરાઓને પાળીને અને ઐજ કુતરાને અથવા બીજા કોઈ ત્રસ પ્રાણીનો ઘાત કરીને આજીવિકા-નિર્વાહ ચલાવે છે. તે નિંદિત કર્મથી થવાવાળા પાપથી લિપ્ત થઈને પોતાની અપકીર્તિ ફેલાવે છે. કોઈ પાપી શિકારી કુતરાઓ દ્વારા જંગલી પશુઓની હિંસાની પ્રવૃત્તિનો અંગીકાર કરીને મનુષ્ય અથવા બીજા કોઈ પ્રાણીનો હનન વિગેરે કરીને આહાર કરે છે. અર્થાત્ આજીવિકા મેળવે છે. એવા કૂર કર્મ કરવાવાળા પુરૂષ ઘોર પાપકર્મો દ્વારા દુનિયામાં પોતાના અપજશનો વિસ્તાર કરે છે.

અહિયાં અનેક પ્રકારના ઘોર પાપોનું જે ફળ બતાવેલ છે, તે કેવળ ઐહિક ફળ છે. પરલોક સંબંધી ફળ તો શાસ્ત્ર દ્વારા સમજી લેવું જોઈએ. અથવા અનુભવથી સમજી લેવું જોઈએ ॥૧૬॥

‘સે एगइयो परिसामज्जाओ’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—કોઈ-કોઈ પુરૂષ એવા હોય છે, કે જેઓ સમૂહમાંથી હઠીને ‘હૂં’ અને મારીશ’ આ રીતે સમૂહની સામે પ્રતિજ્ઞા કરે છે, તેતર, બતક, લાવક, કબૂતર, કપિંજલ અથવા બીજા કોઈ ત્રસ પ્રાણીનું હનન વિગેરે કરીને યાવત્ પોતાની અપકીર્તિનો ફેલાવો કરે છે, તેઓ જાણી બૂજીને અનેક પ્રકારના પ્રાણીઓની હિંસા કરીને પરલોકમાં પાપના ફળથી પીડા પામે છે.

કોઈ પુરૂષ કોઈ કારણથી ક્રોધ યુક્ત થઈને ખરાબ અન્ન આપવાથી અથવા સૂરાસ્થાલક વિગેરે બીજા કોઈ કારણથી ક્રોધવાળો થઈને કોઈ ગાથા પતિ અથવા તેનાં પુત્રોના ધાન્યને અગ્નિથી બાળી નાખે છે. તેના ઘડું વિગેરે અનાજમાં સ્વયં આગ લગાવી દે છે, અથવા બીજા પાંસે આગ

લગાડાવીને બાળી નંખાવે છે. અને બાળવા વાળાનું અનુમોદન કરે છે. એવું કરીને તે મોટા પાપથી લિપ્ત થઈને પોતાને પાપિ પણાથી પ્રખ્યાત કરે છે.

કોઈ પુરૂષ કોઈ કારણથી વિરૂદ્ધ થઈને સડેલું કે બગડી ગયેલું અનાજ, આપવાથી અથવા મધ-દારૂથી અથવા બીજા કોઈ કારણથી કોંધાચ માન થઈને ગાથાપતિના અથવા ગાથાપતિના પુત્રોના, ઉંટોના, કે ગાયોના, ઘોડાઓના કે ગધેડાઓના હાથ-પગ વિગેરે અંગોને સ્વયં કાપી નાખે છે. કોઈ બીજા પાંસે કપાવી નાખે છે, અથવા કાપવાવાળાનું અનુમોદન કરે છે, આ રીતે મહાન્ પાપ કરીને તે પોતાને જગતમાં ઘોર પાપી તરીકે પ્રસિદ્ધ કરે છે.

કોઈ પુરૂષ કોઈ કારણથી વિરોધી બનીને ક્રોધ યુક્ત બની જાય છે. અથવા ખરાબ અન્ન આપવાથી સુરાસ્થાલક-દારૂના પાત્રથી નારાજ થઈને ગાથાપતિ અથવા ગાથાપતિના પુત્રોની ગોશાળા, ઉંદ્રશાળા, ઘોડાર, અથવા ગર્હજશાળાને કાંટા વિગેરેથી ઠાંકીને આગ લગાવીને બાળી નાખે છે અથવા બીજા પાંસે આગ લગાડાવીને બળાવી નંખાવે છે. અથવા આગ લગાડવા-વાળાનું અનુમોદન કરે છે.

તે મહાન્ પાપકર્મથી યુક્ત બનીને જગતમાં પોતાની અપકીર્તિના ફેલાવો કરે છે.

કોઈ પુરૂષ ખરાબ અન્ન આપવાથી, સુરાસ્થાલકથી અથવા કોઈ ઇંટ વસ્તુની પ્રાપ્તિ ન થવાથી શ્રમણો અથવા બ્રાહ્મણો પર ક્રોધ કરીને તેઓની છત્રીઓ ડંડાઓ, વાસણો, લાકડીઓ, આસન, વસ્ત્ર, પર્દા આમડા, છેદનક (વનસ્પતિ કાપવાનું શસ્ત્ર વિશેષ) ચર્મકાશિકા અથવા ચર્મ પુટક (થેલી) વિગેરે ઉપકરણોને સ્વયં હરી લે છે, બીજાની પાંસે હરણુ કરાવી લે છે. અથવા હરણુ કરવાવાળાનું અનુમોદન કરે છે, તે કારણે તે મહાન્ પાપ

કર્મથી યુક્ત થઈને જગતમાં પોતાને પાપિષ્ઠ તરીકે પ્રસિદ્ધ કરે છે

આટલા સુધી તેવા પાપી પુરૂષોનું કથન કરવામાં આંધું છે કે જેઓ કોઈ કારણથી ક્રોધ યુક્ત થઈને બીજાઓનો અપકાર કરે છે. હવે એવા પાપીઓનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે કે જેઓ વિના કારણે જ બીજાઓનો અપકાર કરીને પ્રસન્ન થાય છે. અને લેશમાત્ર પણ પાપનો વિચાર કરતા નથી. એવા પુરૂષોમાંથી કોઈ ધનવાનના ધાન્યનો સ્વયં નાશ કરે છે. બીજાની પાંસે નાશ કરાવે છે. અથવા નાશ કરવાવાળાનું અનુમોદન કરે છે એવો પુરૂષ મહા પાપી હોય છે. તે હવે આગળ બતાવવામાં આવે છે.

કોઈ પાપી પુરૂષ કંઈ પણ વિચાર કર્યા વિનાજ એટલે કે વગર વિચારે જ પાપનું આચરણ કરે છે, જેમ ગાથાપતિ અથવા ગાથાપતિના

વૃત્તિનો સ્વીકાર કરીને મત્સ્ય અથવા બીજા ત્રણ પ્રાણીનું હતન, છેદન, ઔષધિયોને અર્થોત્ ઘડું વિગેરેના છોડવાને સ્વયં બાળી નાખે છે, અથવા બીજાની પાંસે બળાવી નાંખાવે છે, અથવા બાળવાવાળાનું અનુમોદન કરે છે. આ રીતે તે ઘોર પાપથી યુક્ત થઈને જગતમાં પોતાનું દુરાત્મપણું પ્રગટ કરે છે.

કોઈ પાપી વિચાર કર્યા વિનાજ ગાથાપતિના પુત્રોના ઉંટો, ઘોડાઓ, તથા ગધેડાઓના અવયવોને સ્વયં કાપી લે છે, બીજાની પાંસે કપાવે છે, અથવા કાપવાવાળાનું અનુમોદન કરે છે.

કોઈ પાપી વિચાર કર્યા વિનાજ કોઈ ધનવાનની પશુશાળાને વિના કારણે જ કાંટાઓ વિગેરેથી ઘેરીને બાળી નાખે છે, તથા તેમ કરવાવાળાનું અનુમોદન કરે છે. તે પાપીઓમાં મોટો પાપી ગણાય છે. તેજ બતાવે છે.—ગાથાપતિ અથવા ગાથાપતિના પુત્રોની ઉંદ્રશાળા યાવત્ ગર્દભશાળાને કાંટાઓ વિગેરેથી ઘેરીને તેને સ્વયં પોતે જ આગથી બાળે છે. અથવા બીજા પાંસે બળાવે છે. અને બાળવાવાળાનું અનુમોદન કરે છે. તે મોટો પાપી કહેવાય છે.

કોઈ પાપી પોતાના કર્મના ફળનો વિચાર કર્યા વિના જ ગાથાપતિ અથવા ગાથા પતિના પુત્રોના મણી, કાંચન-સોનું મોતી, વિગેરેનું સ્વયં અપહરણ (ચોરી) કરે છે. અથવા બીજાની પાંસે, ચોરી કરાવે છે. અથવા અપહરણ કરવાવાળાનું અનુમોદન કરે છે. તે મોટો પાપી કહેવાય છે.

કોઈ મંદ બુદ્ધિવાળો પુરૂષ વગર વિચાર્યે જ વિના કારણ શ્રમણો અથવા બ્રાહ્મણોના છત્રી, દંડા, યાવત ચર્મ છેદનકને સ્વયં હરણ કરી લે છે. અથવા બીજાની પાંસે હરણ કરાવે છે. અથવા હરણ કરવાવાળાનું અનુમોદન કરે છે. તેઓ ઘોર પાપનું આચરણ કરીને પોતાને પાપીપણાથી પ્રસિદ્ધ કરે છે.

કોઈ પાપી શ્રમણ અથવા માહનને-બ્રાહ્મણ જોઈને તેઓ પ્રત્યે અનેક પ્રકારનો પાપ યુક્ત વ્યવહાર કરે છે, અને પોતાને પાપી રૂપે પ્રસિદ્ધ કરે છે. તેઓ સાધુને તર્જની આંગળીથી ધમકાવે છે. પોતાની સામેથી ચાલ્યા જવાનું કહે છે. અસભ્ય વચ્ચનોનો પ્રયોગ કરે છે. આહારના સમયે લાગ્યવશાત્ ઘર પર ભિક્ષા માટે આવેલા સાધુને અશન, પાન, આદિમ અને સ્વાદિમ આપતા નથી. પરંતુ એવું કહે છે કે-આ જોજો ઉપાડવાવાળા આળસુ, નીચ, અને કંજુસ છે. કામ કરવાથી ડરીને ઘર છોડી સાધુ બની ગયા છે. અને મોજ મજા કરવા ચાહે છે. તેઓએ વાસ્તવિક રીતે વૈરાગ્યથી દીક્ષા ગ્રહણ કરેલા નથી. કર્તવ્યથી ડરીને સાધુવેશ પહેરી લીધો છે. આ પ્રમાણે કહીને સાધુ એનો દ્રોહ કરવાવાળા એવા તેઓ પોતાના ધિક્કારવાને યોગ્ય એવા જીવનને ઉત્તમ માને છે. તેઓ પરલોકના હિત માટે તપસ્યા, દાન, વિગેરે કંઈ પણ ધર્મ કાર્ય કરતા નથી. અને જ્યારે મૃત્યુ નજીક આવી જાય છે, ત્યારે શોક કરે છે દીન-ગરીબ બની જાય છે. ખૂરે છે, આંસુ પાડી પાડીને રડે છે. તેઓ સંતાપનો અનુભવ કરે છે. બીજાએ કરેલા તાપ-દુઃખનો અનુભવ કરે છે. તેઓ દુઃખ, ગુરણ શોક, રૂદન, પિદન, પરિતાપ, વધ, બન્ધન, વિગેરે કલેશોથી યુક્ત થતા નથી. ચાર ગતિવાળા સંસારમાં ભટક્યા કરે છે. મહાન્ આરંભ-જીવઘાતથી, મહાન્ સમારંભ પ્રાણાતિપાતથી, અને મહાન્ આરંભ સમારંભથી અનેક પ્રકારના પાપકૃત્યો કરીને મનુષ્ય સંબંધી ઉદાર ભોગો ભોગવે છે. તે ભોગો આ પ્રમાણે છે.-ભોજનના સમયે ભોજન કરે છે, પાણીના સમયે પાણી પીવે છે. વસ્ત્રના સમયે વસ્ત્ર, ઘરના સમયે ઘર, અને શય્યાના સમયે શય્યાનો ઉપભોગ કરે છે, સવાર સાંજ અને મધ્યાહ્ન

કાળે સ્નાન કરીને કૌતુક, મંગળ અને પ્રાયશ્ચિત્ત કરે છે. અર્થાત્ મસી (મશ) તિલક વિગેરે કરે છે. હડિં અક્ષત વિગેરેથી મંગલ કાર્ય કરે છે અને દુઃસ્વપ્ન વિગેરેના ફળનો નાશ કરવા માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કરે છે. મસ્તક પર માળા યુક્ત મુકુટ ધારણ કરેલા હોય છે. તથા કંઠમાં રત્નો અને સોનાના ઘરેણાઓ ધારણ કરેલા હોય છે. મજ્જૂત શરીરવાળા અર્થાત્ યુવાન હોય છે, કેડે કંદારો પહેરે છે. માથા પર માળાથી યુક્ત મુગુટ પહેરે છે. કોરા અને સ્વચ્છ વસ્ત્રોને ધારણ કરે છે તેઓના શરીર પર ચંદનનો લેપ કરેલો હોય છે. તે પછી તેઓ અત્યંત વિશાળ એવી કૂટા ગાર શાળામાં રાખેલાં મોટા સિંહાસન પર બેસીને સ્ત્રી સમૂહથી સેવાય છે. ત્યાં આખી રાત દીવાઓનો પ્રકાશ રહે છે. નૃત્ય અને ગાન થાય છે. જોર જોરથી વીણા, મૃદંગ, ઢોલ અને તાળીયોનો અવાજ થતો રહે છે. આ રીતે ઉત્તમમાં ઉત્તમ મનુષ્ય સંબંધી કામલોગોને લોગવતા રહે છે.

આ રીતે રાજસી સુખ લોગવવાવાળો પુરૂષ જ્યારે કોઈ એક નોકરને આજ્ઞા કરે છે, તો તેજ વખતે બધા જ નોકરો ઉપસ્થિત થાય છે. અને તેની આજ્ઞા પ્રમાણે કાર્ય કરે છે. એજ વાત હવે આગળ બતાવવામાં આવે છે. પૂર્વોક્ત સુખોને લોગવવા વાળો પુરૂષ જ્યારે એક નોકરને પણ બોલાવે તો યાવત એકને બદલે ચાર પાંચ પુરૂષો બોલાવ્યા વિના જ હાજર થઈ જાય છે. અને કહે છે કે—હે દેવોના પ્યારા! આજ્ઞા આપો અમે શું કરીએ? શું લાવીએ? શું અર્પણ કરીએ? શું કાર્યમાં લાગીએ? આપને શું હિતકર અને ઈષ્ટ છે? આપના મુખને શું ગમશે?

આવી રીતના સુખને લોગવવા વાળા પુરૂષને જોઈને અનાયર્ લોકો એવું કહે છે—આ પુરૂષ તો દેવ છે, દેવજ શું? દેવોથી પણ ઉત્તમ છે. આ દિવ્ય જીવન વીતાવી રહેલ છે. તેની સહાયથી બીજા પણ ઘણા લોકો મળા ઉડાવી રહ્યા છે. એટલે કે સુખી જીવન વીતાવી રહેલ છે.

પરંતુ એ લોગાસક્ત પુરૂષને આર્થ જ્યારે એવું કહે છે કે—આ પુરૂષ ફૂર કરે કમ કરવાવાળો છે. આ ઘણો જ ધૂર્ત છે. આ પાતાની રક્ષામાં

તત્પર રહે છે. આ દક્ષિણ દિશાના નરકમાં જઈને ઉત્પન્ન થવાવાળો છે, આ કૃષ્ણ પાક્ષિક છે, અર્થાત્ અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તમાં પણ તેના જન્મ મરણનો પ્રવાહ સમાપ્ત થવાવાળો નથી. આ દુર્લભ બોધી થશે. હંમેશાં કૂરકર્મોમાં લાગી રહેવાથી આ ભવિષ્ય કાળમાં કોઈ પણ પ્રકારથી સુખી થવાના નથી, તેને સરલતાથી સમ્યક્ત્વ મળવાનું નથી. કેમકે આ અધર્મમય જીવન જીવી રહ્યા છે.

કોઈ કોઈ મૂર્ખ પુરૂષ ગૃહત્યાગી થઈને અને મોક્ષ માટે પ્રયત્ન શીલ થઈને પણ પૂર્વોક્ત સુખસ્થાનની ઇચ્છા કરે છે. અને કોઈ કોઈ ગૃહસ્થ પણ તેની ઇચ્છા કરે છે. તૃષ્ણાથી આતુર લોકો આ સુખ સ્થાનની કામના કરે છે, અને રસ, ઋદ્ધિ સાતા ગૌરવની ઇચ્છા રાખે છે. પરંતુ વાસ્તવિક રીતે આ સ્થાન અનાર્થ અર્થાત્ અધર્મ છે. કેવળજ્ઞાન વિનાનું છે. અર્થાત્ આ વિષય વિલાસના સ્થાનમાં રહેવાવાળો પુરૂષ કોઈ પણ વખતે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી આ આત્યંતિક સુખથી રહિત છે ન્યાય યુક્ત નથી પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાપોના સંપર્કથી અશુદ્ધ છે. કર્મ રૂપ શલ્યને કાપવા વાળા નથી, અસિદ્ધિના માર્ગ રૂપ છે. અર્થાત્ અનંત અવિચલ સુખની પ્રાપ્તિના વિરોધી છે. મુક્તિનો માર્ગ નથી, નિર્વાણ પરમશાંતિનો માર્ગ નથી. નિર્યાણનો માર્ગ નથી. સકળ દુઃખોના વિનાશનો માર્ગ નથી. આ ભ્રૂંકાન્ત રૂપથી મિથ્યા છે. અશોભન છે. આ પહેલા અધર્મ પક્ષ-પુંડરીક પ્રકરણનો વિચાર કહેલ છે. જ્ઞાની પુરૂષોએ આ સ્થાનની ઇચ્છા કોઈ કાળે કરવી ન જોઈએ. પરંતુ આનાથી વિરક્ત જ રહેવું જોઈએ. ॥૨૨. ૧૭॥

‘અહાવરે દોચ્ચરસ ઠાણસ્સ’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—અધર્મ પક્ષનું નિરૂપણ કરવામાં આવી ગયું છે, હવે ધર્મ પક્ષનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.—હવે બીજા સ્થાન પુંડરીક પ્રકરણના ધર્મ પક્ષનો વિચાર કરવામાં આવે છે.

આ લોકમાં પૂર્વ દિશામાં પશ્ચિમ દિશામાં, ઉત્તર દિશામાં, અને દક્ષિણ દિશામાં અનેક પ્રકારના મનુષ્યો હોય છે, તે આ પ્રમાણે છે. કોઈ આર્ય અર્થાત્ સમીચીન ધર્મનું આચરણ કરવાવાળા, અને કોઈ અનાર્થ હોય છે. કોઈ ઉચ્ચ ગોત્રવાળા હોય છે. કોઈ નીચ ગોત્રવાળા શૂદ્રાદિક હોય છે. કોઈ લાંબા શરીરવાળા હોય છે. તો કોઈ ટુંકા શરીરવાળા હોય છે. કોઈ સારા વર્ણવાળા તો કોઈ કદરૂપા હોય છે. કોઈ સુંદર રૂપવાળા

અને કોઈ કુરૂપ હોય છે. આ આર્ય વિગેરે મનુષ્યો ક્ષેત્ર, વાસ્તુ વિગેરેના પરિબ્રહ્મવાળા હોય છે. વિગેરે આલાપકો જે પુંડરીકના પ્રકરણમાં કહેલ છે, એજ પ્રમાણે અદિયાં પણ કહી લેવા જોઈએ. યાવત્ જેઓએ પોતાની સઘળી ઇન્દ્રિયોને વશ કરેલ છે, જે સઘળા કષાયોથી નિવૃત્ત છે. અને સઘળી ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી વિમુખ હોય છે. તેઓ ધર્મ પક્ષના છે. એ પ્રમાણે શ્રી સુધર્માસ્વામી જંબૂ સ્વામીને કહે છે. આ સ્થાન (ધર્મપક્ષ) આર્ય પુરૂષો દ્વારા સેવિત છે. કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરાવવાવાળું છે. પ્રતિ પૂર્ણ છે. ન્યાય યુક્ત છે. પ્રાણાતિપાત વિગેરે દોષોથી રહિત હોવાના કારણે વિશુદ્ધ છે. શલ્યોનો નાશ કરવાવાળા અર્થાત્ કર્મોના વિનાશક છે. સિદ્ધિના માર્ગ રૂપ છે. મુક્તિનો માર્ગ છે. નિર્વાણ (મોક્ષ) નો માર્ગ છે. નિર્યાણ (કર્મરહિત થવાના) ના માર્ગ રૂપ છે. સઘળા દુઃખોના અંત કરવાના માર્ગ રૂપ છે. એકાન્ત સમ્યક્ છે. આ રીતે બીજા સ્થાન અર્થાત્ ધર્મપક્ષનો વિચાર કહેવામાં આવેલ છે. ॥૨૦. ૧૮॥

‘અહાવરે તત્ત્વસ્સ ઠાણસ્સ’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ધર્મ પક્ષ અને અધર્મ પક્ષનું નિરૂપણ કરવામાં આવી ગયેલ છે. હવે ત્રીજા મિશ્રપક્ષનો અર્થાત્ ધર્મોધર્મ પક્ષનો વિચાર બતાવવામાં આવે છે—ત્રીજા સ્થાન—એટલે કે મિશ્ર પક્ષનો વિચાર આ પ્રમાણે કહેલ છે. —જેઓ આ જંગલમાં વસનારા તાપસો છે, જેઓ ગામની નજીક વસનારા તાપસો છે જેઓ ઘર બનાવીને વસનારા તાપસો છે. જેઓ સામુદ્રિક લક્ષણો વિગેરે દ્વારા રહસ્ય યુક્ત વાતો કરવાવાળા છે, અર્થાત્ ગુપ્ત વાર્તાલાપ કર્યા કરે છે. તેઓએ ખરાબ માર્ગનું અવલમ્બન કરેલ છે. તેઓ મૃત્યુનો અવસર આવે ત્યારે મરણ પામીને કિલ્લિબીદેવ પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એવા તાપસો જ્યારે કિલ્લિબીદેવ પર્યાયથી રચુત થાય છે, ત્યારે ગુંગાના રૂપથી ઉત્પન્ન થાય છે. જન્માંધ થાય છે. આ સ્થાન આર્ય પુરૂષો દ્વારા સેવવાને યોગ્ય નથી. કેવળજ્ઞાન જનક નથી. યાવત્ આ સ્થાનના સેવનથી સઘળા દુઃખોનો અંત થઈ શકતો નથી. તે એકાન્ત મિથ્યા અને અશોભન છે.

આ ત્રીજા મિશ્ર પક્ષનો વિચાર કહેવામાં આવેલ છે. આ ત્રીજો પક્ષ પહેલા અધર્મ પક્ષની માફક પૂરે પૂરો પાપમય નથી, બીજા ધર્મ પક્ષની જેમ એકાન્ત ધર્મમય પણ નથી, આમાં થોડો ધર્મ અને ઘણો ખરો અધર્મ છે. તેથી જ આને મિશ્ર પક્ષ કહેલ છે. વિવેકી પુરૂષે આ પક્ષનો પણ ત્યાગ કરવો જોઈએ. ॥૧૯॥

‘અહાવરે પદમસ્સ ઠાણસ્સ’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ધર્મ પક્ષ, અધર્મ પક્ષ, અને મિશ્ર પક્ષનું વર્ણન કરવામાં આવી ગયું છે. હવે આ ત્રણે પક્ષોનો આશ્રય લેનારા માણસોનું વર્ણન કરતા થકા પહેલાં અધર્મ પક્ષમાં રહેલા માણસોનું વર્ણન કરવામાં આવે છે.

અધર્મ પક્ષ નો આશ્રય લેનાર માણસોનો વિચાર આ પ્રમાણે છે.— આ લોકમાં પૂર્વ વિગેરે દિશાઓમાં અનેક પ્રકારના મનુષ્યો હોય છે. જેઓ પુત્ર, સ્ત્રી વિગેરેની સાથે ગૃહ જીવન વીતાવે છે.—અર્થાત્ ગૃહસ્થ હોય છે. તેઓ મહાન્ ઇચ્છાઓ વાળા મહાન્ આરંભવાળા અને મહા પરિગ્રહવાળા હોય છે, તેઓ અધર્મનું જ આચરણ કરવાવાળા અધર્મનું જ અનુગમન કરવાવાળા, અધર્મથી જ પોતાના અભીષ્ટની સિદ્ધિ સમજવા વાળા, અને અધર્મનું જ પ્રતિપાદન કરવાવાળા હોય છે. તેઓનું જીવન પ્રાયઃ અધર્મ-મય જ અવલંબે છે. અધર્મ જ તેઓને દેખવામાં આવે છે. અધર્મથી જ તેઓ સંતોષ પામે છે. અને ખીજાઓને સંતોષ પમાડે છે. સ્વભાવથી અને વ્યવહારથી અધર્મનિષ્ઠ જ હોય છે. તેઓ અધર્મથી જ પોતાની આજીવિકા ચલાવે છે. પોતાના પરિવાર અને ભૂત્યોને સદા એવી જ આજ્ઞા આપે છે. કે—મારો છેદન કરો, ભેદન કરો, તેઓ પ્રાણિયોના હાથ પગ વિગેરે અવયવોને કાપી નાખે છે. તેઓના હાથો લોહીથી ખરડાયેલા રહે છે. તેઓ ઘણા જ ક્રોધી નિહંય દુષ્ટ સ્વભાવવાળા અને ક્રુદ્ધ-હલકા હોય છે. વગર વિચાર્યું કામ કરે છે. પ્રાણીને ઉપર ઉછાળીને શૂળ પર જીલે છે, ખીજાઓને ઠગે છે. ઠગવાનો વિચાર કરતા રહે છે. ગૃહ માયાચાર કરે છે. ભાષા વેષ વિગેરે ખદલીને લોકોને ઠગે છે. ઓછું વત્તું માપવા તોળવા માટે માપ તોલ અને ત્રાજવા વિગેરેને ફેરવતા રહે છે. દુષ્ટ સ્વભાવવાળા હોય છે. દુષ્ટ મતોવાળા, ખીજાની પીડામાં આનંદ માનવાવાળા અસાધુ—દુરાચારી જીવનના છેલ્લા શ્વાસ સુધી હિસા વિગેરે પાપોથી છૂટતા નથી, બધાજ પ્રકારના ક્રોધથી યાવત્ મિથ્યાદર્શન શલ્યથી અર્થાત્ અઢારે પાપસ્થાનોથી નિવૃત્ત થતા નથી. જીંદગી પર્યાન્ત સ્નાન, મર્દન, વર્ણકવિલેપન શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ ગન્ધ, માળા, અલંકાર વિગેરે લોભોપયોગના સાધનોનો ત્યાગ કરતા નથી. શકટ, રથ, યાન અર્થાત્ જલ, સ્થળ અને આકાશમાં સરખા પણાથી

કામ આવનારા સાધન જેમકે-યુગ્ય-જે ચાન-વાહન જે પુરૂષો દ્વારા ઉપાડી શકાય છે, ગિદ્દિ-અર્થાત્ પુરૂષોના ખભે ઉપાડવા લાયક વાહન ડોલી શિદ્ધી અર્થાત્ ખચ્ચરો વિગેરેથી વહન કરવા યોગ્ય વાહન શિખિકા-અર્થાત્ પાલખી સ્વન્દમાનિકા-વિશેષ પ્રકારની પાલખીનો જાંઠગી સુધી ત્યાગ કરતા નથી. અને આવા જ સંસારના કારણોમાં હંમેશાં લાગી રહે છે. જીવનના અંત સુધી તેઓ કંઈ, વિકૃતિ નિવૃત્ત થતા નથી, માષા અર્ધમાષા રૂપિયા વિગેરેનો જ વ્યવહાર કરે છે તેઓ અંતિમશ્વાસ પર્યંત દિરણ્ય, સ્વર્ણ, ધન, દ્વિપદ-ખે પગવાળા, ચતુષ્પદ-ચાર પગવાળા, ધન, ધાન્ય, મણિ, મોતિ.

શંખ, શિલા, પ્રવાહ, વિગેરે બહુ મૂલ્ય-કીમતી વસ્તુઓનો ત્યાગ કરતા નથી, જાંઠગીપર્યંત ખોટા તોલ અને ખોટા માપથી છૂટતા નથી, બધા પ્રકારના આરંભ સમારંભ જીવન પર્યંત કરતા રહે છે. છેલ્લા શ્વાસ સુધી પોતે પાપક્રમોથી છૂટતા નથી અને બીજાઓને છૂટવા દેતા નથી. જીવન પર્યંત પચન-પાચન વિગેરે સાવધ ક્રિયાઓથી છૂટતા નથી. લાકડી વિગેરેથી કૂટવા હાથ વિગેરેથી પીટવા આંગળી વિગેરેથી ધમકાવવા, લાકડી વિગેરેથી મારવા, તલવાર વિગેરેથી વધ (મારવા) કરવા અને દોરી વિગેરેથી બાંધવાથી ક્યારેય પણ છૂટકારો પામતા નથી. આ શિવાય બીજા પ્રાણિયોને સંતાપ પહોંચાડવાવાળા સાવધ અને અબોધિ જનક આવા જ પ્રકારના જે કાર્યો છે, કે જેનું સેવન અનાયૈ પુરૂષો કરે છે. તેનાથી પણ તેઓ છૂટકારો મેળવતા નથી. એવા માણસો નિશ્ચયથી અધર્મનું આચરણ કરવાવાળા કહેવાય છે.

કોઈ પુરૂષ કલમ (સારી જાતના ચોખા) મસૂર, તલ, મગ, અડદ, નિખાવ, કળથી, આલિસન્દક (ધાન્ય વિશેષ) પરિમન્યક (કાળાચણા) વિગેરે ધાન્યો તરફ નિર્દય અર્થાત્ અચતના વાળા બનીને વિના પ્રયોજનથી જ દંડનો ઉપયોગ કરે છે. અર્થાત્ તેમનો ઘાત (વિરાધના) કરે છે.

એજ પ્રમાણેના હિંસા કરનારા બીજા પણ પુરૂષો હોય છે, જેઓ તેતર, ખતક, કળ્પતર, કપિંજલ, મૃગ-હરણ-લેંસ, શૂકર, મધર, ઘો કાચળા-સરિસૃપ-સર્પ વિગેરે પશ્ચિયો પશુઓ અને જલચર પ્રાણિયો વિગેરે પ્રત્યે અચતનાવાન અને નિર્દય થઈને વિના પ્રયોજન જ દંડનો ઉપયોગ કરે છે. અર્થાત્ મારે છે.

તે અનાયૈ અધર્મી પુરૂષોની જે બાહ્ય પરિવ્રજ પરિવાર હોય છે, જેમ કે-દાસ (પાણી વિગેરે લાવવાનું કામ કરવાવાળા ગુલામ) લાગિક (ખેતિ વિગેરેમાં લાગ લઈને કામ કરવાવાળા) કર્મચારી-(સામાન્ય રીતે કમ કરવાર) અને ભોગ પુરૂષ (ભોગ્ય વસ્તુ લાવીને આપનારા) તેઓમાંથી કોઈનો

એક નાનો સરખો કારણ વશાત્ અપરાધ થઇ જાય તે તે અધર્મી પુરુષ તેને ભારે શિક્ષા કરે છે, તે દંડ આપવા માટે કહે છે કે-આનો દંડ કરો,- મારો, આનું માથું મુઠાવી નાખો. આનો તિરસ્કાર કરો, આને ધમકાવો, નિંદા કરો, આને દંડ લગાવો, આને હાથકડિયો પહેરાવી દો અર્થાત્ હાથ પાછળ બાંધી દો. આના પગોમાં બેડીયો નાખો. આને હડીમાં નાખો; આને જેલમાં પૂરી દો, અર્થાત્ એવા બંધનમાં નાખો કે આનું ચાલવું, ફરવું, કંઠણ થઇ જાય, અને ચાલતા ચાલતા પડી જાય, આના બંને હાથોને બે બેડીયોથી બાંધીને મરડી નાખો. જેથી તેના હાથ તૂટી જાય, આના હાથ કાપી નાખો, પગ કાપી નાખો, આના કાન કાપી નાખો, આનું નાક હોઠ, માથું, અથવા મુખ કાપી લો, આની પુરુષેન્દ્રિય કાપી નાખો. આના અંગો કાપી લો, આને ચાબુકનો માર મારો. આને મારી મારીને તેની ચામડી ઉખેડી લો, આની બંને આંખો કઢાડી લો આના દાંતો ઉખાડી લો, આની જીભ ખેંચી લો, આના અંડકોષ ઉખેડી નાખો, આના ગળામાં દોરડું બાંધીને ઝાડ પર ઉધે માથે લટકાવી દો. આના શરીરને રગડો અર્થાત્ લાકડાની જેમ ઘસડો. દહીંની જેમ મંથન કરો. આને શૂળીયે ચડાવી દો શૂળીથી વીંધી નાખો, મારવાથી થયેલા તેના ઘા ઉપર મીઠું લભારાવી દો. આને વધસ્થાને લઈ જઈને મારી નાખો. આને સિંહના પૂંછડે બાંધી દો બળદના પૂંછડે બાંધી દો. આનું શરીર અગ્નિથી બાળી નાખો. આના શરીરના માંસના કોડી જેવડા કકડા કરી કરીને કાગડાઓને ખવરાવી દો, આનું ખાતું પીતું બંધ કરી દો, આને જીંદગી સુધી જેલમાં પૂરી રાખો, આને કોઈ ખરાબ મોતથી મારો, અર્થાત્ ભાલા વિગેરેથી વીંધી વીંધીને આનો જીવ લઈ લો. આ અધર્મી પુરુષો ચોતાની બાજુ પરિષદ પ્રત્યે આવો અત્યંત ક્રૂર વ્યવહાર કરતા હોય છે. તે હવે બતાવે છે.

પૂર્વોક્ત પાપી પુરુષની આજ્ઞાંતર પરિષદ્ હોય છે. અર્થાત્ આંતરિક પરિવાર હોય છે. તે પરિવાર આ પ્રમાણે હોય છે.-માતા, પિતા, ભાઈ,

બહેન સ્ત્રી સગો કે દત્તક પુત્ર, પુત્રી, પૂત્ર વધૂ. વિગેરે જ્યારે તે. કૂર પુરુષ એમના પૈકી કોઈના પર ક્રોધ યુક્ત બને છે, ત્યારે તેનો અપરાધ નાનો હોય કે મોટો હોય તે તરફ લક્ષ્ય ન કરતાં તેને ભારે શિક્ષા જ કરે છે. હવે એજ વાત સૂત્રકાર બતાવે છે. —

તેનો નાનો સરખો અપરાધ થાય ત્યારે પણ તેને ભારે દંડ કરે છે, જેમ કે—ઠંડીની મોસમમાં તેને ઠંડા પાણીમાં નાખે છે. વિગેરે તે સઘળા દંડોનું કથન અહિયાં કરવું જોઈએ. કે જે મિત્ર દ્વેષ પ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાનમાં શણાવવામાં આવેલ છે.

આવા પ્રકારનું આચરણ કરવાવાળા પાપી પુરુષ પોતાનું પણ અહિત કરે છે. અને બીજાઓનું પણ અહિત કરે છે, જે પોતાના માતા, પિતાનું પણ હિત કરતા નથી, તે બીજાઓનું શું હિત કરી શકે? આવા પુરુષો જ્યારે આ ભવનો ત્યાગ કરીને પરભવમાં જાય છે, તો પોતાના કર્મોનું અહિત કળ જ લોગવે છે. તેઓ પરલોકમાં દુઃખી થાય છે. શરીર સંબંધી અને માનસિક દુઃખ લોગવે છે. દીનપણને પ્રાપ્ત થાય છે. શોકના વિશેષ-પણાના કારણે તેનું શરીર શિથિલ બની જાય છે. તેઓ આંસુ સારે છે. પીડા પામે છે, અનેક પ્રકારના સંતોષવાળા બને છે. જવર અને નેત્રશૂલને પ્રાપ્ત કરે છે. તેઓ દુઃખ શોક, જૂરણ, તેપન (રડવું) પિટ્ટન, પરિતાપન વધ અને બન્ધ વિગેરે કલેશોથી નિવૃત્ત થતા નથી, તેઓને આ બધા કબ્ટો વારંવાર લોગવવા પડે છે.

એજ પ્રમાણે તે અધમ પુરુષો સ્ત્રી સંબંધી કામલોગોમાં આસક્ત રહે છે. અત્યંત અભિલાષા વાળા હોય છે, ગૃહ હોય છે, અને તલ્લીન હોય છે. તેઓ યાવત્ ચાર, પાંચ, છ અથવા દસ વર્ષો પર્યન્ત અથવા તેનાથી પણ ઓછા અથવા વધારે કાળ સુધી લોગોને લોગવીને વેરના સ્થાનને અર્થાત્ મારેલા પ્રાણિયોની સંગ્રહ કરીને ઘણા વધારે પાપો એકઠા કરીને અશુભ કર્મોના ભારથી યુક્ત થઈને અધોગતિમાં જાય છે. જેમ લોખંડનો ગોળો અથવા પર્વતનો ખંડ પાણીમાં છોડવામાં (નાખવામાં) આવે તો તે પાણીને ભેદીને ઠંડ નીચે પાણીના તળીયે પહોંચીને ઉભો રહે છે.

અને તે પછી પાણી ઉપર આવતો નથી, એજ પ્રમાણે તે અધાર્મિક અધમ પુરૂષ પાપથી ભારે બનીને, સાવધ કર્મથી વધારે ભારે બનીને પ્રાણાતિપાત વિગેરેના ભારથી અધિકપણવાળા બનીને—અત્યંત પાપી થઈને વેરના વધારવાવાળા થઈને અર્થાત્ જીવોની સાથે અત્યંત વેર બાંધીને અત્યંત અસત્ય બોલનાર, હંભી, કપટી, અપયશવાળો, અને ઘણા ત્રસ પ્રાણિયોનો ઘાત કરવાવાળો બનીને મરણના અવસરે મરીને પૃથ્વીને પાર કરીને નીચે તરફના તળીયે જઈને રહે છે.

તાત્પર્ય એ છે કે—પૂર્વોક્ત પ્રકારથી પાપાચરણ કરવાવાળો પુરૂષ જ્યારે મરે છે. ત્યારે પૃથ્વીના તળીયાને ભેદીને ઠેઠ નરકમાં જાય છે. ૥૨૦૥

‘તે જં જરગા’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—અધર્મી પુરૂષ નરકમાં જાય છે. એ કહેવાઈ ચૂક્યું છે, પરંતુ નરકનું સ્વરૂપ કેવું હોય છે? તે હવે સૂત્રકાર બતાવે છે.—

તે નરક—નરકાવાસ અંદર ગોળ આકારવાળું હોય છે. બહારના ભાગમાં ચાર ખૂણાવાળું હોય છે અને તળીયાના ભાગમાં છરીની ધાર સરખું અત્યંત તીક્ષ્ણ હોય છે. ત્યાં હંમેશાં ઘોર અંધારું બન્યું રહે છે. ત્યાં ગૃહ, ચંદ્ર, સૂર્ય કે નક્ષત્રોનો પ્રકાશ હોતો નથી.

એટલું જ નહીં ત્યાં પ્રકાશનો અભાવ અને અંધકાર જ લયનું કારણ હોય તેમજ તે શિવાય ઘણા ખરા અશુચિ પદાર્થ પણ હોય છે. નરકની ભૂમિ મેઢ, ચર્ખી, માંસ, રુધિર-લોહી પીપ, પડ, વિગેરેના સમૂહથી વ્યાપ્ત રહે છે. આ અપવિત્ર પદાર્થોથી ત્યાં કાદવ થઈ જાય છે. તે નરકો અશુચિ હોય છે. સડેલા, ગળેલા, માંસના અધિકપણવાળા હોય છે. અત્યંત દુર્ગંધવાળા હોય છે. કાળા વર્ણવાળા તથા ધુમાડાથી યુક્ત અગ્નિની જેવી કાંતિવાળા હોય છે તેનો સ્પર્શ કઠોર હોય છે. તેઓ દુસ્સહ અને કઠોર હોય છે. ત્યાંની વેદનાઓ પણ અશુભ હોય છે. નારક જીવો નરકમાં નિદ્રા લઈ શકતા નથી. તથા ત્યાંથી ખીજે જઈ શકતા નથી. તેમને શ્રુતિ, રતિ, ધૃતિ અથવા મતિ પ્રાપ્ત થતી નથી ત્યાં તેઓ ઉજ્જવલ (ઉત્કૃષ્ટ ગાઠ, વિપુલ કટુક, પ્રતિકૂળ, કર્કશ, પ્રચન્ડ, દુસ્તર’ તીવ્ર, હૃદય, વિદારક અને દુસ્સહ યાતના—પીડાઓ પ્રાપ્ત કરે છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—તીવ્ર અનુભાવના અધિક પણાથી ઉજ્જવલ, વિપુલ હોવાથી વિશાલ પરિમાણ વિનાનું હોવાથી કર્કશ, દરેક અંગોમાં

હુઃખ જનક હોવાથી અણક અને દરેક પ્રદેશમાં વ્યાપ્ત રહેવાથી ભય જનક હોય છે. નારક જીવે આવા પ્રકારની અત્યંત વિષમ વેદનાનુ વેદન કરતાં કરતાં પોતાનો સમય વીતાવે છે. ॥૨૧॥

‘સે જહા નામણ’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—અધર્મી જીવોની અધોગતી જ થાય છે. ઉદ્ધર્વગતિ થતી નથી. આ વિષયમાં દષ્ટાન્ત બતાવવામાં આવે છે—જેમ કોઈ વૃક્ષ પર્વતના ભાગમાં ઉત્પન્ન થયેલ હોય અને તેનું મૂળ કાપી નાખવામાં આવે, તો તે ભારે હોવાના કારણે નીચે કોઈ વિષમ સ્થાન પર પડી જાય છે. તેની ઉદ્ધર્વ ગતિ થતી નથી. એજ પ્રમાણે પાપના ભારથી યુક્ત પાપી જીવ નીચે નરક-માંજ જાય છે. તેની ગતિ ખીજે થતી નથી. આવા પુરૂષો એક ગર્ભમાંથી બીજા ગર્ભમાં જાય છે. એક જન્મ પછી બીજો જન્મ લે છે. અને મરણ પછી ફરીથી મરે છે. અર્થાત્ વારંવાર નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને હુઃખની પછી ફરીથી હુઃખને જ ભોગવે છે. તે દક્ષિણ દિશામાં જનારો હોય છે. તથા કૃષ્ણ પક્ષી હોય છે. ભવિષ્ય કાળમાં તેને યોધિ દુર્લભ થાય છે. આ સ્થાન અનાય છે. કેવળ જ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરવાવાળું નથી. અપરિપૂર્ણ છે, અન્યાય મય છે. અશુદ્ધ છે. શક્યને કાપવાવાળું નથી. સિદ્ધિ, સુક્રિત, નિર્યાણ, અને નિર્વાણના માર્ગ રૂપ નથી. તે સઘળા હુઃખોના નાશનો માર્ગ નથી. તે સ્થાન એકાન્ત મિથ્યા છે. અશોભન છે. આ રીતે આ પહેલા અધર્મ પક્ષનો વિચાર થયો. ॥૨૨॥

‘અહાવરે દોઢ્ઢસ ઠાળસ’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—અધર્મ પક્ષનું નિરૂપણ કરીને હવે ધર્મપક્ષનું કથન કરે છે.— પહેલા અધર્મ પક્ષથી ઉદ્દુ બીજું સ્થાન ધર્મપક્ષનું છે. હવે તેનો વિચાર કરવામાં આવે છે.—

આ સંસારમાં પૂર્વ વિગેરે દિશાઓમાં અનેક પ્રકારના લોકો નિવાસ કરે છે. જેમકે—અનારંભી, અર્થાત્ જીવોનો ઘાતકરી વ્યવહાર ન કરવાવાળા અપરિગ્રહવાળા, ધર્માનુષ્ઠાનમાં રત, સ્વયં ધર્મનું આચરણ કરવાવાળા, અને બીજાઓને ધર્માચરણની પ્રેરણા કરવાવાળા ધર્મનિષ્ઠ, યાવત્ ધર્મથી જ પોતાની આજીવિકા કરીને જીવન નિર્વાહ કરવાવાળા સુશીલ, સારા એવા મતોથી યુક્ત, સરલપણથી પ્રસન્ન થવાવાળા, સુસાધુ દરેક પ્રકારના પ્રાણીતિ-

પાતનો જીવન પર્યન્ત ત્યાગ કરવાવાળા, તથા ખીજ પાપી લોકો જે સાવધ અને અખોધિ જનક કર્મો કરે છે, તેનાથી જીવન પર્યન્ત નિવૃત્ત રહે છે.

તે ધર્મનિષ્ઠ પુરૂષો અનગાર અર્થાત્ ઘર અને પરિવાર વિગેરેથી રહિત હોય છે. ભાગ્યવાન્ હોય છે. ધર્મી સમિતિ, ભાષા સમિતિ, એવમ્ સમિતિ આદાનભાણે માત્ર નિષ્કેપણ સમિતિ, ઉચ્ચાર પ્રસ્થાપણ એવ સિંધાણ મલ પ્રતિષ્ઠાપના સમિતિથી અર્થાત્ પાંચે પ્રકારની સમિતિયોથી યુક્ત હોય છે. મન, વચન, અને કાયસમિતિથી યુક્ત હોય છે. મનો ગુપ્ત, વચન ગુપ્ત અને કાયગુપ્ત હોય છે. સઘળા આત્મવોથી ગુપ્ત હોય છે. પોતાની ઇન્દ્રિયોને વિષયોથી ગોપન કરીને રાખે છે. નવ વાડોની સાથે બ્રહ્મઅર્થનું પાલન કરે છે. ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભથી રહિત હોય છે. શાન્ત, પ્રશાન્ત, ઉપશાન્ત-બ્રાહ્મ અને આંતરિક શક્તિથી યુક્ત હોય છે. પરિનિવૃત્ત, આત્મવ, દ્વારોથી રહિત સઘળી અનિયોથી રહિત છિન્ન શોક-સંસારના મૂળનું છેદન કરવાવાળા, અથવા શોકથી રહિત કર્મરૂપ મળથી રહિત, જેમ કાંસાનું વાસણ પાણીના લેપથી લિપ્ત થતું નથી, એજ પ્રમાણે કર્મ રૂપી મળથી ન લિપાનારા, જેમ શંખ સ્વભાવથી નિષ્કલંક હોય છે, એજ પ્રમાણે સઘળા પ્રકારની કાલિમા-મલિન પણથી રહિત હોય છે. જેમ જીવની ગતિ રોકી શકાતી નથી, તેમ તેઓની ગતિમાં પણ રોકાણ કરી શકાતું નથી. તેઓ આકાશની જેમ અવલમ્બન વિનાના હોય છે. અર્થાત્ કોઈનો પણ આશ્રય લેતા નથી. વાયુ પ્રમાણે રોકાણ વગર વિચરણ કરે છે. જેમ શરદ્ ઋતુનું પાણી નિર્મલ-ચોક્કસ હોય છે, એજ પ્રમાણે તેમનું અંતઃકરણ નિર્મલ હોય છે. તેઓ કમળના પાનની જેમ રાગ-દ્વેષ વિગેરેના લેપ વિનાના હોય છે. કાયબાની જેમ ગુપ્તેન્દ્રિય હોય છે. જેમ આકાશમાં જનારા પક્ષિયો સ્વાધીન હોય છે, એજ પ્રમાણે મહાત્માઓ મમત્વના બંધનથી રહિત હોવાના કારણે સ્વાધીન હોય છે. જેમ ગેંડાનું એક જ સીંગ હોય છે, તેજ પ્રમાણે તેઓ મોહ વિગેરેથી મુક્ત હોવાથી એકલા જ હોય છે. ભારણે પક્ષીની જેમ અપ્રમત્ત હોય છે. કુંજરની જેમ શોડીર હોય છે.

અર્થાત્ જેમ હાથી વૃક્ષ વિગેરેને વિદારણ-પાડવામાં સમર્થ હોય છે, એજ પ્રમાણે તેઓ કર્મોત્તું વિદારણ કરવામાં સમર્થ હોય છે. તેઓ વૃષભ-ખગ-દ્વની જેમ સંયમને ભાર વહેવામાં-ઉપાડવામાં સામર્થ્યવાળા હોય છે. જેમ સિંહ દુર્ધર્ષ-પરાજય ન પામે તેવો હોય છે, એજ પ્રમાણે પરીષદ અને ઉપસર્ગ તેઓને પરાભવ કરી શકતા નથી, તેઓ મેરૂ પર્વત સરખા અપ્ર-કમ્પ હોય છે. અર્થાત્ જેમ વાવાઝોડું મેરૂ પર્વતને કંપાવી શકતું નથી, એજ પ્રમાણે પરીષદ અને કઠણમાં કઠણ ઉપસર્ગ તેઓને પરાભવ કરી શકતા નથી, તેઓ સાગરની જેમ ગંભીર હોય છે, અર્થાત્ જેમ નદીયોમાંથી આવવા વાળા પાણીથી સમુદ્રમાં ફોલ થતો નથી, એજ પ્રમાણે તેઓતું મન, પણ કોઈ પણ પ્રકારથી ફોલ પામતું નથી. તેઓ ચન્દ્રમાની જેમ સ્વભાવથી જ શીતલ દેશ્યાવાળા હોય છે. સૂર્યની જેમ તપ અને સંયમના તેજથી પ્રકાશમાન હોય છે. સ્વભાવથી જ સુવર્ણ સોનાની જેમ નિર્મલ-સ્વચ્છ હોય છે. પૃથ્વીની જેમ સઘળા સ્પર્શોને સહન કરે છે. જેમાં ધી વિગેરેનો હોમ કરવામાં આગ્યો હોય, એવી અગ્નિ જેમ તેજથી દેહીપ્યમાન હોય છે, એજ પ્રમાણે તેઓ અતિશય તેજથી પ્રકાશવાવાળા હોય છે. તે ભગ-વતોને કયાંય પણ પ્રતિબંધ હોતો નથી, પ્રતિબંધ ચાર પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે.—જેમકે (૧) ઇંડામાંથી ઉત્પન્ન થવાવાળા મોર વિગેરે પક્ષિયોથી, (૨) ખર્યા રૂપે ઉત્પન્ન થવાવાળા હાથી વિગેરેના ખર્યાથી, (૩) વસતિ—નિવાસસ્થાનથી (૪) તથા પરિગ્રહથી અર્થાત્ પીઠ, ફલક, વિગેરે ઉપકરણોથી, તેઓ આ સઘળા પ્રતિબંધો વિનાના હોય છે. તેઓ જે કોઈ દિશામાં જવાની ઇચ્છા કરે છે, તેમાંજ રોકાણ વિના ભાવશુદ્ધિથી યુક્ત, લઘુભૂત, અદ્ય ઉપધિવાળા બાહ્ય અને આભ્યન્તર પરિગ્રહથીરહિત થઈને અને સત્તર પ્રકારના સંયમથી તથા બાર પ્રકારના તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા વિચરે છે

તે ભગવાન્ મહાપુરૂષોના સંયમના નિવાંહ માટે આ પ્રમાણેની આજી-વિકા હોય છે.—કોઈ એક દિવસનો ઉપવાસ કરે છે. કોઈ બે દિવસનો ઉપ-વાસ કરે છે. તો કોઈ તેલા-ત્રણ દિવસનો ઉપવાસ કરે છે. કોઈ ચોલા-ચાર દિવસનો ઉપવાસ કરે છે. કોઈ પાંચ દિવસનો ઉપવાસ કરે છે. કોઈ છ દિવસનો ઉપવાસ કરે છે. અર્થાત્ કોઈ એક એક દિવસ છોડીને એકાં-તેરો આહાર કરે છે, કોઈ બખે દિવસ છોડીને છઠ-છઠ આહાર કરે છે. કોઈ ત્રણ ત્રણ ચાર-ચાર પાંચ પાંચ અને છ-છ દિવસો છોડીને એક

દિવસ આહાર કરે છે. કોઈ એક પખવાડીયા અર્ધમાસ ખમણના ઉપવાસો કરે છે. કોઈ એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ અથવા છ મહિના સુધીના ઉપવાસો કરે છે. માસખમણ કરે છે. આ સિવાય કોઈ કોઈ અભિગ્રહને ધારણ કરવા વાળા હોય છે. જેમકે—(૧) ઉત્ક્રિષ્ટચરક—આહારમાંથી બહાર કઢાડવામાં આવેલ આહારને જ ગ્રહણ કરવાનો નિયમ લઈને તેના માટે જ ફરવાવાળા (૨) નિષ્ક્રિષ્ટ ચરક—વાસણમાંથી નહીં કઢાડેલ આહારને જ ગ્રહણ કરવાનો અભિગ્રહ કરવાવાળા અને તે માટે જ ફરનારા (૩) ઉત્ક્રિષ્ટ—નિષ્ક્રિષ્ટચરક—વાસણમાંથી બહાર કઢાડેલા અને તેમાં ચોંટેલા આહારને જ ગ્રહણ કરવાની પ્રતિજ્ઞાવાળા, (૪) અન્તચરક—કોદરા વિગેરે તુચ્છ અનાજ ગ્રહણ કરવાવાળા. (૫) પ્રાન્તચરક—પાત્રમાંથી આહાર કઢાડી લીધા પછી તેમાં ચોંટી રહેલનો આહાર કરવાવાળા (૬) રૂક્ષચરક—બી વિગેરે વિનાતુ વિગય—લુખો આહાર લેવાના અભિગ્રહવાળા (૭) સમુદાનચરક—નાના પ્રકારના અનેક ઘરોમાંથી આપવામાં આવેલ આહાર લેવાના અભિગ્રહવાળા. (૮) સંસ્પૃષ્ટચરક—ભરેલા હાથ અથવા પાત્રથી જ આપવામાં આવેલા આહારને જ ગ્રહણ કરવાવાળા (૯) અસંસ્પૃષ્ટચરક—ન ભરેલા હાથથીજ આહાર લેવાવાળા. (૧૦) તબ્જાત સંસ્પૃષ્ટ ચરક—જે વસ્તુ આપવામાં આવી રહી હોય તેનાથી ભરેલા હાથ વિગેરેથી ગ્રહણ કરવાવાળા. (૧૧) દંડલાલિક—આંખોથી દેખાતા આહારને જ ગ્રહણ કરવાવાળા. (૧૨) અદંડલાલિક—નહીં દેખાતા આહારને જ ગ્રહણ કરવાવાળા. (૧૩) પૃષ્ઠલાલિક—પૂછીને આપવામાં આવેલ આહાર જ ગ્રહણ કરવાવાળા. (૧૪) પૂછયા વિના આપવામાં આવેલ આહારને જ ગ્રહણ કરવાવાળા. (૧૫) ભિક્ષાલાલિક—ચાચના કરતાં મળેલ આહાર વિગેરેને જ ગ્રહણ કરવાવાળા. (૧૬) અભિક્ષા લાલિક—ભિક્ષા વિના મળેલાં આહારને જ ગ્રહણ કરવાવાળા, અર્થાત્ તુચ્છ અને અતુચ્છ બન્ને પ્રકારનો આહાર લેવાવાળા (૧૭) અજ્ઞાત ચરક—અજ્ઞાત અપરિચયવાળા ઘરોમાંથી જ આહાર ગ્રહણ કરવાવાળા. (૧૮) ઉપનિહિતક—દાતાની સમીપે રાખવામાં આવેલ આહાર જ ગ્રહણ કરવાવાળા. (૧૯) સંખ્યાદત્તિક—દત્તિની સંખ્યા નક્કી કરીને જ આહાર લેવાવાળા. (૨૦) પરિમિત પિંડપાતિક—પરિમિતપિંડ આહાર લેવાવાળા. અર્થાત્ પ્રમાણ યુક્ત (૨૧) શુદ્ધૈષણિક—શંકા વિગેરે દોષોથી રહિત આહાર લેવાવાળા.

આ સિવાય કોઈ અંતાહારી-મુની શેકેલી વસ્તુને ગ્રહણ કરવાવાળા. કોઈ પ્રાન્તાહારી-વધ્યો ઘટ્યો આહાર લેવાવાળા તથા વાસી આહાર લેવાવાળા. કોઈ રસવર્ણત આહાર લેવાવાળા કોઈ વિરસ આહાર લેવાવાળા. કોઈ રૂક્ષ આહાર લેવાવાળા. કોઈ તુચ્છ આહાર લેવાવાળા કોઈ અન્ત પ્રાન્ત જીવી. કોઈ હંમેશાં આંગેલ કરવાવાળા, કોઈ પુરિમડૂઢ કરવાવાળા અર્થાત્ દિવસના બે પ્રહર સુધી આહાર ન કરવાવાળા, કોઈ ઘી વિગેરેની વિકૃતિનો ત્યાગ કરવાવાળા, મધ કે માંસનું સેવન ન કરનારા. અર્થાત્ બુદ્ધિને બ્રૂટ કરવાવાળા સઘળા માદક પદાર્થોનો ત્યાગ કરવાવાળા દરરોજ સરસ-આહાર ન કરવાવાળા કાચોત્સર્ગ કરવાવાળા, ખાર પ્રકારની પ્રતિમાઓ (અભિગ્રહો) થી યુક્ત, કોઈ ઉત્કુટકાસન કરવાવાળા, કોઈ આસનનો ત્યાગ કરીને જમીન પર જ બેસવાવાળા, કોઈ વીરાસન કરવાવાળા. અથવા પૃથ્વી પર બંને પગ ટેકવીને ખુર્શિની માફક એટલે કે ખુર્શિ પર બેઠેલા માણસની ખુર્શિ હટાવી લીધા પછી બે આસન થઈ જાય છે, તે આસનથી બેસવાવાળા હોય છે. કોઈ દંડાસન કરે છે. અર્થાત્ દંડની જેમ લાંબા થઈને સ્થિત રહે છે. કોઈ લગંડશાયી હોય છે અર્થાત્ જેમ વાંકુ લાકડું બંને બાજુથી જમીનનો સ્પર્શ કરે છે. અને વચમાં અદ્ધર રહે છે. એજ પ્રમાણે માથું અને પગ જમીન પર ટેકવીને શરીરનો વચલો ભાગ અદ્ધર રાખે છે. અથવા માથુ અને પગને અદ્ધર રાખીને વચલા ભાગને જમીન પર ટેકવીને રહે છે. કોઈ કોઈ પ્રાવરણ રહિત હોય છે, અર્થાત્ મુખવસ્ત્રિકા અને ચોલપટ્ટાથી જૂદા વસ્ત્રોનો ત્યાગ કરીને ઉનાળામાં ગર્મિની અને શીયાળામાં શર્દિ-ઠંડકની આતાપના લે છે. કોઈ ધ્યાન મગ્ન રહે છે. કોઈ ખજવાળ આવવા છતાં પણ શરીર ખજવાળતા નથી. કોઈ થૂંક બહાર કહાડતા નથી. આ પ્રમાણે ઔપપાતિક સૂત્રમાં જે ગુણો કહેવામાં આવ્યા છે. તે સઘળા ગુણો અહિયાં પણ કહેવા જોઈએ. તે ધાર્મિક પુરૂષો વાળો મૂછો, રોમો અને નખોના સંસ્કાર વિનાના હોય છે. સમ્પૂર્ણ રીતે શરીરના સંસ્કારો વિનાના હોય છે.

એ મહામતિ પૂર્વોક્ત ચર્યાની સાથે વિચરતા થકા અનેક વર્ષો સુધી શ્રામણ્ય પર્યાયનું પાલન કરે છે. તે પછી અનેક પ્રકારની બાધા ઉત્પન્ન થતાં અથવા ઉત્પન્ન ન થવા છતાં પણ રોગ અથવા આતંક (શીઘ્ર પ્રાણ હરણ કરવાવાળા શૂળ વિગેરે) ઉપસ્થિત થાય ત્યારે અથવા ઉપસ્થિત ન થાય તો પણ ઘણા ખરા લક્ષ્યોનું (આહારનું) પ્રત્યાખ્યાન કરે છે. લાંબાં સમય સુધી

અનશનનું પ્રત્યાખ્યાન કરીને સંત્રાસ કરે છે અને જે ઉદ્દેશ્યને પ્રાપ્ત કરવા માટે નમ્રપણું; મુંડપણું; સ્નાનનો ત્યાગ, દાંતણુ કરવાનો ત્યાગ છત્રી અને જોડાનો ત્યાગ, ભૂમિશયન, પાટપર શયન, લાકડા પર શયન, કેશ લોચ, બ્રહ્મચર્યવાસ, પરગૃહ પ્રવેશ. અર્થાત્ ભિક્ષાવૃત્તિ ભિક્ષાનો લાભ થાય ત્યારે અથવા ભિક્ષાનો લાભ ન થાય તો પણ રાગ કે દ્વેષભાવ ધારણુ ન કરતાં સમભાવ ધારણુ કર્યો હોય, જે પ્રયોજન માટે માન-અપમાન સહન કર્યું હોય, ભત્સના તિરસ્કાર સહન કરી હોય, અર્થાત્ જન્મ, અને કર્મ પ્રગટ કરીને કરવામાં આવેલ અપમાન સહન કર્યું હોય, નિંદા સહન કરી હોય, ખિંસણા એટલે કે હાથ અથવા મુખ વિકૃત કરીને કરવામાં આવનારા અપમાનને સહન કર્યું હોય, ગર્હા સહન કરી હોય, તર્જના સહન કરી હોય, અને તાડન સહન કર્યું હોય, ઈન્દ્રિયોના અનેક પ્રકારના પ્રતિકૂળ વ્યાપારોને-પ્રવૃત્તિયોને સહન કરેલ હોય ? બાવીસ પ્રકારના પરીપહો અને અનેક પ્રકારના ઉપ-સર્ગોને સહન કરેલ હોય તે પ્રયોજનને અર્થાત્ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી લે છે, તે પ્રયોજન પ્રાપ્ત કરીને છેલ્લા શ્વાસોચ્છવાસમાં અનંત, સર્વોત્તમ, વ્યાધાત, (બાધા)થી રહિત નિરાવરણુ સમ્પૂર્ણ (સર્વવસ્તુ સંબંધી) તથા પ્રતિપૂર્ણ-પુનમના ચન્દ્રમાની જેમ અખંડ કેવળ જ્ઞાન અને કેવળ દર્શનની ઉત્પત્તિની પછી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે. તે સિદ્ધિથી સઘળા કર્મોનો ક્ષય થઈ જાય છે. તે નિરતિશય-અત્યંત જ્ઞાન અને આનંદમય હોય છે. તે મહાપુરૂષ બુદ્ધ અર્થાત્ સંપૂર્ણ લોક તથા આલોકને તથા સઘળા સામાન્ય અને વિશેષાત્મક પદાર્થોને સ્પષ્ટ રૂપથી જાણે-દેખે છે. જન્મ-મરણથી સર્વથા અને સર્વદા માટે મુક્ત થઈ જાય છે. પરિનિર્વાણ અર્થાત્ પરમશાન્તિ પ્રાપ્ત કરી લે છે. અને સઘળા દુઃખોનો અંત કરી લે છે.

કોઈ કોઈ ભાગ્યશાળી પુરૂષો એવા હોય છે કે—જેઓ એક જ ભવમાં મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી લે છે. કોઈ કોઈ પૂર્વભવોમાં ઉપાર્જન કરેલા કર્મો શેષ રહી જવાથી યથા સમય મૃત્યુને પ્રાપ્ત કરીને કોઈ એક દેવ લોકમાં દેવની

પર્યાયથી જન્મ લે છે. તે દેવલોકો કેવા હોય છે? તે હવે ખતાવવામાં આવે છે.—

દેવલોક વિશેષ પ્રકારના વિમાન વિગેરે મહાન્ ઋદ્ધિથી યુક્ત હોય છે. મહાન્ દ્યુતિથી યુક્ત અર્થાત્ આભૂષણોની વિશેષ પ્રકારની પ્રમા-કાંતિથી યુક્ત હોય છે. પરાક્રમથી યુક્ત મહાન્ કીર્તિવાળા મહાન્ બળવાળા મહાન્ પ્રભાવવાળા તથા વિશેષ પ્રકારના સુખ સાધનોથી યુક્ત, દેવ વિમાનોથી યુક્ત, ઉપર કહેલાં દેવ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા દેવો કેવા પ્રકારના હોય છે? તે હવે ખતાવે છે. દેવો મહાન્ ઋદ્ધિને ધારણ કરવાવાળા, મહાન્ કાંતિથી યુક્ત યાવત્ મહાન્ સુખ સમ્પન્ન હોય છે. તેઓનું વક્ષસ્થળ હૃદય—છાતી હારથી સુશોભિત હોય છે, તેઓની ભુજાઓ કટક-કડા અને કેયૂર વિગેરે આભૂષણોથી અલંકૃત રહે છે, તેઓ અંગદ અને કુંડલોથી શોભાયમાન કપોલવાળા હોય છે. તથા કાનોમાં કર્ણભૂષણ ધારણ કરે છે. તેઓના હાથોના આભૂષણો ચિત્ર-વિચિત્ર હોય છે. એમના મુગુટો વિચિત્ર પ્રકારની માળાઓથી શોભાયમાન હોય છે. તેઓ કલ્યાણ કરી શ્રેષ્ઠ તથા સુગંધવાળા વસ્ત્રોને ધારણ કરે છે. કલ્યાણ કારક અને ઉત્તમ માળા અને અંગલેચનને ધારણ કરવાવાળા હોય છે. તેઓનું શરીર દેહીપ્યમાન હોય છે. તેઓના શરીરમાંથી હંમેશાં અદ્ભૂત તેજ પ્રકાશતું રહે છે. તેઓ લાંબી લટકતી એવી વનમાળાઓને ધારણ કરે છે. વનનો અર્થ જળ એ પ્રમાણે થાય છે. એટલે કે પાણીમાંથી ઉત્પન્ન થવાવાળા કમળોની માળા ‘વનમાળા’ કહેવાય છે. વનપુષ્પમાળા વનમાળા અર્થાત્ જંગલમાં થવાવાળા ચંપા વિગેરે પુષ્પોની માળા, ‘વનમાળા’ કહેવાય છે. અથવા પગ સુધી લટકતી માળા ‘વનમાળા’ કહેવાય છે. દેવો એવા પ્રકારની વનમાળાઓ ધારણ કરે છે. તે દેવો પોતાના વર્ણ, સ્પર્શ દ્યુતિ અને તેજથી દિશાઓને પ્રકાશમય કરે છે અને ભવિષ્યમાં મોક્ષમાં જવાવાળા થાય છે. તે હવે ખતાવે છે.—તેઓ પોતાના વિલક્ષણ વર્ણથી દિવ્ય ગંધથી, દિવ્ય સ્પર્શથી દિવ્ય સંઘાતથી દિવ્ય શારીરિક સંહનનથી, દિવ્ય આકૃતિથી દિવ્ય ઋદ્ધિથી દિવ્ય-દ્યુતિથી દિવ્ય પ્રભાથી, દિવ્ય છાયાથી દિવ્ય કાંતિથી દિવ્ય જ્યોતિથી, દિવ્ય તેજથી, દિવ્ય તેજોલેસ્થાથી, સઘળી દિશાઓને ઉદ્યોતિત અને પ્રકાશિત કરે છે, ભદ્રગતિ અને ભદ્ર સ્થિતિ વાળા હોય છે. આગામી કાળમાં ભદ્રક કલ્યાણવાળા થવાવાળા હોય છે.

આ ધર્મસ્થાન આર્યજનોનું સ્થાન છે. યાવત્ સર્વ દુઃખોના ક્ષયનો માર્ગ છે. મિથ્યાત્વ, અવિરતિ વિગેરેથી રહિત હોવાથી મુક્તાનુ ભાગ છે આ પ્રમાણે આ બીજા ધર્મપક્ષ સ્થાનનો આ વિચાર કહેવામાં આવેલ છે. વિવેકી મનુષ્યોએ ધર્મ પક્ષનો જ આદર કરવો જોઈએ. ॥૨૩॥

‘તન્નચસ્સ ઠાણસ્સ’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ધર્મ પક્ષ અને અધર્મ પક્ષનું નિરૂપણ કરીને હવે ધર્મ અને અધર્મના મિશ્રિત પક્ષનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે—આ પક્ષમાં ધર્મ અને અધર્મ એ બંને આંશિક રૂપથી વિદ્યમાન રહે છે. તેથી જ આ મિશ્ર-પક્ષ કહેવાય છે. જો કે આ પક્ષ પણ અધર્મ યુક્ત જ છે, તેથી જ અધર્મ પક્ષથી અલગ નથી, તો પણ અધર્મ કરતાં ધર્મના અધિક પક્ષાને લીધે આ અધર્મ પક્ષ નથી, પણ ધર્મપક્ષ જ છે તેમ માનવામાં આવે છે. મુખ્ય-પક્ષાને લઈને જ શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે. એવો ન્યાય છે. જેમ ચન્દ્રનું કથન કિરણોથી જ થાય છે. કલંકથી નહીં કેમકે તેનું કલંક કિરણો દ્વારા હંકાઈ જાય છે. તેથી આ પક્ષમાં અધર્મ, ધર્મથી પરાભૂત થઈ જાય છે. તેથી આ પક્ષનો ધર્મ પક્ષમાંજ અંતર્ભાવ થાય છે. જે અદ્ય ઇચ્છા, અને અદ્ય પરિગ્રહવાળા, ધાર્મિક, ધર્માનુગામી અને ઉત્તમ વ્રતોને ધારણ કરવાવાળા હોય છે, તે પક્ષમાં આનો સમાવેશ થાય છે. તે પુરૂષો સ્થૂળ પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાપોથી નિવૃત્ત હોય છે, પરંતુ સૂક્ષ્મ પાપોથી નિવૃત્ત નથી હોતા યન્ત્ર (ધાણીથી પીલવું. દળવું વિગેરે) પીડન વિગેરે અધિક પાપ-વાળા કૃત્યોથી પણ નિવૃત્ત થતા નથી.

હવે શબ્દાર્થ બતાવવામાં આવે છે.—ત્રીજા સ્થાન મિશ્ર પક્ષ-દેશવિરત શ્રાવકનો વિચાર આગળ કહ્યા પ્રમાણે છે. આ લોકમાં પૂર્વ, પશ્ચિમ દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશામાં કોઈ કોઈ મનુષ્યો એવા હોય છે, જેઓ અદ્ય ઇચ્છા-વાળા, અદ્ય આરંભ-કૃષિ ખેતી વિગેરે દ્વારા જીવદ્યુત રૂપ સાવધ વ્યાપાર વાળા, અદ્ય પરિગ્રહવાળા અહિંસા વિગેરે ધર્મનું આચરણ કરવાવાળા, ધર્માનુગામી, ધર્મનિષ્ઠ ધર્મ પ્રેમી, ધર્મનું કથન કરવાવાળા, ધર્મને જ દેખવાવાળા, ધર્મથી પ્રસન્ન થવાવાળા, ધર્મપરાયણ, ધર્મનું સારી રીતે આચરણ કરવાવાળા, ધર્મ પૂર્વક જ પોતાની આજીવિકા ચલાવતા થકા વિચરે છે.

મિશ્રપક્ષનું અવલંબન કરનારા દેશ વિરતિ શ્રાવક કેવા હોય છે? શોભન આચારવાળા, સારા વ્રતોવાળા સરલપણાથી પ્રસન્ન થવાને યોગ્ય

અને સાધુ-સન્ન્યસ હોય છે, સ્થૂલ પ્રાણાતિપાતથી એકદેશ રૂપથી યાવજીવ નિવૃત્ત હોય છે, પરંતુ સૂક્ષ્મ પ્રાણાતિપાતથી નિવૃત્ત થતા નથી. એજ પ્રમાણે અન્ય પાપ જનક અને અગ્રાધિ ઉત્પન્ન કરવાવાળા કાર્યોથી જેઓ બીજા પ્રાણિયોને સંતાપ પહોંચાડવાવાળા હોય છે. તેમાંથી કોઈ કોઈથી, નિવૃત્ત થતા નથી. તાત્પર્ય એ છે કે—દેશ વિરતિવાળા ધર્માધર્મ પક્ષવાળા પુરૂષો સઘળા પાપોથી દેશ નિવૃત્ત હોય છે. સર્વથા નિવૃત્ત હોતા નથી.

આ મિશ્રસ્થાનમાં શ્રમણોના ઉપાસક (સાધુની સેવા કરવાવાળા) અર્થાત્ શ્રાવક જનો હોય છે. તેઓ જીવ અને અજીવના સ્વરૂપને યથાર્થ રૂપથી જાણનારા હોય છે. પુણ્ય પાપના સ્વરૂપને જાણવા વાળા હોય છે. આત્મવ, સંવર, નિર્જરા, ક્રિયા, અધિકરણ, બંધ અને મોક્ષના જ્ઞાનમાં કુશળ હોય છે. જેના દ્વારા આત્મા રૂપી સરોવરમાં કર્મરૂપી જળ આવે છે, તેને આત્મવ કહેવાય છે. જે પરિણામ દ્વારા આત્મવનો નિરોધ થાય છે. તે સમિતિ, ગુપ્તિ વિગેરે રૂપ પરિણામ સંવર કહેવાય છે તાત્પર્ય એ છે કે—આવતા એવા કર્મ રૂપી જળનું રોકાઈ જવું તે સંવર છે. આત્મ પ્રદેશોથી બદ્ધ તે કર્મોનું દેશથી હટવું તે નિર્જરા છે. કાચિકી વિગેરે પચ્ચીસ પ્રકારની સાવધ પ્રવૃત્તિને ક્રિયા કહે છે. જેના કારણે આત્મા નરક અથવા તિર્થંચ ગતિનો અધિકારી બને છે, તે અધિકરણ કહેવાય છે. અધિકરણના બે ભેદ છે. દ્રવ્યથી ખડૂગ અથવા યંત્ર વિગેરે અને ભાવથી ક્રોધ વિગેરે અધિકરણ છે. જીવ અને કાર્મણ વર્ગણના પુદ્ગલોનું ક્ષીર અને નીરની મારફત સંબંધ થવો તે બંધ છે. સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય થવાથી આત્માથી કર્મવર્ગણાઓનો અંત થવો અને સ્વાભાવિક શુદ્ધ સ્વરૂપની ઉપલબ્ધિ થઈ જવી તે મોક્ષ છે. આ મોક્ષ આત્માના સાદી અનંત શુદ્ધ પર્યાયો છે.

શ્રાવક આત્મવ વિગેરેના સમગ્ર સ્વરૂપને જાણવાવાળા હોય છે. તેઓ કોઈની પણ સહાયતાની અપેક્ષા રાખતા નથી, અથવા એમ કહેવું ભેઈ એ કે અસહાય હોવા છતાં પણ દેવો પણ તેઓને નિર્ઘન્ય પ્રવચનથી હટાવી શકતા નથી. વૈમાનિક દેવો, અસુરકુમારો નાગકુમાર, ગરુડકુમાર, અને સુપર્ણકુમાર, નામના ભવનપતિ દેવો તથા ચક્ષુ રાક્ષસો કિન્નર, કિંપુરુષ, ગંધર્વ અને મહોરગ નામના વ્યન્તર દેવ પ્રબળ શક્તિમાન હોવા છતાં પણ શ્રમણોપાસકોને જનશાસનથી ચલાયમાન કરવામાં સમર્થ થઈ શકતાં નથી

તેઓ નિર્ઘન્ય પ્રવચનમાં નિશ્ચંક હોય છે. પારકા દર્શનોની ઈચ્છા કરતાં નથી. ધર્મક્રિયાના ફળમાં સંદેહ કરતા નથી. તેઓ લબ્ધ્યર્થ હોય છે. અર્થાત્ ગુરૂના ઉપદેશથી સૂત્ર અને અર્થનું શ્રવણ કરે છે. શ્રવણ કરીને અર્થને ગ્રહણ કરે છે. ગ્રહણ કર્યા પછી જો સંદેહ હોય તો ગુરૂને અર્થ પૂછી લે છે, પૂછીને તેને સારી રીતે નિશ્ચિત કરી લે છે. અને પૂરી રીતે સમજી લે છે. તેની રગે રગમાં જીન પ્રવચન પ્રત્યે ગાઢ અનુરાગ હોય છે. તેઓની શ્રદ્ધા એવી હોય છે કે હે આયુષ્મન આ નિર્ઘન્ય પ્રવચન જ અર્થ છે. આજ પરમાર્થ છે. એ સિવાય બધું અનર્થ છે. અનર્થ કારક છે. લોકોને એ પ્રમાણેનો આદેશ આપે છે. તેઓ સ્ફટિકની જેમ નિર્મલ અંતઃ કરણવાળા હોય છે. તેઓના દ્વારો દાન માટે સદા ખુલ્લા રહે છે. તેઓ એટલા વિશ્વાસ પાત્ર હોય છે કે-રાજાના અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કરવા છતાં પણ તેઓના પર કોઈ શંકા લાવતું નથી. તથાપિ રાજાના અંતઃપુરમાં તથા પરગૃહમાં તે પ્રવેશવાની ઈચ્છા પણ કરતા નથી. અષ્ટમી; ચતુર્દશી, અમાવસ્યા અને પુનમ વિગેરે તિથિઓમાં પ્રતિપૂર્ણ પૌષધ વ્રતનું પાલન કરે છે. તેઓ નિર્ઘન્ય શ્રમણોને પ્રાસુક (અચિત્ત) અને એવહ્યીય (નિર્દોષ) અશન, પાન, આદિમ અને સ્વાદિમ રૂપ ચાર પ્રકારનો આહાર આપે છે. વસ્ત્ર, પાત્ર, કંબળ, રત્નોદરણ, ઔષધ, લેષજ, પીઠ, પાટ, શય્યા-આસ્તરણ-પથારી. અને સંસ્તારકનું દાન કરે છે. અર્થાત્ આપે છે. શીલ્લવ્રતોથી અર્થાત્ સામાયિક દેશાવકાશિક, પૌષધ અને અતિથિ સંવિલાગ વ્રતથી, પાંચ અણુ વ્રતોથી ત્રણ ગુણુ વ્રતોથી ચાર શિક્ષાવ્રતોથી, તથા પૌષધોપવાસથી અને શાસ્ત્રોક્ત વિધિ સાથે ગ્રહણ કરવામાં આવેલ અનશન વિગેરે તપશ્ચરણોથી પોતાના આત્માને લાવિત કરતા થકા વિચરે છે.

તે શ્રાવકો આવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરે છે. અર્થાત્ મોક્ષ માર્ગમાં વિચરણ કરતા થકા ઘણા વર્ષો સુધી શ્રમણોપાસક પર્યાયમાં રહીને કોઈ પણ પ્રકારના રોગો અથવા આતંક ઉત્પન્ન થાય ત્યારે અથવા ઉત્પન્ન ન થાય તો પણ અનેક પ્રકારના લક્તો (આહાર-લોજન) નું પ્રત્યાખ્યાન કરે છે. અર્થાત્ લાંબા સમય સુધી અનશન કરે છે. અને તે પછી આલોચના તથા પ્રતિક્રમણ

કરીને સમાધિને પ્રાપ્ત થઇને સંત્યજો સમાપ્ત કરીને યથા કાળ દેહોત્સર્ગ (શરીર ત્યાગ) કરીને કોઈ પણ દેવ લોકમાં દેવ પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે.

તે દેવ લોક લાંબા કાળની સ્થિતિવાળા મહાન્ દ્યુતિથી યુક્ત યાવત્ મહાન્ સુખને આપવા વાળા હોય છે. અહિંયાં યાવત્પદ્ધતી આ નીચે આપવામાં આવેલ વિશેષણો ગ્રહણ કરવા જોઈએ મહદ્દિગ્-અર્થાત્ વિશેષ પ્રકારના વિમાન પરિવાર વિગેરેથી યુક્ત, મહાદ્યુતિક-અર્થાત્ વિશેષ પ્રકારના શરીરના આભૂષણો વિગેરેની પ્રભાવાળા, મહા બળ અને મહા સુખ સાધનાથી યુક્ત હોય છે. આનાથી પહેલાના પ્રકરણમાં દેવ લોકોના જે ગુણો કહ્યા છે, તે બધાને અહિંયાં પણ સમજી લેવા જોઈએ. પૂર્વોક્ત શ્રાવક એવા દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

આ મિશ્રસ્થાન આર્ય પુરુષો દ્વારા આચરેલ હોય છે. યાવત્ એકાન્ત સમ્યક્ છે. સુંદર છે. અહિંયાં યાવત્ શબ્દથી આ વિશેષણો સમજી લેવા. કેવળ, પરિપૂર્ણ, સંશુદ્ધ, સિદ્ધિ માર્ગ, મોક્ષ માર્ગ, નિર્યાણ માર્ગ, નિર્વાણ માર્ગ, સ્વર્ગના દુઃખોના વિનાશનો માર્ગ આ બધા પદોની વ્યાખ્યા પહેલાં કહેવામાં આવી ગયેલ છે, તે પ્રમાણે સમજી લેવી જોઈએ.

ત્રીજા સ્થાન મિશ્ર પક્ષનો વિચાર આ પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે. આ સ્થાનમાં આંશિક (દેશથી) અવિરત અને આંશિક (દેશથી) વિરત કહેલ છે. તેથી આ સ્થાનવાળા અવિરતિની અપેક્ષાથી બાળ અને વિરતિની અપેક્ષાથી પંડિત કહેવાય છે. બન્નેની અપેક્ષાથી તેઓને બાલપંડિત કહે છે.

આ ત્રણે સ્થાનોમાં સર્વથા અવિરતિનું સ્થાન આરંભસ્થાન છે. આ સ્થાન સર્વથા અનાર્ય છે. યાવત્ સમસ્ત દુઃખોના વિનાશનો માર્ગ નથી. તે એકાન્ત ત્યાગ કરતા યોગ્ય છે. અસાધુ અસમીચીન છે. તેમાં જે સર્વ વિરતિનું સ્થાન છે. તે અનારંભનું સ્થાન છે. આર્ય છે. યાવત્ સમસ્ત દુઃખોના વિનાશનો માર્ગ છે. એકાન્ત! સમ્યક્ અને સાધુ છે. ત્રીજું જે દેશવિરતિ સ્થાન છે. તે આરંભ અને નો આરંભનું સ્થાન છે આપણા આર્યસ્થાન યાવત્ સમસ્ત દુઃખોના વિનાશનો માર્ગ છે એકાન્ત સમ્યક્ અને સાધુ છે. ॥સૂ. ૨૪॥

‘एवमेव समणुगम्पमाणा’ धृत्यादि

टीકાર્થ—જે સંક્ષેપથી કહેવામાં આવે તે સઘળા પક્ષો આ જે સ્થાનોમાં અંતર્ગત થઈ જાય છે. જેમકે—ધર્મમાં અને અધર્મમાં ઉપશાન્તમાં અને અને અનુપશાન્તમાં તાત્પર્ય એ છે કે—પરસ્પર વિરૂદ્ધ ધર્મ પક્ષ અને અધર્મ પક્ષમાં જ સઘળા પક્ષોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. આ જે પક્ષથી ભિન્ન ત્રીજો કોઈ પક્ષ સમ્ભવિત નથી.

પહેલા અધર્મ સ્થાનનો જે વિચાર કરવામાં આવેલ છે. તેમાં ત્રણસો ત્રેસઠ વાદિયો (પાખંડિયો) નો અંતર્ભાવ થઈ જાય છે, એ પ્રમાણે પૂર્વાચાર્યો એ કહેલ છે. તે વાદીયો આ પ્રમાણે છે.—ક્રિયાવાદી, અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનિક, —અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી છે. તેઓ પણ મોક્ષની પ્રરૂપણા કરે છે. તથા ચોત ચોતાના મતને અનુસરનારાઓને ધર્મનો ઉપદેશ આપે છે. ૧૨૫૫

અહિંસા ધર્મ સઘળા ધર્મોમાં પ્રધાન—મુખ્ય છે. અને એજ શાસ્ત્રોનો સાર છે. આ સત્ય—તથ્યને બતાવવા માટે યુક્તિ પૂર્વક છન્વીસમું સૂત્ર કહેવામાં આવે છે.—‘તે સઘ્વે’ ધૃત્યાદિ

ટીકાર્થ—જેઓ અન્ય મતનું અવલમ્બન કરવાવાળા અને સર્વજ્ઞ દ્વારા પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલા આગમને ન માનવાવાળા વાદી છે. તેઓને અહિંયાં ‘પ્રાવાહુક’ કહેલ છે. તેઓ ત્રણસોને ત્રેસઠની સંખ્યામાં છે. તેઓનું કહેવું એ છે કે—અમે જ ધર્મની વાદી કરવા વાળા છીએ તેઓ અનેક પ્રકારની પ્રજ્ઞાવાળા છે. અર્થાત્ તેઓની સમજણ પરસ્પર વિરોધી હોવાથી અનેક પ્રકારની છે. તેઓનો અભિપ્રાય શીલ—મત દર્શન અને રૂચિ પણ અનેક પ્રકારની છે. તેઓ અનેક પ્રકારનો આરંભ સમારંભ કર્યા કરે છે. અને તેઓનો નિશ્ચય પણ અનેક પ્રકારનો હોય છે.

આ સઘળા ‘પ્રાવાહુક’ વાદીઓ ગોળ ચક્ર બનાવીને એક સાથે બેઠા હોય તેવા સમયે કોઈ પુરૂષ અગ્નિના અંગારાથી ભરેલા પાત્રને લોખંડની સાંડસીથી પકડીને તે ધર્મોના આદિ કરવાવાળા, અનેક પ્રકારની પ્રજ્ઞા બુદ્ધિવાળા, યાવત્ અનેક પ્રકારના નિશ્ચયવાળા ‘પ્રાવાહુકો’ વાદીયોને કહેવામાં આવે કે—હે પરવાદિયો ! અગ્નિના અંગારાથી ભરેલા આ પાત્રને લઈને તમે

થોડા થોડા સમય સુધી પોત પોતાના હાથથી પકડો, સાડસીનું સહાયપણું લેવું નહીં. અગ્નિનું સ્તંભન પણ ન કરવું. અર્થાત્ તે અગ્નિથી પોતાના સાધર્મિકોનું વૈવાવૃત્ય કરો. પરંતુ સરળ અને મોક્ષારાધક બનીને કપટ ન કરતાં હાથો ફેલાવો. અર્થાત્ હાથ ધરો.

આ પ્રમાણે કહીને તે પુરૂષ તે ધર્મના આદિ કરવાવાળા પરવાદિયોના હાથોમાં તે અગ્નિના અંગારાથી પરિપૂર્ણ-ભરેલા પાત્રોને સાંડસીથી પકડીને રાખવા લાગ્યા. ત્યારે તે ધર્મના આદિ કરવાવાળા અનેક પ્રકારની પ્રજાવાળા, યાવત્ અનેક પ્રકારના નિશ્ચયોવાળા પરવાદિયો પોતાના હાથોને સંકોચીને લઈ લે છે. અર્થાત્ તે પાત્રને હાથોમાં લેવા માટે તૈયાર થતા નથી, ત્યારે તે પુરૂષ તે ધર્મની આદિ કરવાવાળા યાવત્ અનેક પ્રકારના નિશ્ચયવાળા વાદિયોને આ પ્રમાણે કહ્યું-હે ધર્મના આદિ કરવાવાળા, અનેક પ્રકારની પ્રજાવાળા, યાવત્ અનેક પ્રકારનો નિશ્ચય કરવાવાળા પરવાદિયો તમો તમારા હાથો કેમ સંકોચી લો છો? આ અગ્નિને હાથોમાં કેમ લેતા નથી? ત્યારે તે ‘પ્રાવાહુકો’ ઉત્તર આપશે કે-અમારા હાથો બળી જશે. અર્થાત્ હાથ બળવાના ભયથી અમે હાથ સંકોચી રહ્યા છીએ. ત્યારે તે પુરૂષ કહે છે કે -હાથ બળી જવાથી શું નુકશાન છે? ત્યારે તેઓ કહેશે કે-દુઃખ થશે. ત્યારે તે પુરૂષ કહે છે કે-જો અગ્નિથી બળવાને કારણે તમોને દુઃખનો અનુભવ થાય છે, તો હરેક પ્રાણીને પણ જોજ હકીકત સમજવી જોઈએ. જોજ સૌથી મોટું પ્રમાણ છે. કહ્યું પણ છે કે—

‘પ્રત્યાશ્વાને ચ દાનેચ’ ઈત્યાદિ

પ્રત્યાખ્યાન, દાન, સુખ, દુઃખ, પ્રિય, અને અપ્રિયના સંબંધમાં મનુષ્ય પોતાની જ ઉપમાથી દાખલા યોગ્ય નિર્ણય કરી શકે છે.

તે પુરૂષ ફરીથી કહે છે કે—આજ યોગ્ય નિર્ણય નિશ્ચય કરવાની તુલા (ત્રાજવા) છે, આજ પ્રમાણ છે. આજ સમવસરણ છે, જેમ વ્યથા-પીડાથી પોતાના મનમાં દુઃખ થાય છે, જોજ પ્રમાણે સઘળા પ્રાણિયોને દુઃખ થશે. પોતાના અનુભવના પ્રમાણથી ધર્મ આ તથ્ય-સત્યને જાણીને હિંસાથી નિવૃત્ત થવું જોઈએ. અહિંસા જ સઘળા ધર્મોમાં મુખ્ય ધર્મ છે. તેને જ શાસ્ત્રકાર દૃષ્ટાન્તથી હવે બતાવે છે.

જે શ્રમણ અને બ્રાહ્મણ એવું કહે છે કે—યાવત્ લોકાની સામે પ્રરૂપણા કરે છે કે સઘળા પ્રાણિયો, ભૂતો, જીવો અને સત્ત્વોનું હનન કરવું જોઈએ. તેઓના આહાર-પાણી રોકીને અથવા તડકા વિગેરેમાં ઉભા રાખીને સંતાપ પહોંચાડવો જોઈએ. બંધન વિગેરેમાં નાખીને તેઓને ખેદ કરાવવો જોઈએ. વિષ-અથવા શસ્ત્ર વિગેરેથી મારી નાખવા જોઈએ. એવું કહેવાવાળાઓ બકવાદ કરવાવાળાઓ, શ્રમણ અને બ્રાહ્મણ લવિષ્ય કાળમાં આજ જન્મમાં અથવા આવનારા જન્મમાં પોતાનું જ છેદન, ભેદન વિગેરે કરે છે, તેઓને પોતાને જ આગળ પર છિન્ન, ભિન્ન થવું પડશે. તેઓને નરક અને નિર્ગોદ વિગેરેમાં ઉત્પત્તિ, જરા, મરણ, જન્મ પુનર્ભવ, વારંવાર ભવ ધારણ, ગર્ભવાસ અને ભવભ્રમણના ભાગી થવું પડશે. જીવ હિંસાનો ઉપદેશ આપવાવાળા અને જીવોની હિંસા કરવાવાળા આજ ભવમાં ઘણા એવા દંડ, સુંડન, તર્જના તાડના અને ઘોળવું (મંથન) તથા ઉદ્ધૂ બંધન વિગેરેના પાત્ર બનવું પડે છે. તેઓ પિતૃ મરણ-પિતાના મરણ-માતાના મરણ, ભાઈના મરણ, બહેનના મરણ સ્ત્રીના મરણ, પુત્ર મરણ, પુત્રી મરણ, પુત્રવધૂનું મરણ, દરિદ્રપણા, દુર્ભાગ્ય અનિષ્ટ સંયોગ ઇષ્ટ વિયોગ વિગેરે દુઃખો અને દૌર્ભગ્યોના ભાગી બનશે. તેઓ અનાદી, અનંત, દીર્ઘ કાળ સંબંધી ચાર ગતિવાળા સંસાર રૂપી વનમાં વારંવાર અર્થાત્ અનંતવાર પરિભ્રમણ કરશે. તેઓ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત નહીં કરી શકે, બોધના ભાગી થશે નહીં. યાવત્ તેઓ શારીરિક અને માનસિક દુઃખોનો અંત કરી શકશે નહીં આજ બધાને માટે તુલા સમજવી. અને એજ પ્રમાણ છે કે—જીભજોને પીડા કરવી ન જોઈએ. આ સિવાય જીભું અપ્રમાણ છે. આ પીડા ન ઉપભવવી એજ સમવસણ અર્થાત્ આગમનો સાર છે. આ પણ પ્રાણિયો માટે સમાન છે. દરેકને માટે પ્રમાણ છે. દરેકને માટે આજ આગમનો સાર છે તેમ સમજવું.

હિંસકોનો માર્ગ બતાવીને હવે અહિંસકોનો માર્ગ બતાવવામાં આવે છે. જે શ્રમણ અને બ્રાહ્મણ એવું કહે છે એવી પ્રરૂપણા કરે છે. કે-સઘળા પ્રાણિયો, ભૂતો, જીવો અને સત્ત્વોનું હનન કરવું ન જોઈએ. તેને તેઓના અયોગ્ય કર્મમાં લગાવવા ન જોઈએ. તેઓને પૂર્વોક્ત દંડ-કુદ્ધ લોગવડું પડતું નથી. આગામી કાળમાં તેઓને છેદન અને ભેદનના પાત્ર થવું પડતું નથી. યાવત્ ઉત્પત્તિ, જરા, મરણ જન્મ સંસાર, પુનર્ભવ, ગર્ભવાસ અને ભવ પ્રપંચના પાત્ર બનવું પડતું નથી. તેઓને ઘણા દંડો, સુંડન, તર્જના, તાડન, ઉદ્ધૂબંધન, નિગડ બંધન, હડિબંધન ચારક બંધન, બન્ને હાથ મરડીને હાથકડીયોનું બંધન, હસ્ત છેદન, પદ છેદન, કર્ણુ છેદન, નાસિકા-નાક

છેદન ઓઠ-હોઠનું છેદન, શિર છેદન, મુખ છેદન, લિંગ છેદન હૃદયોત્પાટન, (હૃદયને ઉખેડવું) નયન, આંખ અન્ડકોષ, દાંત, મુખ, અને જીભને ઉખેડવા વિગેરે વ્યથા-પીડાઓને લોગવવી પડતી નથી. (દશાશ્રુતસ્કંધના છઠ્ઠા અધ્યયનના દસમા સૂત્ર પૃ. ૨૩૫ માં આ યાતનાઓના સંબંધમાં વિશેષ પ્રકારથી વર્ણન કરવામાં આવેલ છે તે જ્ઞાસુઓએ ત્યાંથી બેંધ લેવું" યાવત્ તે અહિંસકૈને અનેક પ્રકારના દુઃખોનો સામનો કરવો પડતો નથી. તથા દૌર્ભનસ્યનો પણ સામનો કરવો પડતો નથી. તેઓ અનાદિ અનંત દીર્ઘ કાલીન-દીર્ઘ માર્જવાળા, ચાતુર્ઝતિક-ચાર ગતિવાળા સંસાર રૂપી અરણ્ય-જંગલમાં વારંવાર ભ્રમણ કરતા નથી, તેઓ સિદ્ધ થશે. બુદ્ધ થશે યાવત્ સઘળા શારીરિક-શરીર સંબંધી અને માનસિક-મન સંબંધી દુઃખોનો અંત કરશે કર્મ બંધથી છુટકારો પ્રાપ્ત કરશે, અને સર્વથા સુખી થશે. ॥સૂ ૨૬॥

‘इच्छेणहिं वारसहिं’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ ચાલુ બીજા અધ્યયનમાં તેર ક્રિયાસ્થાનોનું વિસ્તાર પૂર્વક નિરૂપણ કરવામાં આવી ગયું છે, તેમાં પહેલાના ૧૨ બાર ક્રિયાસ્થાનો સંસારના કારણ રૂપ છે. તેરમું ક્રિયાસ્થાન તેનાથી ઉલટું છે. અર્થાત્ તે નિત્ય અપરિચિત સુખ રૂપ, મોક્ષનું કારણ છે. તે પણ કહેવામાં આવી ગયું છે તેથી જ બાર ક્રિયાસ્થાનોનું સેવન કરવાવાળાઓ સંસારને પ્રાપ્ત કરે છે અને તેરમા ક્રિયાસ્થાનનું સેવન કરવાવાળા મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. આ અર્થને સ્પષ્ટ કરતા થકા અધ્યયનના ઉપસંહાર રૂપથી સૂત્રકાર કહે છે,—

આ પૂર્વોક્ત બાર ક્રિયાસ્થાનોમાં રહેનારા જીવોએ ભૂતકાળમાં મોહનીય કર્મના ઉદય થવાને કારણે સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી નથી. કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું નથી. કર્મોથી મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી નથી. પરિનિર્વાણ પ્રાપ્ત કરેલ નથી. બાર ક્રિયા સ્થાનોમાં રહેલા જીવો વર્તમાનમાં પણ દુઃખોનો અંત કરતા નથી. અને ભવિષ્યમાં પણ અન્ત કરશે નહીં.

આ રીતે બાર ક્રિયા સ્થાનોમાં રહેવાવાળા જીવોને માટે સિદ્ધિ વગેરેની પ્રાપ્તિ અસંભવ છે. એ બતાવીને હવે ૧૩ તેરમાં શુષ્કસ્થાનમાં રહેલા જીવોને મોક્ષની પ્રાપ્તિનો સંભવ વિગેરે બતાવે છે. ૧૩ તેરમા ક્રિયા સ્થાનમાં રહેવાવાળા જીવો સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે, કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. સંસાર રૂપી કાન્તાર-જંગલમાંથી મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી છે. પરિનિર્વાણ પ્રાપ્ત કરે છે. યાવત્ સઘળા દુઃખોનો અંત કરેલ છે. વર્તમાન કાળમાં જેઓ આ ક્રિયાસ્થાનમાં રહેલા છે, અને ભવિષ્યમાં આ ક્રિયાસ્થાનમાં રહેશે. તેઓને સિદ્ધિ અને મુક્તિ પ્રાપ્ત થશે. અને તેઓના સઘળા દુઃખોનો અંત થશે.

બાર ક્રિયાસ્થાનોના ત્યાગ કરવાવાળા એવા આત્મ કલ્યાણમાં ઉદ્યમ-વાળા, આત્મ હિતૈષી, આત્મ શુભ, આત્માને વિષય વિગેરેથી ગોપન કરવા-વાળા, આત્મયોગી-આત્મ-સ્વરૂપમાં રમણ કરવાવાળા, આત્મ પરાક્રમી-સંયમમાં પરાક્રમ કરવાવાળા, દુર્ગતિથી આત્માનું રક્ષણ કરવાવાળા, આત્માનું ક'પી-આસ્ત્રવનો ત્યાગ કરીને આત્મા પર અનુકર્યા-દયા કરવાવાળા, અને આત્મ નિસ્સારક-આત્માને સંસારથી તારવાવાળા લિક્ષુ-મુનિ પોતાને સઘળા પાપોથી દૂર રાખે.

સુધર્મા સ્વામી જમ્બૂ સ્વામીને કહે છે કે—હે જમ્બૂ તીર્થંકર ભગવાનની પાસેથી જે પ્રમાણે મેં સાંભળેલ છે, એજ પ્રમાણે હું તમોને કહું છું. ॥સૂ. ૨૭॥

બીજા શ્રુતસ્કંધનું બીજું અધ્યયન સમાપ્ત ॥૨-૨॥

આહારપરિજ્ઞા નામકે ત્રીસરે અધ્યયનકા નિરૂપણ

ત્રીજા અધ્યયનનો પ્રારંભ—

ક્રિયાસ્થાન નામના બીજા અધ્યયનનું નિરૂપણ કરીને હવે કેમપ્રાપ્ત આ ત્રીજા અધ્યયનનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે—પાછલા અધ્યયનોમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે જે સાધુ ૧૨ બાર ક્રિયાસ્થાનોનો ત્યાગ કરીને તેરમા ક્રિયાસ્થાનની આરાધના કરે છે. તે સઘળા સાવધ કાર્યોથી નિવૃત્ત થઈને અને સઘળા કર્મોનો ક્ષય કરીને મોક્ષગતિને પ્રાપ્ત કરે છે. પરંતુ આહારશુદ્ધિ વિના સાવધ અનુષ્ઠાનથી નિવૃત્ત થવું સંભવતું નથી. તેથી જ આહાર પરિજ્ઞા માટે આ ત્રીજા અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આ અધ્યયનમાં એ કહેવામાં આવશે કે જીવ પ્રાયઃ દરરોજ આહાર કરે છે. કેમકે-આહાર વિના શરીરનો નિર્વાહ સંભવતો નથી. હવે સૂત્રાનુગમમાં અસ્પષ્ટિત શુણ્ણવાળા સૂત્રનું ઉચ્ચારણ કરવામાં આવે છે. તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.—

‘સુયં મૈ આહસં તેજં’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે કે—ભગવાન્ શ્રી મહાવીર સ્વામીએ આહાર પરિજ્ઞા નામના અધ્યયનનું વર્ણન કરેલ છે. આ લોકમાં બીજકાય નામના જીવો હોય છે. તેનું શરીર બીજ રૂપ જ હોય છે. તેથી જ તે બીજકાય કહેવાય છે. તે ચાર પ્રકારના છે—અગ્રબીજ, મૂલબીજ, પર્વબીજ, અને સ્કંધબીજ, આ જ વિષય હવે સૂત્રકાર બતાવે છે.—આયુર્માન્ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ આ પ્રમાણે સમવસરણમાં કહેલ છે. મેં (સુધર્મા સ્વામી)એ હે જમ્બૂ ભગવાન્ પાસેથી સાંભળ્યું છે.

અહિયાં આહારપરિણા નામનું અધ્યયન છે. આ અધ્યયનમાં આહારના સંબંધમાં કર્તવ્ય, અકર્તવ્યનું પ્રતિપાદન કરવાના કારણે આ અધ્યયનનું નામ ‘આહાર પરિણા’ એ પ્રમાણે છે. આ અધ્યયનનો આ નીચે બતાવ્યા પ્રમાણેનો ભાવ છે.—

આ લોકમાં પૂર્વ વિગેરે ચાર દિશાઓમાં ચાર પ્રકારના બીજકાય કહેવામાં આવ્યા છે. તે આ પ્રમાણે છે. ૧ અગ્રબીજ જે વનસ્પતિયોના અગ્ર-ભાગમાં (ઉપરના ભાગમાં) બીજ હોય જેમકે તલ તાડ અને આંખાના વૃક્ષ વિગેરેમાં હોય છે, તે અગ્રબીજ કહેવાય છે.

(૨) મૂલબીજ—મૂળ જ જેનું બી હોય અર્થાત્ ઉત્પત્તિ સ્થાન હોય, કમળકંદ મૂળા વિગેરે. તે મૂળબીજ કહેવાય છે.

(૩) પર્વબીજ—પર્વ જેના બીજ રૂપ હોય જેમકે શેલડી વિગેરે.

(૪) સ્કંધ બીજ—સ્કંધ જેનું બી હોય જેમકે શદ્ભક્તિ વિગેરે.

આ બીજકાય જીવોમાં જે જીવ બીથી અને જે અવકાશ (પ્રદેશ)માં ઉત્પન્ન થવાની યોગ્યતાવાળા હોય છે. તે બીજો એજ બીજ અને એજ પ્રદેશમાં પૃથ્વી પર ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે કોઈ જીવ કર્મના ઉદયથી વનસ્પતિમાં ઉત્પન્ન થઈને પણ પૃથ્વીયોનિક હોય છે. તે બધા પૃથ્વી પર જ સ્થિત રહે છે. અને પૃથ્વીપર જ અનુક્રમથી ઉત્પન્ન થવાવાળા, પૃથ્વી પર સ્થિર રહેવાવાળા, અને પૃથ્વી પરજ વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થવાવાળા જીવો કર્મના બળથી અને કર્મના નિહાનથી, વનસ્પતિકાયથી આવીને અનેક પ્રકારની યોનીવાળી પૃથ્વીમાં વૃક્ષ-ઝાડપણાથી ફરીથી ઉત્પન્ન થાય છે.

તે વનસ્પતિકાય જીવો અનેક પ્રકારની યોનીવાળી તે પૃથ્વીના સ્નેહનો આહાર કરે છે. તે બીજો પૃથ્વી શરીર, અપ્ શરીર, વાયુ શરીર, અગ્નિ શરીર, અને વનસ્પતિ શરીરનો પણ આહાર કરે છે, તેઓ અનેક પ્રકારના ત્રસ અને સ્થાવર જીવોના શરીરને અચિત્ત કરી દે છે. પૃથ્વીના શરીરને અચિત્ત કરે છે. અને પહેલાં આહાર કરેલા તથા ઉત્પત્તિની પછી ત્વચા-ચામડીના-છાલ દ્વારા આહાર કરેલા પૃથ્વીકાય વિગેરેના શરીરને પોતાના શરીર રૂપથી પરિણામી લે છે. તે પૃથ્વી યોનિવાળા વૃક્ષોના બીજશરીરો પણ હોય છે. જે અનેક પ્રકારના વણ્ઠું, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને અનેક પ્રકારના અવયવોની રચનાઓથી યુક્ત તથા અનેક પ્રકારના પુદ્ગલોથી બનેલા હોય છે.

તે જીવો વૃક્ષ-ઝાડના રૂપથી પૃથ્વી વિગેરેમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. તે તેઓની ઉત્પત્તિમાં પરમેશ્વર અથવા કાળ વિગેરે કોઈ કારણ હશે ? આ શંકાનું નિવારણ કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે-તે બીજો પોતાના કર્મોને વશ હોય છે. ઈશ્વર અથવા કાળ તેમાં કારણ નથી પરંતુ વૃક્ષનું શરીર ધારણ કરવામાં તેઓ દ્વારા કરેલા કર્મો જ કારણ હોય છે. એ પ્રમાણે તીર્થંકર ભગવાનોએ કહેલ છે. ॥૨૫. ૧॥

‘અહાવરં પુરસ્ક્રાયં’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—પૃથ્વી યોનિવાળા વૃક્ષોનું નિરૂપણ કરીને હવે વૃક્ષયોનિવાળા વૃક્ષોનું નિરૂપણ કરે છે-તીર્થંકર ભગવાને વનસ્પતિનો બીજો ભેદ કહેલ છે. તે ભેદ વૃક્ષયોનિક વૃક્ષ એ પ્રમાણેનો છે. જે વૃક્ષ, વૃક્ષ ઉપર ઉત્પન્ન થાય છે, તે વૃક્ષયોનિવાળા વૃક્ષો કહેવાય છે. વૃક્ષથી તેઓની ઉત્પત્તિ થાય છે. વૃક્ષમાં જ તેઓ સ્થિત રહે છે, અને વૃક્ષમાં વધે છે, વૃક્ષયોનિવાળા, વૃક્ષમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા, અને વૃક્ષમાંજ વધવાવાળા તે જીવો પણ પોતપોતાના કર્મોને આધીન હોય છે કર્મના નિમિત્તે વૃક્ષમાં વધતા એવા તે જીવો પૃથ્વીયોનિક વૃક્ષોમાં વૃક્ષપણથી ઉત્પન્ન થાય છે. વૃક્ષના ઉપર ઉત્પન્ન થાય છે, વૃક્ષોના ઉપર ઉત્પન્ન થવાવાળા તે વૃક્ષયોનિક વૃક્ષ, પૃથ્વીયોનિક વૃક્ષોના સ્નેહનો આહાર કરે છે. તેઓ પૃથ્વી, જલ, તેજ, વાયુ અને વનસ્પતિના શરીરનો પણ આહાર કરે છે તેઓ અનેક પ્રકારના ત્રસ અને સ્થાવર જીવોના શરીરને પોતાના શરીરથી આશ્રિત કરીને અચિત્ત કરી દે છે. અર્થાત્ તેઓના સચિત્ત શરીરનો રસ ખેંચીને તેઓને અચિત્ત કરી દે છે. અચિત્ત કરેલા તથા પહેલાં આહાર કરેલ અને છલદ્વારા આહાર કરેલા પૃથ્વી વિગેરેના શરીરોને પચાવીને તેઓ પોતાના રૂપથી પરિણમી જાય છે. તે વૃક્ષયોનિવાળા વૃક્ષકાય જીવોના અન્ય શરીરો પણ હોય છે. તે અનેક પ્રકારના વર્ણવાળા, અને અનેક પ્રકારના ગંધવાળા, અનેક પ્રકારના રસોવાળા, અને અનેક પ્રકારના સ્પર્શવાળા, અનેક પ્રકારના આકારવાળા, તથા અનેક પ્રકારના શરીર પુદ્ગલોથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેનું વ્યાખ્યાન પૂર્વ સૂત્રમાં કરવામાં આવી ગયું છે. તેથી જ અહિયાં કરવામાં આવતું નથી. તે વૃક્ષજીવો કર્મોને આધીન થઈને તે શરીરોને પ્રાપ્ત થયા છે, એ પ્રમાણે તીર્થંકર ભગવાનોએ કહ્યું છે. ॥૨૫. ૨॥

‘અહાવરં પુરક્ષ્ણાયં’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—તીર્થંકર ભગવાને વનસ્પતિકાયિક જીવોનો ત્રીજો લેહ પણ કહેલ છે, કેઈ જીવો વૃક્ષમાં ઉત્પન્ન થાય છે. વૃક્ષ પર રહે છે. અને વૃક્ષ પર જ વધે છે. તે વૃક્ષયોનિક, વૃક્ષથી ઉત્પન્ન થયેલા, અને વૃક્ષથી જ વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થયેલા જીવો પણ કર્મને આધિન થઈને કર્મના નિમિત્તથી વૃક્ષોમાં આવીને વૃક્ષપણથી ઉત્પન્ન થાય છે. વૃક્ષોથી ઉત્પન્ન થવાવાળા વૃક્ષોના રનેહનો આહાર કરે છે. બાકીનું કથન બીજા સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણેજ સમજ લેવું જોઈએ. પૂર્વસૂત્રમાં વૃક્ષોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા, વૃક્ષોનું વર્ણન કરવામાં આગળું હવું તે પૃથ્વીયોનિવાળા વૃક્ષોના રનેહનો આહાર કરે છે, જ્યારે કે આ વૃક્ષો વૃક્ષયોનિવાળા વૃક્ષોના રસનો આહાર કરે છે. એજ તે વૃક્ષ જીવો અને આ વૃક્ષ જીવોમાં અંતર છે. ॥સૂ. ૩॥

‘અહાવરં પુરક્ષ્ણાયં’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—પૂર્વકાળમાં તીર્થંકર ભગવાને સમવક્ષરણુમાં મિરાજમાન થઈને વનસ્પતિકાયના બીજા પણ લેહો અને પ્રલેહો કહ્યા છે ઉપલક્ષણથી એ પણ સમજ લેવું જોઈએ કે-વર્તમાન કાળના તીર્થંકરો કહે છે, અને ભવિષ્ય-કાળના તીર્થંકરો કહેશે. તે લેહ પ્રલેહો આ પ્રમાણે છે.—

કેઈ કેઈ જીવો વૃક્ષયોનિક વૃક્ષોમાંથી ઉત્પન્ન થવાવાળા, વૃક્ષમાં સ્થિત રહેવાવાળા, અને વૃક્ષમાં વધવાવાળા હોય છે. આ જીવો કર્મને વશ થઈને તથા કર્મના નિમિત્તે વૃક્ષોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. સ્થિત રહે છે અને વધે છે. આ વૃક્ષયોનિવાળા જીવો વૃક્ષોમાં મૂળ રૂપે, કંદરૂપે, સ્કંધરૂપે, છાલરૂપે, ડાળરૂપે, કુંપળરૂપે, પત્રરૂપે પુષ્પરૂપે, ફળરૂપે અને બી રૂપથી ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે વૃક્ષના અવયવોના રૂપથી ઉત્પન્ન થયેલા તે જીવો તે વૃક્ષ યોનિવાળા વૃક્ષોના રનેહનો આહાર કરે છે. મૂળથી આરંભીને બીજ સુધી જે જીવો હોય છે, તે પ્રત્યેક જીવો જુદા જુદા હોવા છતાં એજ રૂપે ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. વૃક્ષનું સર્વાંગ વ્યાપક જીવ આ દસ પ્રકારના જીવોથી જુદા અને વૃક્ષમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અર્થાત્ વૃક્ષદ્વારા ગ્રહણ કરવામાં આવેલ

સ્નેહથી પોષણ મેળવે છે. તેઓ પૃથ્વી, અપ્ તેજ વાયુ અને વનસ્પતિના શરીરનો પણ આહાર કરે છે, અને અનેક પ્રકારના ત્રસ સ્થાવર જીવોના શરીરોને અચિત્ત બનાવે છે. અચિત્ત કરવામાં આવેલા તે શરીરને યાવત્ પોતાના શરીરના રૂપે પરિણામી લે છે. તે વૃક્ષોમાં ઉત્પન્ન થયેલા મૂળ, કંદ, સ્કંધ, છાલ, શાખા-ડાળ કુંપળ યાવત્ બીજ રૂપ જીવોના શરીર અનેક પ્રકારના ગંધથી યુક્ત હોય છે. તે જીવો પણ કર્મને વશ થઈને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. ઇશ્વર વિગેરે કોઈ તેઓને ત્યાં ઉત્પન્ન કરતા નથી. એ પ્રમાણે તીર્થંકર ભગવાનોએ કહેલ છે. ॥સૂ. ૪॥

‘અહાવરં પુરસ્સ્વાયં’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—પૂર્વસૂત્રમાં કહેવામાં આવેલ છે કે-કોઈ જીવો વૃક્ષથી ઉત્પન્ન, વૃક્ષમાં સ્થિત અને વૃક્ષથી જ વધવાવાળા વૃક્ષના મૂળ, કંદ, વિગેરે રૂપથી ઉત્પન્ન થાય છે. અહિયાં વૃક્ષના આશ્રયથી રહેલા અને વૃક્ષમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા જીવોનું કથન કરે છે.

તીર્થંકર ભગવાને કહ્યું છે કે-કોઈ કોઈ વનસ્પતિ જીવો વૃક્ષમાં ઉત્પન્ન, વૃક્ષમાં સ્થિત અને વૃક્ષમાં વધવાવાળા હોય છે. તેઓ કર્મને અધીન થઈને જ વૃક્ષમાં ઉત્પન્ન થાય છે. વૃક્ષમાં સ્થિત રહે છે. અને વૃક્ષમાં વધે છે. તેઓ વનસ્પતિકાયમાં આવીને વૃક્ષમાં ઉત્પન્ન થઈ વૃક્ષમાં રહેલા વનસ્પતિરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. તે જીવો વૃક્ષયોનિક, વૃક્ષોના રસનો આહાર કરે છે. અને પૃથ્વી વિગેરે પૂર્વોક્ત સઘળા શરીરોનો પણ આહાર કરે છે, તથા તેઓને પોતાના શરીરના રૂપથી પરિણામી લે છે. તે વૃક્ષયોનિવાળા અધ્યારૂઢ (ઉપર ચડવાવાળા) નામના વૃક્ષોના શરીર અનેક વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શવાળા હોય છે. તે શરીરો પોત પોતાના ઉપાર્જન કરેલા કર્મો અનુસાર હોય છે, કાળ અથવા ઇશ્વરના કરવાથી થતા નથી, એ પ્રમાણે તીર્થંકરોએ કહેલ છે. ‘જાવ મક્ષાયં’ આ વાક્ય એજ અર્થને બતાવે છે. સૂ. ૫॥

‘અહાવરં પુરસ્ક્રાયં’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—પાછલા સૂત્રમાં અધ્યારૂઢ (વૃક્ષોના ઉપર વધાવાવાળી વેલ) વનસ્પતિકાયના જીવોનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે. હવે અધ્યારૂઢ યોનિવાળા, અધ્યારૂઢ વનસ્પતિકાય પણ હોય છે, એ પ્રમાણેના તીર્થંકર ભગવાનના કથનને બતાવવા માટે આ સૂત્ર કહેવામાં આવે છે.

તીર્થંકર ભગવાને વનસ્પતિ જીવોનો અન્ય પ્રકાર પણ બતાવેલ છે. તે પ્રકાર આ પ્રમાણે છે.—અધ્યારૂઢ યોનિવાળા અર્થાત્ વૃક્ષયોનિક અધ્યારૂઢ નામની વનસ્પતિ જ જેમની યોનિ અર્થાત્ ઉત્પત્તિ સ્થાન હોય છે, એવા જીવો અર્થાત્ તે જીવો કે જેઓ અધ્યારૂઢ વનસ્પતિમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. અને અધ્યારૂઢ વનસ્પતિ વધવાથી વધે છે. તેઓ કર્મના નિમિત્તે અધ્યારૂઢ વનસ્પતિમાં જ અધ્યારૂઢપણાથી વધે છે. તે વૃક્ષયોનિવાળા અધ્યારૂઢોના સ્નેહનો આહાર કરે છે. પૃથ્વી, અપ્, તેજ, વાયુ, તથા વનસ્પતિના શરીરોનો પણ આહાર કરે છે. અને તે આહારને પોતાના શરીર રૂપે પરિણુમાવી લે છે, તે અધ્યારૂઢ યોનિવાળા અધ્યારૂઢ જીવોના અનેક વર્ણ, અનેક ગંધ, અનેક રસ, અને અનેક સ્પર્શવાળા અનેક શરીરો હોય છે. એ પ્રમાણે તીર્થંકર ભગવાને કહેલ છે. ॥સૂ. ૬-૪૮॥

‘અહાવરં પુરસ્ક્રાયં’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—તીર્થંકરોએ વૃક્ષયોનિવાળા અધ્યારૂઢ યોનિક અધ્યારૂઢ જીવોની ઉપર પણ વનસ્પતિકાયના જીવોનું અસ્તિત્વ કહેલ છે તે આ પ્રમાણે છે.—

કોઈ કોઈ જીવ અધ્યારૂઢ યોનિવાળા અર્થાત્ અધ્યારૂઢથી ઉત્પન્ન થવાવાળા, અધ્યારૂઢના આશ્રયથી રહેવાવાળા, અને અધ્યારૂઢમાં જ વધવાવાળા હોય છે. તેઓ કર્મને વશ થઈને અધ્યારૂઢયોનિવાળા જીવોમાં અધ્યારૂઢ પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. તે જીવો તે અધ્યારૂઢ યોનિવાળા અધ્યારૂઢના સ્નેહનો આહાર કરે છે. તે પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય અને વનસ્પતિકાયના શરીરોનો પણ આહાર કરે છે. અને તેઓને પોતાના રૂપથી પરિણુમાવે છે તેઓના—અધ્યારૂઢ યોનિવાળા, અધ્યારૂઢ વનસ્પતિ જીવોના અન્ય શરીરો પણ અનેક વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શવાળા હોય છે એ પ્રમાણે તીર્થંકર ભગવાનોએ કહેલ છે. ॥સૂ. ૭-૪૯॥

‘અહાવરં પુરક્ષાય’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—તીર્થંકર ભગવાનોએ અધ્યારૂઢ વૃક્ષોનો એક બીજા પ્રકાર પશ્ચ કહેલ છે. હવે તેને સ્પષ્ટ કરીને બતાવે છે—કોઈ કોઈ જીવો અધ્યારૂઢ-યોનિવાળા હોય છે. અધ્યારૂઢ વૃક્ષોમાં જ સ્થિત રહે છે. અને અધ્યારૂઢ-વૃક્ષોમાં જ વધે છે. તેઓ પોતાના પૂર્વકૃત કર્મને અધીન થઈને ત્યાં આકૃષ્ટ થાય છે. અને અધ્યારૂઢયોનિક અધ્યારૂઢ વૃક્ષોના મૂળ, કંદ, સ્કંધ, શાખા-ડાળ, કુંપળ પત્ર-પાન, પુષ્પ, ફળ બી વિગેરે રૂપથી ઉત્પન્ન થાય છે. આ મૂળ, કંદ, વિગેરેના જીવો તે અધ્યારૂઢ યોનિવાળા અધ્યારૂઢ વનસ્પતિ જીવોના સ્નેહનો આધાર કરે છે. યાવત્ તેઓના અનેક વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શવાળા અન્ય શરીરો હોય છે. એ પ્રમાણે તીર્થંકરોએ કહેલ છે.

કહેવાતું તાત્પર્ય એ છે કે—આ લોકમાં કોઈ કોઈ જીવો અધ્યારૂઢ વૃક્ષથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાંજ સ્થિત રહે છે, તેમાં વધે છે. પૂર્વ ભવમાં સંચિત કરેલા કર્મોથી પ્રેરિત થઈને તેઓ ત્યાં આવે છે. અને અધ્યારૂઢ યોનિવાળા અધ્યારૂઢ વૃક્ષોના મૂળ, કંદથી લઈને ફળ અને બી વિગેરેના રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. મૂળ વિગેરે રૂપમાં આવેલા આ જીવો અધ્યારૂઢ યોનિ-વાળા, અધ્યારૂઢ વૃક્ષોના સ્નેહનો આધાર કરે છે. તે અધ્યારૂઢ યોનિક અધ્યારૂઢ વૃક્ષોના મૂળ, કંદ, વિગેરે રૂપે ઉત્પન્ન થયેલા જીવોના અનેક પ્રકારના વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શથી યુક્ત અનેક પ્રકારના શરીરો પશ્ચ હોય છે. એ પ્રમાણે તીર્થંકર ભગવાનોએ જોયેલ છે. અને ઉપદેશ કરેલ છે. ॥૨૮. ૮॥

‘અહાવરં પુરક્ષાય’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—તીર્થંકર ભગવાને વનસ્પતિ કાયવાળા જીવોનો બીજો પ્રકાર પશ્ચ કહેલ છે. કોઈ કોઈ જીવો પૃથ્વીકાયથી ઉત્પન્ન થાય છે. પૃથ્વીકાય પર જ સ્થિત રહે છે. અને પૃથ્વીકાય પર જ વધે છે. તેઓ અનેક પ્રકારના પૃથ્વીકાય ઉપર તૃષ્ણ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. નાના કે મોટા શરીરોથી યુક્ત તે પ્રાણિયો તે અનેક પ્રકારની જાતવાળી પૃથ્વીના સ્નેહનો આધાર કરે છે.

યાવત્ તે તૃણાદિ જીવોને પોતે કરેલા કર્મ પ્રમાણે જ તૃણ શરીર હોય છે. એ પ્રમાણે તીર્થંકર ભગવાને કહેલ છે.

તાત્પર્ય એ છે કે—કોઇ જીવ પૃથ્વીથી ઉત્પન્ન થાય છે. અને પૃથ્વી પર જ સ્થિર રહે છે. અને પૃથ્વી પર જ વધે છે. તેઓ અનેક પ્રકારની પૃથ્વી પર તૃણ-ઘાસ વિગેરે પર્યાયથી ઉત્પન્ન થાય છે. અને પૃથ્વીના રસને આહાર રૂપે ગ્રહણ કરે છે. તેઓ પોતાના કર્મોને આધીન હોવાથી તેનાથી પોતાનો ઉદ્ધાર કરવામાં સમર્થ થતા નથી. કરેલા કર્મોને ભોગવે છે. એ પ્રમાણે તીર્થંકર ભગવાને કહેલ છે. ॥સૂ. ૯॥

‘एवं पुढवी जोगिएसु’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—જે રીતે પૃથ્વી યોનિવાળા તૃણ-ઘાસના જીવો જાતાંયા છે. એજ પ્રમાણે પૃથ્વી યોનિવાળા તૃણોમાં તૃણ રૂપે ઉત્પન્ન થવાવાળા જીવ પણ હોય છે. તે જીવો પૃથ્વી યોનિવાળા તૃણો-ઘાસોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાંજ સ્થિત રહે છે. અને તેમાંજ વધે છે. તેનાજ રસનો આસ્વાદ ગ્રહણ કરે છે. વિગેરે સઘળું કથન પૂર્વ સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે જ સમજી લેવું જોઈએ ॥સૂ. ૧૦॥

‘एवं तणजोगिएसु’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આના પહેલા સૂત્રમાં પૃથ્વિયોનિક તૃણોમાં તૃણપણાથી ઉત્પન્ન થયેલા જીવોના આસ્તિત્વના સંબંધમાં જે પ્રમાણે કથન કરવામાં આવ્યું છે એજ પ્રમાણે કોઈ કોઈ તૃણયોનિક જીવ તૃણ જીવોના શરીરનો આહાર કરે છે. વિગેરે પ્રકારનું સઘળું કથન પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે જ સમજી લેવું જોઈએ. એજ પ્રમાણે તૃણ યોનિકો તૃણોમાં મૂળ, કંદ, વિગેરે યાવત્ બીજ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. ફળ વિગેરેના જીવો વૃક્ષ વિગેરેના જીવોથી વિલક્ષણ અર્થાત્ જૂદા પ્રકારના અને ભિન્ન હોય છે. મૂળ વિગેરેના જીવો. વૃક્ષ વિગેરેના રસનો આહાર કરે છે. વિગેરે સઘળું કથન પહેલાની જેમ સમજી લેવું જોઈએ.

એજ પ્રમાણે ઔષધિ-વનસ્પતિમાં પણ ચાર પ્રકારના આલાપકો થાય

છે. તે આ પ્રમાણે સમજવા (૧) પૃથ્વીયોનિક ઔષધિ (૨) ઔષધિયોનિક ઔષધિ (૩) ઔષધિયોનિક અધ્યારૂઢ (૪) અધ્યારૂઢ યોનિક અધ્યારૂઢ !

આજ પ્રમાણે હરિત-લીલા વિગેરેમાં પણ ચાર ચાર આલાપકો સમજવા. જેમકે—પૃથ્વીયોનિક હરિત (૨) હરિત યોનિક હરિત (૩) હરિતયોનિક અધ્યારૂઢ (૪) અધ્યારૂઢ યોનિક અધ્યારૂઢ ॥સૂ. ૧૧॥

‘અહાવરં પુરક્ષાયં’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—તીર્થંકર ભગવાને વનસ્પતિના અન્ય-બીજા લેદો પણ કહ્યા

છે. તે આ પ્રમાણે સમજવા કોઈ કોઈ વનસ્પતિ જીવો પૃથ્વીયોનિકથી ઉત્પન્ન થવાવાળા પૃથ્વીસંભવ, પૃથ્વીમાં સ્થિત અને પૃથ્વીમાં વ્યુત્કાંત અર્થાત્ પૃથ્વીમાં જ વધનારા હોય છે. યાવત્ તેઓ પોતાના કર્મના નિમિત્તથી કર્મથી ખેંચાઈને જ ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. અનેક પ્રકારની યોનીવાળી પૃથ્વીમાં ‘આર્ય’ નામની વનસ્પતિ રૂપે તથા વાયુ, કાય, કુંડલ્ય કંદુક અપનિહિકા, નિવેંહણિકા, સંઘ્ર, છત્રક વાસનિકા, કૂર વિગેરે વનસ્પતિયોના રૂપથી ઉત્પન્ન થાય છે. આ વનસ્પતિ કાયના જીવો તે અનેક પ્રકારની યોનિવાળી પૃથ્વીના સ્નેહનો આહાર કરે છે. તેઓ પૃથ્વી વિગેરે છએ કાયના શરીરોનો આહાર કરે છે. અને તેને પોતાના શરીરપણાથી પરિણામે છે. તે અનાર્યથી લઈને કૂર પર્યન્તના પૂર્વોક્ત વનસ્પતિ જીવોના બીજા શરીરો પણ હોય છે, કે જે અનેક વર્ણુ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શથી યુક્ત હોય છે. એ પ્રમાણે તીર્થંકરોએ કહેલ છે.

આમાં એક જ આલાપક હોય છે. બાકીના ત્રણ આલાપકો હોતા નથી.

તીર્થંકર ભગવાને કહ્યું છે કે—કોઈ કોઈ જીવો જલયોનિક, જલમાં સ્થિત, અને જલમાં જ વૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાવાળા હોય છે. યાવત્ તેઓ પોતાના કર્મથી પ્રેરિત થઈને અનેક પ્રકારની યોનિવાળા, પાણીમાં વૃક્ષપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—આ જગતમાં અનેક જીવો એવા હોય

છે કે જેઓ પાણીમાં ઉત્પન્ન થાય છે. પાણીમાં સ્થિત રહે છે. અને પાણીમાં જ વધે છે, તેઓ પોતે કરેલા પૂર્વ કર્મોથી પ્રેરિત થઈને પાણીમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને અનેક પ્રકારના વૃક્ષરૂપે પાણીમાં જન્મ લે છે. તે અનેક પ્રકારની યોનિવાળા જીવો પાણીના રનેહનો આહાર કરે છે. પૃથ્વીકાય વિગેરેના શરીરોનો પણ આહાર કરે છે. અને તેને પોતાના શરીર રૂપે પરિણામી છે. તે જલયોનિવાળા વૃક્ષોને અનેક પ્રકારના વર્ણ, ગંધ રસ અને સ્પર્શવાળા બીજા શરીરો પણ હોય છે.

જેમ પૃથ્વી યોનિકોમાં વૃક્ષ, તૃણ, ઔષધિ અને હરિત લીલોતરીના લેહથી ચાર આલાપકો કહ્યા છે, એજ પ્રમાણે પાણીના વિષયમાં કહેવાના નથી. અહિયાં એક જ લેહ સમજવાનો છે. અધ્યારૂહ, તૃણ ઔષધિ અને હરિત-લીલોતરીના પણ ચાર આલાપકો સમજવા.

તીર્થકરોએ વનસ્પતિના બીજા લેહો પણ કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે છે—કોઈ કોઈ જીવો જલયોનિક, જલ સંભવ, અને જલમાં વધાવાવાળા હોય છે. તેઓ પોતાના કર્મને વશ થઈને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉદ્ધક, કવક પનક, શેવાળ પદ્મ વિગેરે વનસ્પતિ પણાથી જન્મ લે છે. આ વનસ્પતિયોના લોકમાં પ્રસિદ્ધ નામો યથાસંભવ લોકોથી જ સમજી લેવા જોઈએ. અહિંતો તેને ઉદ્ભવ માત્ર જ ખસ છે. તે જીવો અનેક પ્રકારના અપ્કાય યોનિક, અપૂ-જલનારનેહનો આહાર કરવાવાળા, હોય છે. અને તેનાજ આશ્રયથી જીવતા રહે છે. તેઓ પૃથ્વી વિગેરેના શરીરોનો પણ આહાર કરે છે. અને તેને પોતાના શરીરના રૂપથી પરિણામી લે છે. તે ઉદ્ધક વિગેરે જીવોના અનેક વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શવાળા બીજા શરીરો પણ હોય છે. એ પ્રમાણે તીર્થકરોએ કહેલ છે. અહિયાં એક જ આલાપક હોય છે, પહેલાંની જેમ ચાર આલાપકો અહિયાં હોતા નથી. ॥૨૦૦ ૧૨॥

‘અહાવરં પુરસ્કાર્ય’ ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—તીર્થકર ભગવાને વનસ્પતિકાયના અન્ય બીજા લેહો પણ કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે છે.—

આ લોકમાં કોઈ કોઈ જીવો તે પૃથ્વીયોનિક વૃક્ષો-ઝાડોમાં, વૃક્ષ-યોનિકવૃક્ષો-ઝાડોમાં મૂળ, કન્દ, યાવત્ બીજ સુધીના અવયવોમાં વૃક્ષયોનિક, અધ્યારૂહયોનિકવૃક્ષોમાં, મૂળથી લઈને બીજ સુધીના અવયવોમાં વૃક્ષયોનિક અધ્યારૂહવૃક્ષોમાં, અધ્યારૂહયોનિક અધ્યારૂહોમાં અધ્યારૂહયોનિક મૂળથી લઈને બી સુધીના અવયવોમાં પૃથ્વીયોનિક તૃણ-ઘાસોમાં, તૃણયોનિક તૃણોમાં,

તૃણ્યોનિવાળા મૂળ, કંદ, વિગેરે બીજ સુધીના અવયવોમાં ઔષધિ તથા હરિત-લીલોતરીના ત્રણ આલાપકોમાં પૃથ્વીયોનિક આય કાય, તથા ફૂર નામના વૃક્ષોમાં, જલયોનિક વૃક્ષોમાં, વૃક્ષયોનિક વૃક્ષોમાં વૃક્ષયોનિક મૂળ, યાવત્ બીજોમાં અને એજ પ્રમાણે અધ્યારૂહો, તૃણો ઔષધિયો તથા હરિતો-લીલોતરીના ત્રણ ત્રણ આલાપકોમાં ઉદક યોનિવાળા, અવક, અને પુષ્કરાક્ષોમાં ત્રસ પ્રાણી પશુથી ઉત્પન્ન થાય છે.

તે જીવો પૃથ્વીયોનિક વૃક્ષોના, ઉદક યોનિવાળા વૃક્ષોના વૃક્ષયોનિવાળા વૃક્ષોના; અધ્યારૂહ યોનિવાળા વૃક્ષોના, તૃણ્યોનિવાળા વૃક્ષોના ઔષધિયોનિક વૃક્ષોના, હરિતયોનિક વૃક્ષોના તથા વૃક્ષ; અધ્યારૂહ, તૃણ, ઔષધિ, હરિત, મૂલ, બીજ, આયવૃક્ષ, કાયવૃક્ષ, ફૂરવૃક્ષ, અને ઉદક, તથા પુષ્કરાક્ષ, વૃક્ષોના રનેહનો આહાર કરે છે તે પૃથ્વીકાય વિગેરેના શરીરોનો પણ આહાર કરે છે. એ વૃક્ષ યોનિવાળા, અધ્યારૂહ યોનિવાળા, તૃણ યોનિવાળા, ઔષધિયોનિવાળા, હરિતયોનિવાળા, (લીલોતરીની યોનિવાળા) મૂળ યોનિવાળા, કંદયોનિવાળા, યાવત્ બીજ યોનિવાળા, આયયોનિવાળા, કાયયોનિવાળા, યાવત્ ફૂરયોનિવાળા, ઉદકયોનિવાળા, અવકયોનિવાળા, યાવત્ પુષ્કરાક્ષભગ્યોનિવાળા ત્રસ પ્રાણિયોના અનેક વર્ણુ ગંધ, રસ, સ્પર્શવાળા બીજ શરીરો પણ હોય છે. એ પ્રમાણે તીર્થંકર ભગવાને કહેલ છે. ॥સૂ. ૧૩॥

‘અહાવરં પુરકલાયં’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—હવે માણસનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે. તીર્થંકર ભગવાને

અનેક પ્રકારના મનુષ્યોનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. તે આ પ્રમાણે છે—કોઈ માણસ કર્મભૂમિ જ હોય છે. કોઈ અકર્મ ભૂમિ જ હોય છે. અને કોઈ અન્તર દ્વીપ જ હોય છે. કોઈ આર્ય હોય છે. કોઈ અનાર્ય હોય છે. એટલે કે મ્લેચ્છ હોય છે. આ જીવોની ઉત્પત્તિ પોત પોતાના બીજ અને અવકાશ પ્રમાણે થાય છે. સ્ત્રી અને પુરુષનો પૂર્વ કર્મ પ્રમાણે બિર્મિત યોનિમાં મૈથુન વિષયક સંયોગ ઉત્પન્ન થાય છે. તે સંયોગ પછી ઉત્પન્ન થવાવાળો જીવ બન્નેના રનેહનો આહાર કરે છે.

તે જીવો ત્યાં સ્ત્રીપણાથી, પુરૂષ પણાથી અને નપુંસક પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. તે જીવો ત્યાં સૌથી પહેલાં માતાના આર્તવ અને પિતાના શુક્રના સંમિશ્રણનો કે જે મલિન અને અપવિત્ર હોય છે, તેનો આહાર કરે છે. અર્થાત્ પોતાના શરીર વિગેરેનું નિર્માણ કરવા માટે માતા પિતાના રજ, વીર્યને ગ્રહણ કરે છે. તે પછી એ જીવો માતા જે અનેક પ્રકારના રસયુક્ત પદાર્થોનો આહાર કરે છે, તેના એક દેશનો (ભાગ) સંપૂર્ણનો નહીં જોજ આહાર કરે છે. તેઓ ધીરે ધીરે વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થતા થકા ગર્ભાવસ્થા પૂરી થયા પછી પુષ્ટિ મેળવીને માતાના શરીરમાંથી બહાર આવે છે. તેમાં કોઈ સ્ત્રીપણાથી, કોઈ પુરૂષ પણાથી, અને કોઈ નપુંસક પણાથી જન્મ ગ્રહણ કરે છે. તે પછી તેઓ માતાના સ્તનોમાંથી નીકળતારા દૂધનો આહાર કરે છે. અને જ્યારે કંઈક મોટા થાય છે, ત્યારે ધીનો આહાર કરે છે તાત્પર્ય એ છે કે—ગર્ભાથી નીકળતાં જ પૂર્વજન્મના અભ્યાસના સંસ્કાર વશાત્ માતાનું દૂધ પીવે છે, તે પછી અનુક્રમથી વધતાં ઓદન (ભાત) કુદ્માશ તથા ત્રસ અને સ્થાવર જીવોનો આહાર કરે છે. તે જીવો પૃથ્વીકાય વિગેરેના શરીરોનું ભક્ષણ કરે છે. અને તેને પોતાના શરીરપણાથી પરિણમાવે છે તે કર્મભૂમિમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા, અકર્મ ભૂમિમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા, અંતરદ્વીપમાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યો જેઓ અનેક પ્રકારના હોય છે. અને કોઈ કોઈ આર્ય તથા કોઈ અનાર્ય હોય છે. અનેક પ્રકારના વર્ણાદિવાળા શરીર હોય છે.

કહેવાનો અભિપ્રાય એ છે કે—ઉત્પન્ન થવાવાળા જીવો માતા અને પિતાના વિલક્ષણ સંયોગથી ગર્ભ અવસ્થામાં આવે છે. તે પછી પોતાના કર્મ પ્રમાણે સ્ત્રી પુરૂષ અથવા નપુંસકમાંથી કોઈ એક રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. તે જ્યારે માતાના ઉદરમાં હોય છે. તે માતા દ્વારા કરવામાં આવેલ આહારના રસને ગ્રહણ કરે છે. જ્યારે તેનો જન્મ થઈ જાય છે, તે પછી અનેક પ્રકારના ભોજ્ય પદાર્થોનો ઉપભોગ કરતા થકા અનુક્રમથી વધે છે. ॥સૂ૦૧૪॥

પંચેન્દ્રિય પ્રાણિયોમાં મનુષ્ય જ મોક્ષનો અધિકારી હોય છે, તેથી જ સર્વ પ્રથમ તેનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે, અથવા એમ કહેવું જોઈએ કે —પંચેન્દ્રિય જીવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ, દેવ, અને નરક ચારે ગતિયોમાં હોય છે. પરંતુ સર્વ વિરતિના અધિકારી મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય જ હોય છે. તે પછી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય જ દેશ વિરતિના અધિકારી છે, તેથી જ ચારિત્રની દૃષ્ટિથી બીજો નંબર તિર્યંચોનો છે. તે કારણે મનુષ્યોનું પ્રતિપાદન કર્યા પછી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય જીવોનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે, તે આ પ્રમાણે છે.—‘અહા-વરં પુરુષસ્વાયં’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—તીર્થંકર ભગવાને તિર્યંચ ચોનિવાળા મત્સ્ય, કાચબા, ઘો વિગેરે પંચેન્દ્રિય જલચર-પાણીમાં રહેવાવાળા, જીવોનું કથન કર્યું છે, તે આ પ્રમાણે છે.—મત્સ્ય યાવત્ સુસુમાર, અહિયાં યાવત્ શબ્દથી કાચબા, ઘો, અને મધર નામના જીવો ગ્રહણ કરાયા છે. આ જીવોની ઉત્પત્તિ બીજ અને અવકાશ પ્રમાણે પૂર્વકૃત કર્મના ઉદયથી સ્ત્રી અને પુરુષનો સંયોગ થવાથી સ્ત્રીની ચોનિથી થાય છે. વિગેરે સઘણું કથન પૂર્વ સૂચમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજી લેવું. યાવત્ ગર્ભમાં રહેલ તે જીવ માતાએ કરેલા આહારના રસનું એક દેશથી ગ્રહણ કરે છે. તે પોતાના કર્મોનું ફળ ભોગ-વવા માટે જલચર તિર્યંચોમાં જન્મ લે છે. ગર્ભમાં અનુક્રમથી વધતા થકા અને પુષ્ટિ મેળવતા થકા તે માતાના ઉદરમાંથી બહાર નીકળે છે. તેમાં કોઈ અંડજ-ઈંડામાંથી થવાવાળા હોય છે, તે કોઈ પોતજ હોય છે. ઈંડાના કૂટવાથી જે જીવો બહાર આવે છે, તેમાં કોઈ સ્ત્રી કોઈ પુરુષ અને કોઈ નપુંસક હોય છે, તેઓ જ્યાં સુધી બાલભાવ અર્થાત્ બાલ્યાવસ્થામાં એટલે કે નાનપણમાં રહે છે, ત્યાં સુધી જળના સ્નેહનો આહાર કરે છે, અને પોતાના શરીરને પુષ્ટ બનાવે છે. અનુક્રમથી વધતાં વધતાં જ્યારે મોટા થાય છે, ત્યારે વનસ્પતિ કાચનો તથા ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિયોનો આહાર કરે છે. તેઓ પૃથ્વીકાય વિગેરેનો આહાર કરીને તેને પોતાના શરીર રૂપે

પરિણુમાવે છે. તે અનેક પ્રકારના જળચર પંચેન્દ્રિય તિર્થંચ ચેનિવાળા માછલા, કાચળા ઘો, મધરો તથા સુસુમારોના અનેક વર્ણ, ગંધ રસ અને સ્પર્શવાળા અનેક શરીરો કહ્યા છે.

તાત્પર્ય એ છે કે—કોઈ જીવ પોતાના કર્મના ફળને લોગવવા માટે કર્મને વશ થઈને જલચર પંચેન્દ્રિય મત્સ્ય, વિગેરેના પર્થોયને પ્રાપ્ત થઈને માતાના ઉદરમાં આવે છે. તે ત્યાં માતા દ્વારા લોગવેલા રસથી શરીરની વૃદ્ધિ કરતા થકા સમય આવતાં બહાર નીકળે છે. અને જલના રનેહથી પોતાના શરીરને વધારે છે. તે પછી તે ત્રસ વિગેરે જીવોનું ભક્ષણ કરતા થકા પોતાની જીવન યાત્રાનો નિર્વાહ કરે છે. આ જીવોના અનેક વર્ણ, રસ, ગંધ, અને સ્પર્શવાળા જૂદા જૂદા શરીરો તીર્થંકર ભગવાને કહ્યા છે.

આટલા સુધી જલચર પંચેન્દ્રિય જીવોના સ્વરૂપને ઉત્પત્તિથી લઈને કથન કર્યું છે. હવે સ્થલચર-જમીન પર રહેવાવાળા ચતુષ્પદ-ચાર પગોવાળા વિગેરે જીવોના સ્વરૂપ દેખાડવા માટે કહેવામાં આવે છે.—

અનેક જાતવાળા સ્થળચર, ચોપગા જીવોના સંબંધમાં તીર્થંકરોએ કહેલ છે. હે જમ્બૂ એજ કથન હવે હૂં તમોને કહું છું—આ પ્રમાણે સુધ મર્સ્વામી જંબૂ સ્વામીને કહે છે. અનેક પ્રકારના ચોપગા સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્થંચોનું સ્વરૂપ જે તીર્થંકર ભગવાને કહેલ છે. તે આ પ્રમાણે છે.—સ્થલચર ચોપગા (જમીન પર ચાલવાવાળા) કોઈ એક ખરીવાળા હોય છે, જેમ કે ઘોડા વિગેરે કોઈ બે ખરીવાળા હોય છે, જેમ કે—ગાય, ભેંસ વિગેરે. કોઈ ગંડીપદ હોય છે, જેમકે—હાથી, ગેંડા વિગેરે. કોઈ નખવાળા પગોવાળા હોય છે, જેમ કે—વાઘ—શિંક, વરૂ વિગેરે. આ જીવોની ઉત્પત્તિ પોતાનો બીજ અને અવકાશ (સ્થાન) પ્રમાણે સ્ત્રી અને પુરૂષના કર્મકૃત ચેનિથી મૈથુન સંબંધી સંયોગ થવાથી થાય છે. અર્થાત્ જ્યારે કોઈ જીવ ઉત્પન્ન થવાના હોય તો સ્ત્રી અને પુરૂષના કર્મના ઉદયથી પ્રેરિત મૈથુન નામનો વિલક્ષણ સંયોગ થાય છે. તે સંયોગના કારણે ગર્ભ ધારણ થાય છે. જીવ તે ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થાય છે. સૌથી પહેલાં તે માતા પિતાના રનેહ (રજવીર્ય) નો ઉપલોગ કરે છે. તે ગર્ભમાં તે જીવ સ્ત્રી, પુરૂષ, અથવા નપુંસકના રૂપથી કર્મ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થાય છે. વિગેરે સઘળું કથન મનુષ્ય પ્રમાણે સમજવું. સ્પષ્ટ

હોવાથી તથા વિસ્તાર લયથી એક જ વિષયને વારંવાર દરેક પાઠમાં વિસ્તાર પૂર્વક કહેવાની જરૂર રહેતી નથી.

આ જીવોમાંથી કોઈ સ્ત્રી પણાથી કોઈ પુરૂષ પણાથી તો કોઈ નપુંસક પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓ જ્યારે નાના હોય છે, ત્યારે માતાનું દૂધ વિગેરે પીરે છે. અનુક્રમથી જ્યારે મોટા થાય છે, તો વનસ્પતિકાય તથા ત્રસ અને સ્થાવર જીવોનો આહાર કરે છે. તેઓ પૃથ્વી વિગેરેના શરીરને આહાર કરીને તેને પોતાના શરીરપણાથી પરિણમાવે છે. આ અનેક પ્રકારના ચોપગા સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યચોના કે જેઓ એક ખરીવાળા, બે ખરીવાળા, ગંડીપદ, અથવા નખવાળા પગોવાળા હોય છે. તેઓના શરીરો અનેક વર્ણ વિગેરેથી સુકૃત હોય છે.

ચોપગા પંચેન્દ્રિય જીવોના સ્વરૂપનું વર્ણન કરીને સર્પ વિગેરે ઉરઃપરિસર્પ વિગેરેનું સ્વરૂપ બતાવે છે.—આ પછી તીર્થંકરો દ્વારા અનેક પ્રકારના ઉરઃ પરિસર્પ, સ્થલચર તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોત્તું સ્વરૂપ અને ભેદ વિગેરેનું કથન કરવામાં આવેલ છે. તે આ પ્રમાણે છે.—સર્પ, અજગર, આશાલિક અને મહોરગ (મહાસર્પ) વિગેરેની ઉત્પત્તિ પોતાના ખીજ અને અવકાશ અનુસાર થાય છે. તેમાં પણ સ્ત્રી; પુરૂષનો પરસ્પરમાં મૈથુન નામનો સંયોગ થાય છે. આ પ્રકારનો સંયોગ થવાથી, કર્મદ્વારા પ્રેરિત જીવ યોનિથી ઉત્પન્ન થાય બાકીનું સઘળું કથન પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે જ સમજી લેવું જોઈએ. તેમાં કોઈ ઈંડાને ઉત્પન્ન કરે છે. કોઈ પોત-ખચું-ઉત્પન્ન કરે છે. ઈંડું કૂટવાથી કોઈ સ્ત્રી, કોઈ પુરૂષ, અને કોઈ નપુંસક પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. શુક્રનું અધિકપણ હોય તો પુરૂષ અને શોષિતનું અધિક પણું હોય તો સ્ત્રી ઉત્પન્ન થાય છે. તથા શુક્ર અને શોષિતનું સરખા પણું હોય તો નપુંસક થાય છે. તેઓના પુરૂષ વિગેરે હોવામાં સુખ્ય અને ખાસ કારણ તો કર્મ જ છે. શુક્ર, શોષિત વિગેરે તો ગૌણ કારણ છે.

જ્યારે આ સર્પ વિગેરે જીવો ઈંડામાંથી બહાર આવે છે, અને બાળક હોય છે, ત્યારે વાયુકાયનો આહાર કરે છે, અને ક્રમથી મોટા થાય ત્યારે વનસ્પતિકાય તથા ત્રસ અને સ્થાવર કાયનો પોતાની રૂચી અને પ્રાપ્તિ પ્રમાણે આહાર કરતા થકા જીવન યાત્રાનો નિર્વાહ કરે છે. પૃથ્વી વિગેરેનો

ઉપલોગ કરીને આ જીવો તેને પોતાના શરીર રૂપે પરિણુમાવે છે. વિગેરે સઘળું કથન મનુષ્યના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજી લેવું સર્પ યાવત મહો-રગ વિગેરે ઉરઃ પરિસર્પ, સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યચોના અનેક પ્રકારના વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શવાળા શરીરો હોય છે.

આ રીતે ઉરઃ પરિસર્પ, સર્પ વિગેરેનું નિરૂપણ કરીને ભુજ પરિસર્પોનું સ્વરૂપ હવે સૂત્રકાર બતાવે છે.—

અહાવરં પુરુક્ષાયાં જાણાવિહાણં મુચપરિસર્પવં' ઇત્યાદિ

તીર્થંકર ભગવાને અનેક પ્રકારના સ્થળચર ભુજ પરિસર્પ પંચેન્દ્રિય તિર્યચોનાનું સ્વરૂપ કહેલ છે. તે આ પ્રમાણે સમજાવું, ઘો, નોળીયા, સિંહ, સરટ, શદલક સરઘ, ખર, (જે નોળિયાની જેમ આવે છે.) ગૃહગોધિકા (છિપકલી-ગરોલી) વિશ્વંભર (વિસભરા) મૂષક (ઉંદર) મંચુસ (એક પ્રકારનો નોળિયો) પદ્મલલિત (પદ્મ) બિલાડી ચોધિક અને ચોપગા વિગેરે. આ જીવોની ઉત્પત્તિ બી અને અવકાશ પ્રમાણે થાય છે. વિગેરે કથન પૂર્વવત્-પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે સમજી લેવું.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—કર્મકૃત યોનિમાં મૈથુન, પ્રત્યયિક નામનો યોગ ઉત્પન્ન થાય છે. તે પછી ત્યાં જીવ સ્ત્રી, પુરૂષ અને નપુંસક પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. સૌથી પહેલાં તેઓ માતા પિતાના રજ અને વીર્યનો આહાર કરે છે. તે પછી માતા જે અનેક પ્રકારના રસોવાળો આહાર કરે છે. તેમાંથી એકદેશથી ઓજ આહાર કરે છે. તે પછી કમથી વધતાં બ્યારે પરિપકવ થાય છે, ત્યારે માતાના ઉદરમાંથી બહાર નીકળે છે. કોઈ પુરૂષપણાથી, કોઈ સ્ત્રી પણાથી, અને કોઈ નપુંસક પણાથી જન્મ લે છે. તે જીવો. બ્યારે બાહ્ય અવસ્થામાં રહે છે, ત્યારે માતાના દૂધનો આહાર કરે છે. અને અનુ-કમથી મોટા થાય છે. ત્યારે ભાત, કુદમાષ, તથા ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિ-યોનો આહાર કરે છે. અને તેને પોતાના શરીરપણાથી પરિણુમાવે છે. તે ઘો વિગેરે ભુજ પરિસર્પ સ્થલચર તિર્યચ પંચેન્દ્રિય જીવોના અનેક વર્ણ, રસ, ગંધ સ્પર્શવાળા અનેક શરીરો હોય છે એ પ્રમાણે કહેલ છે.

હવે ખેચર—આકાશમાં ફરનારા પક્ષિઓના સ્વરૂપ અને લેહ વિગેરેનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.—‘અહાવરં પુરુક્ષાયાં જાણાવિહાણં સ્વચરપંચિન્દિયવં’

ઈત્યાદિ તીર્થંકર ભગવાને ચર્મપક્ષી (ચમગાહડ) રોમપક્ષી (રોમ-ફવાડા-વાળા) એટલે કે કાગડા ગીધ વિગેરે) પક્ષી સમુદ્ગ પક્ષી વિતત પક્ષી વિગેરે ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્થંચોનું કથન કરેલ છે. આ પક્ષિઓની ઉત્પત્તિ બીજ પ્રમાણે અને અવકાશ પ્રમાણે જ થાય છે. ઉર: પરિસ્પર્ષ જીવોના સંબંધમાં જે કથન કરવામાં આવેલ છે, તેજ સઘળું કથન અહિયાં પણ સમજી લેવું. આ જીવો જ્યારે ગર્ભમાંથી બહાર આવે છે, અને નાના હોય છે, ત્યારે માતાના શરીરના સ્નેહનો આહાર કરે છે. અનુક્રમથી મોટા થયા પછી વન-સ્પતિકાય તથા ત્રસ સ્થાવર વિગેરે પ્રાણિયોનો આહાર કરે છે આ રીતે તે જીવો પૃથ્વી શરીર વિગેરેનો આહાર કરીને તેને પોતાના શરીર વિગેરે રૂપે પરિણમાવે છે. આ સઘળું કથન પણ ઉર:પરિસ્પર્ષના કથન પ્રમાણે જ સમજી લેવું જોઈએ. આ ચર્મ પક્ષિયો, લોમ પક્ષિયો, સમુદ્ગ પક્ષિયો તથા વિતત પક્ષિયોના અર્થાત્ ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્થંચોના અનેક વર્ણ; રસ ગંધ અને સ્પર્શવાળા અનેક શરીરો તીર્થંકર ભગવાને કહ્યા છે. ॥સૂ. ૧૫॥

‘અહાવરં પુરવ્વાયં’ ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—પંચેન્દ્રિય જીવોનું સ્વરૂપ બતાવીને હવે વિકલેન્દ્રિય જીવોનું સ્વરૂપ બતાવવામાં આવે છે.—જે જીવ ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિયોના સચિત્ત અને અચિત્ત શરીરોમાં ઉત્પન્ન થઈને તેઓના જ આશ્રયથી રહે છે. અને વધે છે. તે વિકલેન્દ્રિય જીવોનું અહિયાં નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.

પૂર્વકાળમાં તીર્થંકરોએ અન્ય પ્રકારના પ્રાણિયોનું પણ કથન કરેલ છે. કોઈ કોઈ જીવ જેમકે જૂં લીખ, વિગેરે અનેક પ્રકારની ચોનિયોવાળા હોય છે. તેઓ અનેક પ્રકારની ચોનિયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અનેક પ્રકારની ચોનિયોમાં સ્થિત રહે છે. અને અનેક પ્રકારની ચોનિયોમાં વધે છે. અને પોત-પોતાના પૂર્વોક્ત કર્માનુગામી થઈને કર્મ પ્રમાણે જ ત્યાં તેઓની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને વૃદ્ધિ થાય છે. તેઓ અનેક પ્રકારના ત્રસ અને સ્થાવર જીવોના સચિત્ત અને અચિત્ત કલેવરો (શરીરો) માં ઉત્પન્ન થાય છે. અને અનેક પ્રકારના ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિયોના સ્નેહનો આહાર કરે છે તે જૂં વિગેરે વિકલેન્દ્રિય જીવો તેઓના શરીરોનો પણ આહાર કરે છે. અને તેને પોતાના શરીરના રૂપમાં પરિણમાવે છે. તેમના અનેક વર્ણ વિગેરેથી યુક્ત અનેક પ્રકારના

શરીરો હોય છે. એજ પ્રમાણે મલ, મૂત્રથી પણ વિકલેન્દ્રિય જીવોની ઉત્પત્તિ થાય છે. ગાય, ભેંસ વિગેરેના શરીરમાં પણ ચર્મકીટ પણથી ઘણા એવા વિકલેન્દ્રિય જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. અને પોતાના કર્મોનું ફળ ભોગવે છે. ॥સૂ.૦૧૬॥

‘અહાવરં પુરક્ષાયં’ ઇત્યાદિ

તીકાર્થ—આ સંસારમાં અનેક જીવો પહેલાં કરેલા કર્મને આધીન થઈને વાયુયોનિક અપ્કાયમાં ઉત્પન્ન થાય છે, જેમકે—અવસ્થામ મહિકા આકળ આદિ આ પ્રકરણમાં તેઓના વિશેષ કથન કરવામાં આવશે

તીર્થંકર ભગવાને કહ્યું કે—આ લોકમાં કોઈ કોઈ જીવો અનેક પ્રકારની યોનિઓમાં ઉત્પન્ન થતા થકા કર્મના ઉદયથી વાયુયોનિક અપ્કાયમાં આવે છે. તેઓ ત્યાંજ સ્થિત હોય છે. અને વૃદ્ધિ પામે છે. તેઓ ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિઓના અચિત્ત અને અચિત્ત શરીરોમાં અપ્કાય પણથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓના શરીરો વાયુકાયથી બનેલા અને વાયુકાય દ્વારા ગ્રહણ કરાયેલા હોય છે. વાયુકાય જ તેઓના શરીરોને ધારણ કરે છે. એજ કારણે અપ્કાયનાં તે શરીરો વાયુ ઉપર જતાં ઉંચે જાય છે. અને વાયુ નીચે જાય ત્યારે નીચે જાય છે. અને વાયુ તિછોં જાય ત્યારે તિછોં—(વાંકા ચુકા) જાય છે. આનાથી એ નિર્ણય થાય છે કે—અપ્કાયનું તે શરીર વાયુ કારણક વાળું હોય છે. વાયુયોનિક અપ્કાયના જીવો આ છે.—ઓસ, હીમ, મહિકા (ધુમ્મસ) અર્થાત્ પાંચ રંગની ધૂમિકા ઓલા હસ્તનુક (અનાજના ફૂલો પર રહેનારા જલખિંદુ) શુદ્ધોદક (સામાન્ય જલ) આ બધા વાયુયોનિક અપ્કાયના જીવો અનેક પ્રકારના ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિઓના સ્નેહ—(રસ) નો આહાર કરે છે. પૃથ્વીકાય વિગેરેના શરીરોનો પણ આહાર કરે છે. તેમના શરીરોને અચિત્ત બનાવી દે છે. અને તે તેના શરીર રૂપે પરિણત થઈ જાય છે. તે ઓસ યાવત શુદ્ધોદક સુધીના જીવોના શરીરો અનેક વર્ણ, રસ, ગંધ, અને સ્પર્શથી યુક્ત હોય છે. એ પ્રમાણે તીર્થંકર ભગવાને કહ્યું છે.

‘અહાવરં પુરક્ષાયં’ ઇત્યાદિ

વાયુયોનિક અપ્કાયનું સ્વરૂપ બતાવીને હવે અપ્કાય યોનિવાળા અપ્કાયના જીવોનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે. આ સંસારમાં કોઈ કોઈ અપ્કાયના જીવો અપ્કાય યોનિવાળા હોય છે. તેઓની ઉત્પત્તિ અપ્કાય

કાયથી થાય છે. અપ્કાયમાં સ્થિત થાય છે. અને અપૂકાયમાં જ વૃદ્ધિ થાય છે. પોતાના કર્મને વશ થઈને તે જીવો ત્રસ અને સ્થાવર યોનિવાળા જળમાં જળ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓ અપૂ યોનિક અપ્કાયના જીવો ત્રસ અને સ્થાવર યોનિવાળા પાણીના સ્નેહનો આહાર કરે છે. તથા પૃથ્વી વિગેરેના શરીરોનો પણ આહાર કરે છે. અને તેને પોતાના શરીરના રૂપથી પરિણુમાવે છે. આ જીવોના અનેક વર્ણ, રસ, ગંધ, અને સ્પર્શવાળા અનેક પ્રકારના શરીરો હોય છે. આ પ્રમાણે તીર્થંકર ભગવાને કહેલ છે.

તીર્થંકર ભગવાને બીજા પ્રકારના જીવો પણ કહ્યા છે. તે જીવો ઉદક યોનિવાળા, પાણીમાં પાણીના રૂપથી પોતાના કર્મને વશ થઈને ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓ એ ઉદકયોનિક ઉદકવાળા જીવોના રસનો આહાર કરે છે અને પૃથ્વીકાય વિગેરેના પણ આહાર કરે છે. અને તેને પોતાના રૂપથી પરિણુમાવે છે. અર્થાત્ જ પાણીમાં ઉત્પન્ન થાય છે. પાણીમાં રહે છે, અને પાણીમાં વધે છે. એજ પાણીના રસનો ઉપભોગ કરતાં થકા વધે છે. અને સાથે જ પૃથ્વી વિગેરેના શરીરોનો પણ ઉપભોગ કરે છે. તે ઉદકયોનિવાળા પાણીના જીવોના અનેક વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શવાળા અનેક શરીરો હોય છે.

તીર્થંકર ભગવાને જીવોના બીજા ભેદો પણ કહ્યા છે.—કોઈ કોઈ જીવ પોતાના કર્મને વશ થઈને ઉદકયોનિક ઉદકમાં ત્રસ પણથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાંજ સ્થિત રહે છે. અને તેમાંજ વૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે. તે જીવો ઉદક યોનિવાળા ઉદકના સ્નેહનો આહાર કરે છે. તેઓ પૃથ્વી વિગેરેના શરીરોનો પણ આહાર કરે છે. તે ઉદકયોનિક ત્રસ પ્રાણિયોના અનેક વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શવાળા અનેક શરીરો હોય છે. એ પ્રમાણે તીર્થંકર ભગવાને કહ્યું છે. ॥સૂ. ૧૭॥

અહાવરં પુરક્ષાય” ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—હવે અગ્નિકાયવાળા જીવોનું સ્વરૂપ બતાવવામાં આવે છે. તીર્થંકર ભગવાને જીવોનો એક બીજો પ્રકાર પણ કહેલ છે કોઈ કોઈ જીવ અનેક યોનિવાળા અગ્નિકાયના હોય છે. તેઓ કર્મને વશ થઈને અનેક યોનિયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાં સ્થિત રહે છે. અને ત્યાં જ વધે છે. તેઓ અનેક પ્રકારના ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિયોના હાથીના દાંત વિગેરે સચિત્ત શરી.

રોમાં તથા ઘસવામાં આવેલા પથર વિગેરે અચિત્ત પદાર્થોમાં અગ્નિકાય પશુથી ઉત્પન્ન થાય છે. તે જીવો અનેક પ્રકારના ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણી-યોના સ્નેહ રસનો આહાર કરે છે. અને પૃથ્વી વિગેરેના શરીરોનો પણ આહાર કરે છે. અને તે આહારને પોતાના શરીર રૂપે પરિણમાવી દે છે તે અનેક ત્રસ અને સ્થાવર યોનિવાળા અગ્નિકાયના જીવોના બીજ પણ અનેક વર્ણ ગંધ રસ અને સ્પર્શ વાળા શરીરો હોય છે. એ પ્રમાણે તીર્થંકર ભગવાને કહ્યું છે.

બાકીના ત્રણ આલાપકો ઉદક-પ્રાણીના જીવો પ્રમાણે સમજી લેવા. અર્થાત્ જેમ વાયુયોનિવાળા, અપૂકાય ઉદકયોનિક ઉદકજીવો, ઉદકયોનિક ત્રસ જીવો કહેલા છે. એજ પ્રમાણે વાયુયોનિવાળા અગ્નિકાય, અગ્નિયોનિક અગ્નિકાય, અને અગ્નિયોનિક ત્રસકાય આ ક્રમથી ત્રણ આલાપકો સમજી લેવા જોઈએ

વાયુકાયના સંબંધમાં હવે કથન કરે છે.—આ લોકમાં કેટલક જીવો એવા હોય છે જેઓ પૂર્વભવોમાં અનેક પ્રકારની યોનિયે માં ઉત્પન્ન થઈને પોતે કરેલા કર્મના બળથી ત્રસ અને સ્થાવર જીવોના સચિત્ત તથા અચિત્ત શરીરોમાં વાયુકાય પશુથી ઉત્પન્ન થાય છે. અગ્નિ જીવો પ્રમાણે આના પણ ચાર આલાપકો કહ્યા છે. તે તે પ્રમાણે ચાર આલાપકો સમજી લેવા. તે આ પ્રમાણે છે.—(૧) વાયુકાય (૨) વાયુ યોનિક (૩) વાયુ યોનિક અગ્નિકાય અને (૪) વાયુયોનિવાળા ત્રસ ॥સૂ. ૧૮॥

‘અદ્વારં પુરક્ષાયં’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—તીર્થંકર ભગવાને જીવોના બીજ પ્રકારો પણ કહ્યા છે. આ લોકમાં અનેક પ્રકારની યોનીવાળા અનેક જાતના જીવો છે, તેઓ પોતે કરેલા કર્મોને કારણે તે યોનિયોમાં આવે છે. ત્યાં રહે છે. અને વધે છે. અનેક પ્રકારના ત્રસ તથા સ્થાવર પ્રાણીયોના સચિત્ત અને અચિત્ત શરીરોમાં પૃથ્વી-પશુથી શર્કરા-પથરના કંકડા નાના નાના કંકડાના રૂપથી તથા વાલુકા (રેત)ના

રૂપે પ્રસિદ્ધ છે. કહેવાનો આશય એ છે કે—કેટલાક જીવો પહેલાં કરેલા પોતાના કર્મના ઉદયથી ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિયોના સચિત્ત અથવા અચિત્ત શરીરોમાં અર્થાત્ સચિત્તમાં પૃથ્વીના રૂપે તથા હાથીના માથામાં મોતીના રૂપે તથા સ્થાવરમાં વાંસ વિગેરેમાં મોતી રૂપે એવં અચિત્તમાં પત્થરમાં લવણ રૂપે (સીંધાલુણ) અનેક પ્રકારની પૃથ્વીઓમાં શર્કરા, વાલુકા, લવણ વિગેરે રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. તથા આવા પ્રકારના બીજા રૂપોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તે રૂપોને જાણવા માટે આ ગાથાઓનું અનુસરણ કરવું જોઈએ

શાસ્ત્રમાં વર્ણવેલ તે ગાથાઓ આ પ્રમાણે છે—(૧) પૃથ્વી (૨) શર્કરા (૩) વાલુકા (૪) ઉપલ-પાષાણ (૫) શિલા (૬) લવણ-ઉપ (ખાર) (૭) લોહ (૮) રાંચુ (૯) તાંબુ (૧૦) શીસુ (૧૧) ચાંદી (૧૨) સ્વર્ણ (૧૩) વજ્ર (૧૪) હરતાળ (૧૫) ક્ષિંગળોક (૧૬) મૈનસિલ (૧૭) શાસક (૧૮) અંજન (૧૯) પ્રવાલ (૨૦) અબ્જપટલ (આકાશના જલાવસાય) (૨૧) અબ્જવાલુકા જલાવસાયથી યુક્ત ધૂળ (આ બાદર પૃથ્વીકાયના ભેદો છે. હવે મણિયોના ભેદો કહેવામાં આવે છે. (૨૨)ગોમેદ (૨૩) રજત (૨૪) અંક (૨૫) સ્ફટિક (૨૬) લોહિતાક્ષ (૨૭) મરકત (૨૮) મસાર ગલ્લ (૨૯) ભુજ પરિમોચક (૩૦) ધન્દ્રનીલ (૩૧) ચંદન (૩૨) ગેરૂક (૩૩) હંસગર્ભ (૩૪) પુલાક (૩૫) સૌગંધિક (૩૬) અન્દ્રપ્રભ (૩૭) વૈદ્ય (૩૮) જલકાંત અને (૩૯) સૂર્યકાંત આ બધા મણિયોના પ્રકારો છે.

આ ગાથાઓમાં જેઓનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવેલ છે. તે બધા સૂર્યકાંત સુધીની યોનિયોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા જીવો પૃથ્વીકાય છે. તે જીવો અનેક પ્રકારના ત્રસ અને સ્થાવર જીવોના રનેહનો આહાર કરે છે તેઓ પૃથ્વીકાય વિગેરેનો પણ આહાર કરે છે. તે ત્રસ સ્થાવર યોનિવાળા પૃથ્વીકાય જીવોના બીજા પણ અનેક વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શવાળા શરીરો કહ્યા છે. તે પ્રમાણે સમજવા. ॥સૂ. ૧૬॥

‘અહાવરં પુરસ્સ્વાયં’ ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—શાસ્ત્રકાર હવે અધ્યયનના અર્થનો ઉપસંહાર કરતાં સામાન્ય પાણાથી પણ પ્રાણિયોની દશાનું વર્ણન કરાવીને એ કહે છે કે—સાધુઓએ સંયમનું પાલન કરવામાં મન લગાવવું જોઈએ.

તીર્થંકર ભગવાને પૂર્વકાળમાં અન્ય વિષય સંબંધી પણ કથન કરેલા છે. સંસારના સઘળા પ્રાણિયો, સઘળા ભૂતો સઘળા જીવો અને સઘળા સત્વો અનેક પ્રકારની યોનિયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અનેક પ્રકારની યોનિયોમાં સ્થિત રહે છે. અને અનેક પ્રકારની યોનિયોમાં વધે છે. તેમાં લીખ,

જૂ વિગેરે શરીર સંબંધી યોનિવાળા છે, અર્થાત્ શરીરમાં ઉત્પન્ન થાય છે. શરીરમાં સ્થિત હોય છે, અને શરીરમાં જ વધતા દેખાય છે. તે મનુષ્ય વિગેરેના શરીરોનો જ આહાર કરે છે. પોત પોતાના કર્મને વશ થયેલા છે. કર્મજ તેઓનું આદિકારણ છે. કર્મ પ્રમાણે તેઓની ગતિ થાય છે. કર્મ પ્રમાણે જ સ્થિતિ હોય છે. અને કર્મથી તેઓમાં ઉલટ પાલટ થાય છે, તેથી જ એમ સમજવું કે-જગતના સઘળા પ્રાણિયો કર્મને જ આધીન છે, આ પ્રમાણે સમજીને સદોષ-દોષવાળા આહારથી નિવૃત્ત થવું. નિર્દોષ આહારથી યુક્ત થવું. સમિતિયોથી સમિત તથા હંમેશાં સંયમમાં ચલનાવાનું બને.

‘ત્તિ વેમિ’ સુધર્મસ્વામી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે કે—હે શિષ્ય ! જીવના આહાર વિગેરેના સંબંધમાં તથા કર્મના સ્વરૂપના સંબંધમાં મેં જે કથન કર્યું છે. તેને સમજો અને સમજીને આહાર સમિતિથી યુક્ત તથા ગુપ્તિ વિગેરેથી યુક્ત થઈને સદા સંયમ પાલન કરવામાં પ્રયત્નવાનું બને, એજ હું કહું છું.

સઘળા પ્રાણિયો કર્મને જ આધીન છે. અને જૂદા જૂદા શરીરોને પ્રાપ્ત કરીને તેમાં ઉત્પન્ન થાય છે. સ્થિત રહે છે. અને વધે છે. તેઓ વારંવાર શરીરને ધારણ કરીને પાપ મય કૃત્યો કરે છે. પાપોનો સંગ્રહ કરે છે. અને સંસાર રૂપી જંગલમાં ભટકતા રહે છે તેથી જ સાવધ કર્મોનો ત્યાગ કરવો અને સાધુ દીક્ષાને ધારણ કરીને આહાર શુદ્ધિથી યુક્ત તથા શુદ્ધ અને ભુદ્ધ બનીને સંયમ પાલન સંબંધી અંતરાયને દૂર કરો. એજ તીર્થંકરોનો ઉપદેશ છે. એજ પ્રમાણે શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે. અને એજ અનુશાસન છે. ॥સૂ.૦૨૦॥

॥ બીજા શ્રુતસ્કંધનું ત્રીજું અધ્યયન સમાપ્ત ॥૨-૩॥

પ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા કે ઉપદેશ નામકે ત્રીસરે અધ્યયનકા નિરૂપણ

ચોથા અધ્યયનનો પ્રારંભ—

ત્રીજા અધ્યયનના અંતમાં આહાર શુદ્ધિનો ઉપદેશ આપેલ છે. આહાર શુદ્ધિથી કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થાય છે અને તેના અભાવમાં અનર્થ થાય છે. આ રીતે અન્વય અને વ્યતિરેક દ્વારા આહાર વિશુદ્ધિ કલ્યાણનું કારણ છે. એ પ્રમાણે જાણીને કલ્યાણની ઇચ્છા રાખવા વાળા પુરૂષોએ આહાર ગુપ્તિનું સેવન કરવું જોઈએ. પરંતુ આહારની વિશુદ્ધિ પ્રત્યાખ્યાન વિના સંભવતી નથી. તેથી જ આહારશુદ્ધિના કારણે ભૂત પ્રત્યાખ્યાન ક્રિયાનો ઉપદેશ આપવા માટે આ ચોથા અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે.—આ અધ્યયનનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે. ‘સુયં મે આહસં તેજં’ ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ—સુધર્મા સ્વામી જ'ખૂ સ્વામીને કહે છે—હે જમ્ખૂ તીર્થ'કર ભગવાન્ શ્રી મહાવીર સ્વામીએ આ પ્રમાણેનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. તે મેં સાંભળ્યું છે, એજ હું તમોને કહું છું. આ જીનશાસનમાં પ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા નામનું અધ્યયન કહેલ છે. તે અધ્યયનમાં આ પ્રમાણેનો અર્થ પ્રતિપાદન કરેલ છે. -આત્મા પ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે. અર્થાત્ આત્મા પોતાના અનાદિ વિકૃત સ્વભાવથી જ અપ્રત્યાખ્યાની છે. અહિયાં મૂળમાં 'મી' શબ્દનો પ્રયોગ એ સૂચવે છે કે-કોઈ કોઈ આત્મા પ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે. તેમ સમજવું.

મૂલ પાઠમાં 'જીવ' નો યોધ કરાવવા માટે 'જીવ' શબ્દનો પ્રયોગ ન કરતાં 'આત્મા' શબ્દનો જે પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે, તેનો વિશેષ અભિ પ્રાય આ પ્રમાણે છે.—પ્રાણોને ધારણ કરવાના કારણે જીવ કહેવાય છે. અને જે એક ભવથી બીજા ભવમાં ગમન કરતા રહે છે, તે આત્મા કહેવાય છે. અહિયાં 'આત્મા' શબ્દનો પ્રયોગ કરીને એ અર્થ પ્રગટ કરેલ છે કે-સાવધ કૃત્યોનો ત્યાગ ન કરતાં કર્મને વશવર્તી થઈને જે હંમેશાં ગમન શીલ છે, દીર્ઘકાળ વીતી જાય તો પણ જેને શાંતિ મલતી નથી જે હંમેશાં આમ તેમ ભટકતા ફરે છે. તે આત્મા અપ્રત્યાખ્યાની હોય છે.

આત્મા અક્રિયા કુશળ પણ હોય છે. અર્થાત્ કોઈ આત્મા એવા પણ હોય છે. કે જે શુભક્રિયા કરતા નથી અહિયાં પણ 'મી' શબ્દથી એ બતાવ્યું છે કે-કોઈ આત્મા ક્રિયાકારી પણ હોય છે.

આત્મા નિશ્ચયા દૃષ્ટિ પણ હોય છે. અને 'મી' શબ્દથી સમ્યગ્દૃષ્ટિ પણ હોય છે. એજ પ્રમાણે આત્મા એકાન્ત દંડ હિંસક પણ હોય છે. અને 'ભી' શબ્દથી કોઈ કોઈ અહિંસક પણ હોય છે. આત્મા એકાન્ત બાલ (અજ્ઞાની) પણ હોય છે. અને 'ભી' શબ્દથી જ્ઞાની પણ હોય છે. આત્મા એકાન્તતઃ ! સુપ્ત પણ હોય છે. અને કોઈ કોઈ પ્રતિજુદ્ધ પણ હોય છે. અહિયાં સુપ્ત સરખા જે હોય તેને સુપ્ત કહેલ છે. જેમ દ્રવ્ય નિદ્રાથી સુતેલા પુરૂષને શબ્દ વિગેરે વિષયોનું જ્ઞાન હોતું નથી. એજ પ્રમાણે ભાવથી સૂતેલા પુરૂષને હિતની પ્રાપ્તિ અને અહિતના પરિહાર-ત્યાગનું જ્ઞાન હોતું નથી. આત્મા

પોતાના મન, વચન, કાય, અને વાક્યનો વગર વિચાર્યે ઉપયોગ કરવાવાળા પણ હોય છે. મન અર્થાત્ અંતઃકરણ, વચન અર્થાત્ વાણી કાય, અર્થાત્ દેહ કોઈ પણ અર્થનું પ્રતિપાદન કરવાવાળા પદોનો સમૂહ વાક્ય કહેવાય છે. કોઈ સુખન્ત પદ હોય છે. કોઈ તિડન્ત પદ હોય છે.

તાત્પર્ય એ છે કે—પ્રત્યાખ્યાન વિનાનો આત્મા વિચાર વગરનો હોય છે. તે સાવધ અને નિરવધનો વિચાર ન કરતાં મન, વચન કાય અને વાક્યનો પ્રયોગ કરે છે. આત્મા પોતાના પાપકર્મોને પ્રતિહત અને પ્રત્યાખ્યાનથી પણ કરતા વર્તમાન કાળમાં કર્મની સ્થિતિ અને અનુભાગને કમ કરીને નાશ કરવું તે પ્રતિહત કરવું કહેવાય છે. પહેલાં કરેલા અતિચારની નિંદા કરવી અને ભવિષ્યમાં તે પાપકર્મને ન કરવાનો સંકલ્પ કરવો તે પ્રત્યાખ્યાન કરવું કહેવાય છે. ‘ભી’ શબ્દથી એ સૂચિત કરેલ છે કે—કોઈ કોઈ આત્મા પાપકર્મને પ્રતિહત અને પ્રત્યાખ્યાત કરવાવાળા પણ હોય છે.

આ રીતે જે આત્મા પ્રત્યાખ્યાની નથી હોતા તેને ભગવાને અસંયત, અવિરત, અપ્રતિહત, અપ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મ, સક્રિય, અસંવૃત, એકાન્ત ઠંડ, એકાન્ત બાલ તથા એકાન્ત સુપ્ત કહેલ છે વર્તમાન કાળમાં સાવધ કૃત્યોમાં જે પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા હોય તે અસંયત કહેવાય છે. અતીત અને અનાગત કાળના પાપથી જે નિવૃત્ત ન હોય તે અવિરત કહેવાય છે. જે પાપકર્મમાં રત છે, તે અપ્રતિહત અપ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મ કહેવાય છે, જે સાવધ ક્રિયાઓથી યુક્ત હોય તે સક્રિય છે. જે આવતા કર્મોને રોકવાવાળી પ્રવૃત્તિથી રહિત હોય તે અસંવૃત્ત કહેવાય છે. એકાન્તઠંડનો અર્થ હિંસક એ પ્રમાણે છે. એકાન્તબાળનો અર્થ અજ્ઞાની એ પ્રમાણે સમજવો. અને એકાંતસુપ્તની વ્યાખ્યા પહેલાં કરવામાં આવી ગઈ છે.

એવા અજ્ઞાની જીવો મન, વચન, કાય અને વાક્યનો પ્રયોગ વગર વિચાર્યે કરે છે. હિતની પ્રાપ્તિ અને અહિતના પરિહારના વિચારથી રહિત હોય છે. તે યથાર્થ જ્ઞાન વિનાનો પુરૂષ સ્વપ્નમાં પણ શ્રુત ચારિત્ર ધર્મને જોતા નથી તે અજ્ઞાની પાપ કર્મોનો સંચય કરે છે. અને પ્રાણુતિપાત—હિંસા વિગેરે કૃત્યો કરે છે. ॥સૂ. ૧॥

‘તત્થ ચોય’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—પ્રશ્ન કર્તા પ્રજ્ઞાપક આચાર્યને કહે છે કે—હે પૂજ્ય આચાર્ય ! જેઓનું મન પાપયુક્ત હોતું નથી. જેમની વાણી પાપમય નથી અને જેમની કાયા પાપયુક્ત નથી, જે પ્રાણીનો ઘાત કરતા નથી. જેનું મન, વચન, અને કાય હિંસાના વિચાર વિનાનું છે, જે પાપ કરવાનું સ્વપ્ન પણ દેખતા નથી. અર્થાત્ જેમાં જ્ઞાનની થોડી અવ્યક્ત માત્રા છે. એવા પ્રાણી પાપકર્મથી બંધાતા નથી. અર્થાત્ જેનું મન, વચન, અને કાયા પાપ વિનાના છે, અને જે જીવ-હિંસા કરતા નથી. એવો પુરૂષ કોઈ પણ પ્રકારના પાપકર્મનો બંધક થતો નથી.

કયા કારણથી તેને પાપ થતું નથી ? આ દિવસમાં પ્રશ્ન કરનાર એવું કહે છે કે—જ્યારે મન પાપમય થાય છે, ત્યારે જ તેના દ્વારા પાપકર્મ સંપાદન કરાય છે. જ્યારે વચન પાપ યુક્ત હોય છે, ત્યારે તેના દ્વારા પાપનો બંધ થાય છે. જ્યારે પાપના કારણ રૂપ કાર્ય—શરીર હોય ત્યારે જ કાયાથી થનારા પાપકર્મનો બંધ થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—પાપયુક્ત મન, વચન, અને કાય દ્વારા પાપકર્મ થવાનો સંભવ છે. એજ વાત સ્પષ્ટ રીતે હવે કહે છે.—જે પ્રાણિ હિંસા કરે છે, હિંસાવાળા મનના વ્યાપાર-પ્રવૃત્તિથી યુક્ત હોય છે, જે જાણી બૂજીને મન, વચન, અને કાયાની પ્રવૃત્તિ કરે છે. અને જે સ્પષ્ટ જ્ઞાનથી યુક્ત છે, એવા વિશેષપણાવાળો જીવ જ પાપ કર્મ કરે છે. જેઓમાં પાપના ઉપર કહેલા કારણો નથી. તેને પાપકર્મનો બંધ થઈ શકતો નથી. કેમકે એ પહેલાં જ નિર્ણય કરવામાં આવેલ છે. કે—કારણના અભાવમાં કાર્ય થતું નથી.

પ્રશ્ન કરનાર ફરીથી કહે છે કે—જેઓ એવું કહે છે કે—પાપ વિનાના મનથી પાપ વિનાના વચનથી પાપ વિનાના શરીરથી હિંસા ન કરનારાઓને પાપ રહિત મનવાળાને, વિચાર વિનાના મન વચન કાય અને વાક્યવાળાને તથા અસ્પષ્ટ જ્ઞાનવાળાને પણ પાપકર્મ થાય છે. એ બરોબર નથી. પ્રશ્ન કરનારાનો ભાવ એ છે કે—જે સમતરક છે, એટલે કે સમજી વિચારીને મન, વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિ કરે છે. હિંસા કરે છે, તેને જ પાપકર્મનો બંધ

થાય છે. આનાથી જેઓ ઉલ્ટા છે. અર્થાત્ અમનસ્ક છે, તથા સમજી વિચારીને પાપમાં મન, વચન અને કાયની પ્રવૃત્તિ કરતા નથી. તે પાપકર્મને બંધ કરતા નથી.

હવે શાસ્ત્રકાર તેનું સમાધાન કરે છે.—આવી રીતે વિવાદ ઉપસ્થિત થાય ત્યારે તીર્થંકરના અભિપ્રાયને જાણવાવાળા આચાર્યે પ્રશ્ન કરવાવાળાને ઉદ્દેશીને હવે પછી કહેવામાં આવનારો ઉત્તર આપ્યો. અહિંયાં ‘અવાદીત્’ અર્થાત્ ઉત્તર આપ્યો. આ ભૂતકાળ સંબંધી ક્રિયાના પ્રયોગથી એ સૂચવેલ છે કે—ઉત્તર રૂપ વાક્ય દ્વારા પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ અર્થ અનાદિ છે. તીર્થંકર ભગવાને પૂર્વકાળમાં એજ પ્રમાણેનો નિર્ણય કરેલ છે.

આચાર્ય કહે છે.—મેં પહેલાં જે કહેલ છે. તે બરાબર છે. પહેલાં શું કહેલ છે? તે હવે બતાવે છે.—પાપયુક્ત મન ન હોવાથી તથા પાપયુક્ત વચન અને કાય ન હોવાથી પ્રાણીનો ઘાત ન કરવાવાળા, અમનસ્ક, (મન વિનાના) મન, વચન, અને કાય સંબંધી વિચાર વિનાના અને અસ્પષ્ટ જ્ઞાનવાળા, જીવને પણ પાપકર્મ હોય છે કહેવાનો આશય એ છે કે—હે પ્રશ્ન કરવાવાળા! મેં પહેલાં જે કહેલ છે, કે—પૂર્વેક્ત પ્રકારના જીવોને પણ કર્મબંધ થાય છે, તે સત્ય જ છે. અસત્ય નથી. અર્થાત્ પાપમય મન, વચન અને કાય ન હોવા છતાં પણ અને મન, વચન તથા કાય સંબંધી વિચાર ન હોવા છતાં પણ પાપ થાય છે. પ્રશ્ન કરનાર ફરીથી પ્રશ્ન કરે છે કે—આપે જે કહ્યું છે, તેમાં હેતુ શું છે?

આચાર્ય કહે છે કે—ભગવાને છ જીવનિકાયોને કર્મબંધનું કારણ કહેલ છે. તે જીવનિકાયો—પૃથ્વીકાયથી લઈને ત્રસકાય સુધીની છે. આ છ જીવનિકાયના જીવોની હિંસાથી ઉત્પન્ન થવાવાળા પાપને જે પ્રાણિયે રોક્યા નથી, અર્થાત્ વર્તમાનકાળમાં સ્થિતિ અને અનુભાગને હાસ કરીને નાશ કરેલ નથી, તથા પ્રત્યાખ્યાન કરેલ નથી. અર્થાત્ પહેલાં કરેલા પાપની નિંદા કરીને તથા ભવિષ્યમાં ફરીથી તેવા પાપ ન કરવાનો સંકલ્પ ન કરીને પાપને તપસ્યા વિગેરે દ્વારા હટાવ્યા નથી, તથા ભવિષ્યકાળ સંબંધી પાપોનું પ્રત્યાખ્યાન કયું નથી, પરંતુ જે હંમેશાં ક્રોધે ચિત્તવાળા થઈને પ્રાણિયોને મારવામાં લાગ્યા રહે છે. જે પ્રાણુતિપાતથી લઈને પરિગ્રહ સુધીના ક્રોધથી લઈને મિથ્યા દર્શન શલ્ય સુધીના પાપોથી નિવૃત્ત થતા નથી. તેને જરૂર

પાપકર્મોનો બંધ થાય છે. આ સત્ય પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છે. તેથી જ અમારું કથન અસત્ય નથી. આજ સિદ્ધાન્તને જાણનારાઓનો સિદ્ધાંત છે.

આચાર્ય શ્રી ફરીથી કહે છે—આ વિષયમાં તીર્થંકર ભગવાને વધકતું દૃષ્ટાન્ત કહેલ છે. તે આ પ્રમાણે છે—કોઈ હિંસક પુરૂષ કોઈ ગાથાપતિનો કે ગાથાપતિના પુત્રનો, રાજાનો અથવા રાજપુરૂષનો વધ કરવાની ઈચ્છા કરે છે, અને તે વિચાર કરે છે કે—લાગ જોઈને હું આના ઘરમાં પ્રવેશ કરીશ અને લાગ જોઈને આનો વધ કરીશ. આ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરતો થકો તે પુરૂષ ગાથાપતિ, ગાથાપતિ પુત્ર, રાજા અથવા રાજપુરૂષના ઘરમાં અવસર મેળવીને પ્રવેશ કરવા માટે વિચારે છે. અને રાત દિવસ, સૂતાં અને જાગતાં હંમેશાં તેનો દુશ્મન બનીને તેનાથી પ્રતિકૂળ રહે છે. તે તેનો હિંસક કહેવાય છે કે નહીં ? તાત્પર્ય એ છે કે—જે પુરૂષ રાતદિવસ સૂતાં અને જાગતાં ગાથાપતિ વિગેરેના ઘાતમાં તત્પર રહે છે, ભલે પછી તે ઘાત કરી ન શકયો. હોય, તો પણ તેને હિંસક કહેવાય કે નહીં ?

આચાર્ય દૃષ્ટાન્તને સંભળાવીને અને વસ્તુ સ્વરૂપનો નિશ્ચય કરીને પ્રશ્ન કરનારને કહે છે કે—હા એવો પુરૂષ તેનો ઘાતક જ છે. શત્રુ જ છે. જો કે લાગ ન મળવાથી તે ઘાત કરી શક્યો નથી, તો પણ હંમેશા તેના ઘાતનો વિચાર કરતા રહેવાથી તે તેનો ઘાતક જ છે. મિત્ર નહીં !

પ્રશ્ન કરનાર દ્વારા આ પ્રમાણે સ્વીકાર કરી લેવાથી આચાર્ય કહે છે કે—જેમ હિંસક વિચાર કરે છે કે—હું ગાથાપતિ, ગાથાપતિનો પુત્ર, રાજા અથવા રાજપુરૂષના ઘરમાં અવસર મેળવીને પ્રવેશ કરીશ અને લાગ જોઈને તેનો વધ કરીશ. આ પ્રમાણે મનમાં નિશ્ચય કરતો થકો તે રાત દિવસ સૂતાં અને જાગતાં તેનો શત્રુ બની રહે છે. અને તેની હિંસા માટે સંભવશક્તિ રહે છે. તેથી તે તેનો વધક જ છે. એજ પ્રમાણે અજ્ઞાની પ્રાણી પણ સઘળા પ્રાણીયો, ભૂતો જીવો સત્ત્વોના રાતદિવસ અમિત્ર શત્રુ જ બન્યા રહે છે. તે અસત્ય ખુદ્ધિથી યુક્ત છે. તેના પ્રત્યે શકતાથી યુક્ત હિંસાનો ભાવ રાખે છે, તે પ્રાણાતિપાત યાવત્ મિથ્યાદર્શન શબ્દમાં સ્થિત રહે છે. એજ કારણે ભગવાન તીર્થંકરે કહ્યું છે કે—એવા બાલ અર્થાત્ અજ્ઞાની પુરૂષ અસંયત છે અર્થાત્ વર્તમાનકાળ સંબંધી પાપના અનુષ્ઠાનથી યુક્ત છે, અવિરત છે. અર્થાત્ વિરતિ ભાવથી રહિત છે. તેણે પોતાના પાપોને પ્રતિહત અને પ્રત્યાખ્યાત કર્યા નથી. અર્થાત્ ભૂતકાળના પાપોનો પ્રાયશ્ચિત્ત દ્વારા નાશ કરેલ નથી. અને ભવિષ્યકાળ સંબંધી પાપોનું પ્રત્યાખ્યાન કરેલ નથી તે સાવધ ક્રિયાથી યુક્ત છે, સંવર ભાવ વિનાના છે. અને એકાન્ત દંડ છે, અર્થાત્ હંમેશાં હિંસા વિગેરે કૃત્યોથી યુક્ત રહે છે. તે એકાન્ત અજ્ઞાની એકાન્ત સુપ્ત અર્થાત્ મિથ્યાભાવને પ્રાપ્ત કરે છે. જેમ સૂતેલો પુરૂષ કોઈ શુભ વ્યાપાર કરતો નથી, એજ પ્રમાણે

આ અજ્ઞાની જીવ પણ શુભ ક્રિયાઓમાં પ્રવૃત્તિ કરતા નથી. એથી જ સુતેલાની જેમ જ છે. તે વિચાર વિનાના મન વચન, અને કાયવાળા છે. તેઓ ધર્મ કરવાનું સ્વપ્ન પણ દેખતા નથી. તેને પાપકર્મનો બંધ થાય છે.

જેમ તે ઘાતક ગાથાપતિ, ગાથાપતિ પુત્ર, રાજા અથવા રાજપુરુષનો ઘાત કરવામાં ચિત્ત પરોવી રાખે છે, અને રાત દિવસ સૂતાં કે જાગતાં તેની પ્રત્યે શત્રુપણું રાખે છે, તેને હગોદે છે, અને અત્યંત ધૂર્તપણાની સાથે તેના ઘાતનો વિચાર કરે છે, એજ પ્રમાણે પાપકર્મથી નિવૃત્ત ન થનાર બાલ-અજ્ઞાની જીવ પણ પાપોથી નિવૃત્ત થતા નથી, તે હરેક પ્રાણી, ભૂત જીવ અને સત્વપ્રત્યે ઘાતકમનોવૃત્તિ ધારણ કરીને રાત દિવસ સૂતો થકો અથવા જાગતો થકો તેનો શત્રુ બને છે. અને પ્રતિકૂળ-ઉલ્ટો વ્યવહાર કરે છે. અને અત્યંત શઠ પણાથી તેની હિંસાની વાતનો જ વિચાર કરે છે.

તાર્પર્ય એ છે કે—જેમ તે ઘાતક પુરુષને ઘાત કરવાને મોકો મળતો નથી, અને તે કારણથી તે ઘાત કરી શકતો નથી, તો પણ ઘાત કરવાનો જ વિચાર કરતા રહેવાથી મોતાના અપ્રશસ્ત ચિંતનના કારણે તે હિંસક જ કહેવાય છે. એજ પ્રમાણે સંયમ અને વિરતિ વિગેરે વિનાનો અજ્ઞાની જીવ જીવનિકાયોની સાક્ષાત્ હિંસા કરતા નથી. તો પણ હિંસાનું ચિંતન કરતા રહેવાની હિંસક જ ગણાય છે. તેથી જ અજ્ઞાની જીવ હિંસક જ હોય છે, એજ કથન થોડું છે. ॥૨૫૦ ॥

‘જો હ્રિષ્ટે સમદ્વે’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—પ્રશ્ન કરનાર ફરીથી કહે છે. આ કથન બરોબર નથી. અર્થાત્ આપે જે કહ્યું છે, કે—અજ્ઞાની અને અવિરત જીવ સઘળા પ્રાણિયોના હિંસક છે. આ કથન બરોબર નથી. આ સંસારમાં ઘણા એવા ત્રસ અને સ્થાવર તથા સૂક્ષ્મ અને બાહર પ્રાણી છે, કે જેના શરીરનું પ્રમાણ એટલું નાનું હોય છે કે—તે ક્યારેય ભેદ શકાતું નથી, તેમ સાંભળી પણ શકાતું નથી.

અમે એ પણ જાણતા નથી, કે-તેઓ અમારા શત્રુ છે, કે મિત્ર છે ? અર્થાત્ અમે જ્યારે તેને દેખતા પણ નથી, એવા જીવોના સંબંધમાં એક એક પ્રાણીને લઈને ઘાતક મનોવૃત્તિ ધારણ કરવામાં આવે. રાત દિવસ સૂતાં કે જાગતાં તેમના પ્રત્યે શત્રુ પણ ધારણ કરવામાં આવે. અસત્ય બુદ્ધિ રાખવામાં આવે. અત્યંત શકપણા પૂર્વક તેઓના પ્રાણુતિપાતમાં મન લગાડી શકાય, અને પ્રાણુતિપાતથી લઈને મિથ્યાદર્શન શબ્દ સુધીના પાપોમાં પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે. આ કેવી રીતે સંભવી શકે ?

તાત્પર્ય એ છે કે—આ જગતમાં ઘણા એવા સૂક્ષ્મ જીવો છે કે જેઓ અમારા દેખવા કે સાંભળવામાં પણ આવતા નથી. તેઓના પ્રત્યે હિંસાની ભાવના ઉત્પન્ન થતી નથી. એવી સ્થિતિમાં તેઓની હિંસાનું પાપ કેવી રીતે લાગી શકે ? ॥સૂ. ૩॥

‘તત્થ સ્વલુ મગવયા’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આચાર્યશ્રી ઉત્તર આપતાં કહે છે કે—આ વિષયમાં સર્વજ્ઞ સમ્પન્ન ભગવાન્ શ્રી તીર્થંકર દેવે એ દષ્ટાન્તો કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે છે.—સંસિદ્ધાન્ત અને અસંસિદ્ધ દષ્ટાન્ત જે જીવોમાં સંસાર અર્થાત્ કામિક, વાચિક, અને માનસિક ચેષ્ટા મેળવવામાં આવે છે. તેઓ સંસી કહેવાય છે. તેનું દૃષ્ટાન્ત સંસિદ્ધ દષ્ટાન્ત કહેવાય છે. તેનાથી વિપરીત અર્થાત્ ઉલ્ટું અસંસિદ્ધ દષ્ટાન્ત સમજવું.

આ પૈકી સંસિદ્ધ દષ્ટાન્ત શું છે ? જે આ સંસી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત જીવો છે, તેઓમાં પૃથ્વીકાયથી લઈને ત્રસકાય પર્યન્તના ષટ્કાયોમાંથી કોઈ કોઈ મનુષ્ય પૃથ્વીકાયથી પોતાનો આહાર વિગેરે કાર્યો કરે છે, અને કરાવે છે. તેમના મનમાં એવો વિચાર હોય છે કે—હું પૃથ્વીકાયથી પોતાનું કામ કરું છું. અથવા કરાવું છું (અથવા અનુમોદન કરું છું) તેઓના સંબંધમાં એવું કહી શકાતું નથી કે તે અમુક પૃથ્વીકાયથી જ કાર્ય કરે છે. અથવા કરાવે છે, સંપૂર્ણ પૃથ્વીથી કરતા નથી કે કરાવતા નથી. તેના સંબંધમાં તો એજ કહી શકાય કે-તે પૃથ્વીકાયથી કાર્ય કરે છે. અને કરાવે છે. તેથી જ તે સામાન્ય પશુથી જ પૃથ્વિકાયના વિરાધક કહેવાય છે. સામાન્યમાં સઘળા વિશેષોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. તેથી જ એ કહી શકાતું નથી કે તે

અમુક પૃથ્વીકાયના વિરાધક છે. અને અમુકના નથી. આ કારણે તે સામાન્યતઃ પૃથ્વીકાયના જીવોના વિરાધક છે. એવા જીવો પૃથ્વીકાયના સંબંધમાં સંયત થતા નથી. અર્થાત્ વર્તમાનકાળમાં સાવધ અનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. વિરત થતા નથી. અર્થાત્ ભૂતકાળમાં કરેલા અને ભવિષ્ય-કાળમાં થનારા પાપોથી નિવૃત્ત થતા નથી. પાપને પ્રતિહત અને પ્રત્યાખ્યાત કરતા નથી, અર્થાત્ પહેલાં કરેલા પાપની નિંદા કરતા નથી. અને ભવિષ્યમાં ન કરવાનો સંકલ્પ કરતા નથી.

જે પૃથ્વીકાયના સંબંધનાં કહેવામાં આવેલ છે, એજ ત્રસકાય સુધી સઘળા કાયોના સંબંધમાં કહેવું જોઈએ. ત્રસકાય દ્વારા જે કાર્ય કરે છે કરાવે છે, તે સામાન્ય પાણીથી ત્રસકાયના વિરાધક કહેવાય છે. કોઈ છએ કાયોથી કાર્ય કરે છે, અને કરાવે છે. તે પુરૂષને એવો વિચાર થતો નથી કે હું અમુક અમુક કાય-શરીરથી કાર્ય કરું. અને અને અમુક અમુકથી ન કરું એ તો સામાન્ય પાણીથી છએ જીવનિકાયોથી કાર્ય કરે અને કરાવે છે. તેથી જ એ છએ જીવનિકાયોની હિંસાથી અસંયત છે, અવિરત છે. અપ્રતિહત અને અપ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મ વાળા છે. તે પ્રાણાતિપાતથી લઇને મિથ્યાદર્શન શલ્ય સુધી અઠારે પાપસ્થાનોનું સેવન કરવાવાળા છે. તીર્થંકર ભગવાને એવા પુરૂષને અસંયત, અવિરત, અપ્રતિહત અને અપ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મવાળો અને સ્વપ્ન પણ ન દેખવાવાળો અર્થાત્ સંયમ અને વિરતિ વિગેરેથી સર્વથા રહિત કહ્યો છે. તે પાપકર્મ કરેજ છે. આ સંજ્ઞિ દૃષ્ટાન્ત કહેલ છે.

કહેવાનો ભાવ એ છે કે—જેમ કોઈ પુરૂષ સંપૂર્ણ ગામનો ઘાત કરવામાં પ્રવૃત્તિવાળો હોય, અને તે વખતે કોઈ વિશેષ માણસને ન દેખે, તો પણ ગ્રામઘાતક હોવાથી તે ગામના અંતર્ગત એ મનુષ્યનો પણ ઘાતક કહેવાય છે. એજ પ્રમાણે જે ષટ્કાયના જીવોનો ઘાત કરનારો છે, તે ચાહે કોઈ જીવને દેખે અથવા ન દેખે પણ તેનો ઘાતક જ કહેવાય છે.

હવે અસંજ્ઞિનું દૃષ્ટાન્ત બતાવવામાં આવે છે. જે આ અસંજ્ઞિ પ્રાણી છે, જેમકે—પૃથ્વીકાયિક યાવત્ વનસ્પતિકાયિક અને કોઈ કોઈ ત્રસકાયિક, જેમને એવો યોધ હોતો નથી કે કર્તવ્ય શું છે? અને અકર્તવ્ય શું છે? જે સંજ્ઞા વિનાના છે, અર્થાત્ પહેલાં પ્રાપ્ત કરેલા પદાર્થની ઉત્તર કાળમાં

પર્યાલોચના કરી શકતા નથી. જેમનામાં પ્રજ્ઞા નથી. અર્થાત્ પોતાની બુદ્ધિથી વિચારવાની શક્તિ નથી, જેમનામાં મનન કરવાનું સામર્થ્ય નથી, વાણી નથી. જે સ્વયં કંઈ કરી શકતા નથી. તથા બીજાઓ પાસે કોઈ કરાવી શકતા નથી. એવા તર્ક અને સંજ્ઞા વિગેરેથી રહિત પ્રાણી પણ સઘળા પ્રાણિયો, ભૂતો, જીવો અને સત્વોના રાતદિવસ સૂતાં કે બગતાં હંમેશાં શત્રુ બન્યા રહે છે. તેને દગોદે છે. અને અત્યંત શક્તા પૂર્વક ઘાત કરવામાં લાગ્યા રહે છે તેઓ પ્રાણાતિપાતથી લઈને મિથ્યાદર્શન શબ્દ સુધી અઢારે પાપોનું સેવન કરતા રહે છે. જો કે તેમને મન તથા વાણી હોતા નથી, તો પણ તેઓ પ્રાણિયો, ભૂતો, જીવો અને સત્વોને દુઃખ પહોંચાડવા માટે શોક ઉત્પન્ન કરવા, ગુરાવવા, રડાવવા, વધ કરવા, પરિતાપ પહોંચાડવા અથવા તેમને એકી સાથે જ દુઃખ શોક, સંતાપ, પીડન, બંધન વિગેરે કરવાના પાપકર્મથી વિરત થતા નથી. પરંતુ પાપકર્મમાં નિરત-તત્પર જ રહે છે.

આ રીતે તે અસંજી અને સંજ્ઞા પ્રજ્ઞા વિગેરેથી રહિત પણ પૃથ્વીકાયિક વિગેરે પ્રાણી દિવસરાત પ્રાણાતિપાતમાં વર્તતા રહે છે. તેઓ ચાહે બીજા પ્રાણિયોને ન બાણતા હોય, તો પણ ગામઘાતક પ્રમાણે જ હિંસક કહેવાય છે. તેઓ પરિગ્રહમાં યાવત્ મિથ્યાદર્શનશબ્દમાં અર્થાત્ સઘળા પાપોમાં વર્તમાન હોય છે.

સઘળી યોનિયોના પ્રાણી નિશ્ચયથી સંજ્ઞા થઈને (ભવાન્તરમાં) અસંજી થઈ જાય છે. અને અસંજી થઈને સંજ્ઞી થઈ જાય છે. કેમકે-સંસારી જીવ કર્મને આધીન છે, તેથી જ કર્મના ઉદય પ્રમાણે જૂદા જૂદા પર્યાયોને ધારણ કરે છે. જે જીવ જૂદી જૂદી અનેક યોનિયોમાં રહીને પાપકર્મને દૂર કરતા નથી પાપને ધોઈ નાખતા નથી, તેઓ કર્મના ઉદયને વશ થઈને અસંજી પર્યાયથી સંજ્ઞી પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. સંજ્ઞી પર્યાયથી અસંજી પર્યાયમાં જન્મ લે છે. અથવા સંજ્ઞી પર્યાયથી સંજ્ઞી પર્યાયમાં અને અસંજી પર્યાયથી અસંજી પર્યાયમાં પણ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. એવો કોઈ નિયમ નથી કે સંજ્ઞી જીવ ભવાન્તરમાં સંજ્ઞી પર્યાયમાં જ હોય. સંજ્ઞી, અસંજી વિગેરેનું વિચિત્ર પણ કર્મને આધીન છે. અને જ્યાં સુધી મુક્તિ પ્રાપ્ત ન થઈ જાય, ત્યાં સુધી તેના પ્રભાવ નાશ પામતો નથી. અને જ્યાં સુધી કર્મનેા સદ્ પ્રભાવ નાશ ન પામે ત્યાં સુધી તે જીવોને ઉંચ નીચ, કે સરખા અને વિસદૃશ યોનિયોમાં ફેરવતા જ રહે છે.

આ સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞી જીવ, સઘળા અશુદ્ધ આચારવાળા છે. હંમેશાં ધૂર્તપણથી યુક્ત છે, અને હિંસાત્મક ચિત્તવૃત્તિને ધારણ કરવાવાળા છે. તેઓ પ્રાણાતિપાતથી લઈને મિથ્યાદર્શન શબ્દ સુધીના સઘળા પાપોમાં તત્પર રહે છે. તે કારણે તીર્થંકર ભગવાને આ પાપોમાં તત્પર રહેલા

જીવોને અસંયત, અવિરત, ક્રિયાયુક્ત અને અસંવૃત કહ્યા છે. પાપકર્મોને પ્રતિહત અને પ્રત્યાખ્યાત ન કરવાવાળા પણ કહ્યા છે. એવા જીવો એકાન્ત દંડ-હિંસક એકાન્ત બાલ-અજ્ઞાની એકાન્તસુપ્ત-અજ્ઞાન નિદ્રાથી પરાજીત થાય છે. તે વિચાર વિનાના મન, વચન અને કાયવાળા છે. તેને કર્તૃવ્ય અને અકર્તૃવ્યનો વિવેક હોતો નથી. અવિરતિમાન હોવાના કારણે તે સ્વપ્નમાં પણ જે પાપને ભણ્ણતા નથી, તેને પણ કરવાવાળા હોય છે. તેઓ પાપકર્મજ કરે છે.

તાત્પર્ય એ છે કે—ચાહે સંજી હોય કે—અસંજી હોય તેઓ પાપકર્મ આવશ્યજ કરે છે. જે આ કહ્યું તે બરોબર જ કહ્યું છે. ॥સૂ.૦૪॥

‘સે કિં કુઞ્ચ’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—પ્રશ્ન કર્તા ફરીથી પ્રશ્ન પૂછે છે કે—હે ભગવન્ મનુષ્ય વિગેરે પ્રાણી કયું કર્મ કરતા થકા કેવા પ્રકારથી સયત વિરત તથા પાપકર્મોના ઘાત અને પ્રત્યાખ્યાત કરવાવાળા હોય છે ?

વર્તમાનકાળ સંબંધી પાપમય કૃત્યથી રહિત થવું તે સંયત થવું કહેવાય છે ભૂત અને ભવિષ્યકાળ સંબંધી પાપથી નિવૃત્ત થવું તે વિરત થવું કહેવાય છે કર્મથી પ્રતિહત થવાનો અભિપ્રાય એવો છે કે—વર્તમાનકાળમાં સ્થિતિ અને અનુભાગનો હાસ કરીને તેનો નાશ કરવો. અને પ્રત્યાખ્યાનનો અર્થ એ છે કે—પહેલાં કરેલા અતિચારોની નિંદા કરીને તથા ભવિષ્યમાં ન કરવાનો સંકલ્પ કરીને તેને દૂર કરવા.

ભગવાને પદ્મજીવનિકાયોને કર્મબંધનું કારણ કહેલ છે. તે પદ્મજીવનિકાય આ પ્રમાણે છે—પૃથ્વીકાય યાવત્ ત્રણકાય જેમ ડંડાથી, હાડકાથી, મૂઠ્ઠિથી ઢેખલાથી અથવા ઠીંકરાથી તાડન કરવામાં આવે તો અથવા ઉપદ્રવ કરવામાં આવે તો એટલા સુધી કે એક રોમ-રૂંવાડું ઉખાડવાથી પણ મને હિંસાથી થવાવાળું દુઃખ અને ભયનો અનુભવ થાય છે. એજ પ્રમાણે સઘળા પ્રાણિયો યાવત્સર્વે પણ ડંડા, મુઠિ વિગેરેથી આઘાત કરવાથી તર્જન, તાડન, કરવાથી, ઉપદ્રવ કરવાથી યાવત્ રોમ ઉખાડવાથી પણ હિંસાથી થવાવાળા દુઃખ અને ભયનો અનુભવ કરે છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે--જેમ હંડા વિગેરેથી મને કોઈ તાડન કરે છે, વ્યથા હુઃખ પહોંચાડે છે. એટલે સુધી કે કોઈ એક ફંવાડું પણ ઉખાડે તે વખતે મનમાં હુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. તે વખતે હું હુઃખ અને ભયનો અનુભવ કરું છું. એજ પ્રમાણે બીજા બધા પ્રાણિયો પણ હંડા વિગેરેથી મારવામાં આવ્યેથી હુઃખ અને ભયનો અનુભવ કરે છે.

જેમ હંડપ્રહાર વિગેરે મારા માટે હુઃખ દેનાર છે, એજ પ્રમાણે બીજા પ્રાણિયોને પણ તે હુઃખકારક જ હોય છે. આ પ્રમાણે સમજીને કોઈ પણ પ્રાણીનું યાવત્ કોઈ પણ સત્વનું હનન કરવું ન જોઈએ તેમજ ઉપદ્રવ પણ કરવો ન જોઈએ. તેના પર હુકમ ચલાવવો ન જોઈએ. દાસ વિગેરે બનાવીને તેઓને પોતાને આધીન બનાવવા ન જોઈએ. તથા આહાર પાણીમાં રોકાણ કરીને પરિતાપ પહોંચાડવો ન જોઈએ તથા વિષ શસ્ત્ર વિગેરે દ્વારા મારવા ન જોઈએ આ અહિંસા ધર્મ ધ્રુવ-નિશ્ચિત છે. નિત્ય આદિ અને અન્ત રહિત-વિનાનો છે. શાશ્વત સનાતન છે. લોકના સ્વરૂપને જાણીને પરપીડાને ઓળખવાવાળાઓએ અર્થાત્ તીર્થંકરોએ આ ધર્મ કહ્યો છે.

આ પ્રમાણે ભિક્ષુ અહિંસાને પરમ ધર્મ સમજીને પ્રાણાતિપાતથી લઈને મિથ્યાદર્શન શલ્ય સુધીના સઘળા પાપોથી વિરત થાય છે. અહિંસા ધર્મને જાણનારા મુનિ દન્તધાવન (દ્વાતણ) થી દાંતોને ન ઘોવે આખોમાં અંજન-કાજળ ન આજે ઔષધનો પ્રયોગ કરીને અથવા યૌગિક ક્રિયાદ્વારા વમન (ઉલ્ટી) ન કરે. ધૂપ વિગેરે સુગંધિત દ્રવ્યોથી શરીર અથવા વસ્ત્રને સુગંધવાળા ન કરે.

ઉપર બતાવવામાં આવેલા ગુણોથી યુક્ત ભિક્ષુ સાવધ ક્રિયાઓથી રહિત હિંસા અસત્ય વિગેરે કુત્સિત વ્યાપારોથી રહિત ક્રોધ, માન, માયા. અને લોભથી રહિત ઉપશાન્ત તથા પરિનિવૃત્ત અર્થાત્ સઘળા પાપોથી રહિત હોય છે. એવા ભિક્ષુને ભગવાને સંયત, વિરત, પ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મા, અક્રિય, સંવૃત અને એકાન્ત પડિત કહેલ છે. ॥સૂ. ૦ પા॥

॥ બીજા શ્રુતસ્કંધનું ચોથું અધ્યયન સમાપ્ત ॥૨-૪॥

પાંચમા અધ્યયનનો પ્રારંભ —

હવે આ પાંચમું અધ્યયન પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આનો સંબંધ આ પ્રમાણે છે.—ચોથા અધ્યયનમાં પ્રત્યાખ્યાન ક્રિયાનું કથન કરવામાં આવેલ છે. પ્રત્યાખ્યાનક્રિયા આચારમાં સ્થિત સાધુમાં જ થઈ શકે છે. તેથી જ પ્રત્યાખ્યાન ક્રિયાનું કથન કરીને આચારશ્રુત નામનું આ પાંચમું અધ્યયન કહેવામાં આવી રહ્યું છે. અથવા અનાચારનો ત્યાગ કરવાથી નિર્દોષ સમ્યક્ પ્રત્યાખ્યાન થઈ શકે છે. તેથી જ આ અનાચાર શ્રુત અધ્યયન પણ કહેલ છે. આ સંબંધથી પ્રાપ્ત થયેલ આ અધ્યયનનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે કહ્યું છે.—

‘આદાય વંમચેરં ચ’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘આસુપન્ને-આનુપ્રજ્ઞઃ’ કુશલ પ્રજ્ઞાવાન્ પુરૂષે તથા ‘ઈમં-વૈ-ઈદં-વચઃ’ આ અધ્યયનમાં કહેવામાં આવનારા વચનોને તથા ‘વંમચેરં-બ્રહ્મચર્યં’ બ્રહ્મચર્યને ગ્રહણ કરીને અસ્મિન્-અસ્મિન્ જીનેન્દ્ર દેવે પ્રતિપાદન કરેલ આ ‘ધર્મે-ધર્મે’ ધર્મમાં સ્થિત રહીને ‘કયાદિ-કદાપિ હિ’ કોઈ પણ સમયે ‘અનાચાર-અનાચારમ્’ અનાચાર એટલે કે સાવધ અનુષ્ઠાન રૂપ અનાચારનું ‘નાયરેજ્જ-નાચરેત્’ સેવન કરવું નહિ ॥૧૧॥

અન્વયાર્થ—કુશલ પ્રજ્ઞાવાન્ પુરૂષ આ અધ્યયનમાં કહેવામાં આવનાર વચનોને તથા બ્રહ્મચર્યને ગ્રહણ કરીને જીનેન્દ્ર ભગવાને પ્રતિપાદન કરેલ ધર્મમાં સ્થિત રહીને કયારેય અનાચારનું સેવન ન કરે. ॥૧૧॥

ટીકાર્થ—હુઃખરૂપ સંસારનો માર્ગ અસત્ય છે. અને મોક્ષનો માર્ગ પરમ સત્ય છે. આ રીતે સત્-અસત્ વસ્તુને જાણવાવાળા બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ, આ અધ્યયનમાં કહેવામાં આવવાવાળા વચનોને તથા સત્ય, તપ, જીવહયા, ઈન્દ્રિય નિરોધ રૂપ બ્રહ્મચર્યને ગ્રહણ કરીને જીનેન્દ્ર ભગવાન્ દ્વારા પ્રરૂપણ કરવામાં

આવેલા આ ધર્મમાં સ્થિત થઈને કોઈ પણ વખતે અનાચાર અર્થાત્ કુત્સિત, નિષિદ્ધ અથવા સાવધ આચારનું સેવન ન કરે. ॥૧૧॥

‘અણાઈયં’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘અણાઈયં-અનાદિકમ્’ આદિરહિત ‘વા પુણો-વા પુનઃ’ અથવા ‘અણવદગોહ-અનવદગમ્’ અનવદગ્ર-અનન્ત અપર્યવસાન ‘પરિન્નાય-પરિજ્ઞાય’ પ્રમાણુ દ્વારા જાણીને ‘સાસણ-શાશ્વતઃ’ શાશ્વત જ છે. અથવા ‘અસાસણ-અશાશ્વતઃ’ અશાશ્વત જ છે. ‘ઈહ દિદ્ધિ-ઈતિ દ્વિષ્ટમ્’ એવી દૃષ્ટિ ‘ન ધારણ-ન ધારયેત્’ ધારણુ ન કરે. ॥૧૨॥

અન્વયાર્થ—સમૂર્ણ લોકને પ્રમાણુદ્વારા અનાદિ અને અનન્ત જાણીને આ શાશ્વત જ છે. અથવા અશાશ્વત જ છે. એવી એકાન્ત યુદ્ધિ ધારણુ ન કરે ॥૧૨॥

ટીકાર્થ—જેની આદિ અર્થાત્ ઉત્પત્તિ ન હોય, તે અનાદિ કહેવાય છે. અને જેનો અન્ત અર્થાત્ નાશ ન હોય, તેને અનન્ત કહે છે. આ ચૌદ રાજુના પ્રમાણુવાળા અથવા ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય વાળો લોક-સંસાર આદિ અને અન્ત વિનાનો છે. એ રીતે પ્રમાણુથી જાણીને એવો અભિપ્રાય ધારણુ ન કરે કે-આ નિત્ય જ છે. અથવા અનિત્ય જ છે. આ પ્રમાણુનો કદાચહ-ખોટો આગ્રહ ધારણુ કરવો યોગ્ય નથી. કેમકે-હરેક વસ્તુ દ્રવ્યપણાથી નિત્ય અને પર્યાયપણાથી અનિત્ય છે. સાંખ્ય મત પ્રમાણુ લોક ક્યારેય ઉત્પન્ન થતો નથી. અને હંમેશાં સ્થિર એક સ્વભાવમાં રહે છે. બૌદ્ધ મત પ્રમાણુ આ એકાન્ત વિનશ્વર-નાશ પામવાવાળો છે. અર્થાત્ ક્ષણે ક્ષણે સર્વાથા નાશ પામતો રહે છે. આ બન્ને એકાન્ત અભિપ્રાય છે, તેથી જ તે સિદ્ધ્યા છે ॥સૂ.૦૨૧॥

‘एषहिं दोहिं ठाणेहिं’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘एषहिं-एताभ्याम्’ એકાન્ત નિત્ય અને એકાન્ત અનિત્ય ‘दोहिं-द्वाभ्याम्’ આ બન્ને ‘ठाणेहिं-स्थानाभ्याम्’ સ્થાનોથી અર્થાત્ પક્ષોથી ‘ववहारो-व्यवहारः’ શાસ્ત્રીય અથવા લૌકિક વ્યવહાર ‘ण विज्जह-न विद्यते’ થતો નથી તથા ‘एषहिं-एताभ्याम्’ આ ‘दोहिं-द्वाभ्याम्’ બન્ને ‘ठाणेहिं-स्थानाभ्याम्’ સ્થાનોથી ‘अणायार-अनाचारम्’ અનાચાર ‘जाणए-जानीयात्’ જાણવો જોઈ એ. અર્થાત્ એકાન્ત નિત્ય અને એકાન્ત અનિત્ય પક્ષમાંથી કોઈ એક પક્ષનો સ્વીકાર કરવો તે અનાચાર છે. આ સર્વજ્ઞના આગમથી બહાર છે તેમ સમજવું. ॥૩॥

અન્વયાર્થ—એકાન્ત નિત્ય અને એકાન્ત અનિત્ય આ બન્ને સ્થાનો અર્થાત્ પક્ષોથી શાસ્ત્રીય અથવા લૌકિક વ્યવહાર થતો નથી. આ બન્ને

સ્થાનોથી અનાચાર સમજવો જોઈએ. અર્થાત્ એકાન્ત નિત્ય અને એકાન્ત અનિત્ય એ બે પક્ષ પૈકી કોઈ એક પક્ષનો સ્વીકાર કરવો તે અનાચાર છે. આ સર્વાંગના આગમથી બહાર છે ॥૩૥

ટીકાર્થ—સૂત્રકાર પોતે બતાવે છે કે—એકાન્ત નિત્ય અને એકાન્ત અનિત્ય પક્ષમાં વ્યવહાર થઈ શકતો નથી સઘળી વસ્તુઓ એકાન્તતઃ ! નિત્ય જ છે. અથવા અનિત્ય જ છે. આ બંને પક્ષોમાંથી કોઈ પણ પક્ષથી લૌકિક અથવા લોકોત્તર આલોક સંબંધી અથવા પરલોક સંબંધી પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ રૂપ વ્યવહાર થતો નથી. તેથી જ આ બંને એકાન્ત પક્ષો દ્વારા અનાચાર સમજવો જોઈએ. અર્થાત્ આ બંને એકાન્ત પક્ષ જીનાગમથી બહાર છે. આ બંનેથી જૂદા કથંચિત્ નિત્ય કથંચિત્ અનિત્ય પક્ષ જ સ્વીકાર કરવાને યોગ્ય છે. દરેક વસ્તુ સામાન્ય અર્થાત્ દ્રવ્ય, અંશથી હંમેશાં વિદ્યમાન રહે છે. તેથી જ તે નિત્ય છે. પરંતુ તેના વિશેષ અર્થાત્ પર્યાય અંશ ક્ષણ ક્ષણમાં બદલાતા રહે છે. તે નવીન અને જૂના થતા રહે છે. તેથી જ અનિત્ય પણ છે. કહ્યું પણ છે.—ઘટમૌલિ સુવર્ણાર્થી' ઇત્યાદિ

ઘટ, મુગુટ, અને સોનાની ઇચ્છાવાળા નાશ, ઉત્પાદ અને ધ્રુવપણું પર્યાયોમાં ક્રમથી શોક, પ્રમોદ-આનંદ અને મધ્યસ્થ ભાવને પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી જ સિદ્ધ થાય છે. કે-દરેક વસ્તુ ઉત્પાદ, વિનાશ અને ધ્રૌવ્યથી યુક્ત છે. કહેવાનું તત્પર્ય એ છે કે—કલ્પના કરો કે-એક રાજાને એક પ્રિય પુત્રી છે, અને એક ગુણિયલ પુત્ર છે; પુત્રીનો સોનાનો ઘડો છે, રાજાએ તે સોનાના ઘડાને સોની પાસે ગળાવીને કુમાર માટે તેનો મુગુટ બનાવ્યો. આ સ્થિતિમાં ઘડાને લાંગીને (ઘટ રૂપથી મટાડીને) મુકુટ બનાવવાથી તે છોકરીને દુઃખ થાય છે. કેમકે-તેની પ્રિય વસ્તુનો નાશ થાય છે. અને છોકરો ખુશી થાય છે, કેમકે-તેને પ્રિય વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય છે. તથા સ્વયં રાજા મધ્યસ્થ-તટસ્થ રહે છે. કેમકે તેની દૃષ્ટિમાં સોનું સોનારૂપથી કાયમ જ છે. તેનો નાશ થયો નથી, તથા ઉત્પત્તિ પણ થઈ નથી. આ પ્રમાણે દરેક વસ્તુ વિનાશ ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિના સ્વભાવ વાળી જ છે. જો વસ્તુ ત્રણે રૂપવાળી ન હોત, તો આ ત્રણે વ્યક્તિયોના મનમાં ત્રણ પ્રકારની ભાવનાઓ અને તેનાથી થવાવાળા શોક, આનંદ અને માધ્યસ્થ-તટસ્થ પણું કેમ થાત ? આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે-દરેક વસ્તુ કથંચિત્ નિત્ય અને કથંચિત્ અનિત્ય છે. ॥સૂ.૦૩॥

‘સમુચ્છિદ્ધિ’ ધત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘સત્થારો-શાસ્તારઃ’ શાસ્તા અર્થાત્ શાસનના પ્રવર્તાવવાળા તીર્થંકર તથા તેઓના અનુયાયી ભવ્ય જીવે. ‘સમુચ્છિદ્ધિ-પ્રમુચ્છેત્સ્યન્તિ’ ઉચ્છેદને પ્રાપ્ત કરશે. અર્થાત્ કાલક્રમથી સઘળા મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી લેશે. બધા મુક્ત થઈ ગયા પછી જગત્ જીવેથી શૂન્ય અર્થાત્ ભવ્ય જીવે વગરનું બની જશે કેમકે-કાળની આદિ અને અંત હોતો નથી. અથવા ‘સઠ્ઠે પાળા સર્વે પ્રાણાઃ’ સઘળા જીવે. ‘અણેહિસા-અનીદૃશાઃ’ અન્યોઅન્ય વિસદૃશ છે. બધા જીવે. ‘ગંઠિયા-ગ્રન્થિકાઃ’ કર્મોથી બદ્ધ જ ‘મવિસ્સંતિ મવિવ્યન્તિ’ રહેશે. અથવા ‘સાસયંતિ વ ણો વણ-શાશ્વતા ઇતિ નો વદેત્’ સઘળા જીવે શાશ્વત જ છે. તેમ કહેવું ન જોઈએ જો બધા જ જીવે મુક્ત થઈ જાય તો જગત્ જીવ વગરનું થવાથી જગત્ જ રહેશે નહીં તેથી જ તેમ કહેવું બરાબર નથી. એમ પણ કહેવું ન જોઈએ કે-સઘળા જીવે કર્મબદ્ધ જ રહેશે. અથવા તીર્થંકર હંમેશાં રિયત રહેશે. આ બધા એકાન્ત વચનો મિથ્યા છે. ॥૪॥

અન્યથાર્થ—શાસ્તા અર્થાત્ શાસન પ્રવર્તાવનાર તીર્થંકર તથા તેમના અનુયાયી ભવ્ય જીવ ઉચ્છેદને પ્રાપ્ત થશે. અર્થાત્ કાલક્રમથી બધા જ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી લેશે બધા જ મુક્ત થયા પછી જગત્ જીવેથી અર્થાત્ ભવ્ય જીવેથી રહિત બની જશે. કેમકે કાળની આદિ અને અન્ત નથી. બધા જીવે પરસ્પર વિસદૃશ અથવા બધા જ જીવે કર્મોથી બદ્ધ જ રહેશે. બધા જ જીવે શાશ્વત જ છે. તેમ કહેવું ન જોઈએ. જો બધા જ જીવે મુક્ત થઈ જાય તો જગત્ જીવ શૂન્ય થવાથી જગત્ જ નહીં રહે તેથી જ તેમ કહેવું યોગ્ય નથી. એમ પણ કહેવું ન જોઈએ કે બધા જીવે કર્મબદ્ધ જ રહેશે. અથવા તીર્થંકર સદા કાયમ જ રહેશે. આ બધા એકાન્ત વચનો મિથ્યા છે. ॥૪॥

ટીકાર્થ—તીર્થંકર અને ભવ્ય જીવે ઉચ્છેદને પ્રાપ્ત થઈ જશે અર્થાત્ કર્મના બંધ વિનાના થઈને મોક્ષમાં જશે. ત્યારે આ લોક ભવ્ય જીવે

વિનાનો થઈ જશે. અથવા તીર્થ કર અને સઘળા લગ્ય જીવો હંમેશા સ્થિત જ રહેશે. કોઈ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરશે નહીં તેમ કહેવું ન જોઈએ. સઘળા પ્રાણિયો પરસ્પર વિલક્ષણ જ છે. તેઓમાં કિંચિત્ પણ સરખા પણ નથી. તેમ પણ કહેવું ન જોઈએ. ॥સૂ.૦૪॥

‘एएहिं दोहिं ठाणेहिं’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘एएहिं-एताभ्याम्’ આ ‘दोहिं-द्वाभ्याम्’ બન્ને એકાન્ત નિત્ય અને એકાન્ત અનિત્ય ‘ठाणेहिं-स्थानाभ्याम्’ પક્ષેથી ‘ववहारो-व्यवहारः’ શાસ્ત્રીય અથવા લૌકિક વ્યવહાર ‘ण विज्जह-न विद्यते’ સંભવિત નથી તેથી જ ‘एएहिं-एताभ्याम्’ આ ‘दोहिं-द्वाभ्याम्’ બન્ને “ठाणेहिं-स्थानाभ्याम्” પક્ષોના સેવનને ‘अणाचार-अनाचारम्’ અનાચાર ‘जाणए-जानीयात्’ જાણવો જોઈએ. કલ્યાણની ઇચ્છા રાખવાવાળાએ કોઈ એકાન્ત પક્ષનું અવલમ્બન કરવું ન જોઈએ. ॥૫॥

અન્યથાર્થ—આ બન્ને એકાન્ત નિત્ય અને એકાન્ત અનિત્ય પક્ષેથી શાસ્ત્રીય અથવા લૌકિક વ્યવહાર સંભવિત નથી. તેથી જ બન્ને એકાન્ત પક્ષોના સેવનને અનાચાર સમજવો જોઈએ કલ્યાણની અભિલાષા રાખવાવાળાએ કોઈ પણ એકાન્ત પક્ષનું અવલમ્બન કરવું ન જોઈએ. ॥૫॥

ટીકાર્થ—સઘળા તીર્થ કરો ક્ષયને પ્રાપ્ત થઈ જશે. અથવા સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરી લેશે. અથવા બધા શાશ્વત જ છે. સઘળા પ્રાણિયો સર્વથા વિસદૃશ જ છે. સઘળા જીવો સકર્મક જ રહેશે આ પ્રમાણેના બન્ને એકાન્ત પક્ષેથી વ્યવહાર થઈ શકતો નથી. કહેવાનો ભાવ એ છે કે—સઘળા શાસન કરવાવાળા તીર્થ કરોનો ક્ષય થઈ જશે. તેમ કહેવું તે અયોગ્ય છે. કેમકે—ક્ષય થવાના કારણે જૂત કર્મનો અભાવ છે સઘળા શાસન કરવાવાળા તીર્થ કરો શાશ્વત જ છે. તેમ કહેવું તે પણ યોગ્ય ગણાય નહીં. કેમકે—ભવમાં રહેવા વાળા કેવલી અર્હંત સિદ્ધિ ગમન કરે છે. અર્થાત્ મોક્ષમાં જાય છે. તેથી જ તેઓ શાશ્વત નથી. હા, પ્રવાહની અપેક્ષાએ ભરે શાશ્વત કહેવામાં આવે. પરંતુ વ્યક્તિની અપેક્ષાથી અશાશ્વત છે. તેથી જ બન્ને એકાન્ત પક્ષના સેવનથી અનાચાર સમજવો જોઈએ સઘળા પ્રાણિયો વિસદૃશ જ છે. તેમ પણ કહેવું ન જોઈએ. સઘળા જીવો કર્મને આધીન હોવાના કારણે વિલક્ષણ હોવા છતાં પણ સ્વભાવથી સરખા જ છે, તેથી જ તેઓમાં શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ ચૈતન્યની અપેક્ષાથી સમાનપણું છે. અને કર્મોદય વિગેરેના વિસદૃશ પણાથી અસમાન પણું પણ છે. સઘળા જીવો સકર્મક જ રહેશે. તેમ કહેવું પણ ઠીક નથી. કેમકે—વીર્યનો ઉલ્લાસ થવાથી કોઈ જીવ નિષ્કર્મ દશાને પણ પ્રાપ્ત કરશે. પરંતુ જે અલગ્ય છે, અથવા લગ્ય હોવા છતાં પણ યોગ્ય સામગ્રી પ્રાપ્ત નહીં કરી શકે તેઓ સકર્મ રહેશે. ॥૫॥

‘જે કેદ્રુ સુદુગા પાણા’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘જે કેદ્રુ-યે કેચિત્’ જે એકેન્દ્રિય વિગેરે ‘સુદુગા-ક્ષુદ્રકાઃ’ ક્ષુદ્ર લઘુકાયવાળા ‘પાણા-પ્રાણાઃ’ પ્રાણી છે, ‘અદુવા-અથવા’ અથવા જો કોઈ ‘મહાલયા-મહાલયાઃ’ હાથી ઘોડા વિગેરે મહાકાય-મોટા શરીરવાળા ‘સંતિ-સન્તિ’ પંચેન્દ્રિય પ્રાણી છે. ‘તેસિં-તેષામ્’ તે બન્નેની હિંસાથી ‘સરિસં-સદ્દશમ્’ સમાન જ વેર થાય છે, અથવા ‘અસરિસં-અસદ્દશમ્’ અસમાન ‘વેરં-વેરમ્’ વેર થાય છે ‘ત્તિ-ઈતિ’ એ પ્રમાણે ‘જો વણ-નો વહેતુ’ કહેવું ન જોઈએ. અર્થાત્ લઘુકાય અને મહાકાય (નાના મોટા) પ્રાણીનો ઘાત કરવાથી સરખી જ હિંસા થાય છે. એ પ્રમાણે એકાન્ત કથન કરવું ન જોઈએ. અને તેનો ઘાત કરવાથી અસમાન હિંસા જ થાય છે, એ પ્રમાણે એકાન્ત વચન પણ બોલવું ન જોઈએ. ॥૧૦૬॥

અન્યથાર્થ—જે એકેન્દ્રિય વિગેરે ક્ષુદ્ર લઘુકાયવાળા પ્રાણી છે. અથવા જે ઘોડા હાથી વિગેરે મહાકાય પંચેન્દ્રિય પ્રાણી છે. એ બન્નેની હિંસાથી સરખું જ વેર થાય છે. અથવા અસમાન વેર થાય છે. તેમ કહેવું ન જોઈએ, અર્થાત્ લઘુકાય અને મહાકાય પ્રાણીનો ઘાત કરવાથી સરખી જ હિંસા થાય છે. એવું એકાન્ત કથન કહેવું ન જોઈએ અને તેઓનો ઘાત કરવાથી અસમાન હિંસા થાય છે તેવું એકાન્ત વચન પણ બોલવું ન જોઈએ. ॥૧૧॥

ટીકાર્થ—જે એકેન્દ્રિય દ્વીન્દ્રિય વિગેરે અથવા ઉંદર વિગેરે પંચેન્દ્રિય લઘુકાયવાળા અર્થાત્ નાના શરીરવાળા પ્રાણિયો છે. અથવા હાથી વિગેરે મહાકાય પ્રાણી છે. આ બન્ને પ્રકારના પ્રાણિયોની હિંસા કરવાથી સરખું જ વેર અર્થાત્ કર્મબંધ અથવા સરખો જ વિરોધ રૂપ વેર થાય છે. કેમકે-સઘળા પ્રાણિયો સરખા પ્રદેશોવાળા છે. તેમ એકાન્ત રૂપે કહેવું તે યોગ્ય નથી. અથવા આ લઘુકાય અને મહાકાય બન્ને પ્રકારના જીવોનું હનન કરવાથી એક સરખું જ વેર થતું નથી. કેમકે-તેઓની ઇન્દ્રિયોમાં, જ્ઞાનમાં અને કાયના પરિમાણમાં વિસદૃશ પણ છે. આ પ્રમાણે જીવ પ્રદેશોનું સરખાપણું થવા છતાં પણ સમાન વેર થતું નથી. તેમ એકાન્ત કથન પણ યોગ્ય નથી.

જો હનન કરવામાં આવનારા જીવોના શરીરનું લઘુપણું-નાનાપણું અથવા મોટાપણું પ્રમાણે કર્મનો બંધ થતો હોત તો કર્મબંધનું સરખાપણું અને અસમાનપણું કહી પણ શકાત, પરંતુ એવું નથી. કર્મબંધનો મુખ્ય આધાર અધ્યવસાય છે. તેથી જ તીવ્ર અધ્યવસાયથી નાના જીવોની હિંસા કરવા છતાં મહાન વેર થઈ શકે છે. અને મંદભાવથી અથવા ઇચ્છા વગર મોટા જીવોનો ઘાત કરવા છતાં અલ્પ વેર થાય છે. તેથી જ વેરના વિષયમાં અને-કાન્ત પક્ષજ યુક્તિ સંગત છે. બન્ને પ્રકારના એકાન્ત વચનો ઠીક નથી. ॥૧૧॥

‘एएहिं दोहिं ठाणेहिं’ धृत्यादि

शબ્દार्थ—‘एएहिं—एताभ्याम्’ आ ‘दोहिं—द्वाभ्याम्’ अन्ने ‘ठाणेहिं—स्थानाभ्याम्’ पक्षोत्थी अर्थात् अद्वयकाय अने भडाकाय जेवनी हिंसाथी समान वेर उत्पन्न થાય છે, અથવા વિસદૃશ વેર ઉત્પન્ન થાય છે. આ અન્ને એકાન્ત વચનોથી ‘વવહારો—વ્યવહારઃ’ વ્યવહાર ‘ન વિજ્ઞઙ—ન વિચિત્તે’ થતો નથી. અર્થાત્ આ અન્ને એકાન્ત પક્ષ ખરોખર નથી. વધ્ય—મારવાને યોગ્ય એવા જીવનું અદ્વયકાય પાણું અથવા મહાકાય પાણું જ એકમાત્ર કર્મબંધના તારતમ્યતાનું કારણ નથી. પરંતુ મારનારાનો તીવ્ર ભાવ, મંદભાવ, જ્ઞાતભાવ, અજ્ઞાતભાવ, અદ્વય વીર્ય પાણું અને મહા વીર્ય પાણું પણ કર્મ બંધના તારતમ્યનું કારણ છે. આવી સ્થિતિમાં વધ્ય જીવની અપેક્ષાથી જ બંધનું સદૃશ પાણું અથવા વિસદૃશ પાણું અથવા ન્યૂનાધિકપણું માનવું સંગત નથી. તેથીજ ‘एएहिं—एताभ्याम्’ ઉક્ત ‘दोहिं—द्वाभ्याम्’ અન્ને ‘ठाणेहिं—स्थानाभ्याम्’ એકાન્ત પક્ષોમાંથી કોઈ પણ એક પક્ષનો સ્વીકાર કરીને જે પ્રવૃત્ત થાય છે. તે ‘अजायारं—अनाचारम्’ અનાચાર જ ‘जाणए—जानीयात्’ સમજવો જોઈએ. ॥૭૧॥

અન્વયાર્થ—આ અન્ને પક્ષોથી અર્થાત્ અદ્વયકાય અને મહાકાય જીવોની હિંસાથી સરખું જ વેર પેદા થાય છે, અથવા વિસદૃશ વેર ઉત્પન્ન થાય છે. આ અન્ને એકાન્ત વચનોથી વ્યવહાર થતો નથી. અર્થાત્ અન્ને એકાન્ત પક્ષ ઠીક નથી. વધ્ય જીવનું અદ્વયકાયપાણું અથવા મહાકાય પાણું જ એક માત્ર કર્મ બંધની તારતમ્યતાનું કારણ નથી. પરંતુ વધકનો તીવ્ર ભાવ મંદભાવ જ્ઞાતભાવ અજ્ઞાતભાવ, અદ્વયવીર્ય પાણું તથા મહાવીર્ય પાણું પણ કર્મબંધના તારતમ્યનું કારણ છે. આ પરિસ્થિતિમાં વધ્યજીવની અપેક્ષાથી જ બંધની સદૃશતા વિસદૃશતા અથવા ન્યૂનાધિકપણું માનવું સંગત નથી. તેથીજ ઉક્ત અન્ને એકાન્ત પક્ષોમાંથી કોઈ પણ એક પક્ષનો સ્વીકાર કરીને જે પ્રવૃત્ત થાય છે, તે તેનો અનાચાર જ સમજવો જોઈએ. ॥૭૧॥

ટીકાર્થ—જીવની સદૃશતાને કારણે કર્મબંધનું સદૃશપણું કહેવામાં આવે છે, તે ખરોખર નથી. વસ્તુતઃ જીવનું મરી જવું તે હિંસા નથી. પરંતુ

મારવાવાળાનો હિંસારૂપ અધ્યવસાય-વ્યવહાર પ્રવૃત્તિ જ હિંસાનું કારણ છે. વૈદ્ય સદ્ભાવના પૂર્વક રોગીનો ઉપચાર કરી રહેલ હોય, અને રોગી મરી જાય, તો વૈદ્યને તેની હિંસાનું પાપ લાગતું નથી. કેમકે વૈદ્યનો હેતુ તેને મારવાનો હોતો નથી તેજ પ્રમાણે જો કોઈ સર્પ સમજીને દોરીને મારે છે, તો ભાવથી દુષ્ટ હોવાના કારણે તે હિંસાનો ભાગી બને છે. ॥૭૧॥

આહાકર્મમાણિ મુંજંતિ' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘આહાકર્મમાણિ મુંજંતિ-આધાકર્માણિ મુજ્જતે’ ષટ્કાયનું ઉપ-મર્દન (હિંસા) કરીને સાધુ માટે તૈયાર કરવામાં આવેલ આહાર પાણી વિગેરે આધાકર્મિક કહેવાય છે જે સાધુ આધાકર્મિક આહાર કરે છે, તેઓ ‘અણ-મણે-અન્યોઽન્યમ્’ પરસ્પર ‘સકર્મુણા-સ્વકર્મણા’ પોતાના કર્મથી ‘ઝલિત્તેત્તિ વા-ઝલિત્તાનિતિ વા’ પાપકર્મથી ઉપલિપ્ત (વ્યાપ્ત) થાય છે. એમ ‘પુણો-પુનઃ’ અથવા અણઝલિત્તેત્તિ વા-અનુઝલિત્તાનિતિ વા’ અનુપલિપ્ત હોય છે. એ પ્રમાણે એકાન્ત વચન ‘જો જાણિજ્ઞા-ત જાનીયાત્’ કહેવું ન જોઈએ તેથી જ કોઈ પણ એકાન્ત પક્ષનો સ્વીકાર કરવો તે અનાચાર સમજવો. ॥૮-૯॥

અન્યાર્થ—સાધુ માટે ષટ્કાયનું ઉપમર્દન કરીને તૈયાર કરવામાં આવેલ આહાર પાણી વિગેરે આધાકર્મિક કહેવાય છે. જે સાધુ આધાકર્મિક આહાર કરે છે, તેઓ પાપકર્મથી લિપ્ત થાય જ છે. અથવા લિપ્ત થતા નથી, એવા બંને પ્રકારના એકાન્ત વચન કહેવા ન જોઈએ. આ બેઉ એકાન્ત સ્થાનોથી વ્યવહાર થતો નથી. તેથી જ કોઈ પણ એકાન્ત પક્ષનો સ્વીકાર કરવો તે અનાચાર સમજવો જોઈએ. ॥૮-૯॥

ટીકાર્થ—કોઈ પણ પ્રકારથી પ્રમાદના કારણે જો આધાકર્મિક દોષવાળો આહાર ગ્રહણ કરી લીધો હોય તો તે સર્વથા પરઠવી દેવો જોઈએ. તેનો ઉપભોગ કરવો ન જોઈએ. આ પ્રમાણે સિદ્ધાંતનો આદેશ છે. તો પણ પ્રમાદથી ગ્રહણ કરવામાં આવેલ આધાકર્મિક આહારને ભોગવી લીધો હોય તો ભોગવવાવાળો ચિકણા કર્મ બાંધે જ છે. એ પ્રમાણે એકાન્ત વચન કહેવું ન જોઈએ તથા ચિકણા કર્મ બાંધતો નથી, એ પ્રમાણેના એકાન્ત વચન પણ કહે નહીં ॥૧૦ ૮-૯॥

‘જમિયં ઓરાલમાહારં’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘જમિયં-ચદિદં’ જે આ દેખવામાં આવતું ‘ઓરાલં-ઔદારિકમ્’ ઔદારિક શરીર છે. ‘આહારં-આહરકમ્’ આહારક શરીર છે, ‘ચ’ અને ‘કર્મગં-કાર્મણમ્’ કાર્મણ શરીર છે, ‘તદેવ ચ-તથૈવ ચ’ તેમજ ‘ચ’ શબ્દથી વૈકલ્પિક તથા તૈજસ શરીર છે, આ પાંચે શરીરો એકાન્તતઃ ભિન્ન પણ નથી,

કેમકે એક જ દેશ અને એક જ કાળમાં ઉપલબ્ધ-પ્રાપ્ત થાય છે. અને બધા જ પુદ્ગલ પરમાણુઓથી બનાવેલ છે. તેથી જ આના લેહ અને અલેહના સંબંધમાં એકાન્ત વચન કહેવા ન જોઈએ. ‘સઘ્વત્થ વીરિયં અત્થિ-સર્વત્ર વીર્યમસ્તિ’ બધે જ વીર્ય છે. અર્થાત્ સઘળા પદાર્થોમાં દરેક પદાર્થની શક્તિ રહેલી છે. અથવા ‘સઘ્વત્થ વીરિયં નત્થિ-સર્વત્ર વીર્યં નાસ્તિ’ બધે શક્તિ વિદ્યમાન નથી. એ રીતથી એકાન્ત વચન પણ કહેવા ન જોઈએ. ॥૧૦૧॥

અન્યથાર્થ—જે આ દેખવામાં આવનારું ઔદારિક શરીર છે, આહારક શરીર છે, કાર્મણુ શરીર છે, અને ચ શબ્દથી વૈક્રિય અને તૈજસ શરીર છે, આ પાંચે શરીરો એકાન્તતઃ જુદા નથી. કેમકે એક જ દેશ અને કાળમાં પ્રાપ્ત થાય છે. અને બધા જ પુદ્ગલ પરમાણુઓથી નિર્મિત છે. તેથી જ તેના લેહ અને અલેહના સંબંધમાં એકાન્ત વચન કહેવા ન જોઈએ. બધે જ વીર્ય છે. અથવા બધા જ પદાર્થોમાં દરેક પદાર્થની શક્તિ વિદ્યમાન છે. અથવા વિદ્યમાન નથી. એવું એકાન્ત વચન પણ કહેવું ન જોઈએ ॥૧૦૧॥

ટીકાર્થ—આ જે ઔદારિકશરીર છે, આહારક શરીર છે, કાર્મણુશરીર છે, આ બધા એક જ છે. એ પ્રમાણે એકાન્ત વચન કહેવું ન જોઈએ અને આ પરસ્પર ભિન્ન જ છે, એ પ્રમાણેના એકાન્ત વચન પણ કહેવા ન જોઈએ.

આઠમી ગાથામાં આહારના સંબંધમાં અનાચારતું વર્ણન કરવામાં આવ્યું હતું, અને આ ગાથામાં આહાર ગ્રહણ કરવાવાળાના શરીરના સંબંધમાં અનાચારતું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે.

શરીર પાંચ પ્રકારના હોય છે. જેમકે—ઔદારિક શરીર (૧) વૈક્રિય શરીર (૨) આહારક શરીર (૩) તૈજસ શરીર (૪) અને કાર્મણુ શરીર (૫) આ પાંચે શરીર એક રૂપ જ છે, એ પ્રમાણે એકાન્ત (નિશ્ચિત) વચન કહેવું ન જોઈએ. કેમકે તેમના કારણોમાં લેહ હોવાથી ભિન્ન પણ છે. ઔદારિક

શરીર ઉદાર અથવા સ્થૂલ પુદ્ગલોથી બને છે. વૈક્રિય શરીર, વૈક્રિય વર્ગણના પુદ્ગલોથી બને છે. આહારક શરીરનું કારણ આહારક વર્ગણના પુદ્ગલો છે. તૈજસ શરીરનું કારણ તૈજ અને કાર્મણ શરીરનું કારણ કર્મવર્ગણ છે. આ પ્રમાણે જેમ ગાય અને ઘોડો એક નથી એજ પ્રમાણે આ શરીર પણ કારણોમાં જુદાપણું હોવાથી એક નથી.

પાંચે શરીર સર્વથા ભિન્ન જ છે. આ પ્રમાણેનું એકાન્ત વચન—નિશ્ચય વચન પણ કહેવું ન જોઈએ. કેમકે—આ ઘર અને સ્ત્રીની માફક એક જ સ્થળે જોવામાં આવે છે. સર્વથા ભેદ હોત તો તેઓના દેશ, કાળ વિગેરેમાં ભેદ આવત ! આ રીતે તેઓમાં સર્વથા ભેદ પણ નથી. પરંતુ કથંચિત્ ભેદ અને કથંચિત્ અભેદ છે. આજ અનુભવ સિદ્ધ અને નિર્દોષ રાજમાર્ગ છે. આ સ્થિતિમાં આને એકાન્ત ભિન્ન અથવા એકાન્ત અભિન્ન કહેવું તે અનાચારનું સેવન કરવા જેવું છે.

બધે જ સામર્થ્ય છે. બધે વીર્ય નથી. અર્થાત્ સઘળી વસ્તુઓમાં બધી જ શક્તિયો રહેલી છે. અથવા બધામાં બધી શક્તિ નથી. એ પ્રમાણે કહેવું ન જોઈએ. કેમકે એમ કહેવાથી પણ અનાચાર થાય છે.

તાત્પર્ય એ છે કે—સાંખ્યમત પ્રમાણે દરેક પદાર્થોનું કારણ પ્રકૃતિ છે. તે બધાનું ઉપાદાન કારણ છે ઉપાદાન કારણના ગુણ બધા જ કાર્યોમાં મળી આવે છે. તેથી બધા જ પદાર્થો સર્વાત્મક છે. બધામાં બધીજ શક્તિયો રહેલી છે.

બીજાઓનું કહેવું છે કે—દેશ, કાળ, અને સ્વભાવનો ભેદ હોવાથી બધા જ પદાર્થો બધાથી જુદા છે. તેઓના મત પ્રમાણે એક શક્તિ બધેજ સિદ્ધ નથી. આ બંને એકાન્ત માન્યતાઓ બરોબર નથી. જો બધાજ સર્વાત્મક હોય, તો જન્મ, મરણ, સુખ, દુઃખ, બન્ધ અને મોક્ષ વિગેરેની લૌકિક અને શાસ્ત્રીય વ્યવસ્થાઓ કે જેની ઉપેક્ષા કરી શકાય તેમ નથી. તે સિદ્ધ થતી નથી. તે કારણથી એકાન્ત અભેદ પક્ષ બરોબર નથી. એકાન્ત ભેદ પક્ષમાં પણ આજ પ્રમાણે ઢુબ્ ઢોપ આવે છે. તેથી પ્રમેય પણ, સેય પણ, વિગેરે સામાન્ય ધર્મોની અપેક્ષાએ બધામાં કથંચિત્ અભેદ પણ છે. અવસ્થા ભેદથી કથંચિત્ ભેદ પણ છે. આ રીતે કથંચિત્ ભેદાભેદ પક્ષ જ સત્યમાર્ગ છે. બંને એકાન્ત પક્ષોનું સેવન કરવું તે અનાચાર છે. ॥૧૦॥

‘एषहिं दोहिं ठाणेहिं’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘લોએ-લોકઃ’ લોક ‘નત્થિ-નાસ્તિ’ નથી અને ‘અલોએ-અલોકઃ’ અલોક પણ ‘નત્થિ-નાસ્તિ’ વિદ્યમાન નથી. ‘एवं-एवम्’ એવી ‘सन्नं-संज्ञाम्’ બુદ્ધિ ‘ण निवेष्टए-न निवेशयेत्’ રાખવી ન જોઈએ. પરંતુ ‘લોએ-લોકઃ’ લોક ‘अत्थि-अस्ति’ વિદ્યમાન છે. ‘वा’ અથવા ‘અલોએ-અલોકઃ’ અલોક

અસ્થિ-અસ્તિ' વિદ્યમાન છે. 'પવં' આ પ્રમાણેની 'સન્નં-સંજ્ઞામ્' બુદ્ધિ 'નિવેશણ-નિવેશયેત્' રાખવી જોઈએ. ॥૧૧-૧૨॥

અન્વયાર્થ—લોક અને અલોક નથી. એવી બુદ્ધિ રાખવી ન જોઈએ પરંતુ લોક છે અને અલોક પણ છે, આ પ્રકારની બુદ્ધિ રાખવી જોઈએ. ॥૧૧-૧૨॥

ટીકાર્થ—ચૌદ રાત્રી પરિમાણ-પ્રમાણવાળા તથા જીવ અજીવ વિગેરે દ્રવ્યોનું આધાર સ્થાન લોક કહેવાય છે. લોકથી અતિરિક્ત જે આકાશ છે, તે અલોક છે. આ લોક અને અલોક નથી. તેમ સમજવું ન જોઈએ. પરંતુ લોક અને અલોક છે, તેવી બુદ્ધિ ધારણ કરવી જોઈએ. લોક અને અલોકના અભાવના સંબંધમાં ખોટીની જે માન્યતાઓ છે, તેનો ત્યાગ કરીને તેના સદ્ભાવનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ. તેમના મતનો સ્વીકાર કરવાથી સઘળા લોકમાં પ્રસિદ્ધ પ્રમાણથી સિદ્ધ અને વ્યવહારથી અબાધિત જે વ્યવસ્થા છે, તેનું સમર્થન કરવામાં આવતું નથી.

કહેવાનો આશય એ છે કે—જેમ સ્વપ્નમાં દેખવામાં આવતો પદાર્થ સાચો નથી પરંતુ મિથ્યા હોય છે. એજ પ્રમાણે જાગૃત્તવસ્થામાં દેખવામાં આવનાર પદાર્થ પણ મિથ્યા જ છે. આ પ્રમાણેનો શૂન્ય વાદીયોનો મત છે. તેઓનું કહેવું છે કે—કારણના અસ્તિત્વમાં જ પદાર્થની સત્તા હોઈ શકે છે. કારણ પરમાણુ માનવામાં આવે છે. અને તેની સત્તા જ નથી. કેમકે—તેઓ ઇન્દ્રિયોથી અગોચર-ન દેખાય તેવા છે. અને વિચાર કરવાથી તેઓનું સ્વરૂપ સિદ્ધ થતું નથી. કહ્યું પણ છે કે—'યથા યથા ચ ચિન્ત્યન્તે' ઇત્યાદિ

સંસારના પદાર્થોના સંબંધમાં જેમ જેમ વિચાર કરવામાં આવે, તેમ તેમ તે અસિદ્ધ થતા જાય છે. તેનો અભાવ સિદ્ધ થતો જાય છે. જ્યારે પદાર્થોને જ એ ગમે છે, તો અમે શું કરીએ ? ખાતું પણ કહ્યું છે કે—'બુદ્ધ્યા વિચિન્ત્યમાનાનામ્' ઇત્યાદિ

જ્યારે પદાર્થોનો વિચાર બુદ્ધિથી કરવામાં આવે તો તેનો કોઈ પણ સ્વભાવ નિશ્ચિત થતો નથી. તેજ કારણથી અમે તેને અવક્રાંત્ય અને નિઃસ્વભાવ—સ્વભાવ વગરનો કહેલ છે.

આ પ્રમાણે શૂન્યવાદી, લોક અને અલોક રૂપ પદાર્થોનો અભાવ કહે છે, પરંતુ તેઓનું આ કથન ખરોખર નથી. પદાર્થોથી અર્થક્રિયા થાય છે, આ બધાના અનુભવથી સિદ્ધ વાત છે. તેથી જ અર્થક્રિયાથી સિદ્ધ અબાધિત પદાર્થોનો વચન માત્રથી નિષેધ કરવામાં આવી શકતો નથી. ॥૧૧-૧૨॥

‘ળત્થિ જીવા’ ધત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘જીવા-જીવાઃ’ જીવ અથવા ‘અજીવા-અજીવાઃ’ અજીવ ‘ળત્થિ-ન સન્તિ’ નથી. ‘एवं-एवम्’ આ પ્રમાણેની ‘સન્ન-સંજ્ઞાં’ સંજ્ઞા બુદ્ધિને ‘ળ ણિવે સપ-ન નિવેશયેત્’ ધારણ કરવી ન જોઈએ. પરંતુ ‘અત્થિ જીવા અજીવા વા-સન્તિ જીવા અજીવા-વા’ જીવ છે, અથવા અજીવ છે, ‘एवं-एवम्’ એવી સન્ન-સંજ્ઞામ્’ સંજ્ઞા બુદ્ધિને ‘નિવેસપ-નિવેશયેત્’ ધારણ કરવી જોઈએ. ॥૧૩॥

અન્વયાર્થ—જીવ નથી. અથવા અજીવ નથી. આ પ્રકારની સંજ્ઞા ધારણ કરવી ન જોઈએ. પરંતુ જીવ છે, અને અજીવ છે. એવી સંજ્ઞા ધારણ કરવી જોઈએ. ॥૧૩॥

ટીકાર્થ—ઉપયોગ લક્ષણવાળા જીવોનું અસ્તિત્વ નથી. અથવા જીવથી ભિન્ન ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય આકાશ, પુદ્ગલ, અને કાળ રૂપ અજીવોનું અસ્તિત્વ નથી. આવા પ્રકારની બુદ્ધિ રાખવી ન જોઈએ. પરંતુ જીવ છે, અને અજીવ છે. તેવું સમજવું જોઈએ. ચાર્વાક મતના અનુયાયી શરીરથી ભિન્ન જીવનું અસ્તિત્વ માનતા નથી. તેઓનું કથન છે કે-શરીરની આકૃતિમાં પરિણત થયેલા પૃથ્વી વિગેરે મહાભૂતોના સમૂહથી જ ચૈતન્યની ઉત્પત્તિ થઈ જાય છે. જીવની જૂદી કોઈ પ્રકારની સત્તા નથી. તેનાથી ઉદ્ભવેલા-દ્વૈતવાદીની માન્યતા એવી છે કે-જગતનો આ સમગ્ર વ્યવહાર (ફેલાવ) આત્માનું જ સ્વરૂપ છે. આત્માથી જૂદો કોઈ પણ અજીવ પદાર્થ નથી, કેવળ આત્મા જ પરમાર્થ છે.

સૂત્રકારનું કથન છે કે આ બંને પ્રકારના મતોએ સત્ય નથી. કહેવાનો આશય એ છે કે—ચૈતન્ય ભૂતોનો ધર્મ થઈ શકતો નથી ! જો તે ભૂતોનો ધર્મ હોત તો ભૂતોથી બનાવવામાં આવેલ ઘટ, વિગેરેમાં પણ ચૈતન્યની પ્રાપ્તિ થાત જ પરંતુ તેવું થતું નથી, તેથી જ ચૈતન્યભૂતોનો ગુણ નથી પરંતુ જેનો તે ગુણ છે તે જીવ કહેવાય છે અને તે ભૂતોથી ભિન્ન તથા અનાદિ છે.

આજ પ્રમાણે વેદાન્તિયોના મત પણ ખરોખર નથી. કેમકે-સઘળા પદાર્થો જો એક આત્માથી જ ઉત્પન્ન થયેલા હોત તો તેઓમાં પરસ્પર વિચિત્ર-પણું ન થાત આ સિવાય જો આત્મા એકલો જ હોત તો કોઈ બદ્ધ હોય છે, તેમ કોઈ સુક્ત હોય છે. કોઈ સુખી હોય છે, તો કોઈ દુઃખી હોય છે. વિગેરે વ્યવસ્થા કે જે દરેકના અનુભવથી સિદ્ધ છે, તે હોત નહીં. તેથી જ જીવો અને અજીવો-ખન્નેનું અસ્તિત્વ સ્વીકારવું જોઈએ એજ સુક્તિ સંગત છે. ॥૧૩॥

‘જલ્થિ ધમ્મે’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ--‘જલ્થિ ધમ્મે અધમ્મે વા-નાસ્તિ ધર્મોઽઅધર્મો વા’ ધર્મ નથી, અને અધર્મ પણ નથી. ‘જેવં સન્નં ત્રિવસણ-તૈવં સંજ્ઞાં નિવેશયેત્’ આવા પ્રકારની સંજ્ઞા (બુદ્ધિ) ધારણ કરવી નહીં પરંતુ ‘અલ્થિ ધમ્મે અધમ્મે વા-અસ્તિ ધર્મોઽઅધર્મો વા’ ધર્મ અને અધર્મ છે. ‘एवं सन्नं’ ત્રિવસણ-एवं સંજ્ઞાં નિવેશયેત્’ એ પ્રમાણેની સંજ્ઞા (બુદ્ધિ) ધારણ કરવી જોઈએ. ॥૧૪.૧॥

અન્યથાર્થ--ધર્મ નથી અથવા અધર્મ પણ નથી. આ પ્રકારની સંજ્ઞા બુદ્ધિ ધારણ ન કરવી. પરંતુ ધર્મ અને અધર્મ છે તેવી સંજ્ઞા ધારણ કરે. ॥૧૪.૨॥

ટીકાર્થ--ધર્મનું અસ્તિત્વ નથી, અથવા અધર્મનું અસ્તિત્વ પણ નથી. આ પ્રમાણેની બુદ્ધિ રાખવી નહીં પરંતુ ધર્મ અને અધર્મ બન્ને છે, તે પ્રમાણેની બુદ્ધિ ધારણ કરવી.

કોઈ કોઈ પરમતવાદી કાલ, સ્વભાવ, નિયતિ અથવા ઇશ્વર વિગેરે કારણોથી જ જગત્ની તેઓ ઉત્પત્તિ માનીને ધર્મ અને અધર્મના અસ્તિત્વનો નિષેધ કરે છે. પરંતુ આ સત્ય નથી. કેમકે-ધર્મ અને અધર્મને જો કારણ માનવામાં ન આવે તો જગતમાં જે વિચિત્રપણુ દેખવામાં આવે છે, તે સિદ્ધ થઈ શકત નહીં. આ લોકમાં એક જ કાળમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા મનુષ્યોમાં કોઈ ભાગ્યવાન અને સુંદર હોય છે. તથા કોઈ અભાગીયા અને કદરૂપા હોય છે. કોઈ સુખી અને કોઈ દુઃખી હોય છે. આવા પ્રકારનું વિષમપણું ધર્મ અને અધર્મ હોય તોજ સિદ્ધ થાય છે. અન્યથા નહીં. જોકે-કાલ વિગેરે પણ યથાયોગ્ય કારણ હોય છે. તો પણ ધર્મ અને અધર્મથી સહકૃત થઈને જ તેઓ કારણ હોઈ શકે છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે--‘न हि कालादिर्हितो’ ઇત્યાદિ

એકલા કાલ વિગેરેથી કોઈ પણ કાર્ય સિદ્ધ થઈ શકતું નથી. ‘મગ પકવવાનું’ પણ એકલા કાળ વિગેરે માનવાથી સિદ્ધ થતું નથી. તેથી જ ધર્મ અધર્મ કાલ વિગેરે બધા મળીને જ કારણ બને છે.

આ રીતે વિવેકી મનુષ્યો કોઈ પણ એક પ્રકારનો સ્વીકાર કરી શકતા નથી. કે-ધર્મ અને અધર્મનું અસ્તિત્વ નથી. તેથી જ ધર્મનું અસ્તિત્વ અર્થાત્

શ્રુત અને ચારિત્ર રૂપ આત્મપરિણામ અવશ્ય છે. તથા મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય, અને યોગરૂપ અધર્મનું અસ્તિત્વ પણ અવશ્ય છે જ તેમ સમજવું જોઈએ. અર્થાત્ કુશાસ્ત્રોના પરિશિલનથી. ઉત્પન્ન થયેલી ક્રમતિને છોડીને ધર્મ અને અધર્મ છે, એવી શાસ્ત્રથી ઉત્પન્ન થવાવાળી સદ્બુદ્ધિને જ ધારણ કરવી જોઈએ. ॥૧૪॥

‘ગતિયં બંધે વ મોક્ષે વા’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘ગતિયં બંધે વ-નાસ્તિ બંધો વા’ બંધ અર્થાત્ કર્મપુદ્ગલોના જીવ સાથેના સંબંધ નથી. ‘ગ મોક્ષો વા-ન મોક્ષો વા’ અને મોક્ષ પણ નથી. ‘જેવં સન્નં નિવેસણ-નૈવં સંજ્ઞાં નિવેશયેત્’ આવા પ્રકારની બુદ્ધિને ધારણ ન કરે. પરંતુ ‘અતિથિ બંધે વ મોક્ષે વા-અસ્તિ બંધો વા મોક્ષો વા’ બંધ છે, અને મોક્ષ પણ છે, ‘જેવં સન્નં નિવેસણ-જેવં સંજ્ઞાં નિવેશયેત્’ એ પ્રમાણેની બુદ્ધિને ધારણ કરે. ॥૧૫॥

અન્વયાર્થ—બંધ અર્થાત્ કર્મપુદ્ગલોના જીવની સાથેના સંબંધ નથી. અને મોક્ષ પણ નથી. આ રીતની બુદ્ધિ ધારણ ન કરે પરંતુ બંધ છે અને મોક્ષ પણ છે. એવી બુદ્ધિ ધારણ કરે. ॥૧૫॥

ટીકાર્થ—બંધ નથી અને સઘળા કર્મોના ક્ષય રૂપ મોક્ષ પણ નથી આ પ્રમાણે વિચારવું તે યોગ્ય નથી. પરંતુ બંધ છે, અને મોક્ષ પણ છે. આ પ્રમાણેના વિચાર કરવો જોઈએ.

બંધ અને મોક્ષના સંબંધમાં અશ્રદ્ધાનો ત્યાગ કરીને તેના પર શ્રદ્ધા ધારણ કરવી જોઈએ. અશ્રદ્ધા અનાચારમાં પાડવાવાળી છે. તેથી જ જેઓ પોતાના કલ્યાણની ભાવના રાખે છે, તેઓએ દૂરથી જ તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

કેટલાક લોકો બંધ અને મોક્ષના સદ્ભાવનો સ્વીકાર કરતા નથી, અને આ પ્રમાણે કહે છે કે—આત્મા અમૂર્ત છે, અને કર્મ પુદ્ગલ મૂર્ત છે.

આવી સ્થિતિમાં અમૂર્ત આત્માનો સંબંધ મૂર્ત એવા કર્મપુદ્ગલોની સાથે કેવી રીતે થઈ શકે? અમૂર્ત આકાશનો લેપ કેઈ પણ મૂર્ત પદાર્થની સાથે થઈ શકતો નથી. આ પ્રમાણે થતું જોવામાં આવ્યું નથી તેમજ સાંભળવામાં પણ આવેલ નથી. હજી પણ છે કે-‘वर्षात्तपाभ्यां किं व्योम्नः’ ઇત્યાદિ

વર્ષાદિ થવાથી આકાશ ભીનું થતું નથી અને તડકો પડવાથી તે તપતું પણ નથી. તેના પર વસાઈ કે તડકાનો કંઈજ પ્રભાવ હોતો નથી. કેમકે-વર્ષાદિ અને તડકો મૂર્ત છે. અને આકાશ અમૂર્ત છે. હા ચામડા પર તેનો પ્રભાવ જરૂર પડે છે. કેમકે ચામડું સ્વયં મૂર્ત છે.

આ પ્રમાણે જ્યારે અમૂર્ત હોવાના કારણે આત્મા બદ્ધ જ થતો નથી, તો પછી મોક્ષની વાત જ ક્યાંથી થઈ શકે? બંધનો નાશ થવો તે મોક્ષ કહેવાય છે. બન્ધના અભાવમાં મોક્ષનો સંભવ જ રહેતો નથી.

આ મત બરોબર નથી. જોકે જ્ઞાન અમૂર્ત છે, તો પણ મદિરા-મદ્ય-દાદિ તથા બ્રાહ્મી નામની વનસ્પતિ દ્વારા તેનો ઉપકાર અથવા અપકાર થાય જ છે. એજ પ્રમાણે કર્મપુદ્ગલોની સાથે જો આત્માનો સંબંધ હોય તો તેમાં કંઈજ બાધ નથી. આ શિવાય સંસારી આત્મા અનાદિકાળથી તૈજસ અને કાર્મણુ શરીરોની સાથે બદ્ધ હોવાથી કથંચિત્ મૂર્તજ છે અર્થાત્ પોતાના મૂળભૂત શુદ્ધ સ્વભાવની અપેક્ષાથી આત્મા અમૂર્ત છે. જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર અને તપમય છે. તો પણ તૈજસ અને કાર્મણુ શરીરની સાથે સંબંધ હોવાથી મૂર્ત પણ છે. આ અપેક્ષાથી કર્મ પુદ્ગલોની સાથે આત્માનો બંધ થવો નિર્બાધ-બાધ-દોષ વગરનો છે. અને જ્યારે બંધ થાય છે, તો તેનો અભાવ પણ સંભવે છે. તેથી જ બંધ અને મોક્ષ નથી. આવા પ્રકારની બુદ્ધિનો ત્યાગ કરીને એવી જ બુદ્ધિ ધારણ કરવી જોઈએ કે-બન્ધ પણ છે અને મોક્ષ પણ છે. કુતર્ક અને દાગ્ધ કરીને શાસ્ત્ર સંગત સમજણને છોડી દેવી તે યોગ્ય નથી. ॥૧૫॥

‘જાતિ પુણેવ પાવે વા’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘જાતિ પુણે વ પાવે વા-નાસ્તિ પુણ્યં વા પાપં વા’ પુણ્ય નથી, અથવા પાપ પણ નથી ‘જેવં સન્નં નિવેસણ-તૈવં સંજ્ઞાં નિવેશયેત્’ આ પ્રમાણે બુદ્ધિથી વિચારવું તે બરોબર નથી પરંતુ ‘અસ્તિ પુણે વ પાવે વા-અસ્તિ પુણ્યં વા પાપવા’ પુણ્ય અને પાપ છે. એવં સન્નં નિવેસણ-એવં સંજ્ઞાં નિવેશયેત્’ એ પ્રમાણેની બુદ્ધિ ધારણ કરવી યોગ્ય છે. ॥૧૬॥

અન્વયાર્થ—પુણ્ય નથી. અને પાપ પણ નથી. એ રીતની બુદ્ધિ ધારણ કરવા યોગ્ય નથી. પરંતુ પુણ્ય છે અને પાપ પણ છે. એવી બુદ્ધિ ધારણ કરવી ભેદ છે. ॥૧૬॥

ટીકાર્થ—શુભ પ્રકૃતિયો બતાવવામાં આવે છે.—જેનાથી આ પુણ્યાત્મા છે, એ પ્રમાણેનો વ્યવહાર થાય છે, તે પુણ્ય છે અને જે અશુભ ક્રિયાથી ઉત્પન્ન થયેલ હોય અને અધોગતિનું કારણ હોય તે પાપ કહેવાય છે. આનાથી નરક નિર્ગોદ વિગેરે દુર્ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. આ પુણ્ય અને પાપ નથી, આવા પ્રકારની બુદ્ધિ રાખવી ન ભેદ છે. પરંતુ પુણ્ય છે, અને પાપ પણ છે, એ પ્રમાણે બુદ્ધિ રાખવી ભેદ છે.

કેઈ કેઈ અન્ય મતવાળા પુણ્યનું અસ્તિત્વ સ્વીકારતા નથી, તેઓ કહે છે કે—ન્યારે પાપ ઓછું થાય છે ત્યારે સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને ન્યારે પાપ અધિક પ્રમાણમાં હોય ત્યારે દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે, આ રીતે એક પાપનો જ સ્વીકાર કરવાથી સુખ અને દુઃખની વ્યવસ્થા બરોબર ઘટી જાય છે.

કેઈ કેઈ પુણ્ય અને પાપ બન્નેના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કરતા નથી. તેઓ સ્વભાવથી જ જગતના સુખ દુઃખ સંબંધી વ્યવસ્થાનો સ્વીકાર કરે છે.

પરંતુ શાસ્ત્રકાર આ સઘળા બ્રાન્ત-ભમાવવાવાળા મતોનું નિરાકરણ કરતાં કહે છે કે—પુણ્ય અને પાપ નથી, એવી સમજણ રાખવી ન ભેદ છે. પરંતુ બન્નેનું અસ્તિત્વ સમજવું ભેદ છે પુણ્ય અને પાપનો પરસ્પરમાં સંબંધ છે. એકના સદ્ભાવમાં બન્નેના સદ્ભાવનો સ્વીકાર અવશ્ય કરવો જ પડે છે.

જે જગતની વ્યવસ્થા સ્વભાવના આધાર પર સ્વીકારવામાં આવે, તો સઘળી ક્રિયાઓ નિર્ઘર્ક બની જશે. તેથી જ પુણ્ય અને પાપની સ્થિતિ જરૂરી છે. જૈન શાસ્ત્રમાં પુણ્ય અને પાપનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે કહેલ છે, શુભ કર્મ પુણ્ય કહેવાય છે, અને અશુભ કર્મ પાપ કહેવાય છે. આ પ્રમાણે સર્વજ્ઞ ભગવાનનું કથન છે. તેથી જ એજ નિશ્ચિત રૂપે બુદ્ધિથી વિચારવું ભેદ છે કે—પુણ્ય અને પાપ છે, એવું સમજવું ન ભેદ છે કે પુણ્ય અને પાપનું અસ્તિત્વ નથી. ॥૧૬॥

‘જાતિ આસવે સંવરેવા’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘જાતિ આસવે સંવરેવા-નાસ્તિ આસ્રવઃ સંવરોવા’ પ્રાણાતિ-
પાત વિગેરે કર્મ બંધનું કારણ આસ્રવ નથી. અથવા આસ્રવના નિરોધ રૂપ
સંવર નથી. ‘જેવં સન્નં નિવેસણ-નૈવં સંજ્ઞાં નિવેશયેત્’ એ પ્રમાણેની બુદ્ધિ
ધારણ કરવી ન જોઈએ. ૧૧૭૧

અન્યથાર્થ—પ્રાણાતિપાત વિગેરે કર્મબંધન કારણ રૂપ આસ્રવ નથી. અથવા
આસ્રવના નિરોધ રૂપ સંવર નથી. એવી બુદ્ધિ ધારણ કરવી ન જોઈએ. ૧૧૭૨

ટીકાર્થ—જેના દ્વારા કર્મ આત્મામાં પ્રવેશ કરે છે, તે પ્રાણાતિપાત
વિગેરે આસ્રવ કહેવાય છે, આસ્રવનો નિરોધ-રોકવું તે સંવર છે. આ
બંનેની સત્તા નથી. આ પ્રમાણેની બુદ્ધિ ધારણ કરવી ઠીક નથી. પરંતુ
આસ્રવ છે, અને સંવર પણ છે, એ પ્રમાણેની બુદ્ધિ રાખવી તેજ યોગ્ય
છે. કોઈ કોઈ કહે છે, આસ્રવ આત્માથી જુદો છે ? કે એક જ છે ? જો
જુદો હોય, તો તે આસ્રવ જ થઈ શકતો નથી, કેમકે જે આત્માથી સર્વથા
લિપ્ત છે, તે ઘટ વિગેરે પદાર્થોની જેમ આત્મામાં કર્મનો પ્રવેશ કરાવી ન
શકત, અર્થાત્ જેમ ઘટ-ઘડો આત્માથી સર્વથા જુદો હોવાના કારણે
આત્મામાં કર્મના પ્રવેશનું કારણ થઈ શકતું નથી, એજ પ્રમાણે આપે
માનેલ આસ્રવ પણ પ્રવેશનું કારણ થઈ શકશે નહીં કેમકે તે આત્માથી લિપ્ત
છે. કહાય આત્માથી અલિપ્ત માને તો તેને આત્માનું જ સ્વરૂપ માનવું
પડશે. આત્માનું સ્વરૂપ હોવાથી સુક્તાત્મામાં પણ તેની સત્તાનો સ્વીકાર
કરવો પડશે. જેમ ઉપયોગની સત્તા માનવામાં આવે છે. તેથી જ આસ્રવની
કલ્પના મિથ્યા છે. આ પ્રમાણે જ્યારે આસ્રવની સત્તા જ સિદ્ધ થતી નથી,
તો તેના નિરોધ સ્વરૂપ સંવરનો પણ સ્વીકાર કરવામાં આવશે નહીં.

આ મતનું નિરાકરણ કરતાં કહે છે. કે-આપનું કથન યોગ્ય નથી. આસ્રવ
અથવા સંવર નથી. એ પ્રમાણેનો વિચાર કરવો ન જોઈએ બદલે તેનું અસ્તિત્વ
સ્વીકારવું જોઈએ. એકાન્ત લેહ પક્ષ અને અલેહ પક્ષમાં આપે જે દોષ બતાવ્યા છે,
તે ઠીક જ છે. પરંતુ અમારા મત પ્રમાણે લેહ અને અલેહ પક્ષ માટે કંઈજ
અવકાશ નથી, કેમકે-સર્વજ્ઞ તીર્થંકર ભગવાને એકાન્ત વાદનો સ્વીકાર ન
કરીને અનેકાન્તવાદની જ પ્રરૂપણા કરી છે આસ્રવ આત્માથી કથંચિત્ લિપ્ત
અને કથંચિત્ અલિપ્ત છે. તેથી જ જૈનદર્શનમાં કોઈ પણ દોષ આવતો
નથી. તેથી જ આસ્રવ અને સંવરનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થાય છે. ૧૧૭૩

‘ળથિ વેયણા ણિજ્જરા વા’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘ળથિ વેયણા ણિજ્જરા વા-નાસ્તિ વેદના નિર્જરા વા’ વેદના (કર્મોના અનુભવ) અને નિર્જરા (લોગવેલા કર્મપુદ્ગલોનું) આત્માથી અલગ થવું) નથી. ‘ળેવં સન્નં નિવેસણ-નૈવં સન્નાં નિવેશયેત્’ આવા પ્રકારની બુદ્ધિ ધારણુ ન કરે પરંતુ ‘અથિ વેયણા નિજ્જરા વા-અસ્તિ વેદના નિર્જરા વા’ વેદના અને નિર્જરા છે, એ પ્રમાણેની બુદ્ધિ ધારણુ કરે. ॥૧૮॥

અન્વયાર્થ—વેદના (કર્મોના અનુભવ) અને નિર્જરા (બુદ્ધ કર્મપુદ્ગલોનું) આત્માથી પૃથક્ થવું) નથી આ રીતની બુદ્ધિ ધારણુ કરવી નહીં પરંતુ વેદના અને નિર્જરા છે, એવી બુદ્ધિ ધારણુ કરે ॥૧૮॥

ટીકાર્થ—કર્મ પુદ્ગલોનું વેદન કરવું પડતું નથી. અને વેદન કરવામાં આવેલ પુદ્ગલો આત્માથી જુદા થતા નથી. એ પ્રમાણેની ધારણુ રાખવી તે ખરોખર નથી, પરંતુ પ્રાપ્ત કરેલા કર્મોનું વેદન કરવું પડે છે. અને વેદન કર્યા પછી તેઓ આત્માથી અલગ થઈ જાય છે. તેમ સમજવું જોઈએ.

બદ્ધકર્મોના રસનો અનુભવ કરવો તે વેદના છે. અને આત્મપ્રદેશોથી કર્મપુદ્ગલોનો સંબંધ છૂટી જવો તેને નિર્જરા કહે છે. કોઈના મત પ્રમાણે આ બન્નેનું અસ્તિત્વ જ નથી. તેઓનું કહેવું છે કે—અનેક પલ્લોપમ અને સાગરોપમ જેટલા લાંબા ફાળે નાશ થવાને યોગ્ય કર્મોના અંતર્મુદૂર્તમાં ક્ષય કરી શકાય છે. અજ્ઞાની જીવો સેંકડો વર્ષે પણ જે કર્મોની ક્ષય કરી શકતા નથી, એજ કર્મોનો ક્ષય, પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિઓથી યુક્ત ઉત્તમ પુરૂષ એક ઉચ્છવાસ જેટલા દૂંકા સમયમાં જ કરી નાખે છે. આ શાસ્ત્રસિદ્ધ સિદ્ધાંત છે. તેથી બદ્ધ કર્મોનો ક્રમથી અનુભવ ન થવો તે વેદનાનો અભાવ સિદ્ધ થાય છે. જ્યારે વેદનાનો અભાવ છે, તો નિર્જરાનો અભાવ તો સ્વતઃ સિદ્ધ થઈ જાય છે,

તેઓનો આ મત યોગ્ય નથી. કારણ કે—તપસ્યા દ્વારા પ્રદેશાભાવ થઈને કંઈક જ કર્મોનો વિનાશ થાય છે. બધાનો નહીં. બાકીના કર્મોનો વિપાકોદય દ્વારા નાશ થાય છે. તપશ્ચર્યા દ્વારા જેનો નાશ થાય છે, તેનું પણ પ્રદેશોથી વેદન તો થાય જ છે. આ રીતે આડે તો પ્રદેશોથી વેદન હોય, આડે વિપાકથી વેદન હોય, પણ વેદન તો થાય જ છે. તેથી જ વેદનાનો સદ્ભાવ માનવો તે જરૂરી છે. આગમમાં કહ્યું છે કે—‘પુર્વિવ દુચ્ચિન્નણં’ ઇત્યાદિ

કહાચાર—દુરાચાર દ્વારા પ્રાપ્ત કરવામાં આવેલ અને સમ્યક્ રીતે પ્રતિક્રમણ કરવામાં ન આવેલા કર્મોને લોગવવાથી જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. ન લોગવવા વાળાને મોક્ષ પ્રાપ્ત થતો નથી. આ રીતે જ્યારે વેદનાની સિદ્ધિ

થાય છે, તેા નિર્જરાની સિદ્ધિતો અર્થથી જ થઇ જાય છે. તેથી જ વિવેકી પુરૂષોએ વેદના અને નિર્જરા બન્નેનાં અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કરવો જોઇએ. ॥૧૮॥

‘જાતિ કિરિયા અકિરિયા વા’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘જાતિ કિરિયા અકિરિયા વા—નાસ્તિ ક્રિયા અક્રિયા વા’ પરિસ્પન્દન રૂપ ક્રિયા નથી. તેમજ અક્રિયા પણ નથી. ‘જેવ’ સન્નં નિવેસણ-નૈવં સંજ્ઞાં નિવેશયેત્’ આ પ્રમાણેની બુદ્ધિ રાખવી ન જોઇએ. પરંતુ ‘કિરિયા અકિરિયા વા અતિ-ક્રિયા અક્રિયા વા અસ્તિ’ ક્રિયા છે. અને અક્રિયા પણ છે, ‘એવ’ સન્નં નિવેસણ-એવં સંજ્ઞાં નિવેશયેત્’ આ પ્રમાણેની બુદ્ધિ ધારણ કરવી જોઇએ. ॥૧૯॥

અન્યાર્થ—પરિસ્પન્દન રૂપ ક્રિયા નથી અને ક્રિયાના અભાવ રૂપ અક્રિયા પણ નથી. આ રીતની બુદ્ધિ ધારણ કરવી ન જોઇએ. પરંતુ ક્રિયા છે, અને અક્રિયા પણ છે, એવી બુદ્ધિ ધારણ કરવી જોઇએ. ॥૧૯॥

ટીકાર્થ—ગમન આગમન વિગેરે રૂપ પ્રવૃત્તિને ક્રિયા કહે છે. અને તેના અભાવને અક્રિયા કહે છે. આ બન્નેનું અસ્તિત્વ નથી. એમ સમજવું ન જોઇએ. પરંતુ એમ સમજવું જોઇએ. કે-બન્નેનું અસ્તિત્વ છે.

સાંખ્ય મતવાદીયો આત્માને આકાશની જેમ વ્યાપક હોવાનું સ્વીકારીને આત્મામાં ક્રિયાનું અસ્તિત્વ માનતા નથી બૌદ્ધો બધા જ પદાર્થોને ક્ષણિક માનીને તેમાં ઉત્પત્તિ સિવાય બીજી કંઈ પણ ક્રિયાનો સ્વીકાર કરતા નથી. આ બન્ને મત સુક્ષિત સુક્ત નથી. આત્માને સર્વવ્યાપી માની દેવામાં આવે, તે જન્મ વિગેરેની વ્યવસ્થા ઘટી શકતી નથી. કેમકે-તે સર્વવ્યાપક હોવાથી આત્મા ક્રિયા કરી શકશે નહીં !

બૌદ્ધ મત પ્રમાણે ઉત્પત્તિ સિવાય અન્ય ક્રિયાનો સ્વીકાર કરવામાં ન આવે તો પ્રત્યક્ષ દેખવામાં આવનારી આ જૂદી જૂદી ક્રિયાઓનો કર્તા કોણ છે ? આ શિવાય આત્મામાં જો ક્રિયાનો સર્વથા અભાવ માનવામાં આવે, તો બન્ધ અને મોક્ષ વિગેરેની વ્યવસ્થા બની શકશે નહીં તેથી જ વિવેકી જનોએ સમ્યક્ વિચાર કરીને ક્રિયા અને અક્રિયા બન્નેની સત્તા અવશ્ય સ્વીકારવી જ જોઈએ. ॥૧૯॥

‘જાતિ કોહે વ માણે વા’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘જાતિ કોહે વ માણે વા-નાસ્તિ ક્રોધો વા માનો વા’ ક્રોધ નથી અથવા માન નથી. ‘જેવં સન્નં નિવેસણ-एवं संज्ञां ન નિવેશયેત્’ આવા પ્રકારની બુદ્ધિ ધારણ કરવી ન જોઈએ. પરંતુ ‘અતિ કોહે વ માણે વા-અસ્તિ ક્રોધો વા માનો વા’ ક્રોધ અને માન છે, ‘एवं સન્નં નિવેસણ-एवं संज्ञां નિવેશયેત્’ આવા પ્રકારની બુદ્ધિ રાખવી જોઈએ. ॥૨૦॥

અન્યથાર્થ—ક્રોધ નથી, અથવા માન પણ નથી. આવા પ્રકારની બુદ્ધિ ધારણ કરવી ન જોઈએ. પરંતુ ક્રોધ અને માન છે. આવા પ્રકારની બુદ્ધિ ધારણ કરવી જોઈએ. ॥૨૦॥

ટીકાર્થ—સ્વ અને પરના પ્રત્યે અપ્રીતિવાળા થવું તે ક્રોધનું લક્ષણ છે. માનનો અર્થ ગર્વ અથવા અભિમાન છે, આ ક્રોધ અને માન નથી, આવા પ્રકારની બુદ્ધિ ધારણ કરવી યોગ્ય નથી. પરંતુ ક્રોધ છે. અને માન છે, એવી જ બુદ્ધિ રાખવી જોઈએ.

કોઈનું કહેવું છે કે--ક્રોધ અને માનની સત્તા નથી, તેઓનું આ કથન હીક નથી. કેમકે-પ્રત્યક્ષથી અને અનુમાન વિગેરે પ્રમાણોથી સિદ્ધ એવા ક્રોધ અને માનનું નિરાકરણ કરવું સંભવિત થતું નથી. પ્રમાણથી સિદ્ધ વસ્તુનો અભાવ માનવાથી જગત્માં કોઈ પણ વ્યવસ્થા જ રહી શકશે નહીં. તેથી જ ક્રોધ અને માનનું અસ્તિત્વ અવશ્ય માનવું જોઈએ. ॥૨૦॥

‘જાતિ માયા વ લોભે વા’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘જાતિ માયા વ લોભે વા-નાસ્તિ માયા વા લોભો વા’ માયા (પરવચના-બીજને છેતરવા તે) નથી અથવા લોભ નથી. ‘જેવં સન્નં નિવેસણ-एवं संज्ञां નિવેશયેત્’ આવા પ્રકારની બુદ્ધિ રાખવી ન જોઈએ. પરંતુ ‘અતિ માયા વા લોભે વા-અસ્તિ માયા વા લોભો વા’ માયા અને લોભ છે, ‘एवं સન્નં નિવેસણ-एवं संज्ञાं નિવેશયેત્’ એવી બુદ્ધિ ધારણ કરવી જોઈએ. ॥૨૧॥

અન્યથાર્થ—માયા (પરવચના) નથી અથવા લોભ નથી આ (પ્રકારની બુદ્ધિ રાખવી ન જોઈએ પરંતુ માયા અને લોભ છે. એવી બુદ્ધિ રાખવી જોઈએ. ॥૨૧॥

ટીકાર્થ—માયા નથી, અને લોભ પણ નથી, આવા પ્રકારની બુદ્ધિ ધારણ ન કરે. પરંતુ માયા અને લોભ છે. એવા પ્રકારની બુદ્ધિ ધારણ કરે. કોઈ કોઈ મતવાળાઓ માયા અને લોભની સત્તાનો સ્વીકાર કરતા નથી. પરંતુ તે બરોબર નથી. દરેક પ્રાણિના અનુભવમાં આવવાવાળા માયા અને લોભનો નિષેધ કરી શકાય તેમ નથી. અનુભવમાં આવનારી વસ્તુનો પણ જો અપલાપ (છુપાવવું) કરવામાં આવશે તો ઘટ વિગેરેની સત્તા પણ સિદ્ધ થશે નહીં તેથી માયા અને લોભના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ. ॥સૂ.૦૨૧॥

‘ળત્થિ પેજ્જેવ દોસે વા’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘ળત્થિ પેજ્જેવ દોસે વા-નાસ્તિ પ્રેમ ચ દ્વેષો વા’ પ્રેમ અર્થાત્ રાગ અને દ્વેષ નથી. ‘ળેવ’ સન્નં નિવેસણ-નૈવં સંજ્ઞાં નિવેશયેત્’ એ પ્રમાણેની સમજણ રાખવી તે બરોબર નથી. પરંતુ ‘અત્થિ પેજ્જેવ દોસે વા-અસ્તિ પ્રેમ ચ દ્વેષો વા’ રાગ છે, અને દ્વેષ પણ છે. ‘एवं सन्नं निवેસण-एवं સંજ્ઞાં નિવેશયેત્’ એ પ્રમાણેની બુદ્ધિ જ રાખવી જોઈએ. ॥૨૨॥

અન્વયાર્થ—પ્રેમ અર્થાત્ રાગ અને દ્વેષ નથી એવી સમજણ રાખવી ઠીક નથી. પરંતુ રાગ છે, દ્વેષ છે એવી બુદ્ધિ રાખવી જોઈએ. ॥૨૨॥

ટીકાર્થ—પ્રીતિ અર્થાત્ પુત્ર, કલત્ર વિગેરે પરિવાર સંબંધી રાગ, પ્રેમ કહેવાય છે. દ્વેષ તેનાથી જૂદા પ્રકારનો હોય છે. આ બન્ને નથી. એ પ્રમાણે કેટલાકનો મત છે. તેઓ કહે છે કે-માયા અને લોભ રાગ કહેવાય છે. તેથી જ આ બન્ને અવયવો સિવાય બન્નેના સમૂહ રૂપ અવયવી રાગ, જુદો નથી. એજ પ્રમાણે ક્રોધ અને માન, આ બન્ને અશોથી જુદા એવા દ્વેષનું કોઈ જુદું અસ્તિત્વ જ નથી. આવા પ્રકારનો વિચાર કરવો યોગ્ય નથી. પ્રેમ છે, અને દ્વેષ પણ છે, એ પ્રમાણેનો જ વિચાર કરવો જોઈએ. કેમકે-ઈષ્ટ વસ્તુઓ પર પ્રેમ અને અનિષ્ટ વસ્તુઓ પર દ્વેષ હોય છે. આ સત્ય બધાના જ અનુભવથી સિદ્ધ એવા પ્રેમ અને દ્વેષનો અપલાપ (છુપાવવું) કરી શકાતો નથી. અનુમાનનો અને ચોતાના સ્વરૂપનો અપલાપ કોઈ પણ કરતું નથી. કેમકે-તેઓનો અનુભવ હોય છે, એજ પ્રમાણે પ્રેમ અને દ્વેષ પણ અપલાપ કરવાને યોગ્ય નથી. ॥૨૨॥

‘ળત્થિ ચાઝરંતે સંસારે’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘ળત્થિ ચાઝરંતે સંસારે-નાસ્તિ ચાતુરન્તઃ સંસારઃ’ નારક, દેવ, મનુષ્ય અને તિર્થંચ આ પ્રમાણેની ચાર ગતિવાળો સંસાર નથી, ‘ળેવ’ સન્નં નિવેસણ-નૈવં સંજ્ઞાં નિવેશયેત્’ આ પ્રમાણેની સમજણ રાખવી બરોબર નથી.

પરંતુ ‘અતિ ચાતુરંતે સંસારે-અસ્તિ ચાતુરન્તઃ સંસારઃ’ ચાર ગતિરૂપ સંસાર છે, ‘एवं सज्ञां निवेशयेत्’ આ પ્રમાણેની બુદ્ધિ ધારણ કરવી જોઈએ. ॥૨૩॥

અન્વયાર્થ—નારક દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યંચ આ ચાર ગતિયોવાળો સંસાર નથી. એવી બુદ્ધિ રાખવી યોગ્ય નથી. પરંતુ ચાર ગતિ રૂપ સંસાર છે. તે પ્રમાણેની બુદ્ધિ રાખવી જોઈએ. ॥૨૩॥

ટીકાર્થ—ચાર ગતિવાળો સંસાર નથી, આ પ્રકારનો વિચાર કરવો તે યોગ્ય નથી. પરંતુ ચાર ગતિવાળો સંસાર છે, આ પ્રમાણેનો જ વિચાર ધારણ કરવો જોઈએ.

કહેવાનો આશય એ છે કે—આ દેખવામાં આવતો સંસાર—જગત્ ચાર ગતિ-વાળો છે. તે ચાર ગતિ આ પ્રમાણે સમજવી. નરકગતિ તિર્યંચગતિ દેવગતિ અને મનુષ્યગતિ, જ્યાં પુણ્ય કર્મથી થવાવાળું સુખ સર્વોત્કૃષ્ટ હોય છે, તે દેવગતિ કહેવાય છે. અને જ્યાં અધર્મના ફળરૂપ દુઃખનું સર્વોત્કૃષ્ટપણું છે, તે નરક ગતિ કહેવાય છે. જ્યાં સુખ અને દુઃખની મધ્યમ અવસ્થા હોય છે, તે મનુષ્યગતિ અને તિર્યંચ ગતિ છે. આમાંથી મનુષ્ય અને તિર્યંચ તો પ્રત્યક્ષ દેખવામાં આવે છે. તેથી જ તેનો નિષેધ કરવામાં આવતો નથી. પરંતુ દેવ અને નારકો દેખવામાં આવતા નથી. તેથી આ બન્ને ગતિયો નથી, તેથી સંસાર ચાર ગતિવાળો નહીં પણ બે ગતિવાળો જ છે. આ પ્રમાણે કેટલાક કહે છે. તેઓના મતનું નિરાકરણ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે—સંસાર ચાર ગતિવાળો નથી. તેમ માનવું નહીં બલકે એમ જ માનવું જોઈએ કે સંસાર ચાર ગતિવાળો જ છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—જો કે તિર્યંચ અને મનુષ્યની માફક નારક અને દેવો પ્રત્યક્ષ રૂપે દેખાતા નથી, તો પણ અનુમાન અને આગમના પ્રમાણથી તેઓની સિદ્ધિ અને પુષ્ટિ થઈ જ જાય છે. ઉત્તમ પુણ્યના

ફળને ભોગવનાર દેવ, અને અધમ પાપના ફળને ભોગવનાર નારક હોય છે. સર્વજ્ઞ દ્વારા પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ આગમ પણ દેવો અને નારકોના અસ્તિત્વનું વિધાન કરે છે. તારાગણ પ્રત્યક્ષ ભોગમાં આવે છે. જો અવાન્તર ભેદોની ગણના કરવામાં આવે તો સંસારમાં અનેક ગતિયો છે. તો પણ સામાન્ય પણાથી ચાર જ ગતિયો કહેલ છે. તેથી જ સંસાર ચાર ગતિવાળો નથી, તેમ કહેવું મૂર્ખતાથી પૂર્ણ અને નિસ્સાર છે. સંસાર ચાર ગતિવાળો છે. આ પ્રમાણેનું કથન જ યોગ્ય છે. ॥૨૩॥

‘જાતિ દેવો વ દેવી વા’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘દેવો વ દેવી વા જાતિ-દેવો વા દેવી વા નાસ્તિ’ દેવ નથી, અને દેવી પણ નથી, ‘જેઠું સત્રું નિવેસદ-નૈત્રું સંજ્ઞાં નિવેશયેત્’ આ પ્રમાણેની બુદ્ધિ ધારણ કરવી નહીં પરંતુ ‘અતિ દેવો વ દેવી વા-દેવો વા દેવી વા અસ્તિ’ દેવ અને દેવીયો છે, ‘એવં સન્નં નિવેસદ-એવં સંજ્ઞાં નિવેશયેત્’ આ પ્રમાણેની બુદ્ધિ રાખવી તેજ સત્ય છે. ॥૨૪॥

અન્યથાર્થ—દેવ નથી તેમ જ દેવી પણ નથી એવી બુદ્ધિ રાખવી ઠીક નથી પરંતુ દેવ અને દેવીયો છે, એ પ્રકારની બુદ્ધિ રાખવી એજ સાચું છે. ॥૨૪॥

ટીકાર્થ—દેવ અને દેવીયોનું અસ્તિત્વ નથી આ પ્રમાણેનો વિચાર કરવો ન જોઈએ. દેવ અને દેવીયો પ્રત્યક્ષ દેખાતા નથી તે પરથી જ તેઓ નથી, તેમ કહેવું ખરોખર નથી. દેવ અને દેવી નથી આમ કહેનારાઓના વિચાર રૂપી વનની ભૂમીમાં જાગૃત એવા શાસ્ત્રકાર કહે છે કે-દેવ વિગેરે નથી. એ પ્રમાણેનો વિચાર ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે, દેવ છે, અને દેવીયો પણ છે. આ પ્રમાણેનો વિચાર જ કલ્યાણ કારક છે. તેથી એજ વિચાર કરવો યોગ્ય

છે, પ્રમાણભૂત અનુમાન અને આગમથી તેઓતું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થાય છે. કોઈ કોઈ પુણ્યશાળી જીવ તેને સ્વપ્નમાં પણ દેખે છે. ॥૨૪॥

‘ળત્થિ સિદ્ધી અસિદ્ધી વા’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘સિદ્ધી ળત્થિ-નાસ્તિ સિદ્ધિઃ’ સિદ્ધી (સઘળા કર્મોના ક્ષય-નાશ રૂપ) નથી. અને ‘અસિદ્ધી વા-અસિદ્ધિ વા’ અસિદ્ધિ પણ નથી. ‘ળેવં સંજ્ઞં નિવેસણ-નૈવં સંજ્ઞાં નિવશયેત્’ આ પ્રમાણેનો વિચાર કરવો યોગ્ય નથી. પરંતુ ‘અત્થિ સિદ્ધી અસિદ્ધી વા-અસ્તિ સિદ્ધિરસિદ્ધિ વા’ સિદ્ધિ છે. અને અસિદ્ધિ પણ છે, ‘एवं सन्नं निवेसण-एवं संज्ञां निवशयेत्’ આ પ્રમાણેનો વિચાર કરવો જોઈએ. ॥૨૫॥

અન્યવાર્થ—સિદ્ધિ (સમસ્ત કર્મોના ક્ષય રૂપ) નથી અને અસિદ્ધિ પણ નથી, એવો વિચાર કરવો યોગ્ય નથી. પરંતુ સિદ્ધિ છે. અને અસિદ્ધિ પણ છે એવો વિચાર કરવો જોઈએ. ॥૨૫॥

ટીકાર્થ—સિદ્ધિ એટલે સમસ્ત કર્મોના ક્ષય થયા પછી અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અને અનંત સુખ રૂપ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ, તેને મોક્ષ પણ કહે છે. સિદ્ધિથી જે ઉદ્દુ હોય તે અસિદ્ધિ છે અર્થાત્ શુદ્ધ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ ન થવી, અને સંસારમાં ભટકવું આ બન્ને નથી. આ પ્રમાણેનો વિચાર કરવો ન જોઈએ. પરંતુ એવો વિચાર કરવો જોઈએ કે સિદ્ધિ પણ છે, અને અસિદ્ધિ પણ છે.

અસિદ્ધિ અર્થાત્ સંસારના સ્વરૂપનું વર્ણન આના પહેલાની ગાથામાં કરવામાં આવેલ છે. સમસ્ત કર્મોના ક્ષય રૂપ સિદ્ધિ પણ સિદ્ધ જ છે. કોઈ પુરૂષે કોઈ વખતે સંચિત કરેલ કર્મસમુદાય ક્ષીણ થઈ જાય છે. કેમકે તે સમુદાય છે. જે જે સમુદાય હોય છે. તેનો ક્ષય ક્યારેને ક્યારે પણ થાય છે જ જેમ ઘટ સમુદાયનો ક્ષય, આ વિગેરે અનુમાનોથી અને આગમના પ્રમાણોથી અને પુરૂષો દ્વારા સિદ્ધિને માટે પ્રવૃત્તિ કરવાથી સિદ્ધિની સિદ્ધિ થાય છે.

કહેવાનો ભાવ એ છે કે—સમ્યક્ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર રૂપ સમ્યક્ તપ મોક્ષ માર્ગની સર્વથા કર્મક્ષયની પીડાના ઉપશમથી કર્મોના ક્ષય પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે. તેથી એ પણ સમજી શકાય તેમ છે કે—કોઈ આત્માના કર્મોનો સર્વથા ક્ષય પણ છે. ‘દોષાવરણયોર્હાનિ’ ઇત્યાદિ.

જેમ મળ-મેલને નાશ કરવાનું કારણ મળવાથી બાદ્ય—ખડારનો અને આબ્યન્તર-અંદરનો મેલ નાશ પામે છે, એજ પ્રમાણે રાગ વિગેરે દોષોનો તથા આવરણોનો પણ કોઈ આત્મામાં સર્વથા ક્ષય થઈ જાય છે.

અસિદ્ધિનું સ્વરૂપતો સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ જ છે. અમે બધાએ તેનો

અનુભવ કરેલ છે. અને કરીએ છીએ તેથી જ સિદ્ધિ અને અસિદ્ધિ નથી. આવા પ્રકારનો વિચાર કરવો યોગ્ય નથી જો કેઈને તે યોગ્ય લાગે પણ ખરી તો તે ત્યાં સુધી જ સમજીય અને યોગ્ય લાગે કે જ્યાં સુધી તેના પર સારી રીતે વિચાર કરવામાં ન આવે—અન્નેતુ’ અસ્તિત્વ છે, એવું જ્ઞાન જ સમ્યક્જ્ઞાન છે તેનાથી જુદું હોય તે અજ્ઞાન છે. ॥૨૫॥

‘ળત્થિ સિદ્ધી નિયં ઠાળે’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘ળત્થિ સિદ્ધી ણિયં ઠાળે—નાસ્તિ સિદ્ધિર્નિજં સ્થાનં’ જીવનું કોઈ પણ પોતાનું સ્થાન નથી, અર્થાત્ ઇષ્ટપ્રાગ્ભારા નામની પૃથ્વી નથી, ‘જેવં સન્નં નિવેસપ—નૈવં સંજ્ઞાં નિવેશયેત્’ આ પ્રમાણેની જીદ્ધી રાખવી ન જોઈએ. પરંતુ ‘અત્થિ સિદ્ધી નિયં ઠાળં—અસ્તિ સિદ્ધિ નિજં સ્થાનં’ જીવનું નિજસ્થાન છે. ‘एवं सन्नं निवेसप—एवं संज्ञां निवेशयेत्’ આ પ્રમાણેની જીદ્ધી ધારણ કરવી જોઈએ. ॥૨૬॥

અન્વયાર્થ—સિદ્ધિ, જીવનું પોતાનું કોઈ સ્થાન નથી. અર્થાત્ ઇષ્ટપ્રાગ્ભારા નામની પૃથ્વી નથી. આ પ્રકારનો વિચાર કરવો ન જોઈએ. પરંતુ સિદ્ધિ એ જીવનું પોતાનું સ્થાન છે. એ પ્રકારનો વિચાર કરવો જોઈએ ॥૨૬॥

ટીકાર્થ—સિદ્ધિ જીવનું નિજસ્થાન નથી, આ પ્રમાણેની સમજણ ધારણ કરવી ઠીક નથી પરંતુ સિદ્ધી જ જીવનું નિજસ્થાન છે, આ પ્રમાણેની જીદ્ધી ધારણ કરવી જોઈએ. જેમ બદ્ધ જીવનું કોઈ સ્થાન હોય છે, એજ પ્રમાણે મુક્ત જીવરાશીનું પણ કોઈ સ્થાન અવશ્ય હોવું જ જોઈએ. તે સ્થાન લોકનો અગ્રભાગ જ છે. ‘જે જીવ કર્મોથી પૂર્ણ રીતે મુક્ત થઈ જાય છે, તેને ઉર્ધ્વ ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. તેમ કહેવામાં આવ્યું છે. જે જીવ કર્મોને આધીન છે, તેઓ અનેક સ્થાનોનો પોતાના કર્મોદય પ્રમાણે અનુભવ કરે પરંતુ નિષ્કર્મ જીવનું સ્થાન તો લોકનો અગ્રભાગ જ છે. ॥૨૬॥

‘ળત્થિ સાહૂ અસાહૂ વા’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘ળત્થિ સાહૂ—નાસ્તિ સાધુઃ’ કોઈ સાધુ નથી, ‘વા અસાહૂ—વા અસાધુઃ’ અથવા કોઈ અસાધુ નથી. ‘જેવં સન્નં નિવેસપ—નૈવં સંજ્ઞાં નિવેશયેત્’ આ પ્રમાણેની જીદ્ધિ ધારણ કરવી યોગ્ય નથી. અર્થાત્ સંપૂર્ણ ચારિત્ર ગુણનો અભાવ હોવાથી કોઈ સાધુ નથી, અને જ્યારે કોઈ સાધુ જ નથી તો તેના અતિપક્ષરૂપ અસાધુની સત્તા પણ નથી. એમ સમજવું ભ્રમભૂલક છે. પરંતુ ‘અત્થિ સાહૂ અસાહૂ વા—અસ્તિ સાધુરસાધુર્વા’ સાધુ છે, અને અસાધુ પણ છે, ‘एवं सन्नं निवेसप—एवं संज्ञां निवेशयेत्’ આ પ્રમાણેની જ સમજણ રાખવી જોઈએ. ॥૨૭॥

અન્વયાર્થ—કોઈ સાધુ નથી તેમ કોઈ અસાધુ નથી. આવા પ્રકારની

બુદ્ધિ રાખવી તે યોગ્ય નથી. અર્થાત્ સંપૂર્ણ ચારિત્ર શુશુનો અભાવ હોવાથી કોઈ સાધુ નથી. અને જ્યારે સાધુ જ નથી તો તેના પ્રતિપક્ષ રૂપ અસાધુની સત્તા પણ નથી જ એમ સમજવું તે ભ્રમપૂર્ણ છે. પરંતુ સાધુ છે. અને અસાધુ પણ છે, એમ જ સમજવું જોઈએ ॥૨૭॥

ટીકાર્થ--જેઓ પોતાના મોક્ષરૂપ અર્થ--હિતને તથા પરહિતને સિદ્ધ કરે છે, તેજ સાધુ કહેવાય છે, અથવા પ્રાણાતિપાત વિગેરે અઢાર પાપોથી વિરક્ત અને સમ્યક્ જ્ઞાન, સમ્યક્ દર્શન, સમ્યક્ ચારિત્ર અને સમ્યક્ તપના જેઓ સાધક છે, તેજ સાધુ છે. આવું સાધુપણુ જેઓમાં ન હોય, તેઓ અસાધુ છે, આ સાધુ અને અસાધુ નથી, એ પ્રમાણેનો વિચાર કરવો ન જોઈએ. પરંતુ સાધુ છે, અને અસાધુ પણ છે, એવો વિચાર રાખવો જોઈએ

કોઈ કોઈ લોકોનો એવો અભિપ્રાય છે કે--જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ રૂપ રતન ચતુષ્ટયનું--ચારે રતનોનું કોઈ પૂર્ણપણાથી પાલન કરી શકતા નથી. તેથીજ રતન ચતુષ્ટયનું પૂરી રીતે આરાધન ન કરી શકવાથી કોઈ સાધુજ નથી. જ્યારે કોઈ સાધુ જ નથી, તો તેના પ્રતિપક્ષરૂપ અસાધુ પણ નથી જ કેમકે સાધુ અને અસાધુ બન્ને પરસ્પર સાપેક્ષ--એક બીજાની અપેક્ષાવાળા છે. પરંતુ વિવેકવાળા પુરૂષોએ તેમ માનવું ન જોઈએ. જે ઉત્તમ પુરૂષ સદા ચતનાવાન રહે છે, રાગદ્વેષ વિનાના હોય છે. બધાનું હિત કરવાવાળા સુસંયમવાન શાસ્ત્રોક્ત પદ્ધતિથી નિર્દોષ આહારની ગવેષણા કરવાવાળા તથા સમ્યક્ દષ્ટિ હોય છે, એજ સાધુ કહેવાય છે કદાચ અજ્ઞાનતા અથવા પ્રમાદને વશ થઈને અશુદ્ધ આહારને પણ શુદ્ધ સમજીને ઉપયોગ સાથે આહાર કરે છે, તો પણ ભાવથી શુદ્ધ હોવાના કારણે તે સંપૂર્ણ પણાથી રતનચતુષ્ટયન આરાધકજ કહેવાય છે. આ રીતે સાધુની સિદ્ધિ થઈ જવાથી તેના પ્રતિપક્ષ અસાધુની પણ સિદ્ધિ થઈ જાય છે. તેથી જ વિવેકીજનોએ સાધુ અને અસાધુ નથી તેમ માનવું કે વિચારવું ન જોઈએ ॥૨૭॥

‘જતિ કલ્લાણપાવે વા’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ--‘કલ્લાણ-કલ્યાણમ્’ કલ્યાણ અથવા કલ્યાણ કરવાવાળી વસ્તુ તથા ‘પાવે વા-પાપં વા’ પાપ-દુઃખનું કારણ ‘જતિ-તાસ્તિ’ નથી, ‘એવં-એવમ્’ આ પ્રમાણેની ‘સન્નં-સંજ્ઞાં’ બુદ્ધિ ‘જ નિવેસણ-ન નિવેશયેત્’ ધારણ કરવી ન જોઈએ. પરંતુ ‘કલ્લાણ પાવે વા અતિ-કલ્યાણં પાપં વા અસ્તિ’ કલ્યાણ અને પાપ છે, ‘એવં સન્નં નિવેસણ-એવં સંજ્ઞાં નિવેશયેત્’ આ પ્રમાણેની બુદ્ધિ ધારણ કરવી જોઈએ. ॥૨૮॥

અ-વચાર્થ--કલ્યાણ અથવા કલ્યાણકારી વસ્તુ તથા પાપ અર્થાત્ દુઃખના

કારણુ રૂપ પાપકર્મ નથી આ રીતની ખુદ્ધિ ધારણુ કરવી ન જોઈએ. પરંતુ કલ્યાણુ છે અને પાપ પણુ છે. એ રીતની ખુદ્ધિ ધારણુ કરવી જોઈએ, ॥૨૮॥

ટીકાર્થ—આત્મા સિવાયના સઘળા પદાર્થોનો અભાવ હોવાના કારણુ કલ્યાણુ અને પાપ નથી. આ પ્રમાણુની સંજ્ઞા—ખુદ્ધિ ધારણુ કરવી ન જોઈએ. ઇષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિને કલ્યાણુ કહે છે, અને હિંસા વિગેરેને પાપ કહે છે. કલ્યાણુનું અને કલ્યાણુવાનનું તથા પાપ અને પાપવાનનું અસ્તિત્વ (વિદ્યમાનપણુ) અવશ્ય સ્વીકારવું જ જોઈએ. જો અદ્વૈતને સ્વીકારવામાં આવે, તો અખાધિત અતુભવથી સિદ્ધ આ જગતનું વિચિત્રપણુ સંગત થઈ શકત નહીં. બૌદ્ધોની માન્યતા છે કે—બધું જ અશુચિ—અશુદ્ધ અને અનાત્મક જ—આત્મા વિનાનું છે. તેથી જ કલ્યાણુ કે કલ્યાણુવાન કોઈ પણુ નથી. તેઓનું આ કથન સત્ય નથી. બધાને જ અશુચિ—અપવિત્ર માનવાથી તેમના આરાધ્ય દેવને પણુ અશુચિ જ માનવા પડશે આ સ્થિતિમાં તેઓના દર્શન—મતનો લોપ થઈ જાય છે. તેથી જ બધા જ પદાર્થોને અશુચિ—અપવિત્ર માનવા ન જોઈએ. બધા જ પોતાના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાથી સત્ છે, અને પરના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાથી અસત્ છે. આ પ્રમાણુ સાધારણુ પણુથી કલ્યાણુનું નિરાકરણુ કરવું તે બરોબર નથી, કલ્યાણુ અને પાપ બન્નેનું અસ્તિત્વ છે તેમ માનવું જોઈએ. ॥૨૮॥

‘કલ્લાળે પાવણ વા વિ’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘કલ્લાળે પાવણ વાવિ—કલ્યાણ: પાપકો વાપિ’ કોઈ પુરૂષ એકાન્તત:—નિશ્ચિત રૂપથી કલ્યાણુવાન છે અથવા પાપવાન છે. એ પ્રમાણુનો ‘વવહારો—વ્યવહાર:’ વ્યવહાર ‘ળ વિજ્ઞહ—ન વિદ્યતે’ થતો નથી. તો પણુ ‘બાલ પડિયા સમળા—બાલપણિડતા: શ્રમળા:’ જે શાક્ય વિગેરે શ્રમણુ બાલપંડિત છે, અર્થાત્ સત્ અસત્ના વિવેક વિનાના હોવા છતાં પણુ પોતાને પંડિત માને છે, તેઓ એકાન્ત પક્ષના સ્વીકારથી થવાવાળું ‘જં વેરં તં ણ જાણંતિ—ચદ્દેરં તન્ન જાનાતિ’ જે વેર છે, તેને અર્થાત્ કર્મબંધને જાણુતા નથી. ॥૨૯॥

અન્વયાર્થ—કોઈ પુરૂષ એકાન્તત: કલ્યાણુવાન છે અથવા પાપવાન છે એવો વ્યવહાર થતો નથી છતાં પણુ જે શાક્ય વિગેરે શ્રમણુ બાલપંડિત છે અર્થાત્ સત્ અસત્ના વિવેકથી રહિત હોવા છતાં પણુ પોતાને પોતાને પંડિત માને છે. તે એકાન્ત પક્ષના અવલમ્બનથી ઉત્પન્ન થવાવાળા વેરને અર્થાત્ કર્મબંધને જાણુતા નથી. ॥૨૯॥

ટીકાર્થ—ઇષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિ કલ્યાણુ કહેવાય છે અને તેનાથી ભિન્ન પાપ કહેવાય છે. આ પુરૂષ સર્વથા કલ્યાણુનું પાત્ર છે. એકાન્ત પુણ્યશાળી

છે. અને આ એકાન્તતઃ પાપી છે, આ પ્રમાણેનો વ્યવહાર લોકમાં-જગત્માં દેખવામાં આવતો નથી. તે પણ પોતાને પંડિત માનવાવાળા અજ્ઞાની શાક્ય વિગેરે શ્રમણ એકાન્ત પક્ષનો આશ્રય કરે છે. એકાન્ત પક્ષનો સ્વીકાર કરવાથી જે કર્મબંધ થાય છે, તેને તેઓ બાણતા નથી. કોઈ કોઈ એવું સમજે છે કે-આ પુરૂષ એકાન્ત પુણ્યવાન છે. અને અસુક વ્યક્તિ એકાન્ત પાપી જ છે, પરંતુ તેમ માનવું ખરોખર નથી, કોઈ પણ પદાર્થ એકાંતાત્મક નથી. બધે જ અનેકાન્ત પક્ષ જ હિતકર છે. તેથી જ કથયિત્ કલ્યાણવાનું અને કથયિત્ પાપવાનું એ પ્રમાણેનો પક્ષ જ શ્રેયસ્કર છે. આ પ્રમાણેની સ્થિતિ હોવા છતાં અન્ય મતવાળાઓ, એકાન્ત પક્ષનો સ્વીકાર કરવાથી જે કર્મનો બંધ થાય છે, તેનાથી અબાણ છે, એજ કારણ છે કે-તેઓ અનેકાન્તવાદનો એટલે કે અહિંસાનો આશરો લેતા નથી. ॥૨૯॥

‘અસેસમઃસ્વયં વાવિ’ ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘અસેસ-અશેષમ્’ સઘળા પદાર્થો ‘અસ્વયં-અક્ષય’ શાશ્વત અર્થાત્ નિત્ય છે. ‘વા-વા’ અથવા એકાન્તતઃ અનિત્ય છે. ‘પુણો-પુનઃ’ વળી ‘સઘ્વદુક્ષેદ-સર્વ દુઃસ્વમ્’ સંપૂર્ણ જગત્ દુઃખમય છે, એમ માનવું ન જોઈએ. ‘વાળા વજ્જા ન વજ્જન્તિ-પ્રાણાઃ વઘ્યાઃ ન વઘ્યાઃ’ આ અપરાધી પ્રાણી મારવાને યોગ્ય છે? કે મારવા યોગ્ય નથી? ‘હિ-હિતિ’ આ પ્રમાણેની ‘વાયં-વાચં’ વાણી પણ ‘ન નીસરેદ-ન નિઃસૃજેત્’ સાધુએ બોલવી ન જોઈએ. ॥૩૦॥

અન્યવાર્થ—સઘળા પદાર્થો શાશ્વત-નિત્ય છે. અથવા એકાન્તતઃ અનિત્ય છે. સંપૂર્ણ જગત્ દુઃખમય છે. તેમ માનવું ન જોઈએ. આ અપરાધી પ્રાણી વધ કરવા યોગ્ય છે, અથવા વધ કરવા યોગ્ય નથી. આ પ્રમાણેનું વચન પણ સાધુએ બોલવું ન જોઈએ ॥૩૦॥

ટીકાર્થ—જગત્માં વિદ્યમાન સઘળા પદાર્થો સર્વથા નિત્ય છે, અથવા સર્વથા અનિત્ય છે, તેમ માનવું યુક્તિ યુક્ત નથી. વિવેકી પુરૂષોએ સઘળા પદાર્થો નિત્ય અને અનિત્ય જ સમજવા જોઈએ. આના સિવાય એમ પણ ન કહેવું જોઈએ કે આ સમગ્ર જગત્ દુઃખમય જ છે, અહીંયાં ચારિત્રવાળાઓની સુખ પરિણતિ સુખરૂપ પણ દેખવામાં આવે છે. તેથી જ જગત્ દુઃખરૂપ પણ છે અને સુખરૂપ પણ છે.

અસુક અપરાધી પ્રાણી વધ કરવાને યોગ્ય છે, અથવા તે વધ કરવાને યોગ્ય નથી, સાધુએ એવા વચનનો પ્રયોગ પણ કરવો ન જોઈએ. સાધુએ

તો કેવળ દયાને માટે જ પ્રયત્ન કરતા રહેવું. અપરાધીને વધ કરવાને યોગ્ય કહેવાથી હિંસાનું અનુમોદન થાય છે, અને અવધ્ય કહેવાથી અપરાધનું અનુમોદન અને રાજકીય કાયદાને વિરોધ થાય છે. તેથી જ આવા પ્રસંગે સાધુએ મૌન જ ધારણ કરવું જોઈએ. એજ ઉત્તમમાર્ગ છે. ॥૩૦॥

‘દીસંતિ સમિયાચારા’ ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘સાદુજીવિણો-સાધુજીવિનઃ’ નિર્દોષ પાપ વગરનું જીવન વીતાવવા વાળા તથા ‘સમિયાચારા-સમિતાચારાઃ’ યતનાપૂર્વક આચરણ કરવા વાળા. ‘મિક્ષુણો-મિક્ષવઃ’ નિરવધ ભિક્ષા લેવાવાળા પુરૂષો. ‘દીસંતિ-દ્રવ્યન્તે’ જોવામાં આવે છે. ‘एष मिच्छोवजीवन्ति-एते मिध्योपजीवन्ति’ વાસ્તવિક રીતે તેઓ મિથ્યાચારી છે, અર્થાત્ કપટ પૂર્વક આજીવિકા કરે છે, ‘इह दिष्टिं न धारय-इति दृष्टिं न धारयेत्’ આ પ્રભાણેની દૃષ્ટિ ધારણ કરવી ન જોઈએ. ॥૩૧॥

અન્વયાર્થ—નિષ્પાપ જીવન વીતાવવાવાળા તથા યતના પૂર્વક આચરણ કરવાવાળા નિરવધ ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાવાળા જે પુરૂષ દેખવામાં આવે છે. તેઓ વાસ્તવિક રીતે મિથ્યાચારી છે. કપટ પૂર્વક આજીવિકા કરે છે. આ રીતની દૃષ્ટિ ધારણ કરવી ન જોઈએ. ॥૩૧॥

ટીકાર્થ—પ્રશસ્ત વિધીથી જીવન વીતાવવા વાળા તથા શાસ્ત્રોક્ત રીતે સંયમનુ પાલન કરવાવાળા, શાસ્ત્રમાં પ્રતિપાદન કરેલ આચારથી યુક્ત નિર્દોષ ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાવાળા મહાત્માગી વૈરાગ્યમૂર્તિ સાધુઓ જોવામાં આવે છે. તેઓ કોઈને પણ દુઃખ ઉપજાવતા નથી શાન્ત, દાન્ત, જીતેન્દ્રિય અને કષાયને જીતવાવાળા ખનીને આ પૃથ્વી પર વિચરે છે એવા પરોપકારી સાધુઓના સંબંધમાં એવું ન માનવું જોઈએ કે આ મિથ્યાચારી છે, કપટી છે, સાધુનો વેષ ધારણ કરવા છતાં પણ તે સાધુ નથી. વીતરાગ નથી, પરંતુ આતો સરાગ છે. માયાચાર કરીને બીજાઓને ઠગે છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—આ સાધુ નથી. ઠગ છે, આવા પ્રકારનો વિચાર સાધુઓના સંબંધમાં રાખવો ન જોઈએ. કેમકે—અદ્વૈત જીવ બીજાના ચિંતના ભાવને સમજી શકતા નથી. ॥૩૧॥

‘દક્ષિણાણ પઢિલંમો’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘મેહાવી-મેઘાવી’ બુદ્ધિમાન પુરૂષ ‘દક્ષિણાણ-દક્ષિણાયાઃ’ અન્ન વિગેરે દાનની ‘પઢિલંમો-પ્રતિલભ્મઃ’ પ્રાપ્તિ અમુક વ્યક્તિના ઘરમાં થાય છે, અથવા. ‘પુણો જલ્થિ વા-પુતઃ નાસ્તિ વા’ અમુકના ઘરમાં થતી નથી, ‘જ વિયા-ગરેજ્જા-ન વ્યાગુણીયાત્’ એ પ્રમાણે કહેવું નહીં પરંતુ ‘સંતિમર્ગં ચ વૂહણ-શાન્તિમાર્ગં ચ વર્ધયેત્’ શાંતિ માર્ગને વધારે અર્થાત્ જે વાણીથી મોક્ષ માર્ગની સારી રીતે આરાધના થાય, એવા જ વચનોનો પ્રયોગ કરવો ॥૩૨॥

અન્યથાર્થ—પ્રજ્ઞાવાન પુરૂષે અન્નદાન વિગેરેની પ્રાપ્તિ અમુકને ઘેર થાય છે, અથવા અમુકને ઘેર થતી નથી તેમ ન કહેવું. પરંતુ શાંતિમાર્ગને વધારે અર્થાત્ જે વચનથી મોક્ષ માર્ગની સમ્યક્ આરાધના થાય એવા વચનોનો પ્રયોગ કરે ॥૩૨॥

ટીકાર્થ—સત્ અને અસત્નું વિવેચન કરવામાં કુશળ પુરૂષ એવા વચન ન કહે કે—અમુકના ઘરમાં આહાર દાન આદિની સારી પ્રાપ્તિ થાય છે, અને અમુકના ઘરમાં પ્રાપ્તિ થતી નથી. સાધુએ કોઈને પણ તેમ કહેવું ન જોઈએ. તેમણે એવા જ વચનોનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ કે જેનાથી જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ રૂપ મોક્ષમાર્ગનો વધારો થાય, ॥૩૨॥

‘इच्छेदहिं ठाणेहिं’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘इच्छेदहिं-इत्येतैः’ આ અધ્યયનમાં પૂર્વોક્ત જીવ ભગવાને બતાવેલા ‘ठाणेहिं-स्थानैः’ સ્થાનોથી ‘संज्ञए-संयतः’ સાધુ ‘अष्ठाणं धारय उ-आत्मानं धारयन् तु’ આત્માને સંયમમાં ધારણ કરતા થકા, ‘आमोक्खाय परि-त्तएज्जासि-आमोक्खाय परिव्रजेत्’ જ્યાં સુધી મોક્ષ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી સંયમનું પાલન કરતા રહેવું. એ પ્રમાણે હું કહું છું. ॥૩૩॥

અન્યથાર્થ—આ અધ્યયનમાં પ્રતિપાદન કરેલ પૂર્વોક્ત જીવ ભગવાન દ્વારા બતાવેલ સ્થાનો દ્વારા સાધુ પોતાના આત્માને સંયમમાં ધારણ કરતા થકા ત્યાં સુધી સંયમનું પાલન કરતા રહે કે જ્યાં સુધી મોક્ષ પ્રાપ્ત ન થાય, એ પ્રમાણે હું કહું છું. ॥૩૩॥

ટીકાર્થ—તીર્થંકર ભગવાન દ્વારા બતાવેલ અને ઉપદેશિત સ્થાનોમાં પોતાના આત્માને ધારણ કરતા થકા સાધુ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતા સુધી સંયમનું પાલન કરે. અર્થાત્ આ અધ્યયનમાં પ્રરૂપણા કરેલ જીવવચનોને સાંભળીને તે પ્રમાણે આચરણ કરતા થકા તેમાં પોતાને સ્થિર કરતા થકા સાધુ મોક્ષ માટે પ્રયત્નવાન રહે અર્થાત્ જ્યાં સુધી મોક્ષની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાં સુધી સંયમનું પાલન કરે.

સુધર્મા સ્વામી જાંબૂ સ્વામીને કહે છે કે—હે જમ્બૂ ! મેં ભગવાન પાસેથી જે પ્રમાણે સાંભળ્યું છે, એજ પ્રમાણે તમેને કહું છું. ૩૩।

જૈનઆચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ધાસાંલાલજી મહારાજકૃત ‘સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર’ ની સમયાર્થબોધિની વ્યાખ્યાનું બીજા શ્રુતસ્કંધનું પાંચમું અધ્યયન સમાપ્ત ૥૨-૫।

આર્દ્રક કુમાર કે ચરિત વર્ણનાત્મક છટ્ટે અધ્યયનકા નિરૂપણ

છટ્ટા અધ્યયનના પ્રારંભ—

આર્દ્રક કુમારની કથા—

ઘન અને ધાન્યથી ભરેલા મગધ દેશમાં વસન્તપુર નામનું નગર હતું ત્યાં હંમેશાં સામાયિક વ્રતનું આચરણ કરવાવાળા, સામાયિક નામના ગૃહસ્થ રહેતા હતા, તેમને દોરા યુક્ત મુખવસ્ત્રિકા-મુહપત્તી-પૂંજની, આસન, વિગેરે સામાયિકના ઉપકરણો ઘણા પ્રિય હતા, તેઓ દરરોજ બન્ને સમયે સામાયિક કરતાં હતા, તેમનો બધો પરિવાર સામાયિકમાં પ્રેમવાળો હતો. તે સંસારની અસારતાને સમજીને સંસારથી વિરક્ત થઈને પોતાની પત્નીની સાથે ‘સમન્ત ભદ્રાચાર્ય’ નામના આચાર્યની પાસે દીક્ષિત થયા. સંયમની આરાધના કરતા થકા તે સાધુઓની સાથે વિહાર કરવા લાગ્યા, તેમની પત્ની સાધ્વીઓની સાથે વિહાર કરવા લાગી. તે એકવાર પોતાની સાધ્વી

પત્નીને લિલ્લાને માટે ભ્રમણ કરતી દેખીને મોહકર્મના ઉદયથી, તથા પહેલાં ભોગવેલા ભોગોનું સ્મરણ થઈ આવવાથી તેના પર આસક્ત થઈ ગયા કેઈ સાધુએ તેના હેતુ સમજીને પ્રવર્તિનીને કહી દીધું. પ્રવર્તિનીએ તે સાધ્વીને ખોલાવીને બધા વૃત્તાંત કહ્યો. સાધ્વીએ પોતાના પતિને પોતા પ્રત્યે અનુરાગવાળો જાણીને ભક્તપ્રત્યાખ્યાન કરીને શરીરનો ત્યાગ કર્યો. તે દશમા દેવલોકમાં ગઈ. તે પછી જ્યારે તે સાધુને આ વૃત્તાન્તની ખબર થઈ તો તેણે પણ પોતાના ગુરૂની આજ્ઞા લઈને ભક્તપ્રત્યાખ્યાન કર્યું. અર્થાત્ આહાર પાણિનો ત્યાગ કરીને શરીરનો ત્યાગ કર્યો અને તે પણ દશમાં દેવલોકમાં દેવ થયો.

દેવલોકની સ્થિતિ પૂર્ણ કરીને તે દેવ આર્દ્રક નગરમાં રિપુમર્દન નામના રાજાની આર્દ્રકવતી નામની રાણીની કૃપથી પુત્ર રૂપે જન્મ ધારણ કર્યો અને તેનું નામ આર્દ્રકકુમાર એ પ્રમાણે રાખવામાં આવ્યું.

તેની પત્ની પણ સ્વર્ગથી ચલીને ધનપતી નામના શેઠિયાને ઘેર પુત્રી-પણાથી જન્મી. અને તેનું નામ કામમંજરી એ પ્રમાણે રાખવામાં આવ્યું. તે કાળે કરીને અદ્ભૂત રૂપ અને લાવણ્યથી યુક્ત થઈને તરૂણાવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈ.

એકવાર આર્દ્રકકુમારના પિતા રિપુમર્દન રાજાએ રાજગૃહનગરમાં શ્રેણિકરાજાની પ્રીતિ વધારવા માટે કેટલિક ભેટ મોકલી તે વખતે આર્દ્રકે પૂછ્યું કે-શ્રેણિકરાજાને કોઈ પુત્ર છે કે નહીં ? કોઈએ કહ્યું કે-સઘળી કળા-આમાં કુશળ, અદ્ભૂત લક્ષણોથી યુક્ત, અનેક વિદ્યાઓને જાણનાર અને વિદાય યુક્ત અભયકુમાર નામનો શ્રેણિક રાજાનો પુત્ર છે. ત્યારે આર્દ્રકે પણ અભયકુમાર માટે ભેટ મોકલી.

રિપુમર્દનના સેવકે રાજગૃહ નગરમાં જઈને શ્રેણિક રાજાને ભેટ અર્પણ કરી. શ્રેણિક રાજાએ તેનું સન્માન કર્યું. આર્દ્રકે મોકલેલ ભેટ અભયકુમારને આપી અને સ્નેહયુક્ત વચનો પણ કહ્યા. અભયકુમારે વિચાર કર્યો કે -તે આર્દ્રક ભવ્ય અને શીઘ્ર મોક્ષગામી હોવો જોઈએ. કે જે મારી સાથે

સ્નેહ રાખવાની ઇચ્છા રાખે છે. આમ વિચારીને તેણે આર્દ્રકુમાર માટે સવિધિ સામાયિકનું પુસ્તક, દોરા સહિત મુખવસ્ત્રિકા-મુહપત્તી, પૂંજની અને રજેહરણ તથા સામાયિકને યોગ્ય આસન વિગેરે મોકલ્યા. અને તેને એકાન્તમાં જોવાનું કહી મોકલાવ્યું. સેવકે આર્દ્રકુમાર પહોંચીને અભયકુમારનો સંદેશો કહીને તેણે આર્દ્રકુમારને તે લેટ આપી. આર્દ્રકુમારે તે લેટ એકાન્તમાં જઈ તો તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. અને તેથી ધર્મમાં પ્રતિબુદ્ધ થયો.

આર્દ્રકુમારને હવે સંયમ ધારણ કરવાની પ્રબળ ઇચ્છા થઈ ગઈ તે જોઈને તેના પિતા વિચાર કરવા લાગ્યા કે-આ ક્યાંક ભાગી જશે, તે ક્યાંક ભાગી ન જાય એટલા માટે રાજાએ તેની દેખરેખ માટે પાંચસો યોદ્ધાઓની નીમણુક કરી. અર્થાત્ તેના રક્ષણ માટે પાંચસો યોદ્ધાઓ રાખ્યા તો પણ આર્દ્રકુમાર અશ્વ શાળામાં જઈને અને ત્યાંથી એક ઉત્તમ ઘોડા લઈને નાશી ગયા.

જ્યારે તે દીક્ષા ધારણ કરવા લાગ્યા ત્યારે દેવોએ તેને દીક્ષા ન લેવા સૂચન કર્યું અર્થાત્ રોકવા પ્રયત્ન કર્યો અને કહ્યું કે-હૈ મિત્ર! તમારે ભોગવવાનું કર્મ હજી બાકી છે, તેથી તમે દીક્ષા ન લો, પરંતુ વૈરાગ્યના ઉત્કૃષ્ટપણને ક્રીધે તેણે દીક્ષા લઈ લીધી

એકવાર આર્દ્રકુમારે વસન્તપુર નગરના રમ્યક ઉદ્યાનમાં ભિક્ષુની પ્રતિમાનો સ્વીકાર કરીને કાચોત્સર્ગમાં સ્થિત હતા. પ્રતિમામાં સ્થિત રહેલા મુનિને જોઈને પોતાની સરખી ઉમ્મરવાળી સાહેલીયોની સાથે કીડા કરી રહેલી શેઠની પુત્રી કામમંજરીએ કહ્યું કે-આ તો મારો પતિ છે, આ પ્રમાણે કહેતાં જ દેવે સાડાબાર કરોડ સોના મહોરોનો વર્ષાદ વરસાવ્યો. તે સોનાને રાજા લેવા લાગ્યા, તેથી દેવે રાજાને રોકીને કહ્યું કે-આ સોનું આ બાલિકાનું જ છે. ત્યારે તે બાલિકાના પિતાએ તે સોનું લઈ લીધું. અનુકૂળ ઉપસર્ગ સમજીને આર્દ્રકુમારે ત્યાંથી ખીજે ચાલ્યા ગયા.

આ તરફ તે કન્યાને વરવા માટે અનેક કુમારો આવવા લાગ્યા. કન્યાએ કહ્યું કે—પિતાજી ! આ બધા પોત પોતાને સ્થાને ચાલ્યા જાય. હું તો આર્દ્રક કુમારને વરી ચૂકી છું. કે જેનું ધન આપે સ્ત્રીકારેલ છે. અર્થાત્ ગ્રહણ કર્યું છે,

શેઠે કહ્યું—તને તે કેવી રીતે માલુમ પડ્યું ?

કન્યા—જ્ઞાન દર્શનના બળથી.

તે પછી શેઠની તે કન્યાએ દાનશાળા ખોલી, તે દાનશાળામાં રહીને બિશ્વકેને દાન આપ્યા કરતી હતી. બાર વર્ષ વીત્યા પછી હોનહાર (થવા કાળના બળથી) પ્રમાણે આર્દ્રક મુનિ વિચરતા વિચરતા ત્યાંજ આવી પહોંચ્યા. તેના ચરણોના ચિન્હને જોઈને તે કન્યાએ તેને ઝોળખી લીધા, તે પોતાના કુટુંબની સાથે તેઓની પાછળ પાછળ ગઈ, આર્દ્રકકુમાર પણ દેવોના વચનોને સ્મરણ કરતા કરતા કર્મોદ્ધયને વશ થઈને તથા વ્રતોના ભંગ કરીને તેની સાથે લોગ લોગવવા લાગ્યા. અને તેનાથી તેમને એક પુત્ર પણ થયો. તે પછી આર્દ્રકે કહ્યું કે—તમારો નિર્વાહ કરવાવાળો આ પુત્ર થઈ ગયો છે, હવે હું મારું સંયમ પાલનનું કાર્ય કરું. ત્યારે કામમં-જરીએ પોતાના પુત્રને સમજાવવા માટે સૂતર કાંતવાનો આરંભ કર્યો. તે દેખીને તેના પુત્રે કહ્યું કે—હૈ મા ! તેં આ શું શરૂ કરેલ છે ?

માતા—તમારા પિતા દીક્ષાનો અંગીકાર કરશે, અને તું હજી નાનો છું, તેથી ધન કમાઈ શકીશ નહીં. તો મારૂં પોષણ અને રક્ષણ કેણુ કરશે ? તેથી સૂતર કાંતીને જ મારી આજીવિકા ચલાવીશ.

છોકરો—હૈ મા. હું મારા પિતાને બાંધીને અત્રે જ રાખીશ.

તે પછી વિચાર કરતાં તે બાલકને તે સમયે જ એક યુક્તિ (સમજ) સુજ આવી તેણે માતાએ કાંતેલ સૂતર લઈને ખાટલા પર સૂતેલા પિતાને વીંટાળી દીધું. તેના પિતાએ વિચાર કર્યો કે—આ છોકરો જેટલા આંટા પીંટાળશે. એટલા વર્ષો સુધી હું ઘેર રહીશ.

છોકરાએ બાર આંટા વીંટવાથી તેઓ ત્યાર પછી બાર વર્ષ સુધી ઘેર રહ્યા. તે પછી દીક્ષા ધારણ કરી લીધી. સૂત્ર અને તેના અર્થમાં કુશળ થઈને તેઓ એકલા જ વિહાર કરતા કરતાં રાજગૃહ નગર તરફ ગયા.

આર્દ્રકકુમારના પિતાએ પહેલાં જે પાંચસો પુરુષોને તેમની રક્ષા કરવા માટે નીમેલા હતા તેઓ આર્દ્રકકુમારના નાશી જવાના કારણે રાજાના ડરથી ભાગી છૂટ્યા હતા અને જંગલમાં રહી ચોર્યવૃત્તિ કરીને પોતાનો નિર્વાહ કરતા હતા. તે લોકોની આર્દ્રક મુનિ, પર નજર પડી. તેઓએ તેમને ઓળખી લીધા. તેઓ જ્યારે તેમને પકડવા લાગ્યા તો આર્દ્રક મુનિએ પૂછ્યું કે અરે ! આ અનાર્ય કર્મ શા માટે કરો છો ? ત્યારે તેઓએ રાજભય વિગેરે સઘળું વૃત્તાંત તેમને કહી સંભળાવ્યું. તે પછી આર્દ્રકના વચનોથી તેઓને પણ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થઈ આવ્યો. અને તેઓ બધા જ દીક્ષિત થઈ ગયા. રાજગૃહ નગરમાં પ્રવેશ કરતી વખતે હસ્તિતાપસો અને બ્રાહ્મણોને વાદ વિવાદમાં હરાવ્યા.

રસ્તામાં એક રાજાએ સેના સહિત પડાવ નાખેલ હતો. તે રાજાનો હાથી થાંભલા સાથે બાંધેલ હતો. મુનીને જોઈને તે બંધનથી છૂટિ ગયો. ત્યારે તે રાજાએ તેમને પૂછ્યું કે-હે આર્દ્રક મુનિ ! તમને દેખતાં જ આ હાથી બંધનથી કેવી રીતે છૂટિ ગયો ? મુનીએ તેઓને ઉત્તર આપતાં કહ્યું કે-‘ન દુઃસ્વપ્નં વારણપાસમોચનં’ ઇત્યાદિ.

ભૌતિક બંધનથી બંધાયેલા હાથીનું બંધન તૂટી જવું તેમાં શું મોટી વાત છે ? કર્માવલીના તાંતણાઓથી બાંધેલા આ મારા બંધનો તૂટવા એજ મને તો કંઠણ જણાય છે. પરંતુ જ્યારે મારા બંધનો છિન્ન ભિન્ન થઈ ગયા. તો પછી આ હાથીના બંધનો છિન્નભિન્ન થઈ જાય તેમાં આશ્ચર્ય જેવું શું છે ?

આર્દ્રકકુમારની કથા સમાપ્ત

તે પછી પાંચસો શિષ્યોથી ઘેરાઈને તે આર્દ્રક મુનિ ભગવાન મહા-
વીર સ્વામીને વંદના કરવા માટે રવાના થયા. માર્ગમાં ખારમા શનિની
માફક ગોશાલક મળી ગયા. તેમની સાથે તેઓનો જે વિવાહ થયો. તેનું
વર્ણન આ છઠ્ઠા અધ્યયનમાં કરવામાં આવેલ છે.

પાંચમું અધ્યયન સમાપ્ત કરીને હવે આ છઠ્ઠા અધ્યયનનો પ્રારંભ
કરવામાં આવે છે. પાંચમાં અધ્યયનની સાથે આ અધ્યયનનો સંબંધ આ
પ્રમાણે છે.—પાંચમાં અધ્યયનમાં કહેલ છે કે—ઉત્તમ પુરૂષે અનાચારનો ત્યાગ
કરવો જોઈએ. અને આચારનું પાલન કરવું જોઈએ. આ અધ્યયનમાં અના-
ચારનો ત્યાગ કરવાવાળા, અને આચારનું પાલન કરનારા એવા આર્દ્રકમુનિના
અને ગોશાલકના પ્રશ્નોત્તરો કહેવામાં આવશે. આ સંબંધથી પ્રાપ્ત થયેલ આ
છઠ્ઠા અધ્યયનનું પહેલું સૂત્ર ‘પુરાકલ્પં અદ્દ ઇમં સુણેહ’ ઇત્યાદિ છે.

શબ્દાર્થ—ભગવાનની પાંસે જતા એવા આર્દ્રક મુનિને ગોશાલકે કહ્યું—
‘અદ્દ!—આર્દ્રક!’ હે આર્દ્રક ‘પુરાકલ્પં-પુરાકૃતમ્’ મહાવીર સ્વામીએ પહેલાં જે
આચરણ કરેલ છે, ‘ઇમં સુણેહ-ઇમં શ્રુણુત’ તે તમે સાંભળો, ‘સમણે-શ્રમણઃ’
શ્રમણ મહાવીર ‘પુરા-પુરા’ પૂર્વકાળમાં ‘અગંતયારી આસી-અત્યંતચારી આસીત્’
એકાકી વિહાર કરતા હતા. પરંતુ ‘ઈણ્ઠિ સે-ઈદાનીં સઃ’ હવે તે મહાવીર-
સ્વામી ‘અણેણે મિક્ખુણો ઉવણેત્તા-અનેકાન્ મિક્ખુન્ ઉપતીય’ અનેક ભિક્ષુ
શિષ્યોને એકઠા કરીને ‘પુઠ્ઠો-પૃથક્’ જૂદા જૂદા ‘વિત્થરેણ-વિસ્તરેણ’ વિસ્તાર
પૂર્વક ‘આઠ્ઠકલ્પ-આઠ્ઠયાત્તિ’ ઉપદેશ આપે છે. ॥ગા.૦૧॥

અન્યાર્થ—ભગવાન સમીપેજતા એવા આર્દ્રક કુમારને ગોશાલકે
કહ્યું—હે આર્દ્રક! મહાવીર સ્વામીએ પહેલાં જે આચરણ કર્યું તે તમે
સાંભળો. શ્રમણ મહાવીર પહેલાં એકાકી-એકલા વિચરણ કરતા હતા પરંતુ

હવે તેઓ અનેક ભિક્ષુ શિષ્યોને એકઠા કરીને અલગ અલગ વિસ્તારપૂર્વક ઉપદેશ આપે છે. ॥૧॥

ટીકાર્થ—મગધ દેશમાં વસંતપુર નગરમાં આર્દ્રક રાજકુમાર હતો તે તીર્થંકર ભગવાન મહાવીર સ્વામીની પાસે ધર્મદેશના સાંભળવા માટે ચાલ્યો. માર્ગમાં તેને ગોશાલક મળ્યો. તેણે તેઓને પૂછ્યું છે કે—તમે કયાં જાઓ છો ? આર્દ્રકે ઉત્તર આપ્યો કે—તીર્થંકર ભગવાનની દેશના સાંભળવા માટે હું જાઉં છું. ત્યારે ગોશાલકે હસીને કહ્યું કે—તેઓની દેશના સાંભળવા લાયક નથી કેમકે મહાવીર સ્વામી પહેલાં એકાકી વિચરણ કરતા હતા. પરંતુ હવે અનેક સંખ્યામાં શિષ્યોને એકઠા કરીને ખીચોખીચ ભરેલી સભામાં ઉપદેશ આપે છે. તેઓની ખુદ્ધિ વિપરીત થયેલી છે. તેઓ હવે એકાન્ત વિહારી રહ્યા નથી. તથા અન્ત પ્રાન્ત આહાર કરવા વાળા પણ રહ્યા નથી વિગેરે વિષયનું સમર્થન કરવા માટે ઉત્તર અને પ્રત્યુત્તરના રૂપે આગળના સૂત્રો કહ્યા છે. આ ચાલુ સૂત્રનો અર્થ આ પ્રમાણે છે.—હું આર્દ્રક ! મહાવીરે પહેલાં જે કરેલ છે, તે તમે સાંભળો, સમજો અને તે પછી પણ તમારી ઇચ્છા હોય તો તેઓની પાસે જાઓ. શ્રમણ મહાવીર પહેલાં એકલા જ વિહાર કરતા હતા. અને તપસ્વી હતા. પરંતુ હાલમાં તેઓ અનેક શિષ્યોને પોતાની પાસે રાખે છે. અને તેઓને અલગ અલગ વિસ્તાર પૂર્વક ઉપદેશ આપે છે, તેઓને આ આચાર પૂર્વોત્તર વિરૂદ્ધ-પરસ્પર વિરોધી છે. આવી સ્થિતિમાં તેઓની પાસે જવાથી શું લાભ થવાનો છે ? ॥૧૦૧॥

‘સા આજિવિયા પદુવિયા’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘અસ્થિરેણ-અસ્થિરેણ’ અસ્થિર ચિત્તવાળા મહાવીરે ‘સા આજી-વિયા-સા આજીવિકા’ આ રીતની આજીવિકા ‘પદુવિયા-પ્રસ્થાપિતા’ બનાવી લીધી છે. અર્થાત્ જીવન નિર્વાહ માટે દંભનો સ્વીકાર કરી લીધો છે. ‘સમા-ગઓ ગણઓ મિક્ષુમઝ્જે-સમાગતઃ ગણશઃ મિક્ષુમધ્યે’ તે સભામાં જઈને સાધુ-ઓની વચમાં બહુજન્નમત્થં-બહુજન્યમર્થમ્ બહુજનોના હિત માટે ‘આઙ્કલ-માણો-આચક્ષાણઃ’ ઉપદેશ આપે છે. ‘અવરેણ પુઠ્ઠં ન સંધયાઈ-અપરેણ પૂર્વં ન સન્દધાતિ’ તેમના આ વર્તમાન ચાલુ વ્યવહારનો ભૂતકાળમાં આચરેલ વ્યવહારની સાથે મેળ ખાતો નથી. આ એક બીજાથી વિરૂદ્ધ પ્રકારનું આચરણ છે. ॥૧૦૨॥

અન્વયાર્થ—અસ્થિર ચિત્તવાળા મહાવીર સ્વામીએ દંભનો સ્વીકાર કરી લીધો છે. તેઓ સભામાં જઈને સાધુઓની વચમાં ઘણા લોકોના હિત માટે ઉપદેશ આપે છે. તેમના આ વર્તમાન કાળનો વ્યવહાર પહેલાના વ્યવહાર સાથે મળતો આવતો નથી. આ આચરણ એકબીજાથી જૂદા પડે છે. ॥૨॥

ટીકાર્થ—ચંચલ સ્વભાવના મહાવીરે પોતાની આજીવિકા ચલાવવા માટે

આ ઉપાય કરેલ છે. તે અનેક લિહુકોની વચમાં બેસીને ઘણા મનુષ્યોના ઉપ-
કાર માટે દેશના-ધર્મોપદેશ આપે છે પરંતુ તેમનો આ આચાર-આચરણ
પહેલાના આચારની સાથે સંગત થતો નથી. અર્થાત્ બંધ બેસતો નથી. ॥૨॥

‘एगंतमेव अदुवा वि’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘एवं-एवम्’ આ રીતે ‘एगंत-एकान्तम्’ મહાવીર સ્વામીનું
એકાન્ત વિચરણ જ આચાર થઈ શકે અદુવા-અથવા’ અથવા ‘इण्ह-इदानी’
આ વર્તમાન સમયના અનેક જનોની વચમાં રહીને દેશના દેવારૂપ આચાર
જ યોગ્ય થઈ શકે દોડ ‘वणमणं-द्वावत्यन्योऽन्यं’ પરસ્પર વિરૂદ્ધ એવા આ
બંને આચાર ‘जम्हान समेइ-यस्मात्तन समितः’ સમીચીન યોગ્ય કહી શકાય નહીં.

ગોશાલકના આ કથનનો આદ્ર્ક ઉત્તર આપતાં કહે છે કે—‘पुण्वि-पूर्व’
ભૂતકાળમાં ‘इण्ह-इदानी’ આ વર્તમાન કાળમાં અને ‘अणागयं-वा अनागतं वा’
ભવિષ્યકાળમાં ‘एगंतमेव-एकान्तमेव’ ભગવાન તો એકાન્તનો જ અનુભવ
કરે છે. તેથી જ ‘पडिसंद्वाइ-प्रतिसंद्वाति’ તેમના પહેલાના અને વર્તમાનના
આચારમાં કોઈ પણ પ્રકારનો વિરોધ આવતો નથી. તેમ સમજવું ॥૩॥

અન્યથાર્થ—મહાવીર સ્વામીનું ભૂતકાળનું એકાન્ત વિચરણ જ સમ્યક્
હોઈ શકે છે. અથવા આ વર્તમાન કાલીન ઘણુઓની સાથે રહીને દેશના
આપવા રૂપ આચારણ જ સમ્યક્ થઈ શકે છે. પરસ્પર વિરૂદ્ધ એવા બંને
આચાર યોગ્ય હોઈ શકે નહીં ગોશાલકના આ કથનનો ઉત્તર આપતાં આદ્ર્ક
મુનિ કહે છે કે—पूर्वકાળમાં અને ભવિષ્યકાળમાં ભગવાન તો એકાન્તનો જ
અનુભવ કરે છે. તેથી જ તેઓના પહેલાના અને હાલના આચરણમાં કોઈ
પણ પ્રકારનો વિરોધ આવતો નથી. ॥૩॥

ટીકાર્થ—આ રીતે અગર તો પહેલાં ભૂતકાળમાં તેમણે આચરેલ એકાન્ત
ચારિત્રરૂપ ધર્મ યોગ્ય કહી શકાય, અથવા તો વર્તમાન સમયમાં સલામાં
ધર્મદેશના આપવા રૂપ આચાર યોગ્ય કહી શકાય. પરસ્પરમાં વિરૂદ્ધ એવા
આ બંને આચાર યોગ્ય કહી શકાય નહીં. સાચું તો એ છે કે—હાલમાં
મહાવીર આજીવિકાનું ઉપાજન કરી રહ્યા છે. કહ્યું છે કે—‘छत्रं, छात्रं,
पात्रं, वस्त्र’ ઇત્યાદિ

સાધુ પોતાની પાંસે જે છત્ર, છાત્ર (શિષ્યો) પાત્ર, વસ્ત્ર અને દંડ
રાખે છે, તે આજીવિકા મેળવવા માટે જ રાખે છે. કેમકે વેષ અને આડ-
મ્પર વિના લિહા પણ મળતી નથી.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—જો મહાવીર સ્વામીએ ભૂતકાળમાં આચ-
રેલ એકાન્ત ચારિત્ર જ કહ્યાણુ કારક હતું. તો પછી બીજાઓની પરવાહ
કયાં વિના હંમેશાં તેનું જ પાલન કરવું યોગ્ય હતું. અને જો બહુ સંખ્યા

વાળા પરિવારથી યુક્ત રહેવું સાધુને યોગ્ય હોય તો પહેલેથી જ તે પ્રમાણે આચરણ કરવું યોગ્ય કહી શકાત, તડકા અને છાયાની જેમ આ બંને વ્યવહાર પરસ્પરમાં વિરોધી છે, તેથી એ બંને વ્યવહાર સત્ય હોઈ શકે નહીં. જો મૌન રહેવું તે ધર્મને યોગ્ય હોય તો વિસ્તાર પૂર્વક ધર્મદેશના આપવાની શી જરૂર છે? અને જો આ ધર્મદેશના આપવી તેજ યોગ્ય હોય તો પહેલાં મૌન ધારણ શા માટે કર્યું હતું?

ગોશાલકના આ પ્રમાણે કહેવાથી આર્દ્રકે તેમને ઉત્તર આપતાં કહ્યું કે—લગવાન મહાવીરસ્વામી ભૂતકાળમાં, વર્તમાન કાળમાં અને ભવિષ્ય કાળમાં પણ અર્થાત્ ત્રણે કાળમાં સદા એકાન્તચારી જ છે. તેઓ કાયમ એકાન્ત વાસનો જ અનુભવ કરે છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—લગવાન જેમ પૂર્વકાળમાં એકાન્ત વાસનો અનુભવ કરતા હતા. એજ પ્રમાણે આ સમયે પણ એકાન્તવાસનો જ અનુભવ કરે છે. અને ભવિષ્ય કાળમાં પણ એકાન્તવાસનો જ અનુભવ કરશે. તેથીજ લગવાન મહાવીર સ્વામીને ચંચલ ચિત્તવાળા કહેવું અથવા તેઓના પૂર્વકાળના વ્યવહારમાં અને વર્તમાન વ્યવહારમાં અસંગતપણું બતાવવું તે કેવળ અજ્ઞાનનું જ ફળ છે. લગવાન જો કે વર્તમાન કાળમાં જનસમુદાયને ધર્મદેશના આપતા થકા વિચરે છે. તો પણ તેઓને કોઈ પ્રિય નથી તેમ કોઈ અપ્રિય પણ નથી. તેઓ સર્વથા વીતરાગ છે. પહેલાં ધાતિકર્મોના ક્ષય કરવા માટે વચન સંયમ (મૌન) રાખતા હતા, અને વર્તમાનમાં અધાતિકર્મોના ક્ષય કરવા માટે ધર્મનો ઉપદેશ આપે છે. તેઓ આજીવિકા મેળવવા માટે ધર્મનો ઉપદેશ આપતા નથી, તેમ રાગદ્વેષને વશ થઈને પણ ધર્મદેશના આપતા નથી. ૥ગા. ૩૥

‘સમિચ્ચ લોગં’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘સમણે-શ્રમણઃ’ શ્રમણ અને ‘માહણે-માહનઃ’ માહન (માન-હન મારો જીવોને ન મારો એ પ્રમાણે ઉપદેશ આપવા વાળા) મહાવીર-

સ્વામી કેવળજ્ઞાન દ્વારા ‘લોગ-લોકમ્’ ચૌદ રાજ્ય પ્રમાણવાળા લોકને ‘સમિચ્ચ-સમેત્ય’ બાણીને ‘તસથાવરાણ-ત્રસથાવરાણામ્’ ત્રસ અને સ્થાવર જીવોનું ‘લેમં કરે-ક્ષેમં કરે’ કલ્યાણ કરવાવાળા છે. ‘સહસ્સમઙ્ગે-સહસ્રમધ્યે’ તેઓ દેવો અને અસુરકુમારોની વચ્ચેમાં ‘આઙ્ગસન્નમાણો વિ-આચક્ષાણોઽપિ’ ધર્મદેશના આપવા છતાં પણ ‘અંગંતયં સાહ્યઙ્-અકાન્તકં સાધયતિ’ એકાન્ત-વાસનો જ અનુભવ કરે છે. ‘તદ્વચ્ચે-તથાર્ચઃ’ તેઓની અર્ચા-લેશ્યા હંમેશાં એક રૂપ જ રહે છે. ॥ગા.૦૪॥

અન્યથાર્થ—શ્રમણ અને માહેન (મા-ન હન-મારો જીવોને ન મારો એવો ઉપદેશ આપવાવાળા) મહાવીરસ્વામી કેવળજ્ઞાન દ્વારા ચૌદ રાજ્ય પ્રમાણ વાળા લોકને બાણીને ત્રસ અને સ્થાવર જીવોના કલ્યાણ કરવાવાળા છે. તેઓ સુરો અને અસુરોની મધ્યમાં ઉપદેશ કરતા હોવા છતાં પણ એકાન્તની જ સાધના કરે છે. અર્થાત્ રાગદ્વેષ રહિત હોવાથી એકાન્તવાસનો જ અનુભવ કરે છે. તેઓની અર્ચા લેશ્યા સદા એકરૂપ જ રહે છે. ॥૪॥

ટીકાર્થ—કર્મનિર્જરા માટે અત્યુચ્ચ તપ કરવાવાળા હોવાથી તપસ્વી તથા માહેન અર્થાત્ આર પ્રકારના તપમાં પ્રવૃત્ત તથા જીવોનો ઘાત (હિંસા) ન કરવાનો ઉપદેશ આપવા વાળા ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી કેવળજ્ઞાન દ્વારા સમ્પૂર્ણ લોકને બાણીને ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિયોના ક્ષેમંકર છે. આર પ્રકારની સમવસરણ સલામાં બિરાજમાન થઈને વિસ્તાર પૂર્વક ધર્મદેશના આપવા છતાં પણ તેઓ એકાન્તનો જ અનુભવ કરે છે. કેમકે તેઓના રાગદ્વેષનો પૃણ રીતે ક્ષય-નાશ થઈ ચૂકેલ છે. તેઓની લેશ્યા, અર્ચા, અથવા શરીર પહેલા પ્રમાણે જ છે. અશોક વૃક્ષ વિગેરે આઠ પ્રકારના મહાપ્રાતિહાર્યોથી યુક્ત હોવા છતાં પણ તેઓને અહંકાર નથી. શરીરના સંસ્કાર માટે તેઓ પ્રયત્ન કરતા નથી. ભગવાન્ વીતરાગ અને આત્મનિષ્ઠ હોવાથી જનસમૂહથી ઘેરાયેલા હોવા છતાં પણ એકલા જ છે. તેઓને બંને અવસ્થાઓ સરખી જ છે. કહ્યું પણ છે કે— ‘રાગદ્વેષૌ વિનિર્જિત્ય’ ઇત્યાદિ

જો રાગ અને દ્વેષ પર વિજય પ્રાપ્ત કરી લીધો હોય તો જંગલમાં જઈને શું કરવાનું બાકી રહે છે? અને જો રાગદ્વેષ જીતેલ નથી તો પછી જંગલમાં જઈને શું લાભ થવાનો છે? ॥ગા.૦૪॥

‘ધમ્મં કહંતસ્સ’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘ધમ્મ-ધર્મ’ શ્રુત ચારિત્રરૂપ ધર્મનો ‘કહંતસ્સ-કથયતઃ’ ઉપદેશ આપવાવાળાને ‘દોસો નલ્લિ-દોષો નાસ્તિ’ કોઈ પણ દોષ નથી. કેમકે— ‘લંતસ્સ-ક્ષાન્તસ્ય’ ક્ષાન્ત-ક્ષમાશીલ અને ‘દંતસ્સ-દાન્તસ્ય’ દાન્ત તથા ‘જિહ્-વિયસ્સ-જિતેદ્રિયસ્ય’ જીતેન્દ્રિય ‘ય ચ’ અને ‘માસા ય દોસે વિવજ્જગસ્સ-માષાયાઃ

દોષવિવર્જકસ્ય' ભાષાના દોષનો ત્યાગ કરીને 'ભાસા ય ગિષેવગસ્સ-ભાષાયા નિષેવ-કસ્ય' ભાષાનો પ્રયોગ કરવાવાળાને તો તે 'ગુણેય-ગુણશ્ચ' ગુણ જ હોય છે. ॥૧૦૫॥

અન્વયાર્થ—શ્રુતચારિત્ર ધર્મનો ઉપદેશ કરવા વાળાને કંઈજ દોષ હોતો નથી. ક્ષાન્ત-ક્ષમાયુક્ત દાન્ત, જીતેન્દ્રિય અને ભાષાના દોષોનો ત્યાગ કરીને ભાષાનો પ્રયોગ કરવાવાળાને તો ગુણ જ હોય છે. ॥૧૦૫॥

ટીકાર્થ—શ્રુત અને ચારિત્ર રૂપ ધર્મનો ઉપદેશ આપવા વાળા ભગવાન મહાવીરને કંઈ પણ દોષ લાગતો નથી. તેનું કારણ એ છે કે-ભગવાન ઘોર પરીષદ અને ઉપસર્ગ સહન કરવામાં સમર્થ છે મનોવિજયી છે. જીતેન્દ્રિય છે. અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં રાગદ્વેષ વિનાના છે. તથા ભાષાના સઘળા દોષોથી રહિત છે. અસત્ય હોવું, સત્યાસત્ય હોવું, કર્કશપણાવાળું હોવું, કઠોરપણું હોવું અને અસલ્ય (અશીલ) શબ્દોનું ઉચ્ચારણ કરવું, વિગેરે ભાષાના દોષો છે. ભગવાન આ બધા દોષો વિનાના છે. તેઓ ભાષાના ગુણોનું સેવન કરે છે. અર્થાત્ હિત, મિત, અને દેશકાળને અનુરૂપ, અસંદ્ધિય વાણી બોલે છે. આ કારણે તેઓને દોષ કેવી રીતે હોઈ શકે છે? છદ્મસ્થ અવસ્થામાં મૌન ધારણ કરવું એજ શ્રેયસ્કર છે. પરંતુ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય ત્યારે ભાષણ કરવું એજ ગુણ કારક છે. ॥૧૦૫॥

‘મહવ્વયં પંચ અણુવ્વયં ય’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—હે ગોશાલક ! ભગવાન મહાવીર ‘લવાવસક્કી-લવાવ્વલ્લી’ ધાતિયાકર્મોથી છૂટી ગયેલા છે. ‘સમણે-શ્રમણઃ’ તપશ્ચરણશીલ સાધુઓને માટે ‘પંચમહવ્વય-પચ્ચમહાવ્રતાન્’ પ્રાણાતિપાત વિરમણ વિગેરે પાંચ મહાવ્રતોનું તથા ‘પંચઅણુવ્વય-પચ્ચઅણુવ્રતાન્’ પાંચ અણુવ્રત ‘તહેવ-તથૈવ’ તથા ‘પંચાસવે પચ્ચાસવઃ’ પાંચ આસવોનું ‘સંવરેય-સંવરશ્ચ’ સત્તર પ્રકારના સંવરોનું ‘પુન્ને-સામણિયંમિ-પૂર્ણે શ્રામણ્યે’ પૂર્ણ શ્રામણ્યમાં રહીને ‘વિરદ્-વિરત્તિઃ’ અર્થાત્ સાવધ કર્મની નિવૃત્તિનો અને પુણ્ય, પાપ, બંધ, નિર્જરા અને મોક્ષનો ઉપદેશ આપે છે. એ પ્રમાણે હું કહું છું. ॥૧૦૬॥

અન્વયાર્થ—આર્દ્રકમુનિ ગોશાલકને કહે છે કે—હે ગોશાલક ! ભગવાન મહાવીર ધાતિયા કર્મોથી દૂર થઈ ચૂક્યા છે. તપશ્ચરણ શીલ છે. તેઓ પૂર્ણ શ્રામણ્ય સંયમમાં વર્તતા થકા સાધુઓ માટે પ્રાણાતિપાત વિરમણ વિગેરે પાંચ મહાવ્રતોનો અને શ્રાવકો માટે પાંચ અણુવ્રતોનો તથા પાંચ આસવોનો સત્તર પ્રકારના સંયમનો વિરતિ અર્થાત્ સાવધ કર્મોની નિવૃત્તિનો અને પુણ્ય, પાપ બંધ નિર્જરા અને મોક્ષનો ઉપદેશ કરે છે. એમ હું કહું છું. ॥૧૦૬॥

ટીકાર્થ—લવનો અર્થ ઘાતિયા કર્મ છે. તેનાથી જે દૂર ખસી જાય તે ‘લવાવસક્કી’ કહેવાય છે. ખાર પ્રકારના તપશ્ચરણમાં જે સદા રત રહે છે. તે શ્રમણ કહેવાય છે. લગવાન્ શ્રી મહાવીર આ ગુણોથી શોભાયમાન છે. તેઓ પાત્રનો વિચાર કરીને સાધુઓને પાંચ મહાવ્રતોનો તથા શ્રાવકો માટે પાંચ આણુવ્રતોનો અને પ્રાણાતિપાત વિગેરે અથવા મિથ્યાત્વ વિગેરે પાંચ આસ્ત્ર-વેનો સત્તર પ્રકારના સંયમનો પૂર્ણશ્રામણ્યમાં વિરતિ અર્થાત્ પાપમય કૃત્યોથી નિવૃત્તિનો ઉપદેશ આપે છે. ‘ચ’ શબ્દથી જીવ, અજીવ, પુણ્ય નિર્જરા, અને મોક્ષનો પણ ઉપદેશ આપે છે.

આર્દ્રકમુનિ વિશેષમાં ગોશાલકને કહે છે કે—આ પ્રમાણે હું આર્દ્રક કહું છું. કહેવાનો આશય એ છે કે—તીર્થંકર લગવાન્ શ્રી મહાવીર સ્વયં ચારિત્રનું પાલન કરે છે. અને જનસમૂહમાં સાધુઓ માટે પાંચ મહાવ્રતોનો તથા શ્રાવકો માટે પાંચ આણુવ્રતોનો અને આસ્ત્રવ, સંવર, વિરતિ, નિર્જરા અને મોક્ષનો ઉપદેશ આપે છે. ॥ગા૦૬॥

‘સીઓદગં સેવડ વીયકાયં’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—ગોશાલક કહે છે.—હે આર્દ્રક ! ‘एगंतचरिस्सिह—एकान्त-चारिण इह’ જે પુરૂષ એકાન્તચારી અને ‘तवस्सिणो—तपस्विनः’ તપસ્વી છે. ‘अम्ह धम्मे—अस्मद्धर्मे’ તે અમારા ધર્મ પ્રમાણે ‘सीओदगं—शीतोदकम्’ ઠંડા પાણીનું વીયકાયં—વીજકાયમ્’ ખીજ કાયનું ‘अहाय कम्मं—आधाकर्मिकम्’ આધા-કર્મી આહારનું અને ‘इत्थियाओ—स्त्रियः’ સ્ત્રિયોનું ‘सेवड—सेवतां’ સેવન કરે છે, તે પણ ‘पाव—पापम्’ પાપ ‘नाभिसमेइ—नाभिसमेति’ લાગતું નથી ॥ગા॥

અન્વયાર્થ—ગોશાલક આર્દ્રકમુનિને કહે છે કે—હે આર્દ્રક ! જે પુરૂષ એકાન્તચારી અને તપસ્વી છે. તેઓ આપણા ધર્મ પ્રમાણે ઠંડા પાણીનું ખીજકાયનું આધાકર્મી આહારનું અને સ્ત્રિયોનું સેવન કરે તો પણ તેને પાપ લાગતું નથી. ॥ગા॥

ટીકાર્થ—ગોશાલકે કહ્યું—તમારું કહેવું છે કે—જેઓ વીતરાગ છે, અને પરહિત માટે સદા પ્રવૃત્ત છે; તેઓને માટે અશોકવૃક્ષ વિગેરે પરિચિત્ત શિષ્ય વિગેરે પરિવાર તથા ધર્મનો ઉપદેશ કરવો તે દોષનું કારણ નથી. એજ પ્રમાણે અમારા મત પ્રમાણે સચિત્ત પાણીનું સેવન, ખીજકાયનું લક્ષણ, આધાકર્મિક આહાર તથા સ્ત્રિયોનું સેવન કરવાવાળા પણ એકાન્તચારી અને તપસ્વી પાપના ભાગી થતા નથી.

ગોશાલક આર્દ્રકને પોતાનો મત બતાવતાં કહે છે કે—અહો આર્દ્રક ! અમારો આ સિદ્ધાંત છે કે—જે તપસ્વી હોય છે, અને એકાન્તચારી હોય છે,

તે જો ઠંડા પાણીનું બીજકાય આદિનું એટલા સુધી કે સ્ત્રિયોનું પણ સેવન કરે તો પણ તેને પાપકર્મનો બંધ થતો નથી. ॥ગા૦૭॥

‘સીઓદગં વા તહ વીયકાયં’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘સીઓદગં-શીતોદકમ્’ શીતલ જલ ‘તહા-તથા’ તથા ‘વીય-કાયં-વીજકાયમ્’ બીજકાય અર્થાત્ સચિત્ત બી વાળી વનસ્પતિ ‘તહ-તથા’ ‘इत्थियाओ-स्त्रियः’ સ્ત્રિયો ‘एयाइ-एतानि’ આ બધાનું “પહિસેવમાણા-પ્રતિસેવમાનાઃ” સેવન કરે છે. તેઓ આહો તો તપ કરતા હોય અથવા ન કરતા હોય, પરંતુ તેઓ ‘અગારિણો-અગારિણઃ’ ગૃહસ્થ જ છે. ‘અસ્સમણા-અશ્રમણાઃ’ તેઓ શ્રમણ થઈ શકતા નથી. ‘જાણં-જાનીહિ’ આ વાત સમજી લો. આ ગોશાલક પ્રત્યે આર્દ્રકનું કથન છે. ॥ગા૦૮॥

અન્વયાર્થ—જેઓ શીતલ જલનું બીજકાયનું અર્થાત્ સચિત્ત બીવાળી વનસ્પતિનું આધાકર્મિ આહારનું અને સ્ત્રિયોનું સેવન કરે છે. તેઓ તપ કરતા હોય અથવા ન કરતા હોય પરંતુ તેઓ ગૃહસ્થ જ છે. તેઓ શ્રમણ થઈ શકતા નથી. એ વાત સમજી લો. આ પ્રમાણે ગોશાલકને આર્દ્રકમુનિએ કહ્યું. ॥૮॥

આ ગાથાનો ટીકાર્થ સરળ છે.

‘સીયા ચ વીઓદગइत्थियाओ’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—ફરીથી આર્દ્રક મુનિ બીજ વિગેરેનું સેવન કરવાવાળાઓના સાધુપણાનો નિષેધ કરીને હવે તે મતની બાધક યુક્તિ બતાવે છે. ‘સિયાચ-સ્યાચ્ચ’ કદાચ ‘વીઓદગइत्थियाओ-વીજોદકસ્ત્રિયઃ’ સંચિત્ત બી સચિત્તપાણી, અને સ્ત્રિયોનું ‘પહિસેવમાણા-પ્રતિસેવમાનાઃ’ સેવન કરવાવાળા પણ ‘સમણા-શ્રમણાઃ’ જો સાધુ બની શકતા હોય, તો ગૃહસ્થોએ શો અપરાધ કર્યો છે ? અર્થાત્ તેઓને પણ સાધુ કેમ ન માનવા ? ‘તેવિ-તેડપિ’ તેઓ પણ ‘તહવ્વ-મારં-તથાપ્રકારમ્’ સચિત્ત પાણી વિગેરેનું ‘સેવંતિ ડ-સેવન્તે ઇવ’ સેવન કરે જ છે. જ્યારે સચિત્તપાણી અને સ્ત્રિયોનું સેવન આ બન્ને કરે છે, તો પછી સાધુ અને ગૃહસ્થમાં શો ફરક છે ? આમ માનવાથી તો બધા ગૃહસ્થો પણ સાધુ જ કહેવાશે. તેથી જ આપે સાધુની જે વ્યાખ્યા કરી છે, તે બરો-બર નથી. કેમકે તે ગૃહસ્થોમાં પણ ઘટે છે. ॥ગા૦૯॥

અન્વયાર્થ—આર્દ્રક મુનિ બીજ વિગેરેનું સેવન કરવાવાળાના સાધુ-પણાનો નિષેધ કરીને હવે તે મતના ખંડનની યુક્તિ બતાવે છે.—સચિત્ત બીજ સચિત્તજલ અને સ્ત્રિયોનું સેવન કરવાવાળા પણ જો સાધુ થઈ શકતા હોય તો ગૃહસ્થોએ શું અપરાધ કર્યો છે ? તેઓને પણ સાધુ કેમ

માની લેવામાં ન આવે ? તેઓ પણ સચિત્ત જલ સ્ત્રી વિગેરેનું સેવન કરે છે. જે સાધુ અને ગૃહસ્થ બન્ને સચિત્ત જલ અને સ્ત્રીઓનું સેવન કરતા હોય તો સાધુ અને ગૃહસ્થમાં શો ફેર છે ? જે એમ જ માનવામાં આવે તો સઘળા ગૃહસ્થો પણ સાધુ જ કહેવાશે. તેથી જ આપે સાધુની જે પરિભાષા કહી છે તે બરોબર નથી. કેમકે તે ગૃહસ્થોમાં પણ ઘટિત થાય છે. ॥૬॥

ટીકાર્થ સરલ જ છે. તેથી અલગ બતાવેલ નથી.

‘જે યાવિ બીયોદગમોઽમિક્ત્રૂ’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—ફરીથી આર્દ્રક મુનિ કહે છે કે—‘જે યાવિ-યે ચાપિ’ જે ‘મિક્ત્રૂ મિક્ષુઃ’ લિક્ષુ થઈને પણ ‘બીયોદગમોઽ-બીજોદકમોજિનઃ’ સચિત્ત બી અને સચિત્ત પાણીનું સેવન કરે છે, અને ‘જીવિયટ્વી-જીવિતાર્થિનઃ’ જીવન નિર્વાહ કરવા માટે ‘મિક્ત્રૂં વિહં જાયંતિ-મિક્ષાદિવિં’ લિક્ષાવૃત્તિ કરે છે, ‘તે ણાઙ્ગ સંજોગમવિ વ્પહાય-તે જ્ઞાતિસંયોગમપિ પ્રહાય’ તેઓ પોતાના જ્ઞાતિજનો, બંધુ બાંધવોના સંપર્કનો ત્યાગ કરીને પણ ‘કાયોવગા-કાયોપગાઃ’ પોતાના શરીરનું જ પોષણ કરવાવાળા છે. આવા લિક્ષાજીવી-પેટભરા પોતાના કર્મોના ‘જંતકરા ભવંતિ-નાન્તકરા ભવન્તિ’ અંત કરી શકતા નથી. તથા તેમના જન્મ મરણનો અંત કરી શકતા નથી. ॥૭॥૦૧૦॥

અન્વયાર્થ—આર્દ્રક મુનિ ફરીથી કહે છે કે—જે લિક્ષુક થઈને સચિત્ત બીજ અને સચિત્ત જલનું સેવન કરે છે. અને જીવન નિર્વાહ માટે લિક્ષા વૃત્તિ કરે છે. તેઓ પોતાના જ્ઞાતિજનો અને આત્મીય બંધુ બાંધવોના સંપર્કને છોડીને પણ પોતાના શરીરનું જ પોષણ કરવા વાળા છે. એવા લિક્ષાજીવી પેટભરા પોતાના કર્મોના અંત કરી શકતા નથી. તેમજ પોતાના જન્મમરણનો પણ અંત કરી શકતા નથી. ॥૧૦॥

આ ગાથાનો ટીકાર્થ અન્વયાર્થ પ્રમાણે છે. જેથી અલગ આપેલ નથી.

‘इमं वयं तु तुम पाउकुर्व’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—ગોશાલક આક્ષેપ કરતાં કહે છે કે—હે આર્દ્રક મુનિ ! સચિત્ત અને જલ બીજ વિગેરેનું સેવન કરવાવાળા મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. પરંતુ કર્મબંધના ભાગી થાય છે. ‘इमं वयं तु-इमं वाचं तु’ આ પ્રમાણેનું વચન ‘पाउकुर्व-प्रादुष्कुर्वन्’ કહીને ‘तुम-त्वम्’ તમે ‘सर्व एव-सर्वानेव’ બધાજ ‘पावाइणो’ બધા પ્રાદુક અર્થાત્ જૂદા જૂદા શાસ્ત્રોનું વર્ણન કરવાવાળા, અને જ્ઞાનની ખાણ રૂપ છે, તેઓની ‘गरिहसि-गर्हसे’ નિંદા કરો છો. આ શાસ્ત્રકારો ‘पुढो-पृथक्’ તેઓ જૂદા જૂદા ‘किङ्कयंता-कीर्तयन्तः’ કથન કરતા થકા ‘सयं सयं-स्वकीयां स्वकीयां’ પોત પોતાની ‘दिष्टि-दृष्टिम्’ દષ્ટિને ‘पाउकरे-ति-प्रादुष्कुर्वन्ति’ પ્રગટ કરે છે, પરંતુ તમારા આ કથનથી તે બધા પર આક્ષેપ આવે છે. આ રીતે તમે ઉચ્છ્રંબલ પણાથી અયોગ્ય આક્ષેપ કર્યો છે ॥ગા||૦૧૧||

અન્વયાર્થ—ગોશાલક આક્ષેપ પૂર્વક કહે છે—હે આર્દ્રક મુનિ બી વિગેરેનું સેવન કરવાવાળા મુક્તિ મેળવી શકતા નથી. પરંતુ કર્મબંધના ભાગી બને છે, આ પ્રમાણે કહીને તમે બધાજ શાસ્ત્રકારોની નિંદા કરી રહ્યા છો બધાજ પ્રાદુક અર્થાત્ જે આ જૂદા જૂદા શાસ્ત્રોનું વર્ણન કરવાવાળા અને જ્ઞાનની ખાણ રૂપ છે. તેઓ જુદા જુદા પ્રકારનું કથન કરતા થકા પોતપોતાનું દષ્ટિબિંદુ પ્રગટ કરે છે. પરંતુ તમારા આ કથનથી તેઓ બધા પર આક્ષેપ થાય છે. આ રીતે તમે એ ઉચ્છ્રંબલ બની અયોગ્ય આક્ષેપ કરેલ છે. ॥૧૧॥

આ ગાથાનો ટીકાર્થ સરળ છે. તેથી અલગ આપેલ નથી.

‘ते अन्नमन्नस्स’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘ते समणा माहणा य-ते श्रमणा ब्राह्मणाश्च’ તે શ્રમણો અને મહાનૈ. ‘अन्नमन्नस्स-अन्योऽन्यस्य’ એક બીજાની નિંદા અને મરફરી કરે છે.

‘૩-તુ’ પરંતુ ‘ગરહમાણા-ગર્હમાણાઃ’ નિંદા કરતા થકા ‘અક્ષંતિ-આશ્વાન્તિ’ તેઓ કહે છે કે-‘સતો ય અત્થિ-સ્વતશ્ચાસ્તિ’ મારા દર્શનમાં પ્રતિપાદન કરેલ અનુષ્ઠાનથી જ ધર્મ અને મોક્ષ થાય છે. ‘અસતો ય ણત્થિ-અસ્વતશ્ચ નાસ્તિ’ બીજાઓના દર્શનોમાં કહેલા અનુષ્ઠાનથી ધર્મ અથવા મોક્ષ મળતો નથી. ‘ગરહામો દિટ્ઠી-ગર્હામો દટ્ઠિમ્’ અમે તેઓની આ એકાન્ત દૃષ્ટિની નિંદા કરીએ છીએ. પદાર્થ સતજ છે, અથવા નિત્ય જ છે, વિગેરે એકાન્તવાદની નિંદા કરીએ છીએ આ સિવાય બીજું શું કહીએ છીએ? જે કોઈ એકાન્ત દૃષ્ટિનું અવલમ્બન કરીને વસ્તુ સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરે છે, તેઓનું પ્રતિપાદન યથાર્થ નથી. એ પ્રમાણે હું કહું છું. ‘જ ગરહામો કિં ચિં’-ન ગર્હામહે કિઞ્ચિત્ આમાં કોઈની પણ નિંદાનો લાવ નથી. ॥૧૦૧૨॥

અન્વયાર્થ—તે શ્રમણ અને બ્રાહ્મણ પરસ્પર એક બીજાની નિંદા અને મસ્કરી કરે છે તેઓ કહે છે કે-મારા શાસ્ત્રમાં પ્રતિપાદિત કરેલ અનુષ્ઠાનથી જ ધર્મ અને મોક્ષ થાય છે. બીજાઓના શાસ્ત્રોમાં કહેલા અનુષ્ઠાનોથી ધર્મ કે મોક્ષ થતો નથી, હું તેઓની આ એક તરફી દૃષ્ટિની નિંદા કરું છું પદાર્થ સતજ છે. અથવા નિત્ય જ છે. વિગેરે પ્રકારના એકાન્તવાદની નિંદા કરું છું. આ સિવાય બીજું શું કહું છું? જે કોઈ એકાન્ત દૃષ્ટિનું અવલમ્બન કરીને વસ્તુ સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરે છે. તેનું તે પ્રતિપાદન યથાર્થ નથી જ તેમ હું કહું છું. આ કથનમાં કોઈની પણ નિંદા નથી જ ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—હવે આર્દ્રક મુનિ ગોશાલકને ઉત્તર આપતાં કહે છે કે-હે ગોશાલક! હું કોઈની પણ નિંદા કરતો નથી. પરંતુ મધ્યસ્થ ભાવ ધારણ કરીને નિદોષ દૃષ્ટિથી ખરી વસ્તુ સ્થિતિ જ કહું છું. તે પ્રવાહીયો જ પોતાના મતનું પોષણ કરતા થકા અને તેમાં જ સંતોષ માનતા થકા બીજાઓની નિંદા કરે છે. તેઓના શાસ્ત્રનું કથન ખતાવે છે.-

આંખો વાળો પુરૂષ પોતાની આંખોથી ખાડા, ટેકરા, કીડા અને કાંકરા વિગેરે જોઈને અને તેનાથી ખચીને સારામાર્ગથી ચાલે છે. એજ પ્રમાણે જ પુરૂષ મિથ્યાજ્ઞાન, મિથ્યા શાસ્ત્ર, મિથ્યામાર્ગ, અને મિથ્યા દૃષ્ટિના દોષોને જાણીને સન્માર્ગનો આશ્રય લે છે. તો તેમ કરવું તે કોઈની પણ નિંદા કરવી કહી શકાય નહીં.

વસ્તુ સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરવું કોઈની પણ નિંદા કરવી કહેવાય નહીં. એમ માની ન લેવાય કે-‘પાણી ઠંડું છે, અગ્નિ ગરમ છે,’ આ પ્રમાણેના વાસ્તવિક પાણાને બતાવવું તે પણ નિંદા કરવી તેમ કહેવાશે આ બધું કથન સૂત્રકારે સૂત્રદ્વારા જ બતાવ્યું છે. ॥૧૨॥

‘ળકિંચિ રૂવેળડમિધારયામો’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ--આર્દ્રક મુનિ કહે છે--‘કિંચિ-કમપિ’ હું કોઈ પણ શ્રમણ અથવા માહનના ‘રૂવેળ-રૂપેળ’ રૂપ અથવા વેષની ‘ળ અમિધારયામો-નામિ ધારયામઃ’ નિંદા કરતો નથી. તેમના અંગ અથવા ઉપાંગોની ખુરાઈ બતાવતો નથી. પરંતુ ‘સદિદ્દિમગંતુ-સ્વદ્દિદ્દિમાર્ગન્તુ’ કેવળ પોતાના દર્શનનો માર્ગ જ ‘પાલંકરેમુ-પ્રાદુષ્કુર્મઃ’ પ્રગટ કરે છું. ‘इमे मग्ने-अयं मार्गः’ આ સમ્યગ્-દર્શન વિગેરે રૂપ માર્ગ ‘अणुत्तरे-अनुत्तरः’ સર્વોત્તમ છે, અર્થાત્ પૂર્વાપર વિરૂદ્ધ ન હોવાથી તથા જીવ અજીવ વિગેરે તત્વોની યથાર્થ પ્રરૂપણ કરવાથી અનુત્તર-સર્વશ્રેષ્ઠ છે, કેમકે આ ‘आरिर्णिहं-आर्यैः’ આર્ય ‘सत्पुत्रिसेहिं-सत्पुरुषैः’ સત્પુરૂષો-સર્વશ્રેષ્ઠો દ્વારા ‘अंजू किट्टिया-अञ्जुः कीर्तितः’ સરલ કહેવામાં આવેલ છે. ॥૧૩॥

અન્યથાર્થ--ફરીથી આર્દ્રક મુનિ કહે છે.-હું કોઈ પણ શ્રમણ અથવા માહનના રૂપ અથવા વેષની નિંદા કરતો નથી. હું કેવળ અમારા શાસ્ત્રનો માર્ગજ પ્રગટ કરે છું. આ સમ્યગ્ દર્શન રૂપ માર્ગ જ સર્વોત્તમ છે. અર્થાત્ તે પૂર્વાપર વિરૂદ્ધ ન હોવાના કારણે તથા જીવાદિ તત્વોનું પ્રરૂપણ કરવાના કારણે અનુત્તર-સર્વશ્રેષ્ઠ છે. કેમકે આ માર્ગ આર્ય સત્પુરૂષ એવા સર્વશ્રેષ્ઠો દ્વારા નિર્દિષ્ટ છે. ॥૧૩॥

આ ગાથાનો ટીકાર્થ સરળ હોવાથી જૂદો બતાવેલ નથી.

‘उद्धटं अहेयं तिरियं दिसासु’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ--‘उद्धटं-ऊर्ध्व’ ઉર્ધ્વ દિશામાં ‘अहेयं-अधः’ અધો દિશામાં ‘तिरियं दिसासु-तिर्यग्दिसासु’ તિર્થી દિશાઓમાં ‘जे य तसा जे य थावरा पाणा-ये च त्रसाः’ યે ચ ત્રસાઃ અને સ્થાવરા પ્રાણીયો છે, ‘भूयाहि-संकाभि-भूताभिश्चकाभिः’ હિંસાની શંકાથી ‘दुगुंछमाणो-जुगुप्समानः’ ઘૃણા કરવાવાળા અર્થાત્ તેમની વિરાધનાથી પાપ માનીને બચવાવાળા ‘बुसिमं-संय-मवान्’ સંયમવાન પુરૂષ ‘लोए-लोके’ આ લોકમાં ‘કિંચિ-કંચન’ કોઈની પણ

‘જો ગરહૃ—તો ગર્હતે’ નિંદા કરતા નથી. અર્થાત્ હે ગોશાલક ! પ્રાણિયોના વધથી ઘૃણા કરવા વાળા સાધુ કોઈની પણ નિંદા કરતા નથી. આ અમારો ધર્મ છે. આ કારણે નિરપરાધી એવા મારા પર નિંદા કરવાનો આરોપ કરવો તે તમારા જેવાને યોગ્ય નથી. હું કોઈની નિંદા કર્યા વિના વસ્તુ સ્વરૂપનું જ પ્રતિપાદન કરી રહેલ છું. ॥૧૭૧૦૧૪॥

અન્વયાર્થ—ઉર્ધ્વદિશામાં અધોદિશામાં અને તિર્છીદિશામાં જે ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણી છે, તેની હિંસાથી ઘૃણા કરવાવાળા અર્થાત્ તેની વિરાધનાથી પાપ સમજીને અચવાવાળા સંયમવાન પુરૂષ આ લોકમાં કોઈની પણ નિંદા કરતા નથી. અર્થાત્ હે ગોશાલક પ્રાણિયોના વધથી ઘૃણા કરવાવાળા સાધુ કોઈની પણ નિંદા કરતા નથી. આ અમારો ધર્મ છે. તો નિરપરાધી એવા મારા પર નિંદા કરવાનો આક્ષેપ મૂકવો તે આપના જેવાને યોગ્ય નથી. હું તો કોઈની પણ નિંદા કર્યા વિના વસ્તુ સ્વરૂપનું જ પ્રતિપાદન કરું છું. ॥૧૪॥

ટીકાર્થ—આર્દ્રક મુનિ પોતાના ધર્મની પ્રરૂપણા કરવા માટે ફરીથી કહે છે કે—ઉંચી, નીચી, અને તિર્છી દિશાઓમાં ત્રસ અને સ્થાવર જે પ્રાણિયો છે, તે પ્રાણિયોની હિંસાથી ઘૃણા કરતા થકા અર્થાત્ જીવોની હિંસાથી સાવધ ક્રિયા થાય છે, તેમ સમજતા થકા સંયમી પુરૂષ જગત્માં કોઈની પણ નિંદા કરતા નથી. હે ગોશાલક ! આ મારો ધર્મ છે. તેથી હું નિરપરાધી છું તો પણ તમો મને નિંદા કરવારૂપ અપરાધી કહી રહ્યા છો, તમારું આ કથન અયોગ્ય છે. હું નિંદા કરતો નથી. તેમ નિંદા કરાવતો પણ નથી. પણ કેવળ વસ્તુ સ્વરૂપનું જ પ્રતિપાદન કરું છું. ॥૧૭૧૦૧૪॥

‘આગતગારે આરામ ગારે’ ધત્યાદિ

શબ્દાર્થ—ગોશાલક આર્દ્રક મુનીને કહે છે.—‘સમગે ઉ મીતે-શ્રમણસ્તુ-મીતઃ’ શ્રમણ મહાવીર બિરુ કહેતાં ઉરપોક છે. કેમકે—‘આગતગારે-આગન્તગારે’ તેઓ આગન્તુકાવાસ અર્થાત્ ધર્મશાળામાં તથા ‘આરામગારે-આરામગારે’ ઉદ્યાનોમાં બનાવવામાં આવેલ મકાનોમાં ‘વાસં ણ ઉવેદ-વાસં ન ઉપૈતિ’ નિવાસ કરતા નથી. ત્યાં તેઓનું ન રહેવાનું કારણ એજ છે કે—‘બહવે મણુસ્સા ડળાતિરિત્તા-લલાલવા ય દક્ખા હુ સંતિ-બહવે મણુઘ્યાઃ કુનાતિરિત્તા લપાલપાશ્ચ સન્તિ’ ત્યાં ઘણા ખરા ન્યૂન અધિક, વક્તા, મૌની, અથવા દક્ષ પુરૂષો નિવાસ કરે છે. ॥૧૫॥

અન્વયાર્થ—ગોશાલક આર્દ્રક મુનીને કહે છે કે—શ્રમણ મહાવીર ભીડ અર્થાત્ ઉરપોક છે. કેમકે તેઓ આગન્તુકાવાસ-ધર્મશાલા વિગેરેમાં તથા ઉદ્યાનોમાં બનાવેલ મકાનોમાં રહેતા નથી. તેઓ ત્યાં ન રહેવાનું કારણ એજ છે કે—ત્યાં ઘણા એવા ન્યૂન અથવા અધિક વક્તા વિગેરે પુરૂષો નિવાસ કરે છે. પોતાનાથી જે ઉતરતા હોય કે ન્યૂન કહેવાય છે. પોતાનાથી જે ઉત્તમ કોટિના હોય તે અધિક કહેવાય છે. સુંદર પ્રવચન કરવાવાળા વક્તા (લપ) કહેવાય છે. મૌન ધારણ કરવાવાળા મૌનિ કહેવાય છે. તથા વિદ્યા સિદ્ધ વિગેરે પ્રખર પંડિત દક્ષ કહેવાય છે પૂર્વોક્ત સાર્વજનિક સ્થાનોમાં અનેક દાર્શનિક, બુદ્ધિશાળી શાસ્ત્રાધ્યયનમાં શ્રમ કરવાવાળા સાવધાન તથા વર્ણન કરવામાં શ્રેષ્ઠ પુરૂષો આવતા જતા રહે છે, તેથી મહાવીરસ્વામી વિચારે છે કે—જો તેઓ કોઈ વિષયમાં પ્રશ્ન કરી બેસશે તો હું શું ઉત્તર આપીશ? આ રીતે ઉરપોક થઈને તેઓ મનુષ્યોથી વ્યાપ્ત સ્થાનોથી બચતા રહે છે. અને એવા સ્થાનોમાં વસે છે કે જ્યાં તેવાઓનો આવવાનો સંભવ જ ન હોય. ॥૧૬॥

આ ગાથાનો ટીકાર્થ સરળ જ છે. જેથી આપેલ નથી.

‘મેહાવિળો સિક્કિલ્યબુદ્ધિમંતા’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—મેહાવિળો-મેહાવિનઃ’ મેહાવી અર્થાત્ મતોને ગ્રહણ અને ધારણ કરવાની મતીવાળા ‘સિક્કિલ્યબુદ્ધિમંતા-શિક્ષિતબુદ્ધિમન્તઃ’ શિક્ષિત અર્થાત્ પ્રમાણોમાં પ્રવીણ અને બુદ્ધિમાન્ એટલે કે ઔત્પત્તિકી વિગેરે બુદ્ધિયોથી યુક્ત ‘સુત્તેહિ-સૂત્રેષુ’ સૂત્રોમાં અર્થાત્ શાસ્ત્રના મૂલપાઠમાં તથા ‘અત્થેહિ-અર્થેષુ’ તેના અર્થમાં ‘ય-ચ’ અને ‘ણિચ્છયન્ના-નિશ્ચયજ્ઞાઃ’ નિશ્ચયને જાણનારો ‘અન્ને-અન્ને’ અન્ય-પરદર્શનવાળા ‘અણગારા-અનાગારાઃ’ સાધુ માળો પુચ્છિસુ-મા અસ્માકં પ્રાશ્નુઃ’ મને કોઈ પ્રશ્ન ન પૂછિ એસે ‘इति संक्रामणे-इति शङ्क-मानः’ આ પ્રમાણેની શંકા કરતા થકા મહાવીર ‘તત્થ-તત્થ’ એ જન વ્યાપ્ત સ્થાનોમાં ‘ण उवेति-नोपैति’ જતા નથી. ॥૧૬॥

અન્વયાર્થ—મેહાવી અર્થાત્ મતોને ગ્રહણ અને ધારણ કરવાની મતિ-બુદ્ધિવાળા શિક્ષિત પ્રમાણોમાં નિપુણ, બુદ્ધિમાન્ ઔત્પત્તિકી વિગેરે બુદ્ધિ-યોથી યુક્ત શાસ્ત્રના મૂળ પાઠમાં તથા તેના અર્થમાં નિપુણ એવા પરદર્શન વાળા સાધુ મને કોઈ પ્રશ્ન ન પૂછે આવા પ્રકારની શંકા કરીને મહાવીર-સ્વામી તેવા પ્રકારના જન સંકુલલ-ઘણા જનોથી યુક્ત એવા સ્થાનોમાં જતા નથી. તેઓ વિચારે છે કે કદાચ કોઈ કંઈ પ્રશ્ન પૂછી લેશે તો હું સમ્યક્ રીતે તેનો ઉત્તર આપી શકીશ નહીં, તેવે વખતે હું શું કરીશ કેવી રીતે ત્યાં રહીશ ? તેવે વખતે મારી મોટી અપ્રતિષ્ઠા થશે, એજ કારણથી તમારા તીર્થંકર એવા સ્થાનોમાં જતા નથી. ॥૧૬॥ ટીકા સુગમ છે.

શબ્દાર્થ—આર્દ્રક મુનિ ઉત્તર આપે છે—ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી ‘જો કામકિચ્ચા-ન કામકૃત્યઃ’ પ્રયોજન વિનાનું કોઈ પણ કાર્ય કરતા નથી. અને ‘જ ય લાલકિચ્ચા-ન ચ લાલકૃત્યઃ’ ખાલકની જેમ વગર વિચાર્યું કાર્ય પણ કરતા નથી. ‘જ વા રાયામિઓગેણ-ન વા રાજામિઓગેણ’ તેઓ રાજાના ડરથી પણ ધર્મનો ઉપદેશ કરતા નથી. ‘કુઓ મણ્ણ-મણેન કુતઃ’ તો પછી બીજા-ઓના ડરથી તો ઉપદેશ કરવાની વાત જ ક્યાં રહી ? ‘સકામ કિચ્ચે ણિહ આરિયાણં-સ્વકામકૃત્યેનેહાડર્યાણામ્’ ભગવાન્ ઉપાણીત કરવામાં આવેલા તીર્થંકર નામકર્મનો ક્ષય કરવા માટે આર્ય પુરૂષોને ઉપદેશ આપે છે. અથવા ‘વસિણં વિચારેજ્જા-પ્રશ્નં વ્યાગૃણીયાત્’ નિરવધ પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપે છે, સાવધ પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપતા નથી. ॥ગા૦૧૭॥

અન્વયાર્થ—આર્દ્રકમુનિ ઉત્તર આપતા કહે છે કે—ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી પ્રયોજન વિના કોઈ કાર્ય કરતા નથી. તેમજ ખાલકની માફક વગર વિચાર્યું કંઈજ કાર્ય કરતા નથી. તેઓ રાજાના ભયથી ધર્મનો ઉપદેશ કરતા નથી તો પછી બીજા કોઈના ભયથી તો ઉપદેશ કેમ કરે ? ભગવાન્ ઉપા-

જીત કરેલ તીર્થ'કર નામ કર્મનો ક્ષય કરવા માટે આર્યજનોને ઉપદેશ આપે છે. કોઈના પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપે પણ છે અને નથી પણ આપતા અર્થાત્ નિરવધ પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપે છે. સાવધ પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપતા નથી. ૧૧૭

ટીકાર્થ—આર્દ્રક મુનિ ગોશાલકને કહે છે—હે ગોશાલક ! ભગવાન મહાવીરસ્વામી પ્રયોજન વિના કોઈ પણ કાર્ય કરતા નથી. તેમજ બાલકની જેમ વગર વિચાર્યું પણ કોઈ કાર્ય કરતા નથી. તેઓ દેવાધિદેવ એવા રાજાના ડરથી ધર્મોપદેશ આપતા નથી. તો પછી બીજાના ભયની તો વાત જ શી કરવી ? અર્થાત્ કોઈના પણ ડરથી તેઓ ઉપદેશ આપતા નથી કદાચ નિરવધ પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપે છે, અને સાવધ પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપતા નથી. તેઓ તીર્થ'કર નામકર્મના ક્ષય માટે આર્ય જનોને ધર્મદેશના આપે છે. ૧૧૭

‘ગંતાવ તત્થ અદુવા અંગતા’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘આસુપન્ને-આશુપજ્ઞઃ’ સર્વજ્ઞ મહાવીરસ્વામી ‘તત્થ-તત્ર’ પ્રશ્ન કરવાવાળાની પાંસે ‘ગંતા-ગત્વા’ જઈને ‘અદુવા-અથવા’ અથવા ‘અંગતા આગત્વા’ ગયા વિના પણ ‘સમિયા-સમતયા’ સમભાવથી ‘વીયાગરેજ્ઞા-વ્યાગૃ-ણીયાત્’ ધર્મનો ઉપદેશ અથવા પ્રશ્નોના ઉત્તર આપે છે. રાગદ્વેષથી યુક્ત થઈને તેઓ ભાષણ કરતા નથી. ‘અનારિયા-અનાર્યાઃ’ અનાર્ય લોકો ‘દંસણઓ-દર્શનાત્’ સમ્યક્ત્વથી ‘પરિત્તા-પરીતા’ બ્રૂટ એટલે કે સમ્યક્ત્વ વિનાના હોય છે. ‘તત્થ-તત્ર’ ત્યાં તેઓની પાંસે અનાર્ય દેશમાં ‘ન ઉવેતિ-નોપૈતિ’ જતા નથી, ભયના કારણે તેઓની સમીપે જતા નથી તેમ નથી. ૧૧૮

અન્વયાર્થ—સર્વજ્ઞ મહાવીર સ્વામી શ્રોતાઓની પાંસે જઈને અથવા ગયા વિના પણ સમભાવથી ધર્મનો ઉપદેશ અગર પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપે છે. રાગદ્વેષથી યુક્ત થઈને ભાષણ કરતા નથી. અનાર્યજનો સમ્યક્ત્વથી રહિત હોય છે. તેવી શંકાથી તેમની પાંસે અર્થાત્ અનાર્ય દેશમાં જતા નથી. ભયને કારણે ન જતા હોય તેમ નથી. ૧૧૮

ટીકાર્થ—આશુપ્રજ્ઞ અર્થાત્ સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી ભગવાન શ્રોતાઓની પાંસે જઈને અથવા ગયા વિના જ સમભાવથી ઉપદેશ આપે છે. રાગદ્વેષ-વાળા બનીને ઉપદેશ કરતા નથી, જો પ્રશ્ન કર્તાનો ઉપકાર થાય તેમ જુએ છે તો તેને ઉપદેશ આપે છે અથવા કોઈ અલબ્ય વિગેરે દોષથી દૂષિત વ્યક્તિ પ્રશ્ન કરે છે, તો તેને ઉપદેશ આપતા નથી. જેને ઉપદેશ આપે છે, તે સમભાવથી જ ઉપદેશ આપે છે. વિષમપણાથી ઉપદેશ કરતા નથી. કેમકે-વિષમપણાથી ઉપદેશ આપતા નથી. કેમકે વિષમભાવના

કારણુ રૂપ રાગ અને દ્વેષ તેઓમાં હોતા નથી. જેઓ અનાયર્ હોય છે, અને સમ્યક્ દર્શનથી ભ્રષ્ટ થયેલા હોય છે, તેઓની સમીપે તેઓ જતા નથી. ઉપર જમીનમાં બી વાવવા તે યોગ્ય નથી. એજ પ્રમાણે અનાયર્ અને ભ્રષ્ટ થયેલાઓને ઉપદેશ આપવો તે નકામું છે. પરંતુ એવું કહેવું કે-તેઓ કરના કારણે તેમની પાંસે જતા નથી તે યોગ્ય નથી. કિંતુ તે કથન મિથ્યા જ છે. ત્યાં જવું નિષ્ફળ માનીને જ તેઓ ત્યાં જતા નથી. ॥૧૮॥

‘પન્નં જહા વણિણં ઉદયટ્ઠી’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘જહા-યથા’ જેમ ‘ઉદયટ્ઠી-ઉદયાર્થી’ લાલને ઇચ્છવાવાળા ‘વાણિણ-વણિક્’ વણિક્ ‘આયહેડ-આયસ્ય હેતોઃ’ લાલની ઇચ્છાથી “પન્નં-વણ્યં” કય વિક્રય કરવાલાયક વસ્તુનો ‘સંગં પકરેડ-સજ્ઞં પ્રકરોતિ’ સંગ્રહ કરે છે. અર્થાત્ મહાજનની સાથે સંબંધ રાખવાનો વિચાર કરે છે. ‘સમણે વાયપુત્તે-શ્રમણો જ્ઞાતપુત્રઃ’ જ્ઞાતપુત્ર શ્રમણ પણ ‘તઝવમે-તદુપમઃ’ એજ પ્રમાણે છે. ‘इति मे मई होइ वियक्का-इति मे मतिः भवति वितर्का’ એ પ્રમાણે મારી ખુદ્ધિ વિતર્ક યુક્ત થાય છે. ॥૧૯॥

અનવચાર્થ—લાલની ઇચ્છાવાળો વાણિયો જેમ લાલની ઇચ્છાના કારણે કય વિક્રય યોગ્ય વસ્તુનો સંગ્રહ કરે છે. અર્થાત્ મહાજન પાંસે જાય છે. જ્ઞાતપુત્ર શ્રમણ ભગવાન્ પણ તેની સમાન જ છે. તેમ મારી મતિ છે અને વિતર્ક છે. ॥૧૯॥

ટીકાર્થ—જે પ્રમાણે લાલની ઇચ્છા રાખવાવાળો વેપારી કય વિક્રય-ખરીદ વેચાણ કરવા યોગ્ય વસ્તુ ખરીદીને આવક માટે બીજા વ્યાપારીઓનો સંબંધ રાખે છે. જ્ઞાતપુત્ર શ્રમણ મહાવીર પણ એ પ્રમાણે જ છે. અર્થાત્ તેઓ જ્યાં જવાથી લાલ દેખે છે, ત્યાં જ જાય છે. આ પ્રમાણે મારી મતિ અને વિતર્ક છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—ગેશાલક આર્દ્રકને કહે છે કે-તમારા મહાવીરસ્વામી જ્યાં લાલ દેખે છે, ત્યાં જ ધર્મનો ઉપદેશ આવે છે. બીજે નહીં. તેથી જ હું કહું છું કે તે નક્ષાખોર વ્યાપારી જેવા છે. જેમ વ્યાપારી લાલની ઇચ્છાથી બીજાઓની પાંસે પોતાનો માલ લઈ જાય છે. એજ પ્રમાણે તેઓ પણ બીજાઓની પાંસે જાય છે. તે લાલ હોયતો જ જાય છે. ॥૧૯॥

‘નવં ન કુઝ્જા વિહુણે પુરાણં’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘નવં ન કુઝ્જા-નવં ન કુર્યાત્’ લગવાન્ મહાવીર નવીન કર્મ-બંધ કરતા નથી. પરંતુ ‘પુરાણં-પુરાણમ્’ પૂર્વ બદ્ધ કર્મોનો ‘વિહુણે-વિહૂનયતિ’ ક્ષય કરે છે. ‘તાઈ-ત્રાયી’ ૫૨ જીવનિકાયનું રક્ષણ કરવાવાળા ‘સ-સઃ’ તે લગવાન્ ‘एवं आह-एवमाह’ સ્વયં એ પ્રમાણે કહે છે કે-‘अमई-अमतिम्’ કુમતિનું ‘चिन्वा-त्यक्त्वा’ ત્યાગ કરીને ‘एयोवया-एतावता’ ત્યાગ કરવા માત્રથી ‘जंमवत्ति-त-ब्रह्मव्रतमिति’ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. કુમતિના ત્યાગને જ બ્રહ્મવ્રત

‘વુત્ત-ઉક્તમ્’ કહેલ છે. ‘તસ્સ-તસ્ય’ તે મોક્ષના ‘ઉદયદ્વી-ઉદયાર્થી’ લાલની ઇચ્છાવાળા ‘સમણેત્તિ વેમિ-શ્રમણ ઇતિ ત્રવીમિ’ શ્રમણુ ભગવાન્ મહાવીર છે. એ પ્રમાણે હું કહું છું. ॥૨૦॥

અન્વયાર્થ—ભગવાન્ શ્રી મહાવીર નવીન કર્મબંધ કરતા નથી. પરંતુ પૂર્વ બદ્ધ કર્મોના ક્ષય કરે છે. ૫૨ જીવનિકાયોના રક્ષક ભગવાન્ સ્વયં એવું કહે છે કે—કુમતિનો ત્યાગ કરવો તેને જ બ્રહ્મવ્રત કહ્યું છે. શ્રમણુ ભગવાન્ એજ મોક્ષ વ્રત (બ્રહ્મવ્રત) ના અભિલાષી છે. ॥૨૦॥

ટીકાર્થ—આર્દ્રક મુનિ ગોશાલકને કહે છે કે—ભગવાન્ મહાવીર માટે તમોએ વ્યાપારીનું દષ્ટાંત આપ્યું તે તમોએ એકદેશથી આપેલ છે? કે સર્વ દેશથી આપેલ છે? જો એક દેશથી એ દષ્ટાંત આપેલ હોય તો તે અમને પણ માન્ય છે, કેમકે—ભગવાન્ જ્યાં ઉપદેશની સફળતા જુવે છે, ત્યાંજ ધર્મોપદેશ આપે છે. બીજો પક્ષ બરોબર નથી. કેમકે ભગવાન્ સઘળા પ્રાણીયાનું રક્ષણ કરવા વાળા છે. તેઓ નવીન કર્મોના બંધ કરતા નથી. અને પૂર્વના કરેલા કર્મોના ક્ષય કરે છે. તેઓ કુમતિનો ત્યાગ કરીને વિચરે છે. અને સદુપદેશ આપે છે. તેઓ સ્વયં એજ કહે છે કે—કુમતિનો ત્યાગ કરનાર જ મુક્તિ પામે છે. તેથી તેઓ મોક્ષના ઉદયને ઇચ્છનારા છે. એ પ્રમાણે હું કહું છું.

આ પ્રમાણે ગોશાલકે આર્દ્રકને ઉત્તર આપ્યો છે. ॥ગા૦૨૦॥

‘સમારમંતે’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—આર્દ્રકમુનિ ફરીથી ગોશાલકને કહે છે.—હે ગોશાલક! ‘વણિયા-વણિજઃ’ વેપારીયો ‘ભૂયગમ-ભૂતગ્રામ’ પ્રાણી સમૂહનો ‘સમારમંતે-સમારમન્તે’ આરંભ અને સમારંભ કરે છે. તથા ‘પરિગ્રહ’ ચૈવ-પરિગ્રહ’ ચૈવ’ પરિગ્રહની ઉપર ‘મમાયમાણા-મમીકુર્વન્તિ’ મમતા રાખે છે. અર્થાત્ પુત્ર, કલત્ર ધન, વિગેરે ઉપર મમત્વભાવ ધારણ કરે છે. ‘તે-તે’ તે વેપારીયો ‘જાઈસંજોગમ વિપ્પહાય-જ્ઞાતિસંયોગમવિપ્રહાય’ પરિવારના માણસોના સંયોગને અર્થાત્ સ્વસ્વામી સંબંધનો ત્યાગ ન કરતાં ‘આયસસ હેડ-આયસ્ય હેતોઃ’ લાભ માટે ‘સંગ-સજ્જમ્’ સંબંધ ન કરવાને યોગ્ય લોકોની સાથે પણ સંબંધ ‘પગરંતિ-પ્રકુ વન્તિ’ કરે છે. ॥૨૧॥

અન્વયાર્થ—આર્દ્રક ફરીથી ગોશાલકને કહે છે. હે ગોશાલક વ્યાપારી લોકો પ્રાણિ સમૂહનો આરંભ સમારંભ કરે છે. તથા પરિગ્રહ પર મમતા રાખે છે. અર્થાત્ પુત્ર કલત્ર ધન વિગેરેમાં મમત્વ યુદ્ધિ રાખે છે. તે પરિવા-

રના જનોના સંપર્કને સ્વ સ્વામિ સંબંધનો ત્યાગ કર્યા વિના લાભ માટે ન કરવા યોગ્ય લોકોની સાથે પણ સંબંધ કરે છે. ૥૨૧॥

ટીકાર્થ—વ્યાપારિયો યથાયોગ્ય વેપાર કરતા થકા જીવેનો ઘાત કરે છે. તેઓ પોતાના પારિવારિક સંબંધના સ્નેહનો ત્યાગ કરવાવાળા હોતા નથી પરિશ્રદ્ધ સંબંધી મમતા દ્વારા દિશાઓ અને વિદિશાઓમાં દોડાદોડ કરતા રહે છે. બીજાઓની સાથે સબજન પણ ખતાવીને પોતાના લાભની જ ઇચ્છા રાખે છે. પરંતુ ભગવાન નિષ્કામ છે. અપરિશ્રદ્ધ વાળા છે, જીવેનું રક્ષણ કરવા વાળા છે. કેવળ પરોપકાર બુદ્ધિથી જ ધર્મોપદેશ આપીને બીજાઓ પર અનુશ્રદ્ધ અર્થાત્ ઉપકાર કરે છે. આ રીતે બન્નેમાં મહાન અંતર છે. ૥૨૧॥

આ ગાથાની ટીકા સરળ હોવાથી જુદી આપી નથી.

‘વિત્તેસિણો મેહુણસંપગાઢા’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—ફરીથી આદ્ર્ક મુનિ કહે છે,—‘વણિયા-વણિજઃ’ વ્યાપારિયો ‘વિત્તેસિણો-વિત્તૈષિણઃ’ ધન મેળાવવાની ઇચ્છા વાળા હોય છે. તથા ‘મેહુણ-સંપગાઢા-મૈથુનસંપ્રગાઢાઃ’ મૈથુનમાં આસક્તિ વાળા હોય છે. ‘તે મોચણઢ્ઢા વયંતિ-તે મોજનાર્થં વ્રજન્તિ’ તેઓ લોજન માટે જ આમ તેમ ભટકે છે. ‘કામેસુ કામેષુ’ જેઓ કામલોગોમાં ‘અજ્ઞોવવન્ના-અધ્યુવવન્નાઃ’ આસક્તિ હોય છે, તથા ‘પ્રેમરસેસુ-પ્રેમરસેષુ’ સ્નેહ રસમાં ‘ગિદ્ધા-ગૃદ્ધાઃ’ આસક્તિવાળા હોય છે. તેઓને ‘અણારિયા-અનાર્યાઃ’ અનાર્થ તેમ ‘વયં તુ-વચન્તુ’ અમે તો કહીએ છીએ. ૥૨૨॥

અન્વયાર્થ—આદ્ર્ક ગોશાલકને ફરીથી કહે છે કે—વ્યાપારી લોક ધનની ઇચ્છા વાળા હોય છે. તથા મૈથુનમાં આસક્તિ હોય છે. અને લોજન માટે

આમ તેમ બ્રમણ કરે છે. પરંતુ જેઓ કામલોગોમાં આસક્ત હોય છે અને સ્નેહ રસમાં ગૃહ હોય છે તેઓને અમે અનાય' કહીએ છીએ. ॥૨૨॥

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—ભગવાન મહાવીરને વ્યાપારીની ઉપમા આપવી તે બરોબર નથી. વ્યાપારિયો ગૃહસ્થ હોય છે. તેથી તેઓ કય-વિક્રય ખરીદ વેચાણ, પચન, પાચન વિગેરે સાવધ ક્રિયાઓ કરે છે. તથા ધન ધાન્ય દ્વિપદ, ચતુષ્પદ વિગેરે પરિગ્રહમાં મૂર્છિત હોય છે. મૈથુનનો ત્યાગ કરનારા હોતા નથી. પરંતુ ભગવાન એવા નથી. તેઓ બધા જ આરંભ અને પરિગ્રહથી પર છે. અને પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવાવાળા છે. ॥૨૨॥

આ ગાથાનો ટીકાર્થ સરળ છે. જેથી બુદ્ધે આપેલ નથી.

‘આરંભગં ચેવ પરિગ્રહં ચ’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘આરંભગં-આરંભકં’ પ્રાણાતિપાત વિગેરે આરંભ તથા ‘પરિ-ગ્રહં-પરિગ્રહં’ ધન, ધાન્ય, વિગેરે પરિગ્રહનો ‘અવિચ્છિન્ન-અવ્યુત્સૃજ્ય’ ત્યાગ ન કરીને વ્યાપારી ‘ણિચ્છિન્ન-નિશ્ચિન્નતાઃ’ તેમાં આસક્ત થાય છે. ‘આયદંડા-આત્મદંડાઃ’ તેઓ પોતાના આત્માને દંડ દેવાવાળા છે. તમે ‘તેસિ-તેષાં’ ‘જં વયાસી-યમવાદીત્’ જે ઉદય કહેલ છે. ‘સે ઋદય-મ ઉદયઃ’ તે ઉદય ‘ચાઝરંત-જંતાય દુહાય-ચતુરન્તાનન્તાય દુઃખાય’ ચતુર્ગતિ રૂપ અને અનંત દુઃખના કારણ રૂપ હોય છે. ‘જેહ-નેહ’ તે ઉદય ક્યારેક ન પશ્ય થતો હોય અર્થાત્ એકાન્તિક હોતો નથી. તીર્થંકર ભગવાનનો ઉદય કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્તિ રૂપ છે. તે વ્યાપારીના ઉદય પ્રમાણે ન થતાં કેવળ સુખના જ કારણ રૂપ હોય છે. ॥૨૩॥

અન્યથાર્થ—પ્રાણાતિપાત વિગેરે આરંભ તથા ધન ધાન્ય વિગેરે પરિ-ગ્રહ ત્યાગ ન કરવાથી વ્યાપારી લોક તેમાં આસક્ત રહે છે. તેઓ પોતાના આત્માને દંડિત કરવા વાળા હોય છે. તમોએ તેમનો જે ઉદય કહ્યો છે. તે ચાતુર્ગતિક અને અનંત દુઃખના કારણ રૂપ હોય છે. તે ઉદય ક્યારેક ન પશ્ય હોય અર્થાત્ કાયમ થાય જ તેમ એકાન્તિક નથી. તીર્થંકર ભગવાનનો ઉદય કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્તિ રૂપ છે. તે વ્યાપારીના ઉદય જેવો હોતો નથી પણ સુખના કારણ રૂપ જ હોય છે. ॥૨૩॥

ટીકાર્થ—આર્દ્રક મુનિ ગોશાલકને કહે છે કે—હિંસા વિગેરે આરંભને તથા ધન, ધાન્ય વિગેરે રૂપ પરિગ્રહને ત્યાગ ન કરીને તેમાં જે આસક્ત હોય છે, તેઓ પોતાના આત્માને દુઃખી બનાવે છે. તેઓને તે ધન લાલ વિગેરે પ્રકારનો ઉદય, કે જેને તમોએ પણ ઉદય કહેલ છે, તે ચતુર્ગતિક તથા અનંત સંસારનું કારણ હોય છે. તે વાસ્તવિક રીતે ન તો આત્યન્તિક સુખ માટે હોય છે. અને એકાન્તિક સુખ માટે પણ હોતો નથી. જ્યાં સુધી પુણ્યનો ઉદય હોય છે, ત્યાં સુધી જ તે સુખ રહે છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—હે ગોશાલક ! વ્યાપારિયોના લાલ સંસારના દુઃખોનું જ કારણ હોય છે. તે લાલ, જ્યાં સુધી પુણ્યનો ઉદય હોય છે, ત્યાં સુધી જ રહે છે. અને સ્વેચ્છા માત્રથી યથેચ્છ પ્રકારનો તે લાલ હોતો નથી. ૧૨૩
‘જેગંત જચ્ચંતિય’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘एवं उदय-एवम् उदयः’ ધન લાલ વિગેરે પ્રકારનો પહેલાં કહેલ ઉદય ‘જેગંત જચ્ચંતિય-નૈકાન્તિકો નાત્યંતિકચ્ચ’ એકાન્તિક નથી તેમ આત્યંતિક પણ નથી. આ પ્રમાણે જ્ઞાનીજનો કહે છે. ‘તે દો વિગુણોદયમિ-તૌ દ્વૌ વિગુણોદયૌ’ જે ઉદયમાં આ બન્ને ગુણો હોતા નથી. વાસ્તવિક રીતે તે ઉદય કહેવાતો નથી. તે ઉદય ગુણ વગરનો છે. પરંતુ ‘સે ઉદય-સ ઉદયઃ’ તીર્થંકર ભગવાનનો તે ઉદય ‘સાઙ્મણંતપત્તે-સાઙ્ગનન્તપ્રાપ્તઃ’ સાદિ અને અનંત છે. ‘તમુદયં-તમુદયં’ તે કેવળ જ્ઞાન રૂપ ઉદયનો. ‘તાઈ નાઈ-ત્રાયી જ્ઞાયી’ જીવોનું ત્રાણ-રક્ષણ કરવાવાળા અને સર્વજ્ઞ ભગવાન ‘સાહયઈ-સાધયતિ’ બીજાઓને પણ ઉપદેશ આપે છે. ૧૨૪॥

અન્વયાર્થ—ધન લાલ વિગેરે પ્રકારનો પહેલાં કહેલ ઉદય એકાન્તિક નથી. તેમ આત્યન્તિક પણ નથી. તેમ જ્ઞાનીજનો કહે છે. જે ઉદયમાં આ બન્ને ગુણ નથી તે વાસ્તવિક રીતે ઉદય જ નથી. અર્થાત્ તે ઉદય ગુણહીન છે. પરંતુ તીર્થંકર ભગવાનનો ઉદય સાદિ અને અનંત છે. જીવોનું ત્રાણ કરવાવાળા સર્વજ્ઞ ભગવાન એ ઉદયનો બીજાઓને પણ ઉપદેશ આપે છે. ૧૨૪॥

ટીકાર્થ—ફરીથી આર્દ્રક મુનિ કહે છે કે—હે ગોશાલક ! વ્યાપારિયોને ધન વિગેરેની પ્રાપ્તિ ક્યારેક થાય છે, અને ક્યારેક નથી પણ થતિ, ક્યારેક લાલની આશા રાખવા છતાં પણ બહુ મોટી નુકશાની પણ આવી જાય છે. તેથી જ તત્ત્વ જ્ઞાનીયોનું કથન છે કે—વ્યાપારિયોના લાલમાં સ્થાયી-ગુણ હોતો નથી.

તીર્થંકર ભગવાન્ કર્મોના ક્ષય કરીને જે લાલ મેળવે છે, તેજ ખરેખર વાસ્તવિક લાલ છે. તે લાલ કેવળ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિનો છે. તે પરમ શ્રેષ્ઠ લાલ છે. અને સાદિ અનંત લાલ છે. ભગવાન્ શ્રી મહાવીરજીવામી દિવ્ય જ્ઞાનનો અપૂર્વ લાલ મેળવીને ઉપદેશ દ્વારા ખીજાઓને પણ એ લાલ પ્રાપ્ત કરાવે છે. તીર્થંકર ભગવાન્ મહાવીર સ્વયં સઘળા પદાર્થોને બાણીને લબ્ય જીવોને સંસારથી તારે છે. તેથી જ તેઓ વ્યાપારી જેવા નથી. આ વાત સૂત્ર દ્વારા ખતાવતાં કહે છે—સાવધ ક્રિયાઓના અનુષ્ઠાનથી થવાવાળો ધન વિગેરેના લાલ રૂપ ઉદય એકાન્તિક નથી, તેમ આત્યન્તિક પણ નથી, લાલને માટે પ્રવૃત્તિ કરવાવાળા સર્વ વ્યાપારિયોને લાલ થશે જ એમ હોતું નથી, ક્યારેક ક્યારેક તુકશાન પણ થઈ જાય છે. તથા જો લાલ થઈ પણ જાય તો તે કાયમ માટે હોતો નથી. કેમકે તેનો નાશ થતો જોવામાં આવે છે. તેથી જ જે ઉદય એકાન્તિક અને આત્યન્તિક નથી, તે ગુણ રહિત છે. તેવા લાલથી શું લાલ કે જે એકાન્તિક અને સ્થાયી ન હોય ! પરંતુ ભગવાને તો એવો ઉદય પ્રાપ્ત કરેલ છે કે—જે સાદિ અને અનંત છે અર્થાત્ જે એક વાર પ્રાપ્ત થઈને સદાને માટે સ્થાયી હોય છે. ભગવાન્ એજ ઉદયની પ્રરૂપણા ખીજાને માટે કરે છે. ભગવાન્ જીવ માત્રના ત્રાતા=રક્ષણ કરવાવાળા અને સર્વજ્ઞ છે. આવા ભગવાનની તુલના વ્યાપારિયોની સાથે કરવી તે યોગ્ય નથી. તેમાં કંઈ જ સરખા પણ રહેલ નથી. ॥૨૪॥

દેવોએ રચેલ સમવસરણ સિંહાસન વિગેરેનો ઉપલોગ—સેવન કરવા છતાં પણ ભગવાન્ આધાર્મિક ઉપાશ્રયનું સેવન કરવાવાળા સાધુની જેમ કર્મથી કેમ લિપ્ત થતા નથી ? ગોશાલકના આ અભિપ્રાયનો આશ્રય કરીને સૂત્રકાર કહે છે—અહિંસયં સવ્વપયાણુર્કર્મિં ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘અહિંસયં-અહિંસકં’ અહિંસક ‘સન્વપય.ણુકંપિ-સર્વપ્રજાનુ કમ્પિનં’ પ્રાણી માત્રની અનુકંપા કરવાવાળા ‘ધમ્મે ઠિયં-ધર્મે સ્થિતં’ ધર્મમાં સ્થિત, ‘કમ્મવિવેગહેઝ-કર્મવિવેકહેતુમ્’ નિર્જરાના હેતુ દેવાધિદેવને ‘આય-વંદેહિં સમાયરંતા-આત્મદ્વંદૈઃ સમાચરન્તઃ’ પોતાના આત્માને દંડવાવાળા વેપારિયોની બરોબર કહો છો. આ કથન ‘તે-તે’ તમારા ‘અબોહિય-અબોધેઃ’ અજ્ઞાનના ‘પઢીરૂવમેવ-પ્રતિરૂપમેવ’ અનુરૂપ જ છે. ૥૨૫૥

અન્વયાર્થ—અહિંસક-પ્રાણી માત્ર પર અનુકંપા કરવાવાળા, ધર્મમાં સ્થિત નિર્જરાના હેતુ એવા દેવાધિદેવને આપ પોતાના આત્માને દંડિત કરવાવાળા વ્યાપારિયોની સાથે સરખાવો છો તે આપના અજ્ઞાન પાણુને યોગ્ય જ છે. ૥૨૫૥

ટીકાર્થ—હે ગોશાલક! જે ભગવાન હિંસાથી સર્વથા રહિત છે. જે પ્રાણી માત્ર પર અનુકંપા-દયા રાખે છે. જે કાયમ અહિંસા વિગેરે ધર્મમાં સ્થિત રહે છે. અને જે કર્મ નિર્જરાના કારણ રૂપ હોય છે. એવા તીર્થંકર ભગવાન મહાવીરને પોતાના આત્માને છેતરવાવાળા તમારા જેવા પુરૂષો વ્યાપારિયો જેવા કહે છે. જ્ઞાની પુરૂષો તેમ કહી શકતા નથી. ભગવાનની નિંદા કરવા માટે વ્યાપારિયો જેવા કહેવા તમારા અજ્ઞાનને અનુરૂપ-યોગ્ય જ છે. આ તમારા અજ્ઞાનનું જ કારણ છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—અશોક વૃક્ષ વિગેરે ભગવાનના પ્રાતિહાર્ય સ્વયમેવ થાય છે. દેવો દ્વારા અચિત્ત પુષ્પોની જ વર્ષા કરવામાં આવે છે. દેવો માટે અચિત્ત પુષ્પ વૃષ્ટી જ થાય છે. ભગવાનને માટે નહીં કેમ કે—ભગવાન તેનું સમર્થન કરતા નથી. અને ભગવાન રાગદ્વેષ રહિત હોય છે. એજ વાત સૂત્રકારે અહિં બતાવેલ છે. ૥૨૫૥

‘પિન્નાગપિંડીમવિ વિદ્વસૂલે’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘કેઙ પુરિસે-કશ્ચિત્પુરુષઃ’ કેઈ પુરૂષ ‘પિન્નાગપિંડીમવિ-પિણ્યાક પિંડમપિ’ ખલના પિંડને સૂલે-શૂળે’ શૂળી પર ‘વિદ્વ-વિદ્ધ્વા’ વીંધીને ‘પુરિસે ઇમેત્તિ’-પુરુષોડયમિતિ’ આ પુરૂષ છે, તેમ માનીને ‘પદ્જ્જા-પવેત્’ રાંધે ‘વાવિ અથવાપિ’ અથવા તો ‘અલાવુગ-અલાવુકં’ તુંખડાને ‘કુમારવત્તિ-કુમારોડય-મિત્તિ’ આ કુમાર એટલે કે બાળક છે, તેમ સમજીને રાંધે તો અમારા મત પ્રમાણે ‘સ પાણિવહેન-સઃ પ્રાણિવધેન’ તે પુરૂષ જીવ વધથી ‘લિપ્પઈ-લિપ્પેત’ લિપ્ત થાય છે. ૥૨૬૥

અન્વયાર્થ—કેઈ પુરૂષ ખલપિંડને શૂળીથી વીંધીને આ પુરૂષ છે એમ

વિચારીને રાંધે અથવા તુંખડાને (ખાલક) સમજીને રાંધે તો અમારા મત પ્રમાણે તે જીવ વધથી લિપ્ત થાય છે. ૥૨૬॥

ટીકાથ—ગોશાલકને પરાજીત કરીને આર્દ્રક મુનિ ભગવાનને વંદના કરવા માટે આગળ ચાલ્યા તો શાક્યોની સાથે તેઓના વાતાંલાપ (સંવાદ) થયો. શાક્યો આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. આપે ગોશાલકના મતનું ખંડન કરેલ છે, તે સઘળું કથન અમે સાંભળેલ છે. આપે આ સારું જ કરેલ છે. વાસ્તવમાં બાહ્ય અનુષ્ઠાન (ક્રિયાકાંડ) થી કંઈ પણ લાભ થતો નથી. આંતરિક ક્રિયા જ કર્મબંધનું કારણ છે. શાક્ય પોતાના સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન આર્દ્રક મુનિની સામે કરતાં કહે છે કે—કોઈ પુરૂષ મ્લેચ્છ દેશમાં ગયેલ હોય, ત્યાં મ્લેચ્છોના ડરથી જલ્દી જલ્દી દેહડતા દોડતા પોતાની પાંસે રહેલ અચેતન ખલપિંડને વસ્રથી ઢાંકીને ત્યાં મૂકી ગયા, તે પછી મ્લેચ્છ ત્યાં પહોંચ્યા તેણે વસ્રથી ઢાંકેલ ખલપિંડને જોયું તે જોઈને આજ પુરૂષ છે, તેમ માનીને શૂળીમાં તેને વીંધી દીધો. અને તેને અગ્નિમાં રાંધ્યો. અથવા કોઈ પુરૂષ તુંખાને આ કુમાર છે, તેમ માનીને શૂળમાં વીંધીને પકાવે તો તે પુરૂષ અન્યને અન્ય સમજીને પચન પાચન કરતા થકા પ્રાણાતિપાતના પાપથી લિપ્ત થાય છે, આ અમારો મત છે. કેમકે અહિયાં દ્રવ્ય પ્રાણાતિપાત ન હોવા છતાં પણ લાવ પ્રાણાતિપાત થાય છે. હિંસા કરવાવાળાની મલીન મનોવૃત્તિ જ આ પાપનું કારણ છે. કહ્યું પણ છે. ‘મન એવ મનુષ્યાણામ્’ ઇત્યાદિ મન એજ મનુષ્યોના બંધ અને મોક્ષનું મુખ્ય કારણ છે. ૥૨૬॥

અહવા વિ વિદ્વૂળ’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—તે શાક્ય ફરીથી આર્દ્રક મુનિને કહે છે કે—‘અહવાવિ-અથવાવિ’ પહેલા કથન કર્યાથી ઉદ્ભવે ‘મિલક્ષુ-મ્લેચ્છઃ’ જે કોઈ મ્લેચ્છ ‘નર-નરમ્’ કોઈ માણસને ‘પિણાગબુદ્ધી-પિન્નાકબુદ્ધ્યા’ ખલપિંડ સમજીને ‘સૂલે વિદ્વૂળ-શૂલે વિધ્વા’ શૂળમાં વીંધીને ‘પણ્ડજા-પચેત્’ અગ્નિમાં રાંધે ‘વાવિ-વાવિ’ અથવા તો ‘કુમારગં-કુમારકમ્’ કોઈ કુમારને ‘અલાવુત્તિ-પ્રલાવુકમ્’ ઇતિ’ તુંખડું માનીને શૂળથી વીંધીને પકાવે તો તે ‘પાણિવહેણ ન લિપ્પઈ-પ્રાણિવધેન ન લિપ્પતે’ હિંસાથી થવાવાળા પાપથી લીંપાતો નથી. આ અમારો મત છે. ૥૨૭॥

અન્યવચાર્થ—ફરીથી શાક્ય મતવાદી કહે છે કે—પહેલાં કહ્યાથી જુદી રીતે જો કોઈ મ્લેચ્છ કોઈ મનુષ્યને ખલપિંડ સમજીને શૂળથી વીંધીને અગ્નિમાં રાંધે અથવા કોઈ કુમારને તુંખડું સમજીને શૂળથી વીંધીને પકાવે તો તે હિંસા જન્ય પાપથી લીંપાતો નથી. એવો અમારો મત છે. ૥૨૭॥

ટીકાર્થ—અથવા કોઈ મ્લેચ્છ ખલપિંડ સમજીને પુરૂષને શૂળથી વીંધીને અગ્નિમાં પકાવે અથવા તો આ તુંબડું છે, તેમ માનીને કોઈ કુમાર-અર્થાત્ બાળકને શૂળમાં વીંધીને અગ્નિમાં પકાવે તો આમ કરવાવાળો મ્લેચ્છ જીવહિંસાના પાપથી લીપાતો નથી. આ પ્રમાણેનો અમારો સિદ્ધાંત છે.

કહેવાતું તાત્પર્ય એ છે કે—જો કે તે મ્લેચ્છ પુરૂષને પકાવે છે, તો પણ તેને પુરૂષ માનીને પકાવતા નથી. એજ પ્રમાણે કુમારને કુમાર માનીને પકાવતા નથી. આથી તેઓને જીવહિંસા કરવા છતાં પણ વધથી થવાવાળું પાપ લાગતું નથી. આ અમારો મત છે. ॥૨૭॥

પુરિસં ચ વિદ્ધૂળ કુમારગં વા' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘કેહ-કશ્ચિત્’ કોઈ પુરૂષ ‘પુરિસં કુમારગં વા-પુરુષં કુમારકં વા’ કોઈ પુરૂષ અથવા કુમારને ‘પિન્નાયપિંહમતિમારુહેત્તા-પિળ્યાકપિળ્ડમતિમારુહ્ય’ ખલપિંડ સમજીને ‘સૂંઠમિ-શૂલે’ શૂળમાં વીંધીને ‘જાયતેષ-જાતતેજસિ’ અગ્નિમાં ‘પષ-પષેત્’ પકાવે તો તે અન્ન ‘બુદ્ધાણં-બુદ્ધાનાં’ બુદ્ધ ભગવાનના ‘પારણા-પારણાય’ લોજન માટે ‘કપ્પહ-કલ્પતે’ યોગ્ય થાય છે. ॥૨૮॥

અન્યવર્થ—કોઈ પુરૂષ કોઈ અન્ય પુરૂષને અથવા બાળકને ખલપિંડ સમજીને શૂળમાં વીંધીને અગ્નિમાં રાંધે તો તે પવિત્ર છે. અને બુદ્ધના લોજનને યોગ્ય થાય છે. ॥૨૮॥

ટીકાર્થ—કોઈ મનુષ્ય કોઈ બીજા માણસને અથવા કુમારને ખલપિંડ સમજીને અથવા તુંબડું સમજીને શૂળથી વીંધીને પકાવે તો પકાવવાવાળાને જીવ હિંસાથી થતું પાપ લાગતું નથી. તે લોજન નિર્દોષ હોવાથી બુદ્ધ ભગવાનના પારણાને માટે પણ યોગ્ય છે. તો પછી બીજાઓને માટે યોગ્ય ગણાય તેમાં તો સંદેહજ શું છે ? આ પ્રમાણે બધી જ અવસ્થાઓમાં વગર સમજે મનના સંકલ્પ વિના કરવામાં આવેલ કર્મબંધના કારણ રૂપ હોતું નથી. ॥૨૮॥

‘સિયાળગાળં તુ દુવે’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘જે સિયાળગાળં મિક્ષુયાળં-યે સ્નાતકાનાં મિક્ષુકાનાં’ જે પુરૂષ સ્નાતક શાક્ય ભિક્ષુઓના ‘દુવે સહસ્સે-દ્વે સહસ્સે’ બે હજાર અર્થાત્ શાક્ય મતના સાધુઓને ‘મોજણ-મોજયેયુઃ’ નિત્ય લોજન કરાવે છે. ‘તે-તે’ તે પુરૂષ ‘સુમહં’ પુણ્યસ્વં-સુમહપુણ્યસ્કન્ધમ્’ અત્યંત વિપુલ પુણ્યસ્કંધ ‘જિજિતા-જનયિત્વા’ ઉપાજન કરીને ‘આરોપ્પમહંતસત્તા ભવંતિ-આરોપ્યાઃ મહાસત્તાઃ ભવન્તિ’ આરોપ્ય નામના દેવ થાય છે. અર્થાત્ સ્વર્ગ મેળવે છે. ॥૨૯॥

અન્વયાર્થ—જે પુરૂષ એ હજાર દીક્ષા ધારી સ્નાતક—શાક્ય ભિક્ષુઓને દરરોજ ભોજન કરાવે છે તે પુરૂષ મહાન્ પુણ્યસ્કંધ પ્રાપ્ત કરીને તે અત્યંત પરાક્રમી આરોપ્ય નામના દેવ બને છે. અર્થાત્ સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૨૯॥

ટીકાર્થ—જે પુરૂષ એ હજાર દીક્ષા ધારી—સ્નાતક શાક્ય ભિક્ષુઓને દરરોજ ભોજન કરાવે છે. તે મહાન્ પુણ્યસ્કંધ—(પુણ્ય પ્રથય) પ્રાપ્ત કરીને અત્યંત પરાક્રમી આરોપ્ય નામના દેવ થાય છે. ॥૨૯॥

‘અજોગહૂવં’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—શાક્યનું કથન સાંભળીને આર્દ્રક મુનિ તેને ઉત્તર આપતાં કહે છે—‘હહ-હહ’ આ સમયે આપનો સિદ્ધાંત ‘સંજયાગં અજોગહૂવં-સંયતાનામ્ અયોગ્યરૂપમ્’ સંયમી પુરૂષોને માટે અયોગ્ય છે. ‘પાણાણ-પ્રાણાનાં’ પ્રાણિયોની ‘પસન્નકાઉ-પસલ્લ કૃત્વા’ બલાત્કારથી હિંસા કરવી તે ‘પાપ-પાપમ્’ પાપ જનક જ છે. આપના સિદ્ધાંતમાં ‘જે ય-યે ચ’ જે ‘વ્યંતિ-વદન્તિ’ સિદ્ધાંતનું કથન કરે છે, તથા ‘પઢિતુગંતિ-પ્રતિશ્રુણ્વન્તિ’ સિદ્ધાંતનું શ્રવણ કરાવે છે. ‘દોષહ વિ-દ્વયોરપિ’ કહેવાવાળા અને સાંભળવાવાળા બન્ને માટે ‘અબોદ્ધી-અબોધ્યૈ’ અબોધિ કારક જ છે. ॥૩૦॥

અન્વયાર્થ—આર્દ્રક મુનિ ઉત્તર આપતાં કહે છે—તમારો સિદ્ધાંત સંયમી પુરૂષો માટે અયોગ્ય છે પ્રાણિયોની બલાત્કારથી હિંસા કરવી પાપ-જનક જ છે. આપનો સિદ્ધાંત કહેવાવાળા અને સાંભળવાવાળા બન્નેને માટે અબોધિ જનક છે. ॥૩૦॥

ટીકાર્થ—હવે આર્દ્રક મુનિ શાક્ય ભિક્ષુને ઉત્તર આપતાં કહે છે કે—આપનો મત-સિદ્ધાંત સંયમવાન પુરૂષોને અયોગ્ય કારક જણાય છે. કેમકે બલાત્કાર કરીને પ્રાણિયોની હિંસા કરવી તે પાપ જ છે. આહિ તે હિંસા પોતે કરી હોય અગર બીજા પાસે કરાવી હોય અથવા તેનું અનુમોદન કર્યું હોય. તે ધર્મ યુક્ત થઈ શકતી નથી આપના આ અયોગ્ય મતનું જે કોઈ કથન કરે છે, અથવા જે તેને સાંભળે છે, તે બન્ને માટે તે અજ્ઞાનને વધારનાર અને દુઃખનું કારણ છે. ॥૩૦॥

‘ઉદ્ઘટં અહેયં’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘ઉદ્ઘટં-ઋર્ષ્વમ્’ ઉર્ધ્વદિશામાં ‘અહેયં-અઘઃ’ અધોદિશામાં ‘તિરિયં

દિશાસુ-તિર્યગ્ દિશાસુ' તિર્છીં દિશાઓમાં 'તસથાવરાણ-ત્રસથાવરાણાં' ત્રસ અને સ્થાવર જીવોના 'લિંગં-લિંગ્' લિંગને અથવા જીવત્વના ચિહ્ન ચલન સ્પન્દન વિગેરેને 'વિન્નાય-વિજ્ઞાય' જાણીને 'ભૂયામિસંકાદ દુગુંઠમાણા-મૃતા-મિશ્રકૃત્યા જુગુપ્સમાનઃ' ભૂતોની હિંસાની આશંકાથી જ્ઞાની પુરૂષ હિંસાથી ઘૃણા કરતા થકા 'વદે-વદેત' જો નિર્દોષ લાપાનું ઉચ્ચારણ 'કરેઝ્જા વ-કુ-ર્યાત્ વા' કરે અને નિરવધ પ્રવૃત્તિ કરે તો 'કુઓ વિહત્થી-કુતોપ્યસ્તિ' હિંસાનો ભય કેવી રીતે થઈ શકે છે? અર્થાત્ કદાપિ થઈ શકતો નથી. ॥૩૧॥

અન્વયાર્થ—ઉર્ધ્વદિશામાં, અધોદિશામાં અને તીર્છીં દિશાઓમાં ત્રસ અને સ્થાવર જીવોના ચિહ્નને અર્થાત્ જીવપણાના ચિહ્ન. ચલન સ્પન્દન વિગેરેને સમજીને પ્રાણિયોની હિંસાની શંકાથી જ્ઞાની પુરૂષ હિંસાની ઘૃણા કરતા થકા જો નિર્દોષ લાપાનો ઉચ્ચાર કરે અને નિરવધ પ્રવૃત્તિ કરે તો જીવહિંસાનો ભય કેવી રીતે થાય છે? કદાપિ તેમ થતું નથી. ॥૩૧॥

ટીકાર્થ—આર્દ્રક મુનિ બૌદ્ધ મતનું ખંડન કરીને પોતાના મતનું પ્રતિ-પાદન કરે છે—ઉચ્ચી નીચી, અને તિર્છીં દિશાઓમાં ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિયોના ચાલવા, હરવા, ફરવા અંકુર ફૂટવા વિગેરે જીવપણાના ચિહ્નોને અનુમાન વિગેરે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણોથી જાણીને જીવોની હિંસાના ભયથી, પ્રાણા-તિપાત વિગેરેથી કર્મખંધ થાય છે. તેમ માનીને હિંસાથી ઘૃણા કરતા થકા એવી નિરવધ લાપાનો પ્રયોગ કરે કે જેનાથી જીવોની વિરાધના (હિંસા) ન થાય તથા સારી રીતે વિચાર કરીને નિરવધ કાર્ય કરે. એવા ઉત્તમ અને વિચારશીલ પુરૂષોને કોઈ પણ દોષ અર્થાત્ પાપ કેવી રીતે લાગી શકે? અર્થાત્ જે હિંસા કારક વચન અને કાર્યથી દૂર રહે છે. તેમને કોઈ પણ દોષ લાગતો નથી. ॥૩૧॥

‘પુરિસે ત્તિ વિન્નત્તિ’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘પુરિસે ત્તિ-પુરુષ इति’ જોળના પિંડમાં પુરૂષપણાની ‘વિન્નત્તિ વિજ્ઞપ્તિઃ’ બુદ્ધિ તો ‘ન એવમત્થિ-નૈવમસ્તિ’ મૂર્ખાઓને પણ થઈ શકતી નથી. ‘તહા સે પુરિસે અણારિએ-તથા સઃ પુરુષઃ અનાર્યઃ’ અથવા કોઈમાણસ જોળના પિંડને પુરૂષ સમજે તો તે અનાર્ય જ છે. ‘પિનાગપિંડિયાએ-પિણ્યાકપિણ્ડે’ જોળના પિંડમાં પુરૂષપણાની બુદ્ધિની સંભાવના જ ‘કો સંભવો-કઃ સંભવઃ’ કેવી રીતે કરી શકાય ‘એસા વાયાવિ ભુડ્યા અસચ્ચા-એવા વાગપિ ઉક્કાસસત્યા’ તમોએ કહેલ આ વાણી પણ અસત્ય જ છે. ॥૩૨॥

અન્વયાર્થ—જોળના પિંડમાં પુરૂષપણાની બુદ્ધિ તો મૂર્ખોને પણ થઈ શકતી નથી. અથવા કોઈ પુરૂષ જોળના પિંડને પુરૂષ સમજે અથવા પુરૂષને જોળનો પિંડ

સમજે તો તે અનાય છે. અરે ખોળના પિંડમાં પુરૂષપણની બુદ્ધિની સંભાવના જ કેવી રીતે કરી શકાય ? તમોએ કહેલ આ વાણી અસત્ય જ છે. ॥૩૨॥

ટીકાર્થ—શાક્ય દર્શનના નિસ્સાર પણાને બતાવતાં આર્દ્રક મુનિ ફરીથી કહે છે કે—ખોળના પિંડમાં આ પુરૂષ છે, એવી બુદ્ધિ પામર પુરૂષને પણ થઈ શકતી નથી. જે વ્યક્તિને ખોળના પિંડમાં પુરૂષની અને પુરૂષમાં ખોળના પિંડની બુદ્ધિ થાય છે, તે પુરૂષ અનાય જ છે. અર્થાત્ અસાની છેકેમકે ખોળનાપિંડમાં પુરૂષપણની બુદ્ધિ જ કેવી રીતે સંભવી શકે ? તેથી જ તમોએ કહેલ વચન અસત્ય જ છે. જે જીવહિંસાથી ભયભીત હોય તેને ખોળના પિંડ અથવા કાઠ વિગેરેમાં પ્રવૃત્તિ કરતી વખતે પણ સાવધાન રહીને જ પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. ॥૩૨॥

‘વાયામિજોગેન’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘વાયામિજોગેન-વાગમિયોગેન’ જેવા વચનોના પ્રયોગ કરવાથી ‘જમાવહેજ્ઞા-યદાવહેત્’ પાપની ઉત્પત્તિ થાય ‘તારિસં વાયં ન ઉદાહરિજ્ઞા-તાદૃશં વાચં નોદાહરેત્’ આવા વચનો બુદ્ધિશાળી પુરૂષોએ સંકટના સમયે પણ બોલવા ન જોઈએ. ‘ઇયં વચનં ગુણાણં અઘ્ઠાણં-ઇતદ્વચનં ગુણાનામસ્થાનમ્’ કેમકે સાવધ લાપા પણ કર્મબંધના કારણે રૂપ હોય છે. ‘ઇયં ડરાલં-ઇતત્ત્ ઉદારં’ આવા પ્રકારના વચનો શુણોનું સ્થાન નથી. તેથી જ ‘વિક્ષિપ્ત નો બૂયા દીક્ષિતો નો વદેત્’ દીક્ષિત પુરૂષે આવા સાર વિનાના વચનો ન બોલવા ॥૩૩॥

અન્વયાર્થ—જે પ્રકારના વચનોના પ્રયોગ કરવાથી પાપની ઉત્પત્તિ થાય બુદ્ધિમાન પુરૂષે તેવા વચનો સુકેલીના સમયમાં પણ બોલવા ન જોઈએ. કેમકે સાવધ લાપા પણ કર્મબંધના કારણે રૂપ હોય છે. ખલપિંડ પુરૂષ છે, અથવા પુરૂષ ખલપિંડ છે, આવા વચનો શુણોના સ્થાન રૂપ નથી જ તેથી જ દીક્ષિત પુરૂષે તેવા નિઃસાર વચન બોલવા ન જોઈએ. ॥૩૩॥

ટીકાર્થ—જે વચનના પ્રયોગથી પાપ ઉત્પન્ન થાય છે, એવા વચન સંકટના સમયે પણ જ્ઞાની પુરૂષે બોલવા ન જોઈએ. સાવધ લાપા પણ કર્મબંધની હોય છે. આવા પ્રકારની લાપા શુણોના સ્થાન રૂપ નથી. શુણકારક નથી. તેથી જ જેણે દીક્ષા ધારણ કરેલ છે, એવા પુરૂષે આવા પ્રકારની સાર વિનાની લાપાનો પ્રયોગ કરવો ન જોઈએ. કેમકે—સાવધ લાપાથી પણ પાપ થાય છે. તેથી જ વિવેકી પુરૂષે ખલપિંડને પુરૂષ અને પુરૂષને ખલપિંડ કહેવા નહીં આવા પ્રકારની ભ્રમ જનક વાગ્બળ પાપોત્પાદક જ છે. તેમ સમજવું. ॥૩૩॥

‘લઢ્ઢે અઢ્ઢે’ ઇત્યાદિ

શબ્ઢાર્થ—આર્ઢ્રક મુનિ શાક્ય લિશ્ઢુકની મશ્કરી કરતાં કહે છે કે—
 ‘અહો તુમ્હે ઇવ અઢ્ઢે લઢ્ઢે-અહો યુષ્ઢામિરેવાર્થો લઢ્ઢઃ’ આશ્ચર્ય છે કે-આપે
 આ અર્થનો લાલ મેળવેલ છે. અર્થાત્ આપે અઢ્ઢૂત જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરેલ છે.
 ‘જીવાણુમાગે સુવિચિતિ ઇવ-જીવાણુમાગઃ સુચિન્તિત ઇવ’ આપે જીવોના કર્મ-
 ફળનો અત્યંત સુંઢર વિચાર કરેલ છે. આપનો આ યશ ‘પુત્રંવ સમુઢ્ઢં અપરંચ
 પુઢ્ઢે-પૂર્વસમુઢ્ઢમ્ અપરશ્ચ સ્પૃષ્ઢમ્’ પૂર્વ અને પશ્ચિમના સમુઢ્ર પર્યંત પ્રસરી
 રહેલ છે અથવા ‘પાણિતલે ઠિઇ વા-પાણિતલે સ્થિતો વા’ એવું જણાય છે કે-
 જગતના સઘળા પઢ્ઢાર્થો આપની હથેલીમાં જ રહેલા છે. આપ સર્વજ્ઞથી કમ
 જણાતા નથી. આ વકોક્તિતું તાત્પર્ય એ છે કે-આપે જાણુવા યોગ્ય વસ્તુને
 જાણેલ નથી. આપ અજ્ઞાની છો અન્યથા રહેલ વસ્તુને અન્યથા કહી રહ્યા
 છો તથા પુણ્ય અને પાપની વ્યવસ્થા ઉઢ્ઢટી કરો છો. 11341

અન્યથાર્થ—આર્ઢ્રક મુનિ શાક્ય લિશ્ઢુની મશ્કરી કરતાં કહે છે કે—
 આશ્ચર્ય થાય છે કે-આપે આ દિવ્ય અર્થ લાલ મેળવેલ છે. અર્થાત્ આપે અઢ્ઢૂ-
 ભૂત જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરેલ છે, આપે જીવોના કર્મફળનો ઘણો જ સુંઢર વિચાર
 કર્યો છે. આપનો યશ પૂર્વાપર સમુઢ્ર પર્યંત વ્યાપ્ત થયેલ છે. સમજાય છે
 કે જગતના સઘળા પઢ્ઢાર્થો આપની હથેલીમાં જ મોજૂઢ છે. આપ સર્વજ્ઞથી
 ઓછા જણાતા નથી. આ કાકુ વચનથી લાવ એ સમજાય છે કે-આપ સમજવા
 લાયક વસ્તુ સમજ્યા નથી. એટલે કે આપ અજ્ઞાની છો. અન્યથા રહેલ
 વસ્તુને આપ ખીજી રીતે સમજાવી રહ્યા છો આપ પુણ્ય પાપની ઉંધી વ્યવસ્થા
 કરતા છો તેમ મને જણાય છે. 11342

આ ગાથાનો ટીકાર્થ સરળ હોવાથી આપેલ નથી.

‘જીવાણુમાગ’ ઇત્યાદિ

શબ્ઢાર્થ—‘જીવાણુમાગં સુવિચિતયંતા-જીવાણુમાગં સુવિચિન્ત્ય’ આહર્ત
 મતના અનુયાયિઓ જીવોને થનારી પીઢાનો સારી રીતે વિચાર કરીને ‘અજ્ઞ
 વિહી ય સોહિ’ આહારિયા-અન્નવિષેશ્ચ શુઢ્ઢિમ્ આહાર્ય’ શુઢ્ઢ 42 ઁંતાળીસ
 પ્રકારના દોષો વિનાના આહારતે ગ્રહણ કરે છે. તેઓ ‘છન્નવરોપજીવી ન
 વિયાગરે-છન્નવરોપજીવી ન વ્યાગૃણીયાત્’ માયાચારથી આજીવિકા મેળવતા નથી.
 અને કપટયુક્ત વચનોતું ઉચ્ચારણ કરતા નથી. ‘હહ સંજયાણં ઇસોણુધમ્મો-હહ
 સંયતાનામ્ ઇસોણુધર્મઃ’ જનશાસનમાં સંયમી પુરૂષોનો આજ ધર્મ છે. 11343

અન્યથાર્થ—આહર્ત મતના અનુયાયી જીવોને થવાવાળી પીઢાનો સારી
 રીતે વિચાર કરીને શુઢ્ઢ-42 ઁંતાલીસ પ્રકારના દોષો વિનાના આહારને

અહણુ કરે છે. તેઓ માયાચારથી આજીવિકા કરતા નથી. તેમજ કપટ મય-વચનો બોલતા નથી. જીન શાસનમાં સંયમી પુરૂષોનો આજ ધર્મ છે. ॥૩૫॥

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—કપટ યુક્ત વચનોનો પ્રયોગ કરવો ન જોઈએ. કપટથી આજીવિકા ચલાવવી ન જોઈએ. તથા નિર્દોષ અન્ન વિગેરેનો જ આદાર કરવો જોઈએ. ખૌદ્દીની જેમ એવું ન માનવું કે પાત્રમાં જે નાખવામાં આવ્યું અથવા પડ્યું તે બધી રીતે શુદ્ધ જ છે. તેમ સમ-જીને અભક્ષ્ય અને અશુદ્ધ ભિક્ષાનું પણ ભક્ષણ કરી લેવામાં આવે.

જે કે અન્ન વિગેરે પણ જીવનું શરીર જ છે. તે પણ લોક પ્રચલિત ભક્ષ્ય અને અભક્ષ્યની વ્યવસ્થાનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ. અન્ન અને માંસને એક જ શ્રેણીમાં માનીને ભક્ષ્ય અને અભક્ષ્યની વ્યવસ્થાનો લોપ કરવો તે કોઈ રીતે યોગ્ય કહી શકાય નહીં. ॥૩૬॥ ૩૫૫ આ ગાથાનો ટીકાર્થ સુગમ છે.

‘સિયાણગણ’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘જે સિયાણગણાં મિક્ષુયાણ—યે સ્નાતકાનાં મિક્ષુકાણામ્’ જે પુરૂષ સ્નાતક ભિક્ષુઓના ‘દુવે સહસ્તે-દ્વે સહસ્તે’ બે હજાર ભિક્ષુકોને ‘ણિયણ-નિત્યમ્’ દરરોજ ‘મોયણ-મોજયેત્’ ભોજન કરાવે છે. ‘સે વ-સ તુ’ તે પુરૂષ ‘અસંજણ-અસંયત્’ નિયમથી અસંયમી છે. ‘લોહિયપાણી-લોહિતપાણિઃ’ તેમના હાથ લોહીથી ખરડાયેલા છે. કેમકે—તે પદ્કાયના જીવોના વિરાધક છે. ‘ઈહેવ લોણ-ઈહેવ લોકે’ તે આ લોકમાં જ ‘ગરિહં’ ણિયચ્છઈ-ગર્હામ્ નિગચ્છતિ’ નિંદાને પાત્ર બને છે. તે હિંસક છે. પદ્કાયની હિંસા કરીને સાધુઓને ભોજન કરાવે છે. આવા પ્રકારની લોકનિંદા તેને પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રાણુતિપાત કરીને સાધુઓને અથવા ખીજા કોઈને ભોજન કરાવવાવાળાની સાધુજનો પ્રશંસા કરતા નથી, પરંતુ વારંવાર તેની નિંદા જ કરે છે. ॥૩૬॥

અન્યથાર્થ—દરરોજ બે હજાર ભિક્ષુકોને ભોજન કરાવવાવાળો પુરૂષ આરોગ્ય નામનો દેવ થાય છે. આ પ્રમાણેના શાક્યના મતનું ખંડન કરતાં

કહે છે. અર્થાત્ હવે સાધુઓને લોજન કરાવવામાં જે ગુણ પહેલાં કહ્યા છે, તેનું ખંડન કરાવવા માટે આર્દ્રક મુનિ બૌદ્ધ ભિક્ષુકને કહે છે.—જે પુરૂષ દરરોજ મહાન્ આરંભ કરીને બે હજાર સ્નાતક ભિક્ષુકોને લોજન કરાવે છે, તે નિશ્ચય અસંયમી જ છે. તેના હાથ લોહીથી રંગાયલા જ હોય છે. કેમકે તે પદ્મકાયના જીવોના વિરાધક છે. તે આ લોકમાં જ નિદાપાત્ર બને છે, તે હિંસક છે. પદ્મકાયની વિરાધના કરીને સાધુઓને લોજન કરાવે છે. આવા પ્રકારની લોકનિંદા તેને પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રાણાતિપાત કરીને સાધુઓને અથવા અન્ય કોઈને લોજન કરાવવાવાળાની સાધુ જન પ્રશંસા કરતા નથી, પરંતુ વારંવાર તેની નિંદા જ કરે છે. ॥૩૬॥

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે શાક્ય ભિક્ષુકે જે બે હજાર ભિક્ષુકોને જમાડવાથી સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ કહેલ છે. તેનું ખંડન કરતાં આર્દ્રક મુનિએ કહ્યું છે કે—લોજન કરવા માટેના પદાર્થો તૈયાર કરવામાં બાણ્ણતાં કે અબાણ્ણતાં અનેક ત્રસ અને સ્થાવર જીવોની હિંસા થાય છે તે હિંસાથી યુક્ત લોજનથી દાતાને સદ્ગતિની પ્રાપ્તિ થાય, તેમ માની શકાય તેમ નથી. તેનાથી ઉદ્દટા દાતાની અધોગતિમાં લઈ જવાવાળી જ ગતિ થાય છે. તે પર-લોકમાં નરકમાં પડે છે. અને આલોકમાં પૂરેપૂરી નિંદાને પાત્ર બને છે. આ કથનનું ગૂઢ રહસ્ય એ છે કે—હિંસા કરીને લોજનનું દાન કરવાથી સદ્ગતિ મળે છે. આ મતનું ખંડન થયું છે. ॥૩૭॥ ૩૬॥ આ ગાથાનો ટીકાર્થ સરળ છે.

‘શૂલં ઝરન્મં’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—આર્દ્રક મુનિ બૌદ્ધ ભિક્ષુકને કહે છે કે—‘ફલ સ્થૂલં ઝરન્મં—ફલ સ્થૂલમુરન્નમ્’ આ જગતમાં સ્થૂલકાય મેષ-ઘેટાને ‘મારિયાણં—મારયિત્વા’ મારીને ‘ઝહિટ્ઠમત્તં ચ પગપ્પત્તા—ઝહિટ્ઠમત્તં ચ પ્રકલ્લય’ બૌદ્ધમતના અનુયાયી ગૃહસ્થ પોતાના ભિક્ષુઓને માટે લોજન બનાવે છે. ‘તં લોણતેલ્લેણ ડવક્ખહેત્તા—તં લવણતૈલાભ્યામુપસ્કલ્લય’ તેને માંસ, મીઠું, તેલ, ઘી વિગેરેની સાથે રાંધીને ‘સપિપ્પલિયં મંસં પગરંતિ—સપિપ્પલીકં માંસં પ્રકુર્વન્તિ’ પિપ્પલી વિગેરે મસાલાથી વધારીને સ્વાદિષ્ટ બનાવે છે. ॥૩૭॥

અન્યથાર્થ—આર્દ્રક મુનિ બૌદ્ધ ભિક્ષુકને કહે છે—સ્થૂલકાય મેષ-(ઘેટા)ને મારીને બૌદ્ધમતના અનુયાયી ગૃહસ્થો પોતાના ભિક્ષુકોના લોજન માટે તૈયાર કરે છે. તે માંસને, મીઠું, તેલ, ઘી વિગેરેની સાથે રાંધીને પિપ્પલી વિગેરે દ્રવ્યોથી વધારીને તેને સ્વાદિષ્ટ બનાવે છે. ॥૩૭॥

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે—આર્દ્રક મુનિ બૌદ્ધ મતની પાછળ દોઢ-વાવાળાઓની વ્યવસ્થા બતાવતાં કહે છે કે—અહહ બૌદ્ધ મતના અનુયાયીઓ

ગૃહસ્થ લોકો બૌદ્ધ ભિક્ષુકો માટે ઘી, તેલ, મીઠું, મરચું, વિગેરેથી યુક્ત તાજૂ માંસ તૈયાર કરીને તેને ભિક્ષુકોને ખાવાલાયક બનાવે છે. ॥ગા.૦ ૩૭॥
આ ગાથાને દીકાર્થ સરળ છે.

‘તં મુંજમાણા’ ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—આ પ્રમાણે માંસને તૈયાર કરીને શું કરે છે ? તે ખતાવવામાં આવે છે. ‘અણારિયા-અનાર્યાઃ’ અનાર્ય ‘બાલા-બાલા.’ ખાલ-અણાની સત્ અસત્ના વિવેક વિનાના ‘અગજ્જઘમ્મા-અનાર્યધર્માણ.’ અનાર્યધર્મી ‘રસેસુ ગિદ્ધા-રસેષુ ગૃદ્ધાઃ’ રસોમાં આસક્ત બૌદ્ધ ભિક્ષુકો ‘તં પમ્બૂયં વિસિતં-તં પ્રમ્બૂતં વિશિતં’ તે શુક શોણિતથી ઉત્પન્ન થયેલ અધિક એવા માંસને ‘મૂંજમાણા-મુજ્જાના’ ખાવા છતાં પણ કહે છે કે-‘રપ્પણં-રજ્જસા’ પાપથી ‘વયં’ ન ઉવલિપ્પામો-વયં નોપલિપ્પામો’ અમો લિપ્ત થતા નથી. ॥ગા.૦ ૩૮॥

અન્યથાર્થ—આ રીતથી માંસને તૈયાર કરીને તેઓ શું કરે છે ? તે ખતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે-અનાર્ય-સત્ અસત્ના વિવેક વિનાના અનાર્ય ધર્મી અને રસોમાં આસક્ત એવા બૌદ્ધ ભિક્ષુઓ એ શુક શોણિતથી મિશ્રિત પુષ્કળ માંસને ખાતાં ખાતા કહે છે કે અમો પાપથી લિપ્ત થતા નથી. ॥૩૮॥

દીકાર્થ—તે શુક શોણિતથી ઉત્પન્ન થયેલ સઘળા જ માંસનું લોજન કરવા છતાં પણ અમે રજથી અર્થાત્ માંસના લોજનથી ઉત્પન્ન થવાવાળા પાપથી લિપ્ત થતા નથી. અમને કર્મબંધ થતો નથી. તેમ માને છે, તેઓ અનાર્ય ધર્મી છે. અર્થાત્ માંસના લોજનથી ઉત્પન્ન થનારા પાપથી અમો લેપાતા નથી. અમને કર્મનો બંધ થતો નથી. તેમ માને છે, તેઓ અનાર્ય ધર્મી છે. અર્થાત્ હિંસા વિગેરે ત્યાગ કરવા યોગ્ય કાર્યોથી દૂર રહેવાવાળા, ધર્મનું પાલન કરવાવાળા, પદ્કાયના જીવોનું રક્ષણ કરવાવાળા આર્યપુરૂષોથી વિપરીત

અનાર્ય પુરૂષોના ધર્મનું આચરણ કરે છે. અર્થાત્ જેઓ પ્રાણાતિપાત વિગેરે કુકૃત્ય કરવાવાળા અને સ્વભાવથી દુષ્ટ છે તેઓ પોતે પણ અનાર્ય જ છે. અને સત્ અસત્તા વિવેકથી રહિત છે. માંસ વિગેરે રસોમાં આસક્ત છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-માંસનું લોજન કરવાવાળા તમારા મતના અનુયાયીઓ અનાર્ય છે. ॥ગા૦ ૩૮॥

આર્દ્રક મુનિ ફરીથી બૌદ્ધ સાધુને કહે છે કે-‘જે યાવિ મુંજંતિ તહપ્પગાર’ ઇં શબ્દાર્થ—‘જે યાવિ-યે ચાપિ’ જે લોકો ‘તહપ્પગાર’ મુંજંતિ-તથાપ્રકાર’ મુજ્જતે’ પૂર્વોક્ત માંસનું લક્ષણ કરે છે, ‘તે-તે’ તેઓ ‘અજાણમાણા-અજાનાના:’ અજ્ઞાની ‘પાવં સેવંતિ-પાપં સેવન્તે’ પાપનું જ સેવન કરે છે, ‘કુસલા-કુશલા:’ જે પુરૂષ કુશળ છે, ‘एयं मणं न करेन्ति-एतत् मनः न कुर्वन्ति’ તેઓ તે માંસ લક્ષણ કરવાની ઇચ્છા પણ કરતા નથી, ‘एसा वाया वि-एषा वागवि’ માંસનું લક્ષણ કરવું જોઈએ એ પ્રમાણેની ‘બુદ્ધ્યા-ઉક્તા’ કહેલ વાણી પણ ‘મિચ્છા-મિથ્યા’ મિથ્યા છે. ॥ગા૦ ૩૯॥

અન્વયાર્થ—અજ્ઞાની એવા જે લોકો આ પહેલાં કહેવામાં આવેલ માંસનું લક્ષણ કરે છે. તેઓ પાપનું જ સેવન કરે છે. જે પુરૂષ કુશળ છે, તેઓ તે માંસ લક્ષણ કરવાની ઇચ્છા પણ કરતાં નથી. માંસ લક્ષણ કરવું જોઈએ અથવા માંસ લક્ષણ કરવામાં દોષ નથી. આવી રીતે કહેવામાં આવેલ વચન પણ પાપકારક જ છે. ॥૩૯॥

ટીકાર્થ—પહેલી ગાથામાં કહેવામાં આવેલ માંસનું જેઓ લક્ષણ કરે છે, તેઓ અજ્ઞાન અર્થાત્ પાપનું જ સેવન કરે છે, વિવેકી પુરૂષો તે માંસ લક્ષણની ઇચ્છા જ કરતા નથી, માંસ ખાવાની તો વાત જ દૂર રહી પણ તેઓના મતથી તો એવું કહેવામાં આવેલ છે કે-માંસની પેશી ચાહે કાચી હોય કે પાકી હોય ચાહે પાક માટે તૈયાર થઈ સ્ત્રી હોય તેમાં પ્રત્યેક સમયે અસખ્યાત જીવોની ઉત્પત્તિ થતી રહે છે. તે કારણે શિષ્ટ પુરૂષો માંસ ખાવાની ઇચ્છા પણ કરતા નથી. અન્ય દર્શનોમાં પણ માંસ ખાવાના ત્યાગને જ મહત્વ આપેલ છે, જેમકે-કોઈ એક મનુષ્ય વર્ષો સુધી દર વર્ષે અશ્વમેધ યજ્ઞ કરે અને બીજો માણસ યજ્ઞ કરતો નથી પરંતુ માંસ લક્ષણનો ત્યાગ કરે છે, તે બન્નેને સરખા ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેથી જ માંસ લક્ષણ કરવામાં કોઈપણ દોષ નથી, આવા પ્રકારના વચનો પણ મિથ્યા છે. ॥ગા૦ ૩૯॥

‘સર્વેસિં જીવાણં’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘સર્વેસિં-સર્વેષાં’ સઘળા ‘જીવાણં-જીવાનાં’ ત્રસ અને સ્થાવર જીવો પર ‘દયદૃયાપ-દયાર્થાય’ દયા કરવા માટે ‘સાવજ્જદોસં-સાવચ્છદોષ’ સાવધ દોષનો ‘પરિવજ્જયંતા-પરિવર્જયન્તઃ’ ત્યાગ કરવાવાળા ‘તસ્સંકિણા-તત્ શંકિનઃ’ તથા સાવધ દોષની શંકા કરવાવાળા ‘ઉસિણો-ઋણ્યઃ’ ઋષિ એવા ‘નાયણુત્તા જ્ઞાતપુત્રાઃ’ જ્ઞાતપુત્રના અનુયાયી ‘ઉદ્દિટ્થમત્તં-ઉદ્દિટ્થમત્તમ્’ ઔદેશિક આહારનો ‘પરિવજ્જયંતિ-પરિવર્જયન્તિ’ ત્યાગ કરે છે. ॥૧૧૦૪૦॥

અન્વયાર્થ—જગત્માં વસતા સઘળા ત્રસ અને સ્થાવર જીવોની દયા માટે સાવધ દોષનો ત્યાગ કરવાવાળા તથા સાવધની શંકા કરવાવાળા જ્ઞાતપુત્રના અનુયાયી સંયમી મુનિ ઔદેશિક આહારનો પરિત્યાગ કરે છે. ॥૪૦॥

ટીકાર્થ—આદ્રંક મુનિ દ્વિતીયી કહે છે કે—આહાર મતના સિદ્ધાંતને સાંભળો—ભોક્ષણી ઇચ્છાવાળા આત્માઓએ કદાપિ માંસનું લક્ષણ કરવું ન જોઈએ, વિશેષ શું કહેવાય ? ઉદ્દિટ્ આહારનો પણ ત્યાગ કરવો જોઈએ. આ વાત બતાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે.—સમીપમાં રહેનારા દૂર રહેવાવાળા, અત્યંત દૂર રહેવાવાળા, પર્યાપ્ત, તથા અપર્યાપ્ત ત્રસ અને સ્થાવર બધા જ જીવોની રક્ષા કરવા માટે પદ્મજલનિકાયના આરંભ સમારંભનો ત્યાગ કરવાવાળા, તથા સાવધ કર્મોમાં શંકા કરવાવાળા, અર્થાત્ સાવધ ક્રિયાથી ઘૂણા કરવાવાળા જ્ઞાતપુત્ર ભગવાન્ મહાવીરની આજ્ઞામાં રહેનારા, સંયમી મુનિ કર્મબંધની આશંકાથી ઔદેશિક આહારનો ત્યાગ કરે છે. અર્થાત્ અમુક સાધુને નિમિત્તે બનાવવામાં આવેલ આહાર ગ્રહણ કરતા નથી. તો પછી માંસ લક્ષણની તો વાત જ શી કરવી ? અર્થાત્ માંસ લક્ષણની તો ઇચ્છા પણ કરતા નથી. ॥૪૦॥

‘મૂયામિસંકાપ દુગુંહમાણા’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘મૂયામિસંકાપ-મૂતામિશઙ્કયા’ પ્રાણિયોની હિંસાના ભયથી ‘દુગું-હમાણા-જુગુપ્સમાનાઃ’ સાવધ ક્રિયાથી ઘૂણા કરવાવાળા ઉત્તમ પુરૂષ ‘સર્વેસિં પાણાણ દંઢં નિહાય-સર્વેષાં પ્રાણાનાં દંઢં નિહાય’ બધા જીવોને દંઢ (મારવાના) દેવાના વિચારનો ત્યાગ કરીને ‘તમ્હા તહવ્વગારં-તસ્માત્ તથાપ્રકાર’ તેવા પ્રકારનો દૂષિત આહાર ‘જા મુંજંતિ-ન મુજ્જતે’ ગ્રહણ કરતા નથી. ‘ફહ-ફહ’ આ જૈન શાસનમાં ‘સંજયાણં-સંયતાનાં’ સાધુઓનો ‘એસો-એષઃ’ આ પ્રકારનો ‘અણધર્મો-અણુધર્મઃ’ પરમ્પરાથી પ્રાપ્ત શ્રુત ચારિત્રરૂપ ધર્મ છે. ॥૪૧॥

અન્વયાર્થ—પ્રાણિયોની હિંસાના ભયથી સાવધ ક્રિયાની ઘૂણા કરવાવાળા ઉત્તમ પુરૂષો સઘળા જીવોને દંડિત કરવાનો (મારવાનો) ત્યાગ કરીને દૂષિત આહાર ગ્રહણ કરતા નથી. જૈન શાસનમાં સાધુઓનો આ પરમ્પરાગત-તીર્થંકરોની પરંપરાથી પ્રાપ્ત શ્રુત ચારિત્ર રૂપ ધર્મ છે. ॥૪૧॥

ટીકાર્થ—આર્દ્રકુમાર રૂરીથી કહે છે કે-હે શાક્ય લિક્ષુક લગવાન શ્રી મહાવીર પ્રભુના સાધુ પ્રાણિયોની વિરાધના ન થઈ જાય આ શંકાથી સાવધ કર્મની ધૃણા કરે છે. તેઓ એકેન્દ્રિય વિગેરે બધાજ પ્રાણિયોની હિંસાનો ત્યાગ કરે છે. તેથી જ આધાકર્મ તથા ઔદેશિક વિગેરે દોષોથી દોષવાળા આહારનો ઉપભોગ કરતા નથી. આ જૈનશાસનમાં સાધુઓનો આજ અનુધર્મ છે. અને આજ ધર્મ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવવાવાળો છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—જ્ઞાતપુત્ર લગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામીના મતને અનુસરવાવાળા સાધુઓ જીવહિંસાનો ત્યાગ કરીને અશુદ્ધ આહાર પણ ગ્રહણ કરતા નથી. માંસનું સેવન તો ક્યારેય કરતા નથી આ ધર્મની પ્રવૃત્તિ પહેલાં તીર્થંકરે કરીહતી, પોતે તેનું આચરણ કયું તેથી જ આ ‘અનુધર્મ’ કહેલ છે. આ ધર્મ જ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવવાવાળો છે. ॥૪૧॥

‘નિર્ગંથધર્મમિ’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘નિર્ગંથધર્મમિ-નિર્ગંથધર્મે’ આ નિર્ગંથ ધર્મમાં ‘ફમ’ સમાર્હિ-ફદ’ સમાધિ’ આહાર વિશુદ્ધિ રૂપ આ સમાધિમાં ‘સુ ઠિચ્ચા-સુસ્થાય’ સ્થિત થઈને ‘અગ્નિહે ચરેજ્ઞા-અનીહશ્ચરેત્’ માયાથી રહિત થઈને વિચરણ કરે. ‘બુદ્ધે મુણી-બુદ્ધો મુનિઃ’ જ્ઞાનવાન મુનિ ‘સીલગુણોવવેણ-સીલગુણોપપેતઃ’ એવા મુનિ શીલ ગુણથી યુક્ત થાય છે. અને ‘અચ્ચત્થં-અત્યર્થતયા’ અધિકરૂપથી ‘સિલોગં પાવણઙ્-જ્ઞલોકં પ્રાપ્નોતિ’ સર્વદા કીર્તિ-પ્રશંસા પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૪૨॥

અન્વયાર્થ—નિર્ગંથ ધર્મમાં આહાર વિશુદ્ધિરૂપ આ સમાધિમાં સારી રીતે સ્થિત રહીને માયા રહિત વિચરણ કરવાવાળા મુનિ શીલ ગુણથી યુક્ત થાય છે. અને અત્યંત કીર્તિ અને પ્રશંસા પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૪૨॥

ટીકાર્થ—નિર્ગંથ ધર્મ અર્થાત્ લગવાન મહાવીરે પ્રતિપાદન કરેલ ધર્મમાં સ્થિત રહેલ પુરૂષ આ પૂર્વોક્ત સમાધિને પ્રાપ્ત કરીને આ ધર્મમાં સારી રીતે સ્થિત થઈને માયા રહિત વિચરણ કરે, સંયમનું અનુષ્ઠાન કરે. સર્વજ્ઞ પ્રતિપાદન કરેલ ધર્મનું આચરણ કરીને બધા વિધયોનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાવાળા મુનિ શીલ અને ગુણોથી યુક્ત થઈને પ્રશંસા પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૪૨॥

આ પ્રમાણે બૌદ્ધ ભિક્ષુનું નિરાકરણ કરીને મુનિ આર્દ્રક કુમાર આગળ ચાલ્યા તો માર્ગમાં તેમને વેદ ધર્મનું આચરણ કરનાર બ્રાહ્મણ મળ્યા તેમણે કહ્યું કે—આપે બૌદ્ધોના મતનું ખંડન કર્યું તે યોગ્ય જ કરેલ છે. અમારો મત સાંભળો એજ કહે છે—‘સિનાયગાળં’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—બ્રાહ્મણે કહે છે કે—‘જે સિનાયગાળં—યે સ્નાતકાતાં’ વેદના અધ્યયન, શૌચાચાર, સ્નાન, અને બ્રહ્મચર્યમાં પરાયણ ‘દુવે સહસ્તે—દ્વે સહસ્ત્રે’ એ હજાર ‘માહ્ણાણં—બ્રાહ્મણાનાં’ બ્રાહ્મણોને ‘ગિયણ મોચણ—નિત્યં મોજયેત’ દર-રોજ લોભન કરાવે છે. ‘તે-તે’ તેઓ ‘સુમહં—સુમહત્’ મહાન્ ‘પુણ્યસ્કંધં—પુણ્ય-સ્કન્ધ’ પુણ્યસ્કંધ ‘જણિતા—જનિત્વા’ પ્રાપ્ત કરીને દેવ થાય છે ‘इति वय-वाओ—इति वेदवादः’ આ પ્રમાણે વેદમાં કથન કરેલ છે. ॥૪૩॥

અન્વયાર્થ—બ્રાહ્મણે કહે છે—જે પુરૂષ દરરોજ વેદાધ્યયન કરવામાં, શૌચાચારમાં, સ્નાન અને બ્રહ્મચર્યમાં તત્પર રહેવાવાળા એ હજાર બ્રાહ્મણોને લોભન કરાવે છે, તેઓ મહાન્ પુણ્યસ્કંધ પ્રાપ્ત કરીને દેવ થાય છે. એમ વેદમાં કથન કરેલ છે. ॥૪૩॥ ટીકાર્થ સુગમ છે, તેથી અલગ આપેલ નથી.

ભાવાર્થ—બૌદ્ધમતનું ખંડન કર્યા પછી જતા એવા આર્દ્રક મુનિને બ્રાહ્મણ આવીને કહે છે. તમોએ ઘણું જ ઉત્તમ કર્યું કે વેદ બાહ્ય અર્થાત્ વેદને પ્રમાણ ન માનવાવાળા ગોશાલક અને બૌદ્ધોને પરાજીત કર્યા, પરંતુ અમે બધા તમોને કહીએ છીએ કે—આપ વેદબાહ્ય એવા જૈન મતનું અવલમ્બન ન કરો. આપ ક્ષત્રીય છો. અતઃ બ્રાહ્મણોની સેવા કરો. યજ્ઞાનુષ્ઠાન કરો. જેઓ પડંગ વેદના વિદ્વાનો હોય. અને શૌચાચાર વિગેરેમાં તત્પર રહેવાળા એવા એ હજાર બ્રાહ્મણોને દરરોજ લોભન કરાવે છે, તેઓ મહાન્ પુણ્યરાશિ પ્રાપ્ત કરીને સ્વર્ગ મેળવે છે. આ વેદ વચન છે. ॥૪૩॥

‘સિનાયગાળ’ ધત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘જે-યા’ જે ‘કુલાલયાળ-કુલાલયાનાં’ ક્ષત્રિય વિગેરેના કુલો-ધરોમાં ભટકવાવાળા ‘સિનાયગાળ-સ્નાતકાનામ્’ વેદપાઠી-વેદભણુનારા ‘દુવેસહ-સ્તે-દ્વે સહસ્રે’ બે હજારને ‘ણિય-નિત્યં’ દરરોજ ‘ભોય-ભોજયેત્’ ભોજન કરાવે છે. ‘સે-સઃ’ તે પુરૂષ ‘લોલુપસંગાદે-લોલુપસંગ્રાદે’ માંસ લોભી પક્ષિયોથી વ્યાપ્ત તથા ‘તિલ્લાભિતાવી-તીવ્રમિતાવી’ ભયંકર સંતાપજનક ‘ળરગાભિસેવી-નરકાભિસેવી’ નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ॥૪૪॥

અન્વયાર્થ—ક્ષત્રિયો વિગેરેના ધરોમાં ભિક્ષા માટે અટન કરવાવાળા બે હજાર વેદપાઠી બ્રાહ્મણોને દરરોજ જે ભોજન કરાવે છે, તે પુરૂષ માંસ લોભી પક્ષિયોથી વ્યાપ્ત તથા ભયંકર સંતાપ કારક એવા નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ॥૪૪॥

ટીકાર્થ—બ્રાહ્મણોના વચનો સાંભળીને આદ્ર્ક કુમારમુની તેઓને કહે છે

કે—કુલ એટલે ક્ષત્રિય વિગેરેના ઘર, જેઓ ભોજન માટે તેમના ધરોમાં નિવાસ કરે છે. તેને ‘કુલાલય’ કહેવાય છે. અર્થાત્ ભોજન માટે જે ખીલઓના ઘરમાં અવરજવર કરનારા એવા બે હજાર સ્નાતક બ્રાહ્મણોને દરરોજ ભોજન કરાવે છે, તે પુરૂષ માંસ ખાનારા વળ આંચવાળા પક્ષિયોવાળા નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તે ત્યાં ભયંકર દુઃખ ભોગવે છે. કહેવાનો આશય એ છે કે-આરંભ સમારંભથી થવાવાળા દાનના દોષથી દાતાને નરકમાં જવું પડે છે. ॥૪૪॥

‘દયાવર’ ધમ્મ દુગુંહમાળા’ ધત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘જે-યા’ જે રાજા ‘દયાવર’ ધમ્મ દુગુંહમાળા-દયાવર’ ધર્મ જુગુ-પ્સમાનઃ’ દયા યુક્ત ધર્મની નિંદા કરે છે. અને ‘વહાવહં ધમ્મં-વહાવહં ધર્મ’ હિંસા પ્રધાન ધર્મની ‘પસંસમાળા-પ્રશંસન્’ પ્રશંસા કરે છે. એવા ‘અસીલં-અશીલં’ શીલ વિનાના અર્થાત્ વ્રતવિનાના ‘એગમવિ ભોજપ-એકમપિ ભોજયેત્’ એક બ્રાહ્મણને પણ ભોજન કરાવે તે ‘ણિવો-નૃપઃ’ રાજા ‘નિસાં જાહ-નિશાં યાતિ’ અંધકાર યુક્ત નરક ભૂમિને પ્રાપ્ત કરે છે. ‘કુઓ સુરેહિં-કુતઃ સુરેષુ’ તે દેવગતિને કેવી રીતે પામી શકે ? ॥૪૫॥

અન્વયાર્થ—જે રાજા દયામય ધર્મની નિંદા કરે છે, અને હિંસા પ્રધાન ધર્મની પ્રશંસા કરે છે, એવા શીલ રહિત અર્થાત્ વ્રત હીન એક પણ બ્રાહ્મણને ભોજન કરાવે છે, તે ઘોર અન્ધકારમય નરકભૂમિને પ્રાપ્ત કરે છે. તે દેવ ગતિમાં કેવી રીતે જઈ શકે ? ॥૪૫॥

ટીકાર્થ—જે રાજા અથવા અન્ય પુરૂષ દયાપ્રધાન શ્રેષ્ઠ ધર્મની અથવા દયા યુક્ત ધર્મની નિંદા કરતા થકા હિંસા યુક્ત ધર્મની પ્રશંસા કરે છે, તે રાજા અથવા અન્ય પુરૂષ શીલ-શુણુ વિનાના એક પણ બ્રાહ્મણને બે પદ્ધતિ-

યની વિરાધના કરતા થકા ભોજન કરાવે તો તે નરકમાં જાય છે. તેની દેવ ગતિમાં ઉત્પત્તિ તો કેવી રીતે થઈ શકે ?

જે એક પણ શિલ વિનાના બ્રાહ્મણને ભોજન કરાવવાથી નરકની પ્રાપ્તિ થાય છે; તો જે હજાર બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવવાથી નરક પ્રાપ્તિ થાય તે તો સ્વતઃ સિદ્ધ છે. તે કહેવાની જરૂર જ નથી. તેથી જ આવા પ્રકારથી સ્વર્ગ પામવાની ઇચ્છા આપોઆપ નીચે પાડવા વાળી જ છે. ॥૪૫॥

‘દુહ્વો વિ ધર્મમંમિ’ ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘દુહ્વો વિ-દ્વિધા અપિ’ સાંખ્ય અને જૈન બંને ‘ધર્મમંમિ-ધર્મે’ ‘સમુદ્વિયા-સમુત્થિતૌ’ સારી રીતે પ્રવૃત્ત છે. ‘તદ્-તથા’. તથા ‘એસ કાલે-એસત્કાલે’ ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય કાળમાં ‘આચારસીલે-આચારશીલઃ’ આચારવાન પુરૂષ જ આપણા બંનેના દર્શનમાં ‘નાળી બુદ્ધ-જ્ઞાની ઉક્તઃ’ જ્ઞાની કહેવાય છે. તમારા અને અમારા મતમાં ‘સંપરાયમ્મિ-સંપરાયે’ પરલોકના સંબંધમાં પણ ‘જ વિસેસમત્થિ-ન વિશેવોડસ્તિ’ વધારે મતભેદ નથી. ॥૪૬॥

અન્યથાર્થ—આપણે બંને એટલે કે સાંખ્ય અને જૈન ધર્મમાં પ્રવૃત્ત છીએ તથા ધર્મમાં સમ્યક્ પ્રકારથી સ્થિત છીએ, ભૂતવર્તમાન તેમજ ભવિષ્યકાળમાં આચાર શીલ પુરૂષ જ અમારા બંનેના દર્શનમાં જ્ઞાની કહેલ છે. તમારા અને અમારા મતમાં પરલોક સંબંધમાં પણ વિશેષ ભેદ નથી. ૧૪૬।

ટીકાર્થ—આર્દ્રકકુમાર જ્યારે બ્રાહ્મણોને પરાજય કરીને આગળ વધ્યા તો માર્ગમાં એક ઢંડી મળી ગયા. તેણે આવીને આર્દ્રક મુનિને કહ્યું કે—હે આર્દ્રક! તમે અને અમે બંને ધર્મમાં સરખી રીતે વર્તવાવાળા છીએ. અને આપણે બંને ધર્મમાં સ્થિત છીએ. આ બ્રાહ્મણો તો હિંસક છે. પણ આપણે બંને સમાન ધર્મવાળા છીએ. અમે ભૂત, વર્તમાન, અને ભવિષ્ય આ ત્રણે કાળમાં ધર્મમાં જ વર્તવા વાળા છીએ આપણા બંનેના સિદ્ધાંતમાં આચાર વાળો પુરૂષ જ જ્ઞાની કહેવાય છે. જે આચાર વિનાનો છે, તે જ્ઞાની થઈ શકતો નથી. અમારા અને તમારા મતમાં સંસાર અને પરલોકના સંબંધમાં પણ કોઈ વધારે મત ભેદ નથી. આ રીતે હું તમારા સમાન જ છું. મારા મતને સાંભળો. તે આ પ્રમાણે છે. સત્ય ગુણ, રમેગુણ, અને તમેગુણની સમાન અવસ્થા પ્રકૃતિ કહેવાય છે. પ્રકૃતિથી મહત્ તત્ત્વ (બુદ્ધિ) ઉત્પન્ન થાય છે. બુદ્ધિથી અહંકાર અને અહંકારથી પાંચ તન્માત્રા ઉત્પન્ન થાય છે. અને અગિયાર ઈન્દ્રિયો પણ ઉત્પન્ન થાય છે. રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ અને

શબ્દ આ પાંચ તન્માત્રા છે. આનાથી પાંચ મહાભૂતોની ઉત્પત્તિ થાય છે. પુરુષતત્વ એક નિત્ય અને સ્વતંત્ર છે. અહિંસા, સત્ય, આસ્તેય; બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ આ પાંચ યમ છે.

તમારા મતમાં આનેજ પાંચ મહાવ્રત કહે છે. અમારા મત પ્રમાણે અસત્ કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી. અને સત્ કાર્યનો કોઈ કાળે વિનાશ થતો નથી. જેને બીજા લોકો ઉત્પત્તિ અને વિનાશ સમજે છે. તે વાસ્તવમાં આવિર્ભાવ અને તિરોભાવ જ છે કારણ કે રૂપમાં બધાજ પદાર્થો નિત્ય છે. જેમ આપના મતમાં દ્રવ્ય પશુથી નિત્ય છે, સંસારનું સ્વરૂપ જેમ તમારા મતમાં છે. એજ પ્રમાણે અમારા મતમાં છે આપ જગત્નો ઉત્પાદ અને વિનાશ સ્વીકારતા નથી. અમે પણ તે માનતા નથી જગત્નો આવિર્ભાવ અને તિરોભાવ જ અમે સ્વીકાર્યો છે. આ પ્રમાણે જ્યારે આપનો અને અમારો મત સરખો જ છે. તો આપે અમારા મતનો જ સ્વીકાર કરી લેવો જોઈએ. મહાવીરની પાંસે જવાથી શું લાભ થવાનો છે? અમારામાં કહ્યું છે કે—‘પંચવિંશતિતત્ત્વજ્ઞો’ ઇત્યાદિ

ચાહે કોઈ જટારાખતા હોય, માથું મુકાવતા હોય, અથવા ચોટલી રાખતા હોય, અને તે કોઈ પણ આશ્રમમાં કેમ ન હોય, પણ જો તેણે પચ્ચીસ તત્ત્વોને બાંહેધ હોય તો તે મુક્તિને પ્રાપ્ત કરી લે છે. તેમાં જરા પણ સંદેહ નથી. તેથી જ આપ અમારા મતનો સ્વીકાર કરી લો. ॥૪૬॥

‘અવત્તરૂવં’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘પુરિસં-પુરુષ’ પુરુષ ‘અવત્તરૂવં-બ્રવ્યત્તરૂપમ્’ અન્યક્ત રૂપ છે. કેમકે તે વાણી અને મનથી અગોચર છે. ‘મહંતં-મહાન્તમ્’ તે વ્યાપક છે ‘સ્રણાત્તણં’ નિત્ય છે. ‘અક્ષયમઞ્ચયં ચ’ અક્ષય અને અન્યય ‘સે-સઃ’ તે પુરુષ ‘સઞ્ચેસુ મૂપસુ વિ-સર્વે’ મૂતેષ્વપિ સંધળા ભૂતોમાં પણ વ્યાપ્ત છે. જેવી

રીતે ‘સવ્વઓ તારાહિં ચંદો વ-સર્વતઃ તારાસુ ચન્દ્ર ઇવ’ સઘળા તારા મંડળમાં ચન્દ્રમાં ‘સમત્તરુવે-સમસ્તરૂપઃ’ પૂર્ણ રૂપે પ્રકાશે છે. ॥૪૭॥

અન્વયાર્થ—પુરૂષ અવ્યક્ત રૂપ છે કેમકે તે વાણી અને મનથી અગોચર છે. તે વ્યાપક છે. નિત્ય છે. અક્ષય અને અવ્યય છે. તે પુરૂષ સઘળા ભૂતોમાં—પ્રાણિયોમાં પણ વ્યાપ્ત છે. જેમકે ચંદ્રમાં બધા તારાઓની સાથે પૂર્ણપણે સંબંધ કરે છે. ॥૪૭॥

ટીકાર્થ—વેદાન્ત મતને માનવા વાળાઓએ આર્દ્રક મુનિ પાસે આવીને કહ્યું કે—તમારે અમારા મતનો જ સ્વીકાર કરવો જોઈએ, અમારા અને તમારા દર્શન શાસ્ત્રમાં ભિન્ન પણું નથી. જો કોઈ જુદાપણું હોય તો તે થોડા પ્રમાણમાં જ જુદા પણું છે. પ્રાયઃ સરખાપણું જ છે. આ આત્મા વાણી અને મનથી અગોચર હોવાથી અવ્યક્ત છે. આકાશની જેમ સર્વ વ્યાપક છે. સનાતન અર્થાત્ હંમેશાં અવસ્થિત રહેવાવાળો છે. અક્ષય અર્થાત્ ક્ષય વિનાનો હાનિ અને વૃદ્ધિ તથા હાસ વિનાનો છે તેનો કોઈ પણ વખતે વ્યય (વિનાશ) થતો નથી. તે આત્મા બધાજ ભૂતોમાં બાહ્ય અને આભ્યંતર પણાથી વ્યાપ્ત છે. જેમ ચંદ્રમાં સઘળા તારાઓમાં પૂર્ણ રૂપથી પ્રકાશે છે તેજ રીતે આત્મા પણ પ્રકાશમાન અને વ્યાપક હોવાથી સર્વજ્ઞ અને સર્વદા વિદ્યમાન જ રહે છે.

તમારો અને અમારો મત સત્ અસત્ રૂપ છે. તો પણ અમારા મતમાં જીવનું સ્વરૂપ જે પ્રમાણે વિવેચન કરીને બતાવવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણે અહુતના દર્શનમાં કહેલ નથી. તેથી આપ અમારા મતનો જ સ્વીકાર કરીશો તેજ ઉત્તમ છે. ॥૪૭॥

‘एवं ण मिज्जंति’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—એવં—એવમ્’ આ પ્રમાણે આપના મતનો સ્વીકાર કરી લેવામાં

આવે તો ‘ન મિજ્જંતિ-ન મીયન્તે’ સુખી દુઃખી વિગેરેની જે વ્યવસ્થા દેખવામાં આવે છે. તેની સંગતી થતી નથી. કેમકે આપે માનેલ પુરૂષ (આત્મા) કૂટસ્થ નિત્ય અને વ્યાપક છે. ‘જ સંસરંતિ-ન સંસરન્તિ’ પોત પોતાના કર્મથી પ્રેરિત જીવોનું અનેક ગતિયોમાં ગમન અને આગમન પણ થઈ શકતું નથી. કેમકે તે નિષ્ક્રિય છે. ‘ન માહણા સ્વત્તિયવેસપેસા-ન વ્રાહ્મણાઃ ક્ષત્રિય-વૈશ્યપ્રેશ્યાઃ’ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્રનો ભેદ પણ નથી. કેમકે-‘અસંગોહ્ય-પુરુષઃ’ આ શ્રુતિ વચનથી આત્મા એકાન્ત રૂપથી અસંગ કહેવામાં આવેલ છે. કીટા ય પક્ષ્વી ય સરીસિવા ય-કીટાશ્ચ પક્ષિણશ્ચ સરીસૃપાશ્ચ’ કીટ પતંગ અને સરીસૃપ (ઠેકીને ચાલવાવાળા પ્રાણી) નો ભેદ પણ થતો નથી. કેમકે જીવ એક અને ક્રિયા વિનાનો છે. ‘નરા ય સર્વે તદ્દેવલોગા-નરાશ્ચ સર્વે તથા દેવલોકાઃ’ માણસ અને દેવ વિગેરેની વ્યવસ્થા પણ સંગત થતી નથી. કેમકે જીવને એક ક્રિયા શૂન્ય વ્યાપક અને નિઃસંગમાનો છે તેથીજ એકાન્તવાદ રમણીય નથી. આખરે બધાને અનેકાન્તવાદનું જ શરણુ ગ્રહણ કરવું પડે છે. ૧૪૮।

અન્યથાર્થ—આ રીતે આપના મતને સ્વીકારવાથી સુખી દુઃખી વિગેરેની જે વ્યવસ્થા જોવામાં આવે છે તેની સંગતિ થઈ શકતી નથી. કેમકે—આપે માનેલ પુરૂષ (આત્મા) કૂટસ્થ, નિત્ય અને વ્યાપક છે. પોતપોતાના કર્મથી પ્રેરાયેલ જીવોનું અનેક પ્રકારની ગતિયોમાં ગમનાગમન પણ થઈ શકશે નહીં કેમકે—તે નિષ્ક્રિય છે. તેમજ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્રાદિનો ભેદ પણ થઈ શકશે નહીં. કેમકે—‘અસંગોહ્ય-પુરુષઃ’ આ શ્રુતિવાક્યમાં એકાન્તપણાથી અસંગ કહેલ છે. કીટ, પતંગ અને સરીસૃપ (ઠેકીને ચાલવાવાળા) વિગેરે પ્રાણીનો ભેદ પણ થઈ શકશે નહીં કેમકે—જીવ એક અને ક્રિયાશૂન્ય છે. માનવ અને દેવ વિગેરેની વ્યવસ્થા પણ સંગત થઈ શકતી નથી. કેમકે આપ જીવને એક ક્રિયાશૂન્ય વ્યાપક અને નિઃસંગ માનો છે, તેથી જ આ એકાન્તવાદ રમણીય નથી, આખરે બધાને અનેકાન્તવાદનું જ શરણુ શોધવું પડે છે. ૧૪૮।

તાત્પર્ય આ કથનનું એ છે કે એ વેદાન્ત મતના અનુયાયિઓને આર્દ્રક-મુનિ ઉત્તર આપતાં કહે છે કે—અમારો અને તમારો મત સરખો નથી. આપણા બંનેના મતમાં ઘણો મોટો તફાવત છે. જેમ આપ સદા એકાન્તવાદી છો, તેવા અમે એકાન્તવાદી નથી. આપ કાર્ય અને કારણમાં એકાન્ત રીતે ભેદ માનતા નથી પણ અભેદ માનો છો. અમે તેમ એકાન્તવાદને માનતા નથી. આ સિવાય આત્માને વ્યાપક અને કૂટસ્થ નિત્ય માનવાથી જન્મ, મરણ, સ્વર્ગ, નરક, વધવા ઘટવા વિગેરેની વ્યવસ્થા ઘટી શકતી નથી. તેથી જ અનેકાન્તનો જ આદર કરવો જોઈએ. ॥૪૮॥ ટીકા સરળ છે.

‘લોગં અજાણિતા’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘इह लोगं केवलें अजाणिता-इह लोकं वैवलें अज्ञात्वा’ આ સ્થાવર અને જંગમ-ત્રસ વિગેરે ચૌદ રાજુ પ્રમાણવાળા લોકને કેવળજ્ઞાન દ્વારા જાણ્યા વિના જે અજાણમાણા—યે અજ્ઞાનાનાઃ’ જાણ્યા વિના જે અજ્ઞાની પુરૂષ ‘धम्मं कहंति-धर्मं कथयन्ति’ ધર્મનો ઉપદેશ આપે છે. તેઓ ‘अणोरपारे धोरंमि संसारे-अणोरपारे धोरे संसारे’ આ આદિઅંતરહિત અપાર ઘોર એવા સંસારમાં ‘अप्पाणं नासंति-आत्मानं नाशयन्ति’ પોતે જ નાશ પામે છે. અને ‘परंच-परञ्च’ બીજાઓનો પણ ‘नासंति-नाशयन्ति’ નાશ કરે છે.

અન્યાર્થ—આ સ્થાવર અને જંગમ-ત્રસ અથવા ચૌદ રાજુ પ્રમાણવાળા લોકને કેવળજ્ઞાન દ્વારા જાણ્યા વિના જે અજ્ઞાની પુરૂષ ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે. તે આ ઘોર સંસારમાં પોતે નષ્ટ થાય છે અને બીજાને પણ નષ્ટ કરે છે. ॥૪૯॥

ભાવાર્થ—જે જ્ઞાની હોતા નથી, તે વસ્તુ સ્વરૂપને સારી રીતે સમજી શકતા નથી. પ્રભુશ્રી કેવલી ભગવાન જ વસ્તુ સ્વરૂપને જાણનારા હોય છે. તેથી જ તેઓએ ઉપદેશોલ ધર્મજ સંસારથી પાર ઉતારવામાં સમર્થ છે. તેનાથી બીજો જે માર્ગ છે, તે અનર્થનું જ કારણ છે. તેથી જ જે પોતે કેવળજ્ઞાની નથી. અથવા કેવળ જ્ઞાની દ્વારા ઉપદેશ કરવામાં આવેલ ધર્મ પર શ્રદ્ધા રાખતા નથી. તે ધર્મોપદેશને યોગ્ય નથી. તે તો પોતે નાશ પામેલ જ છે. અને બીજાઓનો નાશ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. ॥૪૯॥

આ ગાથાનો ટીકાર્થ સરળ હોવાથી અલગ આપેલ નથી. ॥૪૯॥

આર્દ્રક મુનિ ફરીથી કહે છે ‘लोयं विजाणंतीह केवलें’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘जे उ-ये तु’ જે પુરૂષ ‘समाहिजुत्ता-समाधियुक्ताः’ સમાધિથી યુક્ત છે, તથા ‘केवलें-केवलेन’ કેવળ જ્ઞાન દ્વારા ‘लोयं-लोकं’ સમસ્ત લોકને ‘विजाणंति-विजानन्ति’ જાણે છે. અને જાણીને ‘पुननेण णाणेण-पूर्णेन ज्ञानेन’ પૂર્ણ જ્ઞાનથી ‘इह समत्तं-इह समस्तं’ આ લોકમાં સંપૂર્ણ ‘धम्मं कहंति-धर्मं कथयन्ति’

શ્રુતચારિત્ર રૂપની વૃત્તિ ધર્મનો ઉપદેશ આપે છે. ‘તે તિન્ના-તે તીર્ણાઃ’ તેઓ તરેલા છે. અર્થાત્ તેઓ પોતે સંસારથી તરે છે. ‘અપ્પાણં પરંચ તારંતિ-આત્માનં તથા પરજ્ઞાપિ તારયન્તિ’ પોતાને તથા બીજાઓને પણ તારે છે. ॥૫૦॥

અન્વયાર્થ—જે પુરૂષ સમાધિથી યુક્ત છે, તથા પૂર્ણ કેવળ જ્ઞાન દ્વારા સંપૂર્ણ લોકને જાણે છે, અને જાણીને ધર્મોપદેશ કરે છે. તેઓ પોતે સંસારથી તરેલા છે, અર્થાત્ સંસારથી સ્વયં તરે છે અને બીજાઓને પણ તારે છે. ॥૫૦॥

ટીકાર્થ—આર્દ્રક મુનિ આ ગાથા દ્વારા એ પ્રતિપાદન કરે છે કે-જેઓ કેવળ જ્ઞાની છે, તેઓજ વાસ્તવિક રીતે વસ્તુ સ્વરૂપને જાણે છે. તેથીજ તેઓ જગતના પરમ કલ્યાણને માટે શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મનો ઉપદેશ કરવાને યોગ્ય છે. તે ધર્મોપદેશ કરીને પોતાને તથા અન્યને સંસારથી તારે છે. બીજાઓ તેમ તારી શકતા નથી. કહેવાનો ભાવ એ છે કે-જે પુરૂષ સમાધિથી યુક્ત છે, કેવળજ્ઞાન દ્વારા ચૌદ રાજુ પ્રમાણવાળા લોકને જાણે છે. તેઓ સઘળા અને સત્ય ધર્મનો ઉપદેશ આપી શકે છે. તેઓ પોતે સંસાર સાગરથી તરેલા છે. અને ધર્મના ઉપદેશદ્વારા બીજાઓને પણ સંસારથી તારે છે. આનાથી જેઓ ભિન્ન છે, કેવળજ્ઞાની નથી તેઓ પોતાના તથા અન્યના તારક ધર્મનો ઉપદેશ કરી શકતા નથી. ॥ગા૦૫૦॥

‘જે ગરહિયં’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘इह-इह’ આ લોકમાં ‘જે-યે’ જે પુરૂષ ‘गरहियं ठाणं वसन्ति गर्हितं स्थानं वसन्ति’ ગર્હિત-નિંદિતસ્થાનમાં વસે છે અર્થાત્ અવિવેકી પુરૂષો દ્વારા આચરેલ સ્થાનનો આશ્રય કરે છે. અને જે યા વિ-યે ચાપિ’ જે પુરૂષ ‘चरणोववेया-चरणोपपेताः’ સદાચારમાં રત છે, તે બન્નેની ‘मईए-मत्या’ જે પોતાની કલ્પના બુદ્ધિથી ‘समं उदाहउ’-સમં ઉદાહરંતં સરખા કહે છે. ‘तंतु-तजु’ તે તો ‘अहाउसो-अथायुष्मन्’ હે આયુષ્મન્ ‘विपरियासमेव-विपर्यासमेव’ તેની વિપરીત બુદ્ધિનું કલ છે. ॥ગા૦૫૧॥

અન્વયાર્થ—આ લોકમાં જે પુરૂષ નિંદિત સ્થાનમાં વસે છે, અર્થાત્ અવિવેકી જનો દ્વારા આચરિત સ્થાનનો આશ્રય લે છે અથવા અશુભ આચરણ કરે છે. અને સદાચારમાં રત રહે છે. આ બન્નેને જે પોતાની કલ્પના મતિથી સરખા કહે છે તે તો હે આયુષ્મન્ તેની વિપરીત બુદ્ધિનુંજ કળ છે. ॥૫૧॥

ટીકાર્થ—આ સંસારમાં જે લોકો અશુભ આચરણ કરવાવાળા છે. અને જે અશુભ આચરણમાં પ્રવૃત્તિ વાળા છે. તેઓને પોતાની બુદ્ધિથી સમાન કહેવા તે વિપરીત બુદ્ધિનું જ કળ છે, આર્દ્રકમુની કહે છે-આ જગતમાં જે અજ્ઞાની પુરૂષ નિંદનીય આચરણ કરે છે. અને જે ઉત્તમ પુરૂષ ધર્મયુક્ત

આચરણુ કરે છે. તે બન્નેને અથવા તેઓના દ્વારા કરવામાં આવનારા આચરણુને અસર્વજ્ઞ જન સ્વેચ્છાથી સમાન કહે છે. હે આયુષ્મન્ સાંખ્ય વિગેરેનું કથન ઉન્મત્ત-ગાંડાના પ્રલાપના સરખું છે. ॥ગા૦૫૧॥

‘સંવચ્છરેણાવિ’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘વયં-વયમ્’ અમે હસ્તિતાપસો ‘સેસાળં જીવાળં દયદયાણ-શેષાણં જીવાનાં દયાર્થાંય’ બીજા જીવો પર દયા પાળવા માટે. ‘સંવચ્છરેણાવિ-ય-સંવત્સરેણાપિ ચ’ એક વર્ષમાં ‘एगमेगं महागयं-एकैकं महागजं’ એક મહાકાય હાથીને ‘बाणेण-बाणेन’ બાણથી ‘मारुच-मारयित्वा’ મારીને ‘वासं वयं वित्ति-वर्षमयं वृत्ति’ એક વર્ષ પર્યાન્ત તેનાથી જ જીવન નિર્વાહ ‘कल्पयामो-कल्पयामः’ કરીએ છીએ ॥ગા૦૫૨॥

અન્યાર્થ—અમે હસ્તિતાપસો શેષ જીવોની દયા માટે એક વર્ષમાં એક સ્થૂલકાય હાથીને બાણથી મારીને એક વર્ષ પર્યાન્ત તેનાથી જ જીવન નિર્વાહ કરીએ છીએ. ॥૫૨॥

ટીકાર્થ—એકદંડીનો પરાજય કરીને આર્દ્રકુમાર મુનિ લગવાનું શ્રી મહાવીર સ્વામી પાંસે જવા લાગ્યા તો ઘણા હસ્તિતાપસો આવીને તેઓને કહેવા લાગ્યા કે—હે આર્દ્રક ! અમે બાકિના જીવોની રક્ષા કરવા માટે કેવળ એક મહાકાય હાથીને જ મારીએ છીએ. અને તેનાથી એક વર્ષ સુધી પોતાની આજીવિકા ચલાવીએ છીએ. એક જીવની હિંસા કરવાથી ઘણા જીવોની રક્ષા થઈ જાય છે. તેથી અમે સૌથી ઓછી હિંસા કરવાવાળા છીએ. બીજા લોકો પોતાના સ્વાર્થ માટે અનેક જીવોનો વધ કરે છે તેઓને ઘણું મોટું પાપ લાગે છે. તેથી જ તમે પણ અમારો મત સ્વીકારી લો. મહાવીરસ્વામી પાંસે જવાથી શું વિશેષ લાલ થવાનો છે ?

આ વાત બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે—અમે બાકીના જીવોનું રક્ષણ કરવા માટે એક વર્ષમાં કેવળ એક મહાકાય હાથીને બાણથી મારીને એક વર્ષ સુધી તેનાથી પોતાનો નિર્વાહ કરીએ છીએ.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—બીજા જીવોની રક્ષા કરવા માટે જ કેવળ એક જ હાથીને મારીને જો તેના માંસ, મજ્જા, લોહી, વિગેરેથી આખા વર્ષ સુધી જીવન નિર્વાહ કરીએ છીએ, તો તમારા મત પ્રમાણે પણ આ દોષપાત્ર કહેવાય નહીં ॥૫૨॥

‘સંવચ્છરેણાવિ’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘સંવચ્છરેણાવિ ય-સંવત્સરેણાપિ ચ’ એક વર્ષમાં ‘एगमेगं पाणं हणंता-एकैकं प्राणं हनन्तः’ એક પ્રાણિની હિંસા કરવાવાળા પણ ‘अणियंतदोसा

-અનિવૃત્તદોષા' નિર્દોષ-નિષ્પાપ કહી શકાય નહીં. એમ કહેતો (ગૃહસ્થો જે જીવેલાની હિંસા કરે છે) 'સેસાણં જીવાણં વહે ન લગ્ના-શેષાનાં જીવાનાં વધે ન લગ્ના' તેના સિવાય બાકીના જીવેલાની હિંસા ન કરવાથી 'ગિહિણો વિ-ગૃહિણોઽપિ ગૃહસ્થ પણુ 'થોમં સિયા-સ્તોકં સ્યુઃ' નિર્દોષ કહેવડાવશે. અર્થાત્ તેઓ પણુ નિર્દોષ જ કહેવાશે. ૥૫૩૥

અન્યથાર્થ—એક વર્ષમાં એક પ્રાણીની હિંસા કરવાવાળા પુરૂષ પણુ નિર્દોષ-નિષ્પાપ કહી શકાય નહીં જે તેને નિષ્પાપ માનવામાં આવે તો (જે જીવેલાની ગૃહસ્થો હિંસા કરે છે, તેના સિવાય) શેષ જીવેલાની હિંસા ન કરવાના કારણે ગૃહસ્થો પણુ નિર્દોષ કહેવડાવશે. ૥૫૩૥

ટીકાર્થ—આર્દ્રક મુનિ હસ્તિતાપસોને ઉત્તર આપતાં કહે છે કે-એક વર્ષમાં જે કોઈ એક પ્રાણીની હિંસા કરે છે, તો તે પણુ પાપના ભાગી જ કહેવાય છે. તો પછી પંચેન્દ્રિય અને સ્થૂલકાય હાથીને મારવાની તો વાત જ કેમ કહી શકાય ? આ વાત સૂત્રકાર ગાથા દ્વારા પ્રગટ કરે છે.

એક વર્ષમાં જેઓ એક જ પ્રાણીની હિંસા કરે છે, તેઓ પણુ પાપથી છૂટી શકતા નથી. જે તેઓને નિષ્પાપ કહેવામાં આવે તો બાકીના પ્રાણી-યોની હિંસા ન કરવાવાળા ગૃહસ્થોને પણુ નિષ્પાપ કેમ ન કહેવા ?

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-ગૃહસ્થ પણુ જેટલા જીવેલાની હિંસા કરે છે, તે સિવાયના બીજા જીવેલાની હિંસા કરતા નથી. તેથી તેમને પણુ નિર્દોષ જ કહેવા જોઈએ. તેથી જ એક જીવની હિંસા કરવાથી પણુ પાપ થાય જ છે, અને તે કથન તમારા પક્ષને દ્વિધિત બનાવે છે. ૥૫૩૥

‘સંવચ્છરેણાવિ’ ઇત્યાદિ

શબ્ધાર્થ—‘સમણઽવસુ-શ્રમણઽત્રેષુ’ જે પુરૂષ શ્રમણોના વ્રતોમાં રહીને ‘સંવચ્છરેણાવિ-સંવત્સરેણાપિ’ એક વર્ષમાં ‘એગમેગં-એકૈકં’ એક એક પણુ ‘પાણં પ્રાણં’ પ્રાણીને ‘હણંતા-ઘ્નન્’ વધ કરે છે. ‘સે પુરિસે-સઃ પુરુષઃ’ તે પુરૂષ ‘અણજ્ઞે આયાહિય-અનાયઃ આહ્યાતઃ’ અનાય છે તેમ કહેવામાં આવેલ છે. ‘તારિસે-તાદૃશઃ’ એવા પુરૂષ ‘કેવલિણો ન ભવંતિ-કેવલિનઃ ન ભવન્તિ’ કેવળ-જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. ૥૫૪૥

અન્યથાર્થ—જે પુરૂષ શ્રમણ વ્રતોમાં રહીને એક વર્ષમાં એક પ્રાણીનો વધ કરે છે તેઓ અનાય જ છે. એવા પુરૂષો કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. ૥૫૪૥

ટીકાર્થ—ફરીથી હસ્તિતાપસોને આર્દ્રક મુની કહે છે કે-જે પુરૂષ શ્રમણના વ્રતમાં સ્થિત રહીને પણુ એક વર્ષમાં એક એક પ્રાણીની હિંસા

કરે છે, તેઓ અનાયૈ કહેવાય છે. એવો પુરૂષ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—સાધુવ્રત સ્વીકારીને સઘળા પ્રાણિયોની હિંસાનો પૂર્ણ રીતે ત્યાગ કરવામાં આવે છે. આ સ્થિતિમાં જે એક પણ પ્રાણિનો વધ કરે છે, તે કેવળજ્ઞાન તો શું પ્રાપ્ત કરી શકે ! તે આર્યજ નથી પણ અનાર્ય જ છે. ॥૫૪॥

‘બુદ્ધસ્સ આણાણ’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘બુદ્ધસ્સ-બુદ્ધાય’ જેણે તત્ત્વને સારી રીતે જાણેલ છે, એવા ભગવાન્ મહાવીરની ‘આણાણ-આજ્ઞયા’ આજ્ઞાથી ‘इमं समाहिं-इमं समाधिम्’ આ સમાધિને પ્રાપ્ત કરીને જે ‘अस्मिं-अस्मिन्’ આ સમાધિમાં ‘सुविच्चा-सुस्थित्वा’ તે મન, વચન, અને કાયથી સ્થિત રહે છે, ‘તિવિહેણ વાઈ-તિવિષેન ત્રાયી’ ત્રણે કરણોથી બાકીના ષટ્ત્વનિકાયો વાળા જીવોની રક્ષા કરે છે. ‘આયાણવ’-‘આદાનવાન્’ સમ્યજ્ઞાન, વિગેરેથી યુક્ત મુનિ ‘મહામવોવ’-‘મહા-મવોવ’ અત્યંત દુસ્તર ‘समुद्धं व-समुद्रमिव’ સમુદ્ર જેવા આ સંસારને ‘તરિત્ત’-‘તરિતુ’ તરવા માટે ‘धम्मं-धर्म्म’ શ્રુત ચારિત્ર ધર્મનો ‘उदाहरेत्ता-उदाहरेत्’ ઉપદેશ કરે. ॥૫૫॥

અન્યથાર્થ—પરિજ્ઞાતતત્ત્વ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીની આજ્ઞાથી આ સમાધિને પ્રાપ્ત કરીને જે આ સમાધિમાં સ્થિત હોય છે. તે મન વચન અને કાયથી તથા ત્રણે કરણોથી ષટ્ત્વનિકાયની રક્ષા કરે અને સમ્યક્ જ્ઞાન વિગેરેથી યુક્ત મુનિ અત્યંત દુસ્તર એવા આ સંસાર સમુદ્રને તરવા માટે શ્રુત ચારિત્ર રૂપ ધર્મનો ઉપદેશ કરે ॥૫૫॥

ટીકાર્થ—કેવળ જ્ઞાન રૂપ બોધિને પ્રાપ્ત કરેલ ભગવાન્ મહાવીરની આજ્ઞાથી આ સમાધિને અર્થાત્ સમ્યક્દર્શન્ સમ્યક્જ્ઞાન્ સમ્યક્ ચારિત્ર અને તપ રૂપ મોક્ષમાર્ગનો સ્વીકાર કરીને અને તેમાં સમ્યક્ પ્રકારથી સ્થિત રહીને મન, વચન અને કાયથી મિથ્યાત્વ વિગેરે પાપોની નિંદા કરતા થકા ષટ્કાયના જીવોના રક્ષક થાય છે. તે પોતાનું તથા બીજાનું સંસારથી રક્ષણ કરવામાં સમર્થ થાય છે. અર્થાત્ મહાવીર દ્વારા પ્રતિપાદન કરેલ અહિંસા ધર્મને સ્વીકારીને મન, વચન અને કાયથી મિથ્યાત્વની નિંદા કરતા થકા પોતાના તથા બીજાના સંરક્ષણમાં સમર્થ બને છે. તે દુસ્તર એવા સંસારથી સમુદ્રને તરવા માટે સમ્યક્દર્શન વિગેરે લક્ષણવાળા મુનિ ધર્મનો ઉપદેશ કરે. વિવેકી જનોએ આ ધર્મનું નિરૂપણ અને ગ્રહણ કરવું જોઈએ.

કહેવાનો આશય એ છે કે-જે પુરૂષ કેવળ જ્ઞાની ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામીની આજ્ઞાથી આ ઉત્તમ શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મને સ્વીકારીને ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી આ ધર્મનું પાલન કરે છે. તથા મન, વચન અને કાયાથી મિથ્યાત્વની નિંદા કરે છે. તે આ ઘોર એવા સંસાર સમુદ્રથી પાર થઈ જાય છે. તેમજ સાથે બીજાઓને સન્માર્ગનો ઉપદેશ આપીને તથા ધર્મમાં સ્થિત કરીને તેઓને પણ તારે છે. આ અસાર સંસાર સાગરથી પાર ઉતરવા માટે સમ્યક્જ્ઞાન વિગેરે જ એક માત્ર ઉપાય છે. બીજો કોઈ પણ ઉપાય નથી. આ મતનો સ્વીકાર કરીને યોગ્ય સંજ્ઞા પ્રાપ્ત કરેલ યુની જ સાધુ કહેવાય છે. એવા સાધુ પુરૂષ સમ્યક્દર્શનના પ્રભાવથી બીજાઓનું માહાત્મ્ય દેખીને પણ આર્હત દર્શનથી ચલાયમાન થતા નથી. તે સમ્યક્ત્વના પ્રભાવથી બીજાઓનું નિરાકરણ કરીને તથા તેઓને આ મતનો ઉપદેશ આપીને સત્ય ધર્મનો સ્વીકાર કરાવે છે. તથા સમ્યક્ ચારિત્રના પ્રભાવથી સઘળા પ્રાણિયોના હિતેચ્છુ થતા થકા આત્મવદ્ધારોનો નિરોધ કરે છે. આત્મવદ્ધારોનો નિરોધ કરવાથી નવા કર્મોના બંધ રોકાઈ જાય છે. તથા પૂર્વ બદ્ધ અનેક જન્મોમાં પ્રાપ્ત કરેલા કર્મોને અનેક પ્રકારની તપશ્ચર્યા દ્વારા ક્ષય કરી દે છે. તેથી જ એવા વિશેષ પ્રકારના ધર્મને જ વિવેકી પુરૂષોએ ગ્રહણ કરવો જોઈએ અને બીજાઓને પણ આ ધર્મનો જ ઉપદેશ આપવો જોઈએ.

આ પ્રમાણે હું સુધર્મા સ્વામીના વચનો કહું છું ॥ગા૦ ૫૫॥
 જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર' ની સમયાર્થબોધિની વ્યાખ્યાનું બીજા શ્રુતસ્કંધનું છઠ્ઠું અધ્યયન સમાપ્ત ॥૨-૬॥

સાતવેં અધ્યયન કી વિષયાવતરણિકા

સાતમા અધ્યયનનો પ્રારંભ—

છટ્ઠું અધ્યયન સમાપ્ત કરીને હવે આ સાતમા અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. છટ્ઠા અધ્યયનમાં વિસ્તારપૂર્વક સાધુનો આચાર બતાવવામાં આવેલ છે. પરંતુ શ્રાવકોનો આચાર કહેલ નથી. તેથી શ્રાવકોના આચારનું પ્રતિપાદન કરવા માટે આ સાતમા અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આ અધ્યયનનું નામ ‘નાલન્દીય’ છે. રાજગૃહ નગરની બહાર નાલન્દા નામનું પાટક (પાડા) ઉપનગર છે. તેની સાથે સંબંધ રાખવાવાળો વિષય ‘નાલન્દીય’ કહેવાય છે. આ કારણથી જ આ અધ્યયનનું નામ ‘નાલન્દીય’ રાખવામાં આવેલ છે. ‘નાલન્દા’ શબ્દના ત્રણ અવયવો છે. ન+અલમ્+દા ‘ન અલમ્ યાચકાન્ પ્રતિ ઇતિ નાલન્દા’ અહીંયાં ન અને અલમ્ આ બન્ને નિષેધ બતાવનારા શબ્દો છે. જે એક વિધિને પ્રગટ કરે છે. તેનાથી નિશ્ચય થાય છે કે—ત્યાં યાચકોને સઘળા પદાર્થોનો લાભ થતો હતો આ સમ્બન્ધથી આવેલ આ

રાજગૃહ નગરકા વર્ણન

અધ્યયનનું આ પહેલું સૂત્ર છે. ‘તેણં કાલેણં’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—તે કાળે અર્થાત્ ઉપદેશ આપવાવાળા ભગવાન મહાવીરના ઉપદેશ કાળમાં તથા તે સમયમાં અર્થાત્ તે કાળના તે વિભાગ વિશેષમાં, તે અવસરે રાજગૃહ નામનું નગર હતું. જે નગરમાં ગૃહોના રાજા જેવા અર્થાત્ અત્યંત શ્રેષ્ઠ ગૃહો હોય. તે રાજગૃહ કહેવાય છે. પરંતુ અહીંયાં તો ‘રાજગૃહ’ નામના નગરની સાથે જ સંબંધ છે.

શંકા—રાજગૃહ નગર તો આ વખતે પણ વિદ્યમાન છે. તો પછી ‘હોત્યા’ ‘આસીત્’ હતું આ પ્રમાણે ભૂતકાળનો પ્રયોગ કેમ કરવામાં આવેલ છે ?

સમાધાન-સઘળા પદાર્થો ક્ષણ પરિવર્તન શીલ છે. આ નિયમ પ્રમાણે રાજગૃહ નગર જે પ્રકારના વિશેષપણવાળું ભગવાન મહાવીર સ્વામીના અસ્તિત્વના સમયે હતું એ પ્રમાણે સુધર્મા સ્વામીએ આ ઉપદેશ કર્યો તે સમયે રહ્યું ન હતું. અર્થાત્ મહાવીર સ્વામીના સમયે તેના જે વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શની પર્યાયો હતાં તે સુધર્મા સ્વામીના આ કથનના સમયે રહ્યા નથી. જ્યારે તે પર્યાયો રહેલ નથી, તો પછી તે પર્યાયોથી વિશેષ પ્રકારનું રાજગૃહ પણ રહ્યું નથી. આ રીતે આના સ્વરૂપમાં વિરૂપણ આવી જવાથી સૂત્રકારે ભૂતકાળનો પ્રયોગ કરેલ છે, તેમ સંભવે છે. તે રાજગૃહનગર ઋદ્ધમ-ભવનોથી યુક્ત તથા સ્તિમિત-સ્વચક્ર પરચક્રના ભયથી રહિત અર્થાત્ નિર્ભય હોવાથી સ્થિર તથા સમૃદ્ધ એટલે કે ધનધાન્યથી પરિપૂર્ણ ધન ધાન્ય વિગેરે સમૃદ્ધિથી યુક્ત અને મનોહર હતું. તેનું વર્ણન ઔપપાતિકસૂત્રમાં આવેલ

અમ્પાનગરીના વર્ણનની જેમ સમજી લેવું. યાવત્ તે એટલું બધું સુંદર હતું કે-દરેક જોનારાને તેનું નવું જ સ્વરૂપ જોવામાં આવતું હતું.

‘જં’ શબ્દ વાક્યના અલંકાર માટે છે. અર્થાત્ વાક્યની શોભા વધારવા માટે તેનો પ્રયોગ કરવામાં આવેલ છે. તે રાજગૃહના બહારના પ્રદેશમાં-ઉત્તર-પૂર્વ દિશામાં અર્થાત્ ઇશાન ખૂણામાં ‘નાલન્દા’ નામનું પાટક (પાડા) મોહદલો અથવા ઉપનગર હતું. તેમાં સેંકડો ભવનો હતા યાવત્ તે પ્રાસાદીય હતું, દર્શનીય હતું અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ હતું અર્થાત્ તે અત્યંત સુંદર હતું, ૧૨૧.

લેપ નામકા ગાથાપતિકા વર્ણન

‘તત્થ જં નાલંદાણ’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—તે નાલન્દા નામના બાહ્યપ્રદેશમાં લેપ નામનો ગાથાપતિ (ગૃહ-પતિ) રહેતો હતો તે ગાથાપતિમાં આગળ કહેવામાં આવનારી વિશેષતાઓ હતી.

લેપ ગાથાપતિ ધનવાન હતો, તેજસ્વી હતો, અને જગત્માં પ્રખ્યાત હતો. વિસ્તીર્ણુ વિશાળ ભવનો, શય્યા, આસન, યાન અને વાહન વિગેરે સામગ્રીથી ભરપૂર હતો, તેની પાસે ઘણુંજ ધન, ધાન્ય, ચાંદી, સોનું હતું, તે ધન કમાવાના ઉપાયોને જાણનાર હતો, અને તેમાં ઘણુંજ કુશળ હતો. તેને ત્યાં જમ્યા પછી ઘણું એવું ભોજન માટે તૈયાર કરેલ અન્ન બચી જતું હતું કે જે લૂલા, લંગડા, આંધળા અને અપંગોને વહેંચી દેવામાં આવતું હતું. તે અનેક પ્રકારના દાસો, દાસીઓનો સ્વામી હતો ઘણા ઢોંકો મળીને પણ તેનો પરાજય કરી ન શકે તેવો હતો. તેનું સવિસ્તર વિવેચન ઉપાસક દર્શાંગસૂત્રના પહેલા અધ્યયનમાં કરવામાં આવેલ છે. તે બેઠ લેવું.

તે લેપ નામનો ગાથાપતિ શ્રમણોપાસક હતો. અર્થાત્ શ્રમણો (સાધુઓ) ના ઉપદેશને સાંભળતો હતો, તેના કર્મમાં અનુરાગ-પ્રીતિવાળો હતો, તેઓને આહાર વિગેરેનું દાન આપતો હતો. તેથી તેનો ઉપાસક હતો. તે જીવ-અજીવ વિગેરે પદાર્થોને જાણવાવાળો હતો, નિર્ઝન્ય પ્રવચનમાં અર્થાત્ વીતરાગના ઉપદેશમાં તેને જરા પણ શંકા ન હતી. કોઈ બીજા દર્શનનો આશ્રય લેવાની તેની ઇચ્છા ન હતી. ધર્મ ક્રિયાના ક્ષણમાં તેને સંદેહ ન હતો. તેણે નિર્ઝન્ય પ્રવચનના અર્થને પ્રાપ્ત કરેલ હતો. ગ્રહણ કરેલ હતો. અને તેને પોતાના ચિત્તમાં ભરી લીધેલ હતો. જૈન ધર્મ પ્રત્યેનો અનુરાગ તેની નસે-નસમાં ભરેલ હતો, તેને એવી શ્રદ્ધા હતી કે-નિર્ઝન્ય પ્રવચન જ અર્થ છે, એજ પરમાર્થ છે, આ સિવાય બીજું બધું અનર્થ છે. તેનો યશ બધે જ ફેલાયલો હતો. યાચકો માટે હંમેશાં તેના દ્વારે ખુલ્લા રહેતા હતા. રાજાઓના અંતઃપુરમાં-રણવાસમાં પણ તે પ્રવેશ કરી શકતો હતો. અર્થાત્ રાણીવાસમાં જવામાં પણ તેને કોઈ રોકટોક ન હતી. તે ચતુર્દશી, -ચૌદસ, આઠમ, અમાસ અને પુનમના દિવસે પ્રતિપૂર્ણ પૌષધવ્રત સારી રીતે પાલન કરતો હતો. નિર્ઝન્ય શ્રમણોને એવજ્ઞીય-જેંતાલીસ પ્રકારના દોષો વિનાના અશન, પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમ આહાર વિગેરે વહોરાવતો હતો, તે ઘણા શીલવ્રત, ગુણ, વિરમણ, પ્રત્યાખ્યાન, તથા પૌષધોપવાસ વિગેરેથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતો થકો વિચરતો હતો.

અભિગત—જીવ અને અજીવના સ્વરૂપને જાણવાવાળો હતો. આના સિવાયનું વિશેષ વિવેચન ઉપાસકદશાંગસૂત્રની અગારસ'જીવની ટીકામાં જોઈ લેવું. ॥સૂ. ૨॥

‘તસ્સ ણં લેવસ્સ’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—પૂર્વોક્ત ગુણોથી યુક્ત લેપ ગાથાપતીની નાલંદાની ઉત્તર પૂર્વ દિશામાં અર્થાત્ ઈશાનકોણમાં ‘શેષદ્રવ્યા’ નામની ઉદકશાળા—અર્થાત્ ‘પરબ’ હતી તે પરબ સેંકડો થાંભલાવાળું હતું. મોટું હતું, અત્યંત મનોહર હતું, પ્રાસાદીય અને રમણીય હતું. તે ‘શેષદ્રવ્ય’ નામની ઉદકશાળા—પરબની ઉત્તર પૂર્વ દિશામાં હસ્તિયામ નામનું વનખંડ હતું. આ વનખંડ કૃષ્ણવર્ણવાળું હતું વિગેરે વર્ણન અહીંયાં ઔપપાતિક સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજી લેવું અર્થાત્ તે જૂદા જૂદા પ્રકારના પુષ્પો, પુષ્કરિણીયો, પક્ષિયો, વિગેરેથી યુક્ત હતું આની વ્યાખ્યા ઔપપાતિક સૂત્રની પીચૂષવર્ણિણી ટીકામાં જોઈ લેવી. ॥સૂ. ૩॥

ઉદકપેદા લપુત્રકા આગમાન એવં ગૌતમસ્વામી કે પ્રતિ

પ્રત્યાખ્યાન સંબંધ મે શંકા પ્રદર્શન

‘તર્હિસ ચ ણં’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—એકવાર ગૌતમ સ્વામી તે વનખંડમાં બનેલા ગૃહની નજીક પધાર્યા અર્થાત્ અનુક્રમથી વિહાર કરતાં કરતાં અને એક ગામથી બીજે ગામ પહોંચતા થકા તે વનખંડમાં પધાર્યા. તે વખતે ઉદકપેદાલપુત્ર નામના નિર્ઘન્ય કે જે ભગવાન્ પાર્શ્વનાથની પરંપરાના શિષ્ય હતા તથા મેઢાચ્ ગોત્રના હતા. તેઓ ભગવાન્ ગૌતમસ્વામીની પાસે આવીને બેઠા અને તે પછી ગૌતમસ્વામીને કહ્યું કે—હૈ આયુષ્મન્ ગૌતમ! મારે આપને કંઈક પૂછવું છે. તેનો ઉત્તર

લગવાન્ મહાવીર સ્વામી પાંસેથી તમોએ જે પ્રમાણે સાંભળેલ હોય અને વિચારેલ હોય તે પ્રમાણે મને વાદ સહિત અર્થાત્ સુક્તિયુક્ત રીતે કહો.

ગૌતમસ્વામીએ ઉદકપેઢાલ પુત્રને આ પ્રમાણે કહ્યું—હે આયુષ્મન્ આપના પ્રશ્નને સાંભળીને જે મારા જાણવામાં હશે તે વાદ સહિત એટલે કે સચુક્તિક રીતે તેનો ઉત્તર આપીશ. તે પછી ઉદકપેઢાલપુત્ર લગવાન્ ગૌતમને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. ॥સૂ. ૪॥

‘આવસો ગોયમા’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ઉદકપેઢાલપુત્રે લગવાન્ ગૌતમને કહ્યું—હે આયુષ્મન્ ગૌતમ !

કુમાર પુત્રક નામના શ્રમણ નિર્ઝન્ય છે, જે આપના પ્રવચનનો ઉપદેશ કરે છે. જ્યારે કોઈ શ્રમણોપાસક પ્રત્યાખ્યાન કરવા માટે તેમની પાસે જાય છે, તો તેઓ તેને આ પ્રમાણે પ્રત્યાખ્યાન કરાવે છે. ‘રાજા વિગેરેના અભિયોગ (ખસાતકાર)

સિવાય ગાથાપતિ ચોરવિમોક્ષણના ન્યાયથી ત્રસ જીવોની હિંસાનો ત્યાગ છે. પરંતુ આવા પ્રકારનું પ્રત્યાખ્યાન ખોટું પ્રત્યાખ્યાન છે. આવું પ્રત્યાખ્યાન કરવાવાળા પોતે કરેલી પ્રતિજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરે છે. કઈ રીતે તેઓ પોતાની પ્રતિજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરે છે. તે કહું છું. સંસારના સઘળા પ્રાણિયો કર્મોને અધીન છે. સ્થાવર પ્રાણી પણ ક્યારેક ત્રસપર્યાય ધારણ કરી લે છે. અને વર્તમાન સમયે જે ત્રસ પ્રાણી છે, તેઓ કર્મના ઉદયથી સ્થાવરપણામાં આવી જાય છે. અનેક જીવો ત્રસકાયથી છૂટીને સ્થાવરપણામાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને સ્થાવરપણામાંથી છૂટીને ત્રસકાયમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. એવી સ્થિતિમાં પ્રતિજ્ઞા કરવાવાળાએ ત્રસ જીવોની હિંસાનો ત્યાગ કર્યો અને ત્રસ તથા સ્થાવરપણાથી ઉત્પન્ન થયા. તો તે સમયે તેનો ઘાત કરવા લાગશે. આ રીતે સ્થાવર જીવનો ઘાત કરવાથી તેની પ્રતિજ્ઞા ખંડિત થઈ જાય છે. તેથીજ પ્રતિજ્ઞા લેતી વખતે એવું કંઈક વિશેષણ ચોજવું જોઈએ કે જેનાથી પ્રતિજ્ઞા ખંડિત ન થાય. આ પ્રમાણે મારો અભિપ્રાય છે

ઉપર ગાથાપતિ ચોરવિમોક્ષણ નામના જે ન્યાયનું ઉદાહરણ આપીને તેનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, તે ન્યાય આ પ્રમાણે છે.—કોઈ સ્થળે એક રાજા હતો તેણે જાહેરાત કરાવી કે—હે લોકો ! આજે નગરની બહાર ઉદ્યાનમાં કૌમુદી નામનો ઉત્સવ મનાવવો છે. તેથી રાત્રીના સમયે કોઈએ શહેરની અંદર રહેવું

નહીં બધાએ બહાર ઉદ્યાનમાં જવું. જે આ હુકમનું ઉલ્લંઘન કરશે, તેને પ્રાણાન્તની શિક્ષા કરવામાં આવશે. આ જાહેરાત સાંભળીને બધા જ નગર-જનો સાંજ થતાં પહેલાં જ નગરની બહાર બગીચામાં ચાલ્યા ગયા. પરંતુ એક વાણિયાના પાંચ પુત્રો કામમાં અત્યંત મશગુલ હોવાથી રાજના તે હુકમને ભૂલી ગયા અને જ્યારે યાદ આવ્યું ત્યારે નગરના દરવાજા બંધ હોવાથી બહાર જઈ શક્યા નહીં તેથી તેઓ પાંચે જણા શહેરમાં રહી ગયા. રાજપુરુષો તેઓનું નગરમાં રહેવાનું સહન કરી શક્યા નહીં તેઓએ તેને રાજનું અપમાન સમજીને તે પાંચે જણાને પકડી લીધા અને રાજની પાસે હાજર કર્યા રાજએ ક્રોધયુક્ત થઈને પાંચે જણાને ફાંસીએ ચડાવવાનો હુકમ કર્યો. તે વખતે વાણિયાએ તેઓને છોડાવવા ઘણો પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ જ્યારે તે પ્રયત્નમાં સફળ ન થયો ત્યારે ચાર પુત્રોને બચાવવા પ્રયત્ન કર્યો તેમાં પણ તે નિષ્ફળ થયો. જેથી ત્રણને પછી એને અને છેવટે બ્યાકુળ થઈને એક પુત્રને બચાવવા માટે ઘણા જ વિનયપૂર્વક પ્રયત્ન કર્યો તે વાણિયાના વિનયને સ્વીકારીને રાજએ તેના એક પુત્રને ફાંસીથી મુક્ત કર્યો. આ પ્રમાણે સાધુ તો બધા જ વાણિયાના પ્રાણુતિપાતને ત્યાગ કરવાની ઈચ્છા રાખે છે. પરંતુ જ્યારે તેનો સંભવ હોતો નથી. અને કોઈ બધા જ વાણિયાના પ્રાણુતિપાત (હિંસા)નો ત્યાગ કરવામાં સમર્થ થતા નથી તો જેટલાનો ત્યાગ કરી શકાય એટલાનો જ ત્યાગ કરાવે છે. આજ ગાથાપતિ ચોરવિમોક્ષણુ ન્યાયનો અભિપ્રાય છે. ॥સૂ. ૦ પા

‘एवं ण्हं पञ्चकखंताणं’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ઉદ્ધક પેઢાલપુત્ર પોતાને ઈષ્ટ પ્રત્યાખ્યાનના સ્વરૂપને બતાવે છે. તે આ પ્રમાણે છે—પ્રત્યાખ્યાન કરવાવાળાઓનું પ્રત્યાખ્યાન સુપ્રત્યાખ્યાન કહેવાય છે. અને આવા પ્રકારથી પ્રત્યાખ્યાન કરવાવાળાઓને સુપ્રત્યાખ્યાન કરાવવું તેમ કહેવાય છે. જેઓ આવી રીતે પ્રત્યાખ્યાન કરાવે છે, તેઓ પોતાની પ્રતિજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરતા નથી. હવે તે પ્રત્યાખ્યાનની વિધિ બતાવતાં કહે છે—રાજભિયોગ—રાજદ્વારા થયેલ વિઘ્નને છોડીને ગાથાપતિ ચોરવિમોક્ષણુ ન્યાયથી ત્રસભૂત અર્થાત્ વર્તમાન કાળમાં જે જીવે ત્રસ પર્યાયમાં રહેલા છે. તેની હિંસાનો ત્યાગ કરેલ છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—ત્રસ આ શબ્દની આગળ એક ‘ભૂત’ શબ્દ

લગાવી દેવો જોઈએ. ‘ભૂત’ શબ્દ લગાવવાથી કરેલ અથવા કરાવેલ પ્રત્યાખ્યાન સુપ્રત્યાખ્યાન થાય છે. એમ કરવાથી પ્રતિજ્ઞા ભંગ દોષ પણ લાગતો નથી.

આવી સ્થિતિમાં જે પુરૂષ કોધથી, લોભથી, અથવા પોતાના આગ્રહથી ‘ભૂત’ શબ્દનો આગ્રહ કર્યા વિના બીજાને પ્રત્યાખ્યાન કરાવે છે. તેઓ પોતાની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરે છે. આ પ્રમાણેનો ઉપદેશ ન્યાયયુક્ત નથી. બદલે ‘ભૂત’ શબ્દને જોડીને કરવામાં આવેલ પ્રત્યાખ્યાન જ ન્યાયયુક્ત છે. હે આયુષ્મન્ ગૌતમ ! શું આપને તે યોગ્ય લાગતું નથી ? અર્થાત્ હું યુક્તિયુક્ત કહી રહ્યો છું. તેથી આ કથન આપે પણ સ્વીકારવું જોઈએ. આમ કરવાથી પ્રાણિ-યોની રક્ષાની સાથે પ્રતિજ્ઞાની રક્ષા પણ થાય છે. ॥સૂ. ૬॥

ઉદકપેટાલપુત્રકો ગૌતમસ્વામીકા ઉત્તર

‘સવાયં ભગવં ગોયમે’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—લગવાન ગૌતમસ્વામીએ પ્રત્યાખ્યાનમાં ‘ભૂત’ પદને યોજવાની પેટાલપુત્રની વાત સાંભળીને યુક્તિપૂર્વક આ પ્રમાણે કહ્યું—હે આયુષ્મન્ ઉદક ! આપનું કથન અમને રૂચિર લાગતું નથી શ્રમણ અને માહન એવું કહે છે અથવા ઉપદેશ આપે છે કે—તેઓ સમીચીન ભાષા બોલતા નથી. પરંતુ અનુતાપિની ભાષા બોલે છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—ત્રસ પદની પછી ‘ભૂત’ શબ્દને જોડવાથી પણ કોઈ વિશેષ ફળનો લાભ થવાનો નથી. જે અર્થ ત્રસ શબ્દના પ્રયોગથી પ્રતીત થાય છે. એજ ત્રસભૂત શબ્દથી પણ પ્રતીત થાય છે. બન્નેનો અર્થ એક જ છે. પરંતુ તેનાથી અનર્થ પણ થઈ જાય છે. જેમકે—‘ભૂત’ શબ્દ સદશપણાનો વાચક પણ દેખવામાં આવે છે. જેમ કે—‘દેવલોકમૂત્તનગર’નો અર્થ દેવલોકની સરખું નગર એ પ્રમાણે થાય છે. આ સ્થિતિમાં ‘ત્રસ’ શબ્દની સાથે ‘ભૂત’ શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવે તો તેનો અર્થ ત્રસ સરખા પ્રાણી તેમ કોઈ સમજાશે.

અને તેની જ હિંસાનું પ્રત્યાખ્યાન કરશે. ત્રસ જીવની હિંસાનું પ્રત્યાખ્યાન કરશે નહીં પછી તો ત્રસ જીવોની વિરાધના (હિંસા) કરવાથી અનર્થ જ થઈ જશે. અને જો 'ભૂત' શબ્દ સમાન અર્થને બતાવવાવાળો ન હોય, તો તે શબ્દનો પ્રયોગ જ નિર્થક છે. અર્થાત્ તેનો કોઈ અર્થ જ નથી. જેમ 'શીતભૂતજલ' અહીંયાં શીત શબ્દની પછી 'ભૂત' શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવેલ છે. પરંતુ તે શીત અર્થનો જ બોધ કરાવે છે. તેથી કોઈ ન્યૂન અથવા અધિક અર્થ બતાવતું નથી. તેથી જ તે નિર્થક છે, આ પરિસ્થિતિમાં જે શ્રમણ-માહન આપનું અનુસરણ કરીને 'ત્રસભૂત' શબ્દનો પ્રયોગ કરે છે. તે શ્રમણસંઘને દોષાસ્પદ છે. તે શ્રમણો અને શ્રમણોપાસકોને કલંક સમાન છે. તે અન્ય ભૂતો, જીવો, સત્ત્વો અને પ્રાણિયોનો જે સંયમ પાળે છે, તેના પર પણ દોષારોપણ કરે છે. હું એમ શા માટે કહું છું ? તે સાંભળો-સંસારના કર્માધાન પ્રાણી ત્રસ થઈને સ્થાવર પણ થઈ જાય છે, અને સ્થાવરથી ત્રસ પણ થઈ જાય છે. ત્રસકાયનો ત્યાગ કરીને સ્થાવર કાયમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. અર્થાત્ આયુષ્ય પૂર્ણ થયા પછી ત્રસ શરીરનો ત્યાગ કરીને સ્થાવરકાયને પ્રાપ્ત કરે છે, એજ પ્રમાણે અનેક જીવો સ્થાવરકાયનો ત્યાગ કરીને ત્રસ કાયમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, જ્યારે સ્થાવર કાયના જીવો ત્રસકાયમાં જન્મ લઈ લે છે, તો પ્રત્યાખ્યાન કરવાવાળા પુરૂષના માટે તેઓ ઘાત કરવા યોગ્ય રહેતા નથી તેથી જ હે આયુષ્મન્ ઉઠક ! આપ પ્રત્યાખ્યાનના પાઠમાં 'ભૂત' શબ્દને જોડવાની જે વાત કહો છો તે ખરોખર નથી. શિષ્ટ પુરૂષોએ પ્રત્યાખ્યાનની પ્રરૂપણાનું જે પ્રમાણે વર્ણન કરેલ છે, એજ પ્રમાણે અમને પણ યોગ્ય અને રૂચિકર જણાય છે. ॥૭૥॥

‘સવાય’ વદપ પેઢાલપુત્તે’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ઉદક પેઢાલપુત્રે શ્રી ગૌતમ સ્વામીનો ઉત્તર સાંભળીને ફરીથી શ્રી ગૌતમ સ્વામીને પૂછ્યું કે—હે આયુષ્મન્ ગૌતમ! આપ કયા જીવોને ત્રસ કહે છે? શું ત્રસ પ્રાણીને ત્રસ કહે છે? કે બીજા કોઈ પ્રાણીને ત્રસ કહે છે?

આ પ્રશ્ન સાંભળીને ભગવાન શ્રી ગૌતમ સ્વામીએ યુક્તિપૂર્વક ઉદક પેઢાલપુત્રને આ પ્રમાણે કહ્યું—હે આયુષ્મન્ ઉદક! જે પ્રાણિયોને આપ ‘ત્રસભૂત’ કહે છે તેને જ અમે ‘ત્રસ’ પ્રાણી કહીએ છીએ. જેને અમે ત્રસ પ્રાણી કહીએ છીએ તેને તમો ત્રસભૂત પ્રાણી કહે છે. આ બન્ને શબ્દો એક અર્થવાળા છે. અર્થાત્ ત્રસ અને ત્રસભૂત આ બન્ને શબ્દોનો અર્થ એકજ પ્રકારનો છે, જ્યારે બન્ને શબ્દોનો અર્થ એકજ પ્રકારનો છે. તો બન્નેમાંથી કોઈપણ એક શબ્દનો પ્રયોગ કરવાથી ફરીથી એજ તેના પર્યાયવાચક શબ્દોનો પ્રયોગ કરવો તે પુનરૂક્તિ દોષ કહેવાશે. અને તે નિરર્થક પણ છે. હે આયુષ્મન્ આ પરિસ્થિતિમાં શું ‘ત્રસભૂત પ્રાણી ત્રસ’ એ પ્રમાણેનું આપનું કથન બરોબર છે? ના તે બરોબર નથી. જ્યારે બન્ને શબ્દો સમાન અર્થવાળા છે, તો આપ એકની પ્રશંસા અને બીજાની નિંદા કેમ કરો છો? હે આયુષ્મન્ આ કથન ન્યાય પુરઃસર નથી.

ભગવાન શ્રી ગૌતમ સ્વામી ફરીથી કહે છે કે—ઘણા મનુષ્યો એવા હોય છે કે—અમો સુંદિત થઈને અને ગૃહનો ત્યાગ કરીને અનગાર વૃત્તિ ધારણ કરવાને સમર્થ નથી. અમે અનુક્રમથી ધીરેધીરે સાધુપણાનો સ્વીકાર કરીશું. અમે પહેલાં સ્થૂલ પ્રાણાતિપાતનો ત્યાગ કરીશું, તે પછી સૂક્ષ્મ પ્રાણાતિપાતનો ત્યાગ કરીશું. તેઓ પ્રત્યાખ્યાન કરતા થકા આ પ્રમાણેની વ્યવસ્થા પ્રગટ કરે છે. તેઓ એવો વિચાર કરે છે. તે પછી તેઓ રાત્રિલિયોગનો આગાર રાખીને ‘ગાથાપતિચોરવિમોક્ષણ’ ન્યાયથી ત્રસ પ્રાણિયોની હિંસાનો ત્યાગ કરે છે. આ પ્રમાણેનો તેમનો થોડો એવો હિંસાનો ત્યાગ પણ સારો જ છે. તે જેટલો ત્યાગ કરે છે. એટલો જ તેઓને માટે કલ્યાણકારક છે. કહ્યું પણ છે—સ્વલ્પમવ્યસ્ય ધર્મસ્ય’ ઇત્યાદિ ધર્મનો થોડો અંશ પણ મહાન લયથી રક્ષા કરે છે. ॥૮॥

‘તસાં ત્રિ વુચ્ચંતિ’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—પહેલા ઉદક પેઠાલપુત્રે શ્રી ગૌતમ સ્વામીને પૂછયું હતું કે—કોઈ શ્રાવકે ત્રસ જીવોની હિંસા નહીં કરે; એવી પ્રતિજ્ઞા કરી હિંસાનો ત્યાગ કર્યો હોય, પરંતુ ત્રસ જીવ મરીને સ્થાવરકાયમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. તે પછી તે શ્રાવક તે સ્થાવર જીવોનો, કે જે પહેલાં ત્રસ હતા, તેમનો ઘાત કરે છે, ત્યારે તેમને પ્રતિજ્ઞાભંગનું પાપ કેમ લાગતું નથી? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર અહીંયાં આપવામાં આવે છે.

ત્રસ જીવ અવશ્ય લોગવવાને યોગ્ય ત્રસ નામકર્મના ઉદયથી અર્થાત્ ત્રસ નામકર્મનું ફળ લોગવવાના કારણે ત્રસ કહેવાય છે. એજ કારણે તેઓ ‘ત્રસ’ આ નામને ધારણ કરે છે. જ્યારે તેઓના ત્રસપણાના આયુષ્યનો ક્ષય થઈ જાય છે, અને ત્રસકાયમાં સ્થિતિના કારણભૂત કર્મ પણ ક્ષીણ થઈ જાય છે. ત્યારે તેઓ ત્રસપણાના આયુષ્યનો ત્યાગ કરી દે છે. અને સ્થાવર પર્યાયને ધારણ કરે છે. આજ પ્રમાણે સ્થાવર જીવ પણ અવશ્ય લોગવવા યોગ્ય સ્થાવર નામ કર્મના ઉદયથી સ્થાવર કહેવાય છે. અને એજ કારણે ‘સ્થાવર’ નામને ધારણ કરે છે. જ્યારે તેમના સ્થાવરપણાના આયુષ્યનો ક્ષય થઈ જાય છે, અને સ્થાવરકાયની સ્થિતિના કારણભૂત કર્મના પણ ક્ષય થઈ જાય છે. ત્યારે તે જીવો સ્થાવર આયુષ્યનો ત્યાગ કરી દે છે. સ્થાવર આયુષ્યનો ત્યાગ કરીને તેઓ ત્રસ પર્યાયને ધારણ કરી લે છે. તેઓ પ્રાણી પણ કહેવાય છે. ત્રસ પણ કહેવાય છે. અને મોટા શરીરવાળા અને લાંબા કાળની સ્થિતિવાળા પણ કહેવાય છે. અર્થાત્ તેઓમાં કોઈકોઈ એક લાખ યોજન પ્રમાણવાળા શરીરની વિકિર્યા પણ કરે છે. અને તેત્રીસ સાગરોપમની સ્થિતિ પણ પામે છે. ॥૯॥

‘સવાયં હદણ પેઢાલપુત્તે’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ઉદક પેઢાલપુત્રે વાદસહિત ભગવાન્ શ્રી ગૌતમસ્વામીને આ પ્રમાણે કહ્યું—હે આયુષ્મન્ ગૌતમ ! જીવનો એવો એક પણ પર્યાય નથી કે જેની હિંસાનો શ્રમણોપાસક ત્યાગ કરી શકતા હોય, તેનું શું કારણ છે? સંસારના પ્રાણિયોના પર્યાયો પરિવર્તન સ્વભાવવાળા છે. સ્થાવર પ્રાણી પણ ત્રસપણામાં આવી જાય છે. અને ત્રસ પ્રાણી પણ સ્થાવર પણામાં આવી જાય છે સ્થાવર કાયથી છૂટીને બધા જ જીવો ત્રસકાયમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. તથા ત્રસકાયથી છૂટીને બધા જ જીવો સ્થાવરકાયોમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે જ્યારે તે બધા સ્થાવરકાયોમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, તો શ્રમણોપાસકોના ઘાતને યોગ્ય થઈ જાય છે. આ સ્થિતિમાં તે પ્રતિજ્ઞા પ્રયોજન વિનાની બની જાય છે. માનીલો કે કોઈએ એવી પ્રતિજ્ઞા કરી હોય કે—આ નગરમાં રહેનારાઓની હિંસા કરીશ નહીં તે પછી તે નગર ઉભજડ થઈ ગયું હોય તો તેનું પ્રત્યાખ્યાન નિરર્થક બની જાય છે, કેમકે—એ સ્થિતિમાં ઘાત ન કરવા યોગ્ય કોઈ પ્રાણી ત્યાં હોતું જ નથી.

ભગવાન્ શ્રી ગૌતમ સ્વામી ઉદક પેઢાલપુત્રને કહે છે—હે ઉદક ! મારા સિદ્ધાંત પ્રમાણે વિચારવામાં આવે તો આ પ્રશ્ન જ ઉપસ્થિત થતો નથી. કેમકે—બધા જ ત્રસ જીવો એક જ સમયે સ્થાવર જીવો બની જાય છે, અને એ વખતે કોઈ ત્રસ જીવો રહેતા જ નથી. એવો અમારો પક્ષ નથી કોઈ કાળે તેમ થયું નથી. કોઈ કાળે તેમ થતું નથી, અને ક્યારેય પણ તેમ થશે નહીં. પરંતુ તમારા મત પ્રમાણે પણ શ્રાવકનું વ્રત નિર્વિષય અર્થાત્ નિરર્થક થઈ શકતું નથી. કેમકે—તમારા મત પ્રમાણે કોઈ સમયે સ્થાવર જીવો પણ ત્રસ બની જાય છે. તે વખતે શ્રાવકને ત્યાગ કરવાનો વિષય ઘણો અધિક વધી જાય છે. તે અવસ્થામાં

શ્રાવકનું પ્રત્યાખ્યાન સર્વ પ્રાણી વિષયક બની જાય છે. શ્રાવકનું પ્રત્યાખ્યાન નિર્વિષય છે. આમ કહેવું તે ન્યાયયુક્ત લાગતું નથી. શબ્દાર્થ આ પ્રમાણે છે—

ભગવાન્ શ્રી ગૌતમસ્વામીએ ઉદક પેઢાલપુત્રને વાદ સાથે આ પ્રમાણે કહ્યું—
હે આયુષ્મન્ ઉદક ! અમારે કહેવાની જરૂર જ રહેતી નથી. મારા સિદ્ધાંત પ્રમાણે આ પ્રશ્ન જ ઉપસ્થિત થતો નથી. આપના સિદ્ધાંત પ્રમાણે પણ એમ જ પર્યાય પરિવર્તન છે. જેમાં સર્વભૂત, પ્રાણી, જીવ, અને સત્ત્વના વિષયમાં શ્રાવકના હિંસાના ત્યાગનો સંભવ છે હું કયા કારણથી આ પ્રમાણે કહું છું ? કેમકે ત્રસ પ્રાણી પણ સ્થાવરપણ્ણથી ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. અને સ્થાવર જીવ પણ ત્રસપણ્ણથી ઉત્પન્ન થાય છે. ત્રસકાયથી છૂટીને બધા જ જીવો સ્થાવરકાયમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. અને સ્થાવરકાયનો ત્યાગ કરીને બધા જ જીવો ત્રસ-કાયમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. જ્યારે બધા જ જીવો ત્રસકાયમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, ત્યારે તે સ્થાન શ્રાવકને માટે અહિંસા યોગ્ય થઈ જાય છે, તે ત્રસ જીવો પ્રાણુ ધારણ કરવાથી પ્રાણુ કહેવાય છે, ત્રસ નામકર્મનો ઉદય થવાથી ત્રસ પણ કહેવાય છે. તેઓ મહાકાય અને ચિરસ્થિતિક વિગેરે પણ કહેવાય છે. એક લાખ યોજન જેટલા મોટા શરીરની વિક્રિયા કરવાથી તેઓને મહા-કાય કહેવામાં આવે છે. તેત્રીસ સાગરોપમ સુધીનું આયુષ્ય હોવાથી મહા-સ્થિતિક કહેવાય છે. આ રીતે આવા પ્રાણી ઘણા જ છે. જેના સંબંધમાં શ્રમણોપાસકનું પ્રત્યાખ્યાન સફળ થાય છે. તે સમયે તેઓ પ્રાણી જ હોતા નથી, કે જેઓના સંબંધમાં શ્રમણોપાસકનું પ્રત્યાખ્યાન થતું નથી. આ રીતે તે શ્રમણોપાસક મહાન ત્રસકાયની હિંસાથી ઉપશાંત અને નિવૃત્ત થાય છે. તેથી જ આપનું કે બીજાઓનું આ કથન ન્યાયયુક્ત નથી કે એવો એક પણ પર્યાય નથી, કે જેના સંબંધમાં શ્રમણોપાસકનું પ્રત્યાખ્યાન સફળ બની શકે.
શ્રી ગૌતમ સ્વામીનો વાદ પૂર્વક આ ઉત્તર સાંભળીને ઉદક પેઢાલપુત્ર આ વિષયમાં પ્રતિબોધવાળા થઈ ગયા. ॥૧૦૧॥

‘મગવં ચ જં ઉદાહુ’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ભગવાન્ શ્રી ગૌતમ સ્વામીએ ઉઠક પેઠાલપુત્રને કહ્યું કે—હું નિર્ઞંથોને પૂછું છું કે—હે આયુષ્મન્ ઉઠક વિગેરે નિર્ઞંથ આણુગારે ! આ લોકમાં એવા પણ મનુષ્યો હોય છે, જેઓ એવો ત્યાગ કરે છે કે—જે આ મુંડિત થઇને ગૃહનો ત્યાગ કરીને અનગારદશાને પ્રાપ્ત થઈ ગયા છે. તેમની હું જીવતા સુધી હિંસા કરીશ નહીં અને જેઓ ઘરમાં નિવાસ કરે છે, અર્થાત્ ગૃહસ્થો છે, તેમની હિસાનો હું જીવતા સુધી ત્યાગ કરતો નથી, આ પરિસ્થિતિમાં કોઈ સાધુ ચાર, પાંચ, છ, અથવા દશ વર્ષ સુધી અથવા તેથી ઓછાવત્તા સમય સુધી સાધુ અવસ્થામાં દેશોમાં વિચરણ કરીને હે ઉઠક પેઠાલપુત્ર ! હું પૂછું છું કે—ગૃહસ્થ બની જાય છે કે નહીં ?

નિર્ઞંથ કહે છે—હા કેટલાક ફરીથી ગૃહસ્થ બની જાય છે. શ્રી ગૌતમ સ્વામી કહે છે કે—તો જેઓ સાધુપણાનો ત્યાગ કરીને ગૃહસ્થ બની ગયા છે તે ગૃહસ્થોની હિંસા કરવાવાળા તે પૂર્વોક્ત પ્રત્યાખ્યાન કરવાવાળાના પ્રત્યાખ્યાનનો ભંગ થઈ જાય છે શું ?

નિર્ઞંથ આણુગાર કહે છે કે—ના જેણે ગૃહસ્થને મારવાનું પ્રત્યાખ્યાન કર્યું નથી, તે પુરૂષ જો સાધુપણું છોડીને ગૃહસ્થ બનેલા પુરૂષને મારે છે, તો તેના પ્રત્યાખ્યાનનો ભંગ થતો નથી. તેણે તો સાધુને જ ન મારવાનું પ્રત્યાખ્યાન કર્યું છે. પરંતુ આ પુરૂષ હવે સાધુ રહેલ નથી, પરંતુ ગૃહસ્થ છે, તેથી જ તે ગૃહસ્થને મારવાથી સાધુને ન મારવાની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થતો નથી.

ગૌતમસ્વામીએ કહ્યું—આ જ પ્રમાણે શ્રમણોપાસકે ત્રસ જીવોની હિંસાનો ત્યાગ કર્યો છે, અને સ્થાવર જીવોની હિંસાનો ત્યાગ કર્યો નથી, તેથી તે જો સ્થાવર જીવોની હિંસા કરે છે, તો તેના પ્રત્યાખ્યાનનો ભંગ થતો નથી કેમકે તે જીવ આ વખતે ત્રસ શરીરમાં નથી, પણ સ્થાવર શરીરમાં રહેલ છે, હે નિર્ઞંથ સાધુઓ ! એમ જ સમજવું જોઈએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી આજ વાત સમજાવવા માટે ખીનું ઉદાહરણ આપે છે-
હે આયુષ્મન્ નિર્ઞન્થો ! કેાઈ ગાથાપતિ અથવા ગાથાપતિનેા પુત્ર તેવા પ્રકારના ઉત્તમ કુળોમાં જન્મ લઈને શું ધર્મ શ્રવણ કરવા માટે સાધુઓની સમીપે આવી શકે છે ?

નિર્ઞન્થોએ કહ્યું-હા આવી શકે છે.

ગૌતમસ્વામીએ કહ્યું-તે ગાથાપતિ વિગેરેને શું ઉપદેશ કરવો જોઈએ.

નિર્ઞન્થોએ કહ્યું-હા સાધુઓએ ધર્મોપદેશ કરવો જોઈએ.

ગૌતમસ્વામીએ કહ્યું-શું ધર્મના ઉપદેશને સાંભળીને અને સમજીને તેઓ એવું કહી શકે છે કે-આ નિર્ઞન્થ પ્રવચન જ સત્ય છે. અનુત્તર-સર્વોત્તમ છે. પરિપૂર્ણ છે. સંશુદ્ધ છે, ન્યાયયુક્ત છે. શબ્દો અર્થાત્ માયા વિગેરે પાપોને નાશ કરવાવાળું છે. અવિચલ સુખરૂપ સિદ્ધિનો માર્ગ છે, સમસ્ત કર્મથી આત્માને જૂદો કરવાનો માર્ગ છે નિર્વાણ અર્થાત્ સમસ્ત કર્મોના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થવાવાળા પરમસુખનો માર્ગ છે. તથ્ય-સત્ય છે. સંશય વગરનો છે. સમસ્ત દુઃખોના વિનાશ કરવાનો માર્ગ છે. આ ધર્મમાં રહેલ જીવ સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે, પરિનિર્વાણ પ્રાપ્ત કરે છે, અને બધાજ અર્થાત્ શારીરિક-શરીર સંબંધી અને માનસિક દુઃખોનો અંત કરે છે. તેથી તીર્થંકરદ્વારા ઉપદેશ કરવામાં આવેલ આ ધર્મની આજ્ઞા પ્રમાણે જ અમે યતનાપૂર્વક ગમન કરીશું. યતનાથી વિહાર કરીશું યતનાથી ઉભા રહીશું-હાથ, પગ વિગેરેને તરછોડ્યા વિના સમાધિવાળા થઈશું. યતનાથી બેસીશું, યતનાથી પડખા બદલીશું. યતનાથી આહાર પ્રાપ્ત કરીશું, યતનાથી બોલીશું અને યતનાથી ઉઠીશું.

આ ધર્મમાં કહેવામાં આવેલ વિધિ પ્રમાણે જ ઉઠીને દ્વીન્દ્રિય વિગેરે પ્રાણિયો, ભૂતો-વનસ્પતિ, જીવો-પંચેન્દ્રિયો, તથા સત્વો-પૃથ્વીકાય વિગેરેની રક્ષા કરવા માટે સંયમનું પાલન કરીશું ? આ પ્રમાણે તે ગાથાપતિ વિગેરે આમ કહી શકશે ?

નિર્ઞન્થ કહે-હા તેઓ તેમ કહી શકે છે.

ગૌતમસ્વામીએ કહ્યું-શું તેઓ આવો વિચાર રાખવાવાળા પુરૂષો.

દીક્ષાનો સ્વીકાર કરી શકે છે ?

નિર્ઞન્થોએ કહ્યું—હા તેઓ દીક્ષા ધારણ કરી શકે છે. તેઓને દીક્ષા આપવા યોગ્ય છે.

ગૌતમસ્વામી—શું આવા પ્રકારના વિચારવાળા તે પુરૂષો મુંડિત કરવાને યોગ્ય છે ?

નિર્ઞન્થ—હા યોગ્ય છે.

ગૌતમસ્વામી—શું તેઓ સાધુપણમાં સ્થાપવાને યોગ્ય છે ?

નિર્ઞન્થ—હા યોગ્ય છે.

ગૌતમસ્વામી—શું તેઓ સઘળા પ્રાણિયો યાવત્ સત્વોના સંબંધમાં દંડ આપવાનો ત્યાગ કરી શકે છે ?

નિર્ઞન્થ—હા તેઓ તે પ્રમાણે દંડ દેવાનો ત્યાગ કરી શકે છે.

ગૌતમસ્વામી—તેઓ દીક્ષાપર્યાયમાં વિચરતા થકા ચાર, પાંચ, છ અથવા દસ વર્ષ સુધી થોડા કે ઘણા દેશોમાં વિહાર કરીને ફરીથી ગૃહસ્થ થઈ શકે છે ?

નિર્ઞન્થ—હા ફરીથી ગૃહસ્થ થઈ શકે છે.

ગૌતમસ્વામી—તેઓ ગૃહસ્થ થઈને બધા પ્રાણિયોને દંડ આપવાનો ત્યાગ કરે છે ?

નિર્ઞન્થ—ના, આ અર્થે ખરોખર નથી, અર્થાત્ ફરીથી ગૃહસ્થ થઈને તેઓ સઘળા પ્રાણિયોની હિંસાનો ત્યાગ કરવાવાળા થઈ શકતા નથી.

ગૌતમસ્વામી—તે એજ પુરૂષ છે. કે જેણે દીક્ષાનો સ્વીકાર કર્યા પહેલાં બધા જ પ્રાણિયોને દંડ દેવાનો ત્યાગ કર્યો ન હતો. તે એજ પુરૂષ છે કે, જો દીક્ષા ધારણ કર્યા પછી બધા જ પ્રાણિયોને દંડ દેવાનો ત્યાગ કર્યો હતો. અને તે એજ પુરૂષ છે કે જે દીક્ષાનો ત્યાગ કરીને અને ગૃહસ્થ અવસ્થામાં આવીને બધા જ પ્રાણિયોને દંડ દેવાનો ત્યાગ કરનાર નથી. તે સૌથી પહેલાં અસંયમી હતો. તે પછી સંયમી થઈ ગયો. અને તે પછી પાછો સાધુના વેષનો ત્યાગ કરીને અસંયમી થઈ ગયો. જે અસંયમી છે. તે સઘળા પ્રાણિયો યાવત્ સઘળા સત્વોને દંડ આપવાનો ત્યાગ કરવાવાળા હોતા નથી. હે નિર્ઞન્થો ! તમે એવું જાણો અને એજ પ્રમાણે જાણવું જોઈએ.

ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—જે કે ત્રસ જીવની હિંસાનું પ્રત્યાખ્યાન પહેલાં કર્યું હતું. પરંતુ તે ત્રસ જીવ કાલાન્તરમાં સ્થાવર બની જાય છે. ત્રસ જીવનું

પ્રત્યાખ્યાન કરવાવાળાના પ્રત્યાખ્યાનનો સ્થાવર જીવોની હિંસા કરવાથી લંગ થતો નથી. કેમકે—તે વખતે તે ત્રસ જીવ રહેલ નથી. પ્રત્યાખ્યાનનો સંબંધ પર્યાયની સાથે છે. દ્રવ્યપણાથી સ્થિત રહેવાવાળા જીવની સાથે સંબંધ નથી પરંતુ પર્યાય ક્યાં કરે છે. જેમકે—કોઈ ગૃહસ્થ છે, તે સાધુ નથી અને તે એ અવસ્થામાં જીવોની વિરાધના—હિંસા કરતો હોય તો સાધુ સંબંધી પ્રત્યાખ્યાનનો લંગ થતો નથી, તેનું કારણ શું છે ? કારણ એજ છે કે—સાધુ પર્યાય અને ગૃહસ્થ પર્યાયમાં ભેદ છે. પ્રત્યાખ્યાનનો સંબંધ સાધુપર્યાય સાથે છે. ગૃહસ્થ અવસ્થામાં જીવની હિંસા કરવાથી પણ ગૃહસ્થ પ્રત્યાખ્યાનના લંગરૂપી દોષવાળા થતા નથી. એજ પ્રમાણે ચાલુ ત્રસના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું જોઈએ. આ પ્રમાણે ગૌતમસ્વામીએ તે નિર્ઞન્થોને પ્રતિબોધ આપ્યો.

ગૌતમસ્વામી બીજું દષ્ટાન્ત આપીને ઉઠક પેઢાલપુત્રને અને તેના નિર્ઞન્થોને સમજાવે છે.—

લગવાન શ્રી ગૌતમસ્વામીએ કહ્યું કે—હું નિર્ઞન્થોને પૂછું છું કે—હે આયુષ્મન નિર્ઞન્થો ! શું કોઈ પરિત્રાજક અથવા પરિત્રાજકા કોઈ બીજા તીર્થંકરના સ્થાનમાં (આશ્રમ અથવા મઠ વિગેરેમાં) રહેવાવાળા સાધુની પાસે ધર્મશ્રવણ કરવા માટે આવી શકે છે ?

નિર્ઞન્થો—હા આવી શકે છે ?

ગૌતમસ્વામી—તેવા પ્રકારની તે વ્યક્તિઓને ધર્મના ઉપદેશ આપવો જોઈએ ?

નિર્ઞન્થ—હા તેઓને ધર્મનું શ્રવણ કરાવવું જોઈએ.

ગૌતમસ્વામી—ધર્મનું શ્રવણ કયાં પછી પૂર્વોક્ત પ્રકારથી યાવત્ દીક્ષા લેવાની ઇચ્છા કરે તો તેઓને દીક્ષા આપીને ધર્મમાં સ્થાપિત કરવા જોઈએ ?

નિર્ઞન્થો—હા કરવા જોઈએ.

ગૌતમસ્વામી—જો તેઓ વિરક્ત થઈને દીક્ષા ધારણ કરી લે તો શું તેઓ સંભોગ કરવાને યોગ્ય છે ?

નિર્ઞન્થો—હા, તેઓ સંભોગ કરવાને યોગ્ય છે. સાધુઓના સરખા સામાચારીવાળા સાધુઓની સાથે અને સાધ્વીજીઓને સાધ્વીઓની સાથે ભોજન વિગેરે વ્યવહાર કરવો તે સંભોગ કહેવાય છે. તેઓ દીક્ષિત થયા પછી અવશ્ય સંભોગ કરવાને યોગ્ય બને છે.

ગૌતમસ્વામી—તેઓ આ પ્રકારના વિહારથી વિચરતા થકા અર્થાત્ સાધુ પણાનું પાલન કરતા થકા યાવત્ ફરીથી ગૃહસ્થ અવસ્થામાં જઈ શકે છે ?

નિર્ઞન્થો—હા અશુભ કર્મના ઉદયથી ગૃહસ્થપણામાં જઈ શકે છે.

ગૌતમસ્વામી—જ્યારે તેઓ સાધુના વેષનો ત્યાગ કરી દે અને ગૃહ-સ્થ બની જાય, તે પછી સાધુઓની સાથે સંલોગ કરવાને યોગ્ય ગણાય છે ?
નિર્ઞન્થો—ના, આ અર્થ બરોબર નથી. અર્થાત્ ગૃહસ્થ થયા પછી તેઓ સંલોગને યોગ્ય રહેતા નથી.

ગૌતમસ્વામી—આ તેજ જીવ છે, જે દીક્ષા લીધા પહેલાં સંલોગને યોગ્ય ન હતો. આ ઝોજ જીવ છે કે જે દીક્ષા લીધા પછી સંલોગને યોગ્ય હતો. અને આ ઝોજ જીવ છે કે જે હવે દીક્ષાનો ત્યાગ કર્યા પછી સંલોગને યોગ્ય રહેલ નથી. આ ઝોજ જીવ છે જે પહેલાં શ્રમણુ ન હતો. તે પછી શ્રમણુ બન્યો અને હવે પાછો શ્રમણુ રહ્યો નથી. શ્રમણોને અશ્રમણોની સાથે સંલોગ કરવાનું કલ્પતું નથી. કેમકે—તેઓનો આચાર શ્રમણો જેવો હોતો તેથી જ હે શ્રમણુ નિર્ઞન્થો ! આપ ઝોબું સમજો આપે ઝોબું જ સમજવું જોઈએ.

આજ પ્રમાણે જે શ્રમણોપાસકે ત્રસજીવની હિંસાનો ત્યાગ કરેલ હોય, તેને માટે ત્રસ જીવ, હિંસાનો વિષય બનતા નથી. પરંતુ જ્યારે ઝોજ જીવ ત્રસ પર્યાયનો ત્યાગ કરીને સ્થાવર બની જાય છે. તે પછી તે તેઓના ત્યાગનો વિષય રહેતો નથી. આ રીતે પ્રત્યાખ્યાન પર્યાયની અપેક્ષાથી થાય છે. દ્રવ્યની અપેક્ષાએ થતું નથી. આ પ્રમાણે ગૌતમસ્વામીએ તે નિર્ઞન્થોને સમજાવેલ છે. ॥૧૧॥

ગૌતમસ્વામીકા દેશવિરતિ ધર્મ આદિકા સમર્થન

‘મગ્ગ’ ચ જ ઉદાહુ’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—શ્રી ગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રકારાન્તરથી ઉદક પેઢાલપુત્ર વિગેરેના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છે—હે ઉદક ! આ સંસાર ક્યારેય પણ ત્રસ જીવો વિનાનો થતો નથી. અનેક પ્રકારથી સંસારમાં ત્રસ જીવો ઉત્પન્ન થતા રહે છે. આ વાત સંક્ષેપથી હું આપની પાસે પ્રતિપાદન કરું તે આપ ધ્યાન દઇને સાંભળો.

ભગવાન્ શ્રી ગૌતમ સ્વામી કહે છે—આ લોકમાં ઘણા શ્રમણોપાસકો એવા હોય છે કે—જેઓ સાધુની પાસે આવીને કહે છે—અમે સુડિત થઇને અને

વૈભવોથી ભરેલા ઘરનો ત્યાગ કરીને અનગારવૃત્તિનો સ્વીકાર કરવાને સમર્થ નથી. અમે ચૌદસ આઠમ, અમાસ, અને પુનમને દિવસે પ્રતિપૂર્ણ પૌષધ નામના શ્રાવકના અગીયારમા વ્રતનું પાલન કરતા થકા વિચરીશું. અમે સ્થૂલ પ્રાણુતિપાતનું પ્રત્યાખ્યાન કરીશું. સ્થૂલમૃષાવાદ, સ્થૂલઅદત્તાદાન, સ્થૂલમૈથુન, અને સ્થૂલપરિગ્રહનું પ્રત્યાખ્યાન કરીશું અમે ઇચ્છાનું પરિમાણ કરીશું. બે કરણ અને ત્રણ યોગથી પ્રત્યાખ્યાન કરીશું. અમારા માટે કંઈપણ ન કરો. અને કંઈપણ ન કરાવો એલું પ્રત્યાખ્યાન પણ કરીશું.

શ્રમણોપાસક સુશ્રાવક ખાધા વિના, પાણી પીધા વિના, નાહ્યા વિના, આસનની નીચે ઉતરીને સમ્યક્ પ્રકારથી પૌષધનું પાલન કરીને બે મૃત્યુને પ્રાપ્ત થાય, તેા તેના સંબંધમાં શું કહેવાનું હોય ? તેના વિષયમાં એમજ કહેવું બેઠાએ કે તેઓએ સમ્યક્ પ્રકારથી સમાધિપૂર્વક કાળ કરેલ છે, તેઓએ દેવલોક પ્રાપ્ત કર્યો છે. તેઓ પ્રાણોને ધારણ કરવાના કારણે પ્રાણી પણ કહેવાય છે. ત્રસ નામકર્મનેા ઉદય હોવાથી, તેઓ ત્રસ પણ કહેવાય છે. એક લાખ યોજન જેટલા વિશાળ શરીરની વિક્રિયા કરી શકવાથી તેઓ મહાકાય પણ કહેવાય છે. અને બાવીસ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોવાથી ચિરસ્થિતિક પણ કહેવાય છે.

એવા ઘણા પ્રાણિયો છે કે જેઓના વિષયમાં શ્રમણોપાસકનું પ્રત્યાખ્યાન સુપ્રત્યાખ્યાન કહેવાય છે. જેઓના સંબંધમાં શ્રમણોપાસકનું પ્રત્યાખ્યાન થતું નથી તેવા પ્રાણિયો થોડા છે. આ રીતે મહાન્ ત્રસકાયની હિંસાથી નિવૃત્ત છે. આવી સ્થિતિમાં આપ શ્રમણોપાસકના પ્રત્યાખ્યાનને નિર્વિષય કહો છો, તેા આપનું આ કથન ન્યાયયુક્ત નથી.

ભગવાન્ શ્રી ગૌતમસ્વામીએ ફરીથી કહ્યું કે-કોઈ કોઈ શ્રમણોપાસકો આ પ્રમાણે કહે છે.-અમે મુંડિત થઈને ઘરનો ત્યાગ કરીને સાધુ થવાને સમર્થ નથી. અમે ચૌદસ, આઠમ, અમાસ, અને પુનમની તિથિયોમાં પ્રતિપૂર્ણ પૌષધનું પાલન કરવામાં પણ સમર્થ નથી. અમે તેા અંત સમયે મરણનેા અવસર પ્રાપ્ત થાય ત્યારે સંલેખનાનું સેવન કરીને આહાર પાણીનેા ત્યાગ કરીને જીવવાની ઇચ્છા ન કરતા થકા મૃત્યુથી ભય ન પામતાં વિચરીશું, આ

વખતે અમે ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી સંપૂર્ણ પ્રાણાતિપાત અને સંપૂર્ણ પરિગ્રહનો ત્યાગ કરીશું. અમારે માટે કંઈ કરવું નહીં અને કંઈ કરાવવું નહીં. એવું પણ પ્રત્યાખ્યાન કરીશું આ પ્રમાણે કહીને તેઓ શ્રાવકપણાનું પાલન કરતા થકા અંતસમયે સંથારો કરીને મૃત્યુને પ્રાપ્ત કરે છે તો તેમના સંબંધમાં શું કહેવાનું છે ?

નિર્ગ્રંથોએ ઉત્તર આપતાં કહ્યું કે—તમોએ સારી રીતે કાળ કયોં તેમ કહેવું જોઈએ. તેઓ પ્રાણી પણ કહેવાય છે. ત્રસ પણ કહેવાય છે. મહાકાય અને ચિરસ્થિતિક પણ કહેવાય છે. તેમની હિંસાથી શ્રમણોપાસક નિવૃત્ત રહે છે. તેથી જ શ્રમણોપાસકના વ્રતને નિર્વિષયક કહેવું તે ન્યાય સંગત નથી.

ભગવાન્ ગૌતમસ્વામીએ ફરીથી કહ્યું—આ સંસારમાં એવા પણ મનુષ્યો હોય છે કે—જેઓ રાજ્યવૈભવ પરિવાર વિગેરેની અત્યંત અધિક ઈચ્છાવાળા હોય છે. પંચેન્દ્રિયના વધ વિગેરેનો મહાન્ આરંભ કરે છે, મહાપરિગ્રહવાળા, અપરિમિત ધન, ધાન્ય, દ્રિપદ મકાનો, ખેતરો વિગેરે પરિગ્રહવાળા હોય છે. અધાર્મિક અર્થાત્ શ્રુતચારિત્ર ધર્મથી રહિત હોય છે. યાવત્ ઘણીજ કઠણાઈથી પ્રસન્ન થવાવાળા હોય છે. અહીંયાં યાવત્ શબ્દથી આ પ્રમાણેના બીજા વિશેષણો પણ સમજી લેરા. અધર્માનુગ-શ્રુતચારિત્ર ધર્મનું અનુસરણ ન કરવાવાળા અધર્મસેવી-સ્ત્રી વિગેરે માટે ષટ્તુવનિકાયની હિંસા કરવાવાળા, અધર્મિષ્ઠ-અત્યંત અધર્મી અધર્મની વાત કહેવાવાળા, અને અધર્મને જ દેખવાવાળા, અધર્મજીવી-પાપથી જીવનનું યાપન કરવાવાળા, અધર્મરંજન પાપ કરીને જ પ્રસન્ન થવાવાળા, અધર્મ શીલ સમુદાયાર-પાપમય આચરણ કરીને પ્રસન્ન થવાવાળા, તથા પાપથી જ આજીવિકા કરવાવાળા, યાવત્ સમસ્તપરિગ્રહથી જીવનપર્યન્ત નિવૃત્ત ન થવાવાળા, અહીંયાં યાવત્ શબ્દથી પ્રાણાતિપાત મૃષાવાદ, અદત્તાદાન, અને મૈથુનનું ગ્રહણ કરેલ છે. અર્થાત્ બધા જ પ્રકારની હિંસા, અસત્ય, ચોરી અને મૈથુનથી જીવનપર્યન્ત નિવૃત્ત ન થવાવાળા હોય છે.

શ્રમણોપાસકો એવા પ્રાણિયોની હિંસા કરવાના વ્રત ગ્રહણથી લઈને મરણપર્યન્ત ત્યાગ કરે છે. એવો પૂર્વોક્ત પુરૂષ મરણ સમયે આયુનો ત્યાગ કરે છે અને પોતપોતાના કર્મ પ્રમાણે દુર્ગતિ (નરક)માં જાય છે. તે અધાર્મિક પુરૂષો પ્રાણી પણ કહેવાય છે. ત્રસ પણ કહેવાય છે. તથા મહાકાય

તથા ચિરસ્થિતિક પણ કહેવાય છે. તેથી એવા જીવો ઘણા હોય છે. કે જેની હિંસાનું શ્રાવક વ્રત ગ્રહણ કરવાના સમયથી લઈને મરણ પર્યંત ત્યાગ કરે છે. આ રીતે તે શ્રાવક ઘણા જીવોની હિંસાનો ત્યાગ કરવાવાળા હોય છે. આવી સ્થિતિમાં આપનું આ કથન ન્યાય સંગત નથી કે શ્રાવકનું પ્રત્યાખ્યાન નિર્વિષય છે.

ભગવાન શ્રી ગૌતમ સ્વામી ફરીથી કહે છે-આ સંસારમાં કોઈ કોઈ એવા મનુષ્યો હોય છે. કે જેઓ વ્રત ગ્રહણથી લઈને મરણ પર્યંત આરંભનો ત્યાગ કરવાવાળા હોય છે. પરિગ્રહથી રહિત હોય છે. ધાર્મિક ધર્માનુગામી, ચાવત્ સઘળા પરિગ્રહથી નિવૃત્ત હોય છે. શ્રાવક વ્રત ગ્રહણ કરવાના સમયથી મરણ પર્યંત એવા જીવોની હિંસા કરવાનો ત્યાગ કરે છે. તે પૂર્વોક્ત ધાર્મિક પુરૂષ મરણ સમય પ્રાપ્ત થાય ત્યારે અચુનો ત્યાગ કરે છે. અને પોતે પ્રાપ્ત કરેલ પુણ્ય કર્મના ફળથી સદ્ગતિમાં જાય છે. તેઓ પ્રાણુ ધારણ કરવાથી પ્રાણીપણુ કહેવાય છે. ત્રસ પણ કહેવાય છે. મિકિયા કરવાને કારણે મહાકાય પણ કહેવાય છે. અને ચિર સ્થિતિ વાળા પણ કહેવાય છે. અર્થાત્ તેઓ લાંબા સમય સુધી દેવલોક માં નિવાસ કરે છે. અને શ્રાવક તેઓને દંડ દેતા નથી. આવી સ્થિતિમાં આ કહેવું ન્યાય સંગત નથી, કે ત્રસ જીવો નો અભાવ થઈ જવાથી શ્રાવકની પ્રતિજ્ઞા નિર્વિષય છે. આ પ્રમાણે ગૌતમસ્વામી એ ઉત્તર કહ્યો છે.

ભગવાન શ્રી ગૌતમસ્વામી એ ફરીથી કહ્યું કે-આ સંસારમાં કોઈ કોઈ એવા મનુષ્યો પણ હોય છે, કે જેઓ અદ્ય ઇચ્છાવાળા અર્થાત્ પરિમિત રાજ્ય વૈભવ, ધન ધાન્ય પરિવાર દ્વિપદ ચતુષ્પદ વિગેરેની ઇચ્છા કરે છે. અદ્ય આરંભ સમારંભ કરવાવાળા અર્થાત્ કૃષિ-ખેતી વિગેરે કર્મ કરીને પૃથ્વીકાય વિગેરે જીવોનું ઉપમર્દન કરવાવાળા હોય છે. અદ્ય પરિગ્રહી-પરિમિત ધન ધાન્ય વિગેરેનો સ્વીકાર કરવાવાળા, ધર્મ પૂર્વક આચરણ કરવાવાળા, ધર્મના અનુગામી, ધર્મના પ્રેમી, તથા ધાર્મિકપણથી પ્રખ્યાત હોય છે. તેઓ ધર્મનેજ પોતાનું ઇષ્ટ સમજે છે. ધર્મ કરીને પ્રસન્ન થાય છે. યોગ્ય બને છે. તેઓ સાધુ સમીપે સ્થૂલ પ્રાણુતિપાતનો ત્યાગ કરે છે. પરંતુ સૂક્ષ્મ પ્રાણુતિપાતથી નિવૃત્ત

થતા નથી, એજ કારણે સ્થૂલ મૃષાવાદ, સ્થૂલ અદત્તાદાન સ્થૂલ મૈથુન અને સ્થૂલ પરિગ્રહથી નિવૃત્ત થાય છે. પરંતુ સૂક્ષ્મમૃષાવાદ સૂક્ષ્મ અદત્તાદાન સૂક્ષ્મ મૈથુન અને સૂક્ષ્મ પરિગ્રહથી નિવૃત્ત થતા નથી, અર્થાત્ હિંસા વિગેરે આસ્રવ-દ્વારેનો એક દેશથી ત્યાગ કરી દે છે. અને એકદેશથી ત્યાગ કરતા નથી. એવા જીવોની હિંસાથી શ્રાવક, વ્રત ગ્રહણ કરવાના સમયથી જીવતાં સુધી નિવૃત્ત રહે છે. તે મનુષ્યો પોતાના આયુષ્યનો ત્યાગ કરે છે, અને પોતે પ્રાપ્ત કરેલા કર્મ પ્રમાણે સદ્ગતિ (સ્વર્ગ) પ્રાપ્ત કરે છે. તેઓ પ્રાણીપણ કહેવાય છે, ત્રસ પણ કહેવાય છે. મહાકાય અને ચિરસ્થિતિક પણ કહેવાય છે. શ્રાવકનું પ્રત્યાખ્યાન નિર્વિષય છે. તેમ કહેવું ન્યાયસંગત નથી.

ભગવાન શ્રી ગૌતમ સ્વામીએ ફરીથી કહ્યું કે—આજગતમાં એવા પણ ઘણા મનુષ્યો હોય છે, જેમાં કોઈ અરણ્ય એટલે કે જંગલમાં નિવાસ કરનારા અર્થાત્ તાપસ હોય છે. કોઈ આવસથક—કુટિર વિગેરે સ્થાનોમાં નિવાસકરે છે. તેઓ ગ્રામમાં—ગામમાં નિમંત્રિત થઈ ને પોતાની આજીવિકા ચલાવે છે. કોઈ ગ્રહ, નક્ષત્ર વિગેરે રહસ્ય વિદ્યાઓ દ્વારા જીવન નિર્ગમન કરે છે. શ્રાવક, વ્રત ગ્રહણ કરવાના સમયથી મરણપર્યંત તેઓની હિંસાનો ત્યાગ કરે છે. તે મનુષ્યો અધિક સંયમી હોતા નથી. પ્રાણી ભૂત જીવ અને સત્ત્વની હિંસાથી નિવૃત્ત થતા નથી. તેઓ પોતાના વ્રત પ્રમાણે કલ્પના કરીને સાચું જોડું ભાલે છે. જેમ કે—હું મારવાને યોગ્ય નથી પરંતુ ગ્રીન્ન જીવો મારવાને યોગ્ય છે. આવા પ્રકારના જીવો આયુષ્ય સમાપ્ત થાય ત્યારે મૃત્યુને પ્રાપ્ત કરીને કોઈ અસુર નિકાયમાં કિલ્લિષિક દેવપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી ત્યાંથી અવીને બકરાની જેમ ગુંગા અને તામસી થાય છે. અર્થાત્ અસુરનિકાયનું આયુષ્ય લોગવ્યા પછી અધમયોનિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓ પ્રાણી પણ કહેવાય છે, ત્રસ પણ કહેવાય છે. તેથી જ ત્રસ જીવને ન મારવાનું શ્રાવકનું પ્રત્યાખ્યાન નિર્વિષય નથી.

ભગવાન શ્રી ગૌતમ સ્વામીએ ફરીથી કહ્યું કે—આલોકમાં કોઈ કોઈ પ્રાણી લાંબા આયુષ્યવાળા હોય છે. જેઓના સંજંધમાં શ્રમણોપાસક વ્રત-

અહણુથી લઈને મરણુ પર્યન્ત દંડનો ત્યાગ કરે છે તે પ્રાણિયો પહેલાં જ કાળ કરે છે. અને કાળ કરીને પરલોક માં જાય છે તેઓ પ્રાણીપણુ કહેવાય છે. ત્રસ પણુ કહેવાય છે. તેઓ મહાકાય અને દીર્ઘકાલની સ્થિતિવાળા પણુ કહેવાય છે. એવા દીર્ઘાયુ પ્રાણી ઘણા હોય છે, તેઓના સંબંધમાં શ્રમણો-પાસકનું પ્રત્યાખ્યાન સુપ્રત્યાખ્યાન હોય છે તેથી જ આપનું આ કથન ન્યાયયુક્ત નથી કે-શ્રાવકનું પ્રત્યાખ્યાન નિર્વિષય છે.

ભગવાન શ્રી ગૌતમસ્વામી ફરીથી કહે છે કે-આ જગતમાં કોઈ કોઈ પ્રાણી સમાન આયુવાળા હોય છે. જેને શ્રમણોપાસક વ્રતઅહણુના સમયથી લઈને જીવનપર્યન્ત દંડ દેવાનો ત્યાગ કરે છે. એવા જીવો પોતાની મેળે જ કાળ કરે છે. તેને મારવા અન્ય કોઈ સમર્થ નથી, તેઓ કાળ કરીને પરલોકમાં જાય છે. તેઓ પ્રાણી પણુ કહેવાય છે, ત્રસ પણુ કહેવાય છે. મહાકાય પણુ કહેવામાં આવે છે. આવા સમ આયુષ્યવાળા ઘણા જીવો હોય છે, તેના સંબંધમાં શ્રમણોપાસકનું પ્રત્યાખ્યાન સુપ્રત્યાખ્યાન હોય છે. તેથીજ શ્રમણો-પાસકનું પ્રત્યાખ્યાન ન્યાયસંગત નથી તેમ કહેવું તે નિર્વિષય છે.

ભગવાન શ્રી ગૌતમસ્વામી ફરીથી કહે છે-જગતમાં કોઈ કોઈ પ્રાણી અદ્વપ આયુષ્યવાળા હોય છે. શ્રમણોપાસક વ્રત કરવાથી લઈને મરણુપર્યન્ત તેની હિંસાનો ત્યાગ કરે છે. તેઓ પહેલાં જ કાળ કરી જાય છે. અને કાળ કરીને પરલોકમાં જાય છે. તેઓ પ્રાણી પણુ કહેવાય છે. અને ત્રસ પણુ કહેવાય છે. તેઓ મહાકાય અને અદ્વપાયુ પણુ કહેવાય છે. એવા પ્રાણિયો ઘણા હોય છે. તેઓના સંબંધમાં શ્રાવકનું પ્રત્યાખ્યાન સુપ્રત્યાખ્યાન હોય છે. તેથીજ શ્રમણોપાસકનું પ્રત્યાખ્યાન નિર્વિષય છે તેમ કહેવું તે ન્યાય સંગત નથી.

ભગવાન શ્રી ગૌતમસ્વામીએ ફરીથી કહ્યું કે-આ જગતમાં કોઈ કોઈ શ્રમણોપાસક હોય છે જે આપ્રમાણુ કહે છે-અમે મુંડિત થઈ ને અને ગૃહનો ત્યાગ કરીને સાધુપણાનો સ્વીકાર કરવામાં સમર્થ નથી. અમે ચૌદશ, આઠમ, અમાસ, અને પુનમના દિવસે પ્રતિપૂર્ણ પૌષઘવ્રત કરવામાં પણુ સમર્થ નથી. અમે તો સામાયિક દેશાવકાશિક વ્રત-સાવધ વ્યાપારના ત્યાગને અહણુ કરીશું. દરરોજ સવારે પૂર્વ અને પશ્ચિમ દક્ષિણ અને ઉત્તરદિશામાં જવા આવવાની

મર્યાદાનો સ્વીકાર કરીને તે મર્યાદાથી બહારના પ્રાણિયો. ભૂતો જીવો અને સત્વો માટે ક્ષેમકર (હલ્યાણુ કરનાર) બનીશું, આપ્રમાણુ શ્રમણોપાસકે કરેલી મર્યાદા બહાર રહેલા પ્રાણિયોની વ્રત ગ્રહણથી લઈ ને જીવન પર્યન્તને માટે હિંસાનો ત્યાગકરે છે. તે પછી તે આયુનો ત્યાગ કરે છે. તે પ્રાણિયો જ્યારે આયુષ્યનો ત્યાગ કરીને શ્રાવકદ્વારા ગ્રહણ કરવામાં આવેલ મર્યાદાથી બહારના પ્રદેશમાં ત્રસપણુથી ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યારે તેના સંબંધમાં શ્રાવકનું પ્રત્યાખ્યાન સુપ્રત્યાખ્યાન હોય છે. તેઓ પ્રાણી પણ કહેવાય છે ત્રસ પણ કહેવાય છે. તેથી જ શ્રમણોપાસકના પ્રત્યાખ્યાનને નિર્વિષય કહેવું તે ન્યાયયુક્ત લાગતું નથી. ॥૧૨॥

‘તત્થ આરેણં’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ત્યાં સમીપવર્તી દેશમાં જે ત્રસ પ્રાણીયો રહેલા છે, તેની હિંસા કરવાનો શ્રમણોપાસકે વ્રત ગ્રહણ કરવાના દિવસથી લઈ ને જીવન પર્યન્ત માટે ત્યાગ કરેલ છે. તે પ્રાણી તે ત્રસ આયુષ્યનો ત્યાગ કરી દે છે. અને ત્યાંના સમીપના દેશમાં સ્થાવરપણુથી ઉત્પન્ન થાય છે. જેને શ્રાવકે અનર્થ (વિનાપ્રયોજન) દંડદેવાનો ત્યાગ કરેલ છે. પરંતું અર્થદંડ દેવાનો ત્યાગ કરેલ નથી. તેઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓ પ્રાણીપણુ કહેવાય છે. ત્રસ પણ કહેવાય છે. તેઓ લાંબા કાળસુધી સ્થિત રહે છે તેને શ્રમણોપાસકદંડદેતા નથી. તેથી તેના પ્રત્યાખ્યાનને નિર્વિષય કહેવું તે ન્યાયયુક્ત નથી.

ત્યાં સમીપના દેશમાં રહેવાવાળા જે ત્રસપ્રાણી છે. શ્રમણોપાસકે વ્રત ગ્રહણ કરવાના સમય થી લઈ ને મરણ પર્યન્ત જેની હિંસાનો ત્યાગ કરેલ છે. તેઓ પોતાના આયુષ્યનો ત્યાગકરીને તે દેશથી દૂર રહેલા કોઈ પ્રદેશમાં રહેવાવાળા જે ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણી છે. જેને વ્રત ગ્રહણ કરવાના સમય થી લઈ ને મરણ પર્યન્ત દંડ દેવાનો શ્રાવકે ત્યાગ કરેલ છે. તેઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તે પ્રાણિયોના સંબંધમાં શ્રમણોપાસકનું પ્રત્યાખ્યાન સફળ થાય છે. તેઓ પ્રાણીપણુ કહેવાય છે. અને ત્રસપણુ કહેવાય છે. શ્રમણોપાસક તેઓની હિંસા કરતા નથી. તેથી જ શ્રમણોપાસકનું પ્રત્યાખ્યાન નિર્વિષય છે, તેમ કહેવું તે ન્યાયયુક્ત નથી.

ત્યાં સમીપના દેશમાં જે સ્થાવર પ્રાણી છે. જેના સંબંધમાં શ્રાવકે પોતાના જીવનમાં અર્થદંડનો ત્યાગ કરેલ નથી. અને અનર્થદંડનો ત્યાગ કરેલ છે. તેઓ જ્યારે પોતાનું આયુષ્ય સમાપ્ત કરીને સમીપનાદેશમાં રહેલ ત્રસ પ્રાણિ પણુથી કે જેને દંડ દેવાનું શ્રાવકે વ્રતગ્રહણ ના સમયથી લઈને જીવન પર્યન્ત ત્યાગ કરેલ છે. તેમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તો તેમનાં સંબંધમાં શ્રમણોપાસકનું પ્રત્યાખ્યાન સુ પ્રત્યાખ્યાન કહેવાય છે. તેઓ પ્રાણી પણ કહેવાય છે. અને ત્રસપણુ કહેવાય છે. તેથી શ્રાવકનું પ્રત્યાખ્યાન ત્રસજીવોના અભાવના કારણે નિર્વિષય છે, તેમ કહેવું તે ન્યાયયુક્ત નથી.

ત્યાં સમીપના દેશમાં જે સ્થાવરપ્રાણી છે, કે જેની હિંસાનો શ્રમણોપાસકે પ્રયોજનવશ ત્યાગ કરેલ નથી પરંતુ નિષ્પ્રયોજન હિંસાનો ત્યાગ કરેલ છે તે જીવો જ્યારે પોતાના આયુષ્યનો ત્યાગ કરીને ત્યાં જે નજીકમાં રહેલા સ્થાવર પ્રાણીઓ છે, કે જેની પ્રયોજન વશ હિંસા કરવાનો શ્રાવકે ત્યાગ કરેલ નથી, પરંતુ પ્રયોજન વિનાની હિંસાનો ત્યાગ કરેલ છે. તેઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેને શ્રાવક પ્રયોજન વશ દંડ આપે છે. પ્રયોજન વિના દંડદેતા નથી તેથી શ્રાવકનું પ્રત્યાખ્યાન નિર્વિષય છે, તેમ કહેવું તે ન્યાયયુક્ત નથી.

ત્યાં જે નજીકના પ્રદેશમાં સ્થાવર પ્રાણી છે કે જેને શ્રાવકે અર્થ દંડ દેવાનો ત્યાગ કરેલ નથી. પરંતુ અનર્થ દંડ દેવાનો ત્યાગ કરેલ છે. તેઓ જ્યારે પોતાના આયુષ્યનો ત્યાગ કરીને દૂરદેશમાં જે ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણી છે, અને શ્રાવકે વ્રત ગ્રહણના સમયથી જીવન પર્યંત જેની હિંસાનો ત્યાગ કરેલ છે, તેઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તે શ્રાવકનું સુપ્રત્યાખ્યાન હોય છે. તેઓ પ્રાણીપણુ કહેવાય છે. ત્રસપણુ કહેવાય છે. તેથી જ શ્રાવકના પ્રત્યાખ્યાન ને નિર્વિષય કહેવું તે ન્યાયયુક્ત નથી.

ત્યાં દૂર દેશમાં અર્થોત્ શ્રાવકદ્વારા નિયત કરવામાં આવેલ દેશપરિમાણથી બહાર જે ત્રસ અને સ્થાવરપ્રાણી છે. વ્રતગ્રહણથી લઈને જીવન પર્યંત શ્રાવકે જેઓની હિંસાનો ત્યાગ કરેલ છે. તે પ્રાણીઓ જ્યારે પોતાના આયુષ્યનો ત્યાગ કરીને શ્રાવક દ્વારા ગ્રહણ કરવામાં આવેલ દેશ પરિમાણની અંદર રહેલ ત્રસ પ્રાણીપણુથી ઉત્પન્ન થાય છે. જેને શ્રાવકે દંડ દેવાનો ત્યાગ કરેલ છે. ત્યારે તે જીવોના સંબંધમાં શ્રાવકનું પ્રત્યાખ્યાન સુપ્રત્યાખ્યાન હોય છે તેઓ પ્રાણીપણુ કહેવાય છે. અને ત્રસપણુ કહેવાય છે. તેથી જ શ્રાવકના પ્રત્યાખ્યાનને નિર્વિષય કહેવું તે ન્યાય યુક્ત નથી.

ત્યાં જે ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણી શ્રમણોપાસક દ્વારા ગ્રહણકરેલ દેશ પરિણામથી જૂદા દેશમાં રહેલા છે, જેમને શ્રમણોપાસકે વ્રતારંભથી લઈને મૃત્યુ પર્યંત દંડ દેવાનો ત્યાગ કરેલ છે, તેઓ એ આયુષ્યનો ત્યાગ કરી દે છે, અને સમીપમાં રહેલા સ્થાવર પ્રાણીપણુમાં કે જેને શ્રાવકે અર્થદંડ

દેવાનો ત્યાગ કરેલ નથી. પરંતુ અનર્થ દંડ દેવાનો ત્યાગ કરેલ છે, તેઓમાં તે જન્મ ધારણ કરે છે, શ્રાવક તેને નિર્થક દંડ દેતા નથી, તેઓ પ્રાણી પણ કહેવાય છે અને ત્રસ પણ કહેવાય છે, તેથી જ શ્રાવકના વ્રતને નિર્વિષય કહેવું તે ન્યાયયુક્ત નથી.

જે ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણી શ્રાવકદ્વારા ગ્રહણ કરેલ દેશપરિણામથી જૂદા દેશમાં રહેલા છે, જેને શ્રાવકે વ્રત ગ્રહણથી લઈને મરણપર્યન્ત દંડ દેવાનો ત્યાગ કરેલ છે. તેઓ એ આયુષ્યનો ત્યાગ કરીને શ્રાવક દ્વારા ગ્રહણ કરવામાં આવેલ દેશ પરિણામથી બહારના બીજાદેશમાં જે ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણી છે, જેનો શ્રાવકે વ્રત ગ્રહણથી લઈ ને મરણપર્યન્ત દંડદેવાનો ત્યાગ કરેલ છે. તેઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી જ શ્રાવકનું પ્રત્યાખ્યાન સુપ્રત્યાખ્યાન કહેવાય છે. તેથી જ શ્રાવકનું પ્રત્યાખ્યાન નિર્વિષય છે, તેમ કહેવું તે ન્યાયયુક્ત નથી.

ભગવાન્ ગૌતમ સ્વામી એ કહ્યું—આમ ક્યારેય થયું નથી આમ ક્યારેય થશે નહીં અને વર્તમાનમાં થતું પણ નથી કે—આ સંસારમાં ત્રસ જીવો નો વિચ્છેદ થઈ જાય અર્થાત્ કોઈ ત્રસ પ્રાણી જ ન રહે, અને સંસાર ના બધાજ પ્રાણી સ્થાવર જ હોય, અથવા સ્થાવર જીવોનો વિચ્છેદ થાય, અને બધા ત્રસ પ્રાણિયોજ રહી જાય. જ્યારે ત્રસ અને સ્થાવર બંને નો જ સર્વથા વિચ્છેદ થતો નથી, તો આપનું આ કથન યુક્તિયુક્ત નથી. કે—એવાકોઈ પર્યાય જ નથી. કે જ્યાં શ્રાવકનું પ્રત્યાખ્યાન સફળ થાય, જ્યારે ત્રસ અને સ્થાવર બંને જીવરાશીયો હંમેશાં રહે છે. તો શ્રાવકનું પ્રત્યાખ્યાન નિષ્ફળ થઈ શકતું નથી. અર્થાત્ સફળ થાય છે. તેમ સમજવું ॥૧૩॥

‘મગ્ધવં ચ ણં ઉદાહુ’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ભગવાન્ ગૌતમ સ્વામી એ કહ્યું—હે આયુષ્મન્, ઉઠક ! જે પુરૂષ શ્રુતચારિત્રને ધારણ કરવાવાળા શ્રમણ અથવા માહનની નિંદા કરે છે. તે સાધુઓની સાથે મૈત્રી રાખવાછતાં પણ જ્ઞાનદર્શન અને ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરીને પણ તથા પાપકર્મને ન કરવા માટે યતનશીલ હોવા છતાં પણ પોતાના —પરલોક નો વિનાશ કરે છે પરલોક સંબંધી સુગતિ નો નાશકરે છે. પરંતુ જે પુરૂષ શ્રમણ અથવા માહનની નિંદા કરતા નથી. પરંતુ મૈત્રીભાવ રાખે છે, તે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર ને પ્રાપ્ત કરીને તથા પાપકર્મ ને ન કરવા- માટે ઉદ્યત થઈ ને પરલોકની વિશુદ્ધિ કરે છે. અર્થાત્ સાધુના સમર્થક પુરૂષ પરલોક સંબંધી હિતનું દ્વાર ઉઘાટે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામીનું સવાદ નય નિક્ષેપ પુરઃસરનું આ કથન સાંભળીને ઉઠક પેઢાલપુત્ર ભગવાન્ શ્રી ગૌતમસ્વામીનો આદર કયાં વિના જે દિશાએથી આવ્યા હતા તે તરફ જવા લાગ્યા, તે સમયે ભગવાન્ શ્રી ગૌતમ સ્વામીએ ઉઠક પેઢાલપુત્રને કહ્યું કે—હે આયુષ્મન્ ઉઠક ! જે પુરૂષ તેવા પ્રકારના શ્રમણ અથવા માહનની સમીપે સંસારથી તારવાવાળા એક પણ પરિણામે હિતકર સુવચન સાંભળીને અને હૃદયમાં તેને ધારણ કરીને તથા પોતાની સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી સમ્યક્ પ્રકારે વિચારીને સર્વોત્તમ કલ્યાણકારી માર્ગને પ્રાપ્ત કરે છે. તે પણ એ શ્રમણ—માહનનો આદર કરે છે. વિશેષરૂપે આદર કરે છે. તે તેમની વંદના (સ્તુતિ) કરે છે. નમસ્કાર કરે છે. સત્કાર કરે છે. સન્માન કરે છે. તેમને કલ્યાણ, મંગળ, દેવ સ્વરૂપ અને ‘ચેદ્યં’ જ્ઞાનરૂપ માનીને તેમની ઉપાસનાકરે છે. કર્મબંધથી થવાવાળી સઘળી આધીવ્યાધી અને ઉપાધીથી રહિત હોવાથી મોક્ષને કલ્પ કહે છે. કલ્પ અર્થાત્ મોક્ષને જે પ્રાપ્ત કરે છે. તે કલ્યાણ કહેવાય છે. હું અર્થાત્ સંસાર સંબંધી બંધનને ગાળી દે. અર્થાત્ મારા પણાનો નાશ કરે તે મંગળ કહેવાય છે. દૈવતનો અર્થ ધર્મ એ પ્રમાણે છે. ચિતિ અથવા ચૈત્ય સમ્યક્ જ્ઞાનને કહે છે,

ગૌતમસ્વામીના આ પ્રવચનને સાંભળીને ઉઠક પેઢાલપુત્રે ભગવાન્ ગૌતમસ્વામીને આ પ્રમાણે કહ્યું.—હે ભગવન્ આપે કહેલ આ પદો વચનો

નેા આ અર્થ પહેલા મેં જાણ્યો ન હતો, અને સાંભળેલ ન હતો. અમોઘિ અથવા અનભિગમનના કારણે હું તેને હૃદયંગમ કરી શકેલ ન હતો. મેં તેને સ્વયં સાક્ષાત્ જાણેલ ન હતો. બીજાઓ પાંસેથી સાંભળેલ ન હતો. અનુભવ જનિત સંસ્કાર (ધારણ) ન હોવાથી સ્મરણ કરેલ ન હતો. તે મારા માટે અવિજ્ઞાત હતો. અપ્રગટ હતો. સંશય વિગેરેથી રહિત ન હતો. નિર્ચૂઠ ન હતો. અર્થાત્ સરલતા થી સમજવા માટે વિશાળ શાસ્ત્રમાંથી સંક્ષેપ કરીને શુરૂં એ કૃપા પૂર્વક ઉધૃત કરેલ ન હતો. તેથી તેના પર મેં વિશ્વાસ કરેલ ન હતો. અર્થાત્ આ પદોને મેં સંસાર તારક માન્યા ન હતા. તેના પર પ્રતીતિ કરેલ ન હતી. તેના પર રૂચિ કરેલ ન હતી. અર્થાત્ અત્યંત વધતા એવા ઉત્સાહની સાથે તેના સેવન માટે અભિમુખ થયેલ નથી હે ભગવન્ હવે આપના શ્રીમુખથી આ પદોને હવે જાણેલ છે. હવે સાંભળેલ છે. હવે સમજેલ છે. યાવત્ ધારણ કરેલ છે. તેથી જ આ પદો પર હું હવે શ્રદ્ધા કરું છું, પ્રતીતિ કરું છું. રૂચિ કરું છું. અર્થાત્ આને સંસારથી તારવાવાળા સમજું છું. તેને પ્રેમપૂર્વક ગ્રહણ કરું છું. ઉત્સાહપૂર્વક તેના સેવન માટે ઉદ્યમવાળો બનું છું. આપે જે કહેલ છે, એજ સત્ય છે.

તે પછી ભગવાન્ ગૌતમસ્વામીએ ઉઠકપેઢાલપુત્રને આ પ્રમાણે કહ્યું-હે આર્ય ! આગમના વાક્ય પર અર્થાત્ મારા કથન પર શ્રદ્ધા કરો. હે આર્ય ! મારા કથન પર પ્રતીતિ કરો. હે આર્ય ! મારા કથનની રૂચિ કરો. અમે જે રીતે કહેલ છે, એજ સત્ય છે. મેં યથાર્થ કહેલ છે. આપ તેને ઉદ્દુઃ ન સમજો કે ન કરો.

ઉઠક પેઢાલપુત્રે તે પછી ભગવાન્ ગૌતમસ્વામીને આ પ્રમાણે કહ્યું-હે ભગવાન્ હું ચાતુર્યામ ધર્મને બદલે પાંચ મહાવ્રત રૂપ ધર્મને પ્રાપ્ત કરીને વિચરવા ચાહું છું. તથા પ્રતિક્રમણ સહિત ધર્મને અંગીકાર કરવા ચાહું છું.

ઉઠક પેઢાલપુત્રની આ પ્રમાણેની ઇચ્છા જાણીને ગૌતમસ્વામી તેઓને જ્યાં મહાવીરસ્વામી હતા ત્યાં લઈ ગયા. ભગવાનની પાંસે પહોંચીને ઉઠક પેઢાલપુત્રે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીને ત્રણ વાર આદક્ષિણા પ્રદક્ષિણા

પૂર્વક અર્થાત્ વિધિપૂર્વક વંદના કરી. તેઓની સ્તુતિ કરી. તેમને નમસ્કાર કર્યા. સ્તુતિ અને નમસ્કાર કર્યા પછી આ પ્રમાણે કહ્યું-હે ભગવન્ હું આપની પાંસે ચાતુર્યામ ધર્મને બદલે પ્રતિક્રમણ સહિત પાંચ મહાવ્રતોવાળા ધર્મનો સ્વીકાર કરીને વિચરવા ચાહું છું.

આ સાંભળીને શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ ઉઠક પેઢાલપુત્રને આ પ્રમાણે કહ્યું-હે દેવાનુપ્રિય ! જે પ્રમાણે તમને સુખ ઉપજે તે પ્રમાણે કરવામાં વિલમ્બ ન કરો.

તે પછી ઉઠક પેઢાલપુત્ર શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની પાંસે ચાતુર્યામ ધર્મને બદલે પાંચ મહાવ્રતોવાળા પ્રતિક્રમણ સહિત ધર્મનો સ્વીકાર કરીને વિચરવા લાગ્યા. ‘ફિતિ’ શબ્દ સમાપ્તિનો સૂચક છે. સુધર્મસ્વામીએ જમ્બૂ-સ્વામીને કહ્યું-હે જમ્બૂ ! મેં જે પ્રમાણે ભગવાનના મુખથી સાંભળેલ છે, એજ પ્રમાણે તમેને કહું છું. ॥૧૪॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત ‘સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર’ ની સમયાર્થબોધિની વ્યાખ્યાના બીજા શ્રુતસ્કંધનું સાતમું અધ્યયન સમાપ્ત ॥૨-૭॥

